

III түүхэмэ – Сүгүрэйэбит, эһиэхэ,
кыайыны уһансыбыттарга!

Кырыктаах сэрииттэн ордонгун
Дойдугар кыайыылаах кэлбитинг.
Кырдыаһас кылааккын киллэрдинг,
Тугустун эйэлээх олоһу.
Сүгүрүй бу сүдү киһиэхэ
Мин сахам бар дыоно барыта.
Сүгүрүй, киэн Мэнэ, киниэхэ
Сүгүрүй колхуостаах хочото.

Нәһилиэк Аҗа дойду сәриитин сылларыгар (1941-1945 сс.)

Сәрии маннайгы күннәриттән оройуонга, нәһилиэктәргә элбэх киһилээх миитиннэр, мунньахтар олус долгутуулаахтык бараллара. Маннык миитиннэри, мунньахтары партийнай тәрилтэләр салайаллара.

1941 сыллаахха от ыйын 29 күнүгәр оройуон армияҗа бастакы ыңгырыллыбыт уолатарын атаарбыта. Биһиги нәһилиэктән сәриигә маннайгынан ыңгырыллыбыттара:

1) Гаврильев Максим Давыдович, 2) Гаврильев Василий Николаевич, 3) Григорьев Василий Давыдович, 4) Григорьев Егор Петрович, 5) Григорьев Петр Гермогенович, 6) Колесов Николай Васильевич, 7) Кириллин Семен Кузьмич, 8) Корякин Василий Спиридонович, 9) Никаноров Иннокентий Иванович, 10) Никитин Афанасий Николаевич, 11) Никифоров Григорий Григорьевич, 12) Платонов Михаил Иванович, 13) Пивоваров Андрей Егорович, 14) Пивоваров Давыд Павлович, 15) Потапов Семен Егорович, 16) Сидоров Гаврил Яковлевич, 17) Тихонов Иннокентий Егорович, 18) Федотов Филипп Михайлович, 19) Бубякин Петр Васильевич, 20) Колесов Петр Гермогенович, 21) Платонов Семен Петрович, 22) Платонов Григорий Васильевич, 23) Потапов Николай Егорович, 24) Семенов Иннокентий Петрович. Онон 1941 сыллаахха барыта 24 киһи - биир дойдулаахтарбыт сәриигә барбыттара, олортон үгүстәрә сәрии толоонугар охтубуттара.

1942 сыллаахха ордук элбэх киһи сәриигә барбыта:

1) Анисимов Николай Самсонович, 2) Григорьев Егор Николаевич, 3) Григорьев Иван Спиридонович, 4) Захаров Константин Николаевич, 5) Исаков Николай Васильевич, 6) Кириллин Алексей Алексеевич, 7) Колесов Петр Петрович, 8) Константинов Михаил Михайлович, 9) Куприянов Василий Егорович, 10) Климентов Терентий Дмитриевич, 11) Михайлов Егор Гаврильевич, 12) Никаноров Иван Никитич, 13) Никифоров Давыд Иннокентьевич, 14) Никифоров Николай Григорьевич, 15) Петров Егор Афанасьевич, 16) Платонов Дмитрий Петрович, 17) Платонов Николай Гермогенович, 18) Платонов Павел Васильевич, 19) Прокопьев Фома Николаевич, 20) Семенов Дмитрий Дмитриевич, 21) Соловьев Савва Михайлович, 22) Соловьев Егор Михайлович, 23) Степанов Давыд Павлович, 24) Степанов Петр Петрович, 25) Устинов Николай Иванович, 26) Устинов Николай Христофорович, 27) Бубякин Никифор Николаевич, 28) Захаров Иринарх Михайлович, 29) Куприянов Николай Иннокентьевич, 30) Наумовский Михаил Гаврильевич, 31) Сидоров Петр Петрович, 32) Устинов Гаврил Сергеевич, 33) Устинов Гаврил Евсеевич, 34) Пивоваров Иннокентий Егорович, 35) Абрамов Василий Николаевич, 36) Абрамов Степан Самсонович, 37) Григорьев Прокопий Егорович, 38) Саввин Иван Иннокентьевич, 39) Соловьев Дмитрий Михайлович, 40) Пивоваров Николай Николаевич, 41) Сивцев Прокопий Петрович, 42) Никитин Никита Васильевич, 43) Прокопьев Ион Афанасьевич.

1943 сыллаахха сәриигә барбыттара:

1) Исаков Илларион Васильевич, 2) Колесов Семен Николаевич, 3) Никаноров Петр Иванович, 4) Гаврильев Егор Николаевич, 5) Григорьев Иван Яковлевич, 6) Гаврильев Савва Захарович, 7) Дьячковская Николай Кузьмич, 8) Ермолаев Ипатий Иванович, 9) Михайлов Прокопий Константинович, 10) Осипов Гаврил Иванович, 11) Попов Спиридон Афанасьевич, 12) Прокопьев Иннокентий Гаврильевич, 13) Прохоров Илья Герасимович, 14) Платонов Алексей Иннокентьевич, 15) Федоров Семен Семенович, 16) Федотов Ефим Михайлович, 17) Колесов Василий Александрович, 18) Никаноров Прокопий Иванович, 19) Куприянов Дмитрий Иннокентьевич, 20) Матвеев Гаврил Тихонович, 21) Матвеев Константин Петрович, 22) Никаноров Исаак Иванович, 23) Платонов Василий Петрович, 24) Григорьев Афанасий Давыдович, 25) Платонов Василий Семенович, 26) Прокопьев Николай Моисеевич, 27) Прокопьев Прокопий Алексеевич, 28) Федоров Михаил Егорович, 29) Никифоров Егор Петрович, 30) Степанов Илья Петрович, 31) Сивцев Афанасий Гаврильевич, 32) Устинов Иннокентий Терентьевич, 33) Устинов Семен Сергеевич, 34) Винокуров Дмитрий Дмитриевич, 35) Кириллин Николай Петрович, 36) Никаноров

Дмитрий Антонович, 37) Никаноров Иван Николаевич, 38) Никаноров Иннокентий Иванович.

1944 сыллаахха сэриигэ ынгырыллан барбыттара:

1) Никаноров Николай Никитич, 2) Анисимов Егор Егорович, 3) Григорьев Семен Давыдович, 4) Григорьев Дмитрий Давыдович, 5) Пивоваров Петр Алампадорович, 6) Сильвестров Иван Данилович, 7) Григорьев Анемподист Николаевич, 8) Васильев Алексей Васильевич, 9) Игнатъев Еремей Прокопьевич.

1945 сыллаахха сэриигэ иккистээн барбыта Исаков Василий Васильевич (маннайгы барыта 1941 сыллаахха бэс ыйыгар). Онон 2-с Наахара нэһилиэгиттэн 1941 сыллаахха – 24 киһи, 1942 сыллаахха – 43 киһи, 1943 сыллаахха – 38 киһи, 1944 сыллаахха – 9 киһи, 1945 сыллаахха – 1 киһи уонна Никифоров Петр Иннокентьевич 1938 сыллаахха финскэй сэриигэ сылдьан баран, 1941 сыллаахха фашистары утары сэриигэ баран дойдутугар тыыннаах эргиллибитэ. Итини таһынан биһиги биир дойдулаахтарбыт атын нэһилиэктэртэн уонна оройуоннартан сэриигэ 14 киһи барбыта. Уопсайа нэһилиэк 134 ыччатын сэриигэ ыппыта, олортон 51 киһи сэрии толоонугар охтубута, 83 киһи дойдутугар эргиллибитэ. Сэриигэ өлбүт 51 киһиттэн 25 киһи сураҕа суох сүппүтэ. Нэһилиэкпит дыно ханна көмүллэ сыталларый? – диэн ыйытыыга эппиэттиир (толору эппиэти биэрэр) олус ыарахан, ол да буоллар тугу билэрбинэн, булбуппунан эттэххэ маннык: Анисимов Николай Самсонович Ильмень күөлү туораан иһэн онно өлбүтэ биллэр. Гаврильев Василий Николаевич «Кумалаан» Орел куорат иһин кыргыһыыга өлбүтэ. Григорьев Иван Спиридонович, Семенов Дмитрий Дмитриевич – Смоленской уобаласка, Григорьев Петр Гермогенович, Никифоров Давыд Иннокентьевич, Платонов Дмитрий Петрович, Прокопьев Фома Николаевич, Степанов Давыд Павлович – Калининской уобаласка (билингинэн Тверской уобаласка), Никифоров Д.И., Платонов Д.П., Прокопьев Ф.Н. биир иингэ көмүллүбүттэр, Никаноров Иннокентий Иванович – Белоруссияҕа, Никаноров Николай Никитич – Австрияҕа, Платонов Михаил Иванович – Украинаҕа, Платонов Павел Васильевич – Волгоградской уобаласка, Потапов Семен Егорович – Польшаҕа, Сидоров Гаврил Яковлевич – Ленинградской уобаласка, Соловьев Егор Михайлович – Курской уобаласка, Устинов Николай Иванович – Венгрияҕа, Колесов Семен Николаевич – Германияҕа Рейгифели куоракка. Сэриигэ өлбүттэр ортолоругар бааллар этэ командирдар: Корякин Василий Спиридонович – батальон командира, Японнары утары Кытай тимир суолугар уонна Аҕа дойду улуу сэриитин кыттыылааҕа Устинов Николай Иванович младшай лейтенант, взвод командира, Никитин Афанасий Николаевич старшай сержант, взвод командирын көмөлөһөөччүтэ, Потапов Семен Егорович младшай сержант, отделение командира. Нэһилиэктэн немец билиэнигэр өлбүттэрэ: Гаврильев Егор Павлович (Дууска уола), Тихонов Иннокентий Егорович.

Сэрииттэн тыыннаах төннөн кэлбиттэр ортолоругар иккитэ ынгырыллыбыттара: Исаков Василий Васильевич, Игнатъев Дмитрий Прокопьевич, Никифоров Петр Иннокентьевич. Уоттаах сэриигэ сылдьан хорсун быһыыны көрдөрбүттэрин иһин бойбуой наҕараадалары ылбыттара: Устинов Гаврил Евсеевич, Абрамов Петр Николаевич – «Кыһыл Сулус» орденнэн. «Слава» орден 3-с степенинэн наҕараадаламмыттара: Бубякин Петр Васильевич, Платонов Иван Алексеевич, Исаков Василий Васильевич, Колесов Петр Гермогенович, Никифоров Петр Иннокентьевич.

«За отвагу» мэтээлинэн: Бубякин Никифор Николаевич, Васильев Алексей Васильевич, Соловьев Дмитрий Михайлович, Устинов Гаврил Евсеевич.

«За боевые заслуги» мэтээлинэн: Бубякин Петр Васильевич, Прохоров Илья Герасимович, Семенов Иннокентий Петрович.

«Праганы ылыы иһин» мэтээлинэн: Сильвестров Иван Данилович.

«Берлини ылыы иһин» мэтээлинэн: Григорьев Семен Давыдович, Игнатъев Дмитрий Прокопьевич, Сильвестров Иван Данилович.

Сэриигэ үгүс үлэни кыайар дьон барбыттарынан холхуостарга үлэһит илии тийбэт буолбута. Онон сэрии дьылларыгар сүрүн үлэһиттэринэн дьахталлар уонна оҕолор буолбуттара. Дьахтар кыттыыны ылбатах, кини кыайбатах үлэтэ диэн суоҕа. Онон

сэриигэ ынгырыллыбыт убайдарын, кэргэттэрин, аҕаларын солбуйан үлэ кытаанах учаастагар турбуттара. Иккис үлэһит күүһүнэн ыччат буолбута. Комсомолецтар уонна ыччаттар ханнык да ырахаттартан толлон турбаттара. Уолаттар уонна кыргыттар баһыйар үгүстэрэ сэрии сылларыгар олохтоммут көлөһүн күнүн үрдэтиллибит нуорматын 1,5-2 төгүл аһараллара. Сааскы, сайынны уонна күһүннү үлэлэргэ оскуола оҕолоро улахан көмөнү онороллоро. 12-16 саастаахтар сайын устатыгар 75-90 көлөһүн күнүн аахсаллара. Үлэ бэтэрээннэрэ, кырдыаҕастар производствоҕа актыбынайдык кытталлара. Кинилэртэн үгүстэрэ сылайары-илистэри аахсыбакка туран, сыл устата 270-н 433-кэ тийэ көлөһүн күнүн аахсаллара. «Сэрии сылларыгар ынах сүөһү ахсаана аҕыйахтааҕар элбээбитэ. Оройуонна 1940 сыллаахха колхуостарга 15020 ынах сүөһү баара, оттон сэрии бүтүүтүгэр 20976 төбөҕө тийбитэ. Итини таһынан хортуоппуй, оҕуруот аһа ыһыллара». (Ленинскэй Знамя, 1990 с. ыам ыйын 9 күнүнээҕи №-гэ этиллэр.) Биһиги нэһилиэккэ балаһыанньа эмиэ итинник этэ. Ол туһунан Майтааҕы архыыпка 31 фонда 1 опиһыгар 1-17 дьыалаларга суруллар. «Коммуна» холхуос 1940 сыллаахха 145 ынах сүөһүлээх буоллаҕына, 1945 сыллаахха 174 ынах сүөһү буолбут. Биһытын сирэ эмиэ кэнээбит.

«Молотов» холхуоска 1940 сыллаахха ынах сүөһүтэ 253 эбит буоллаҕына 1944 сыллаахха 404-кэ тиэрдибиттэр. Бааһыната 273 га (1940 с.), аһаардас ярицаны 92 гааҕа ыспыттар, итини таһынан сэлиэһинэйи, нэчимизни, оруоһу, хортуоппуйу, оҕуруот аһын ыһар буолбуттар. (фонд 31, оп.1., д.5,10).

«Саҥа дэриэбинэ» холхуос 1940 сыллаахха бааһыната 131 га, ынах сүөһүтэ 108, сылгыта 110, табата 5, оттон 1945 сыллаахха ынах сүөһүтэ 185, сылгыта 87, табата 24, бааһыната 136 гааҕа тийбит (фонд 31, оп.1., д.4,11). Ити үс холхуостары таһынан «Алаас» холхуос 1934 сыллаахха тэриллэн баран 1942 сыллаахха «Молотов» холхуоска холбоспуттар. Биричиинэтэ биир, үлэһит илии суох буолан (бары сэриигэ барбыттар). Үөһээ ааттаммыт холхуостар салайааччылары сэрии сылларыгар уларыйбакка үлэлээбиттэрэ. Кинилэри солбуйар да киһи суоҕа. Ол курдук «Молотов» холхуоска өр сыл үлэлээбит Гаврильев Максим Давыдович уонна суоччута Устинов Николай Христофорович 1941 сыллаахха сэриигэ барыахтарыттан бэрэссэдээтэлинэн Бубякин Иван Федорович, буҕаалтырынан Устинов Егор Христофорович, Никифоров Егор Петрович сэрии сылларыгар үлэлээбиттэрэ.

«Коммуна» холхуоска сэрии сылларыгар үлэлээбиттэрэ:

1941-42 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Платонов Павел Васильевич, суоччутунан Платонов Гаврил Петрович, 1943-44 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Платонов Гаврил Петрович, буҕаалтырынан Прокопьева Анна Егоровна, 1945 сыллаахха бэрэссэдээтэлинэн Матвеев Константин Петрович, буҕаалтырынан Платонов Василий Петрович үлэлээбиттэрэ.

«Саҥа дэриэбинэ» холхуоска 1941-42 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Никаноров Исак Иванович, суоччутунан Игнатьев Еремей Прокопьевич, 1943-44 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Никаноров Исак Иванович, суоччутунан Ефремов Афанасий Михайлович үлэлээбиттэрэ. Аҕа дойду Улуу сэриитин кэмигэр холхуоска үчүгэйдик үлэлээбиттэрин иһин «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээлинэн 1946-47 сылларга наҕараадаламмыттар: «Молотов» холхуостан 62 киһи, «Коммуна» холхуостан 32 киһи, «Саҥа дэриэбинэ» холхуостан 30 киһи. Онон барыта нэһилиэк үрдүнэн 134 киһи наҕараадаламмыт уонна «Тыыл бэтэрээнэ» диэн ааты ылбыттар. Кинилэртэн билигин баара суоҕа 17 эрэ киһи баар, тыыннаах. Үгүстэр сэрии ырахан сылларын, суту, аччыктааһыны тулуйан баран доруобуйалара мөлтөөн эрдэ биһиги кэккэбиттэн өлөн туораабыттар. Ол иһин кинилэр ааттарын барыларын архыыпка хайдах суруллубутунан киллэрэбин.

**«Молотов» холхуостан 1946 сыллаахха алтынны 1 күнүгэр
наҕараадаламмыттар:**

1. Бубякин Иван Федорович – холхуос бэрэссэдээтэлэ, 1884 сыллаах төрүөх.
2. Гаврильев Николай Митрофанович – производственник, 1872 сыллаах төрүөх, 1938 с. «Стахановец».
3. Григорьева Акулина Егоровна – доярка, 1904 сыллаах төрүөх.
4. Григорьева Екатерина Михайловна – доярка, 1905 сыллаах төрүөх.
5. Карпов Петр Алексеевич – М.Т.Ф. сэбиэдиссэйэ, 1883 сыллаах төрүөх.
6. Колесов Василий Степанович – тутуу биригэдьиэрэ, 1865 сыллаах төрүөх.
7. Кириллина Марфа Петровна – доярка, 1896 сыллаах төрүөх.
8. Никифоров Егор Петрович – холхуос бэрэссэдээтэлэ, 1909 с. төрүөх.
9. Потапов Тит Егорович – хонуу биригэдьиэрэ, 1878 с. төрүөх.
10. Пивоваров Николай Кононович – ат ферматын сэбиэдиссэйэ, 1900 с. төрүөх, 1945 с. ударник.
11. Сидоров Яков Семенович – уус, 1871 с. төрүөх.
12. Сидорова Дария Васильевна – доярка, 1891 с. төрүөх.
13. Устинов Егор Христофорович – суотчут, 1928 с. төрүөх.
14. Устинова Ульяна Алексеевна – сэбиэт остуораһа, 1884 с. төрүөх.
15. Винокуров Кирилл Егорович – производственник, 1880 с. төрүөх.
16. Гаврильева Анна Михайловна – арыһыт, 1913 с. төрүөх.
17. Гаврильева Марфа Степановна – оскуола остуораһа, 1884 с. төрүөх.
18. Ефимов Гаврил Иванович – уус, 1917 с. төрүөх.
19. Исаков Василий Васильевич – хонуу биригэдьиэрэ, 1910 с. төрүөх.
20. Исаков Василий Алексеевич 2 – бостуук, 1871 с. төрүөх.
21. Исаков Иннокентий Васильевич – ветсанитар, 1898 с. төрүөх.
22. Колесов Петр Михайлович – производственник, 1893 с. төрүөх.
23. Потапов Егор Егорович – хонуу биригэдьиэрэ, 1876 с. төрүөх.
24. Пивоваров Анемподист Гаврильевич – уус көмөлөһөөччүтэ, 1882 с. төрүөх.
25. Устинов Андрей Иванович – производственник, 1873 с. төрүөх.
26. Пивоваров Михаил Ксенофонтович – производственник, 1900 с. төрүөх, 1945 с. ударник.
27. Устинов Гаврил Николаевич – хонуу биригэдьиэрэ, 1873 с. төрүөх.
28. Устинов Иван Сергеевич – ат ферматын биригэдьиэрэ, 1902 с. төрүөх.
29. Стручков Николай Иванович - 1882 с. төрүөх.
30. Уломжинский Роман Федорович – суотчут көмөлөһөөччүтэ, 1880 с. төрүөх.

1946 сыллаахха олунньу 6 күнүгэр наҕараадаламмыттара:

1. Аргунов Николай Яковлевич – ферма үлэһитэ, 1927 с. төрүөх.
2. Абрамов Степан Самсонович – производственник, 1904 с. төрүөх.
3. Аргунова Вера Ивановна – доярка, 1913 с. төрүөх.
4. Бубякин Василий Михайлович – уус, 1862 с. төрүөх.
5. Васильев Василий Никифорович – производственник, 1928 с. төрүөх.
6. Гермогенов Степан Павлович – булчут, 1927 с. төрүөх.
7. Исакова Мария Иннокентьевна – производственница, 1912 с. төрүөх.
8. Кириллин Николай Павлович – производственник, 1927 с. төрүөх.
9. Карпова Марфа Петровна – налоговой агент, 1927 с. төрүөх.
10. Гаврильев Василий Николаевич 2 - үөрэнээччи, 1928 с. төрүөх.
11. Лебедев Василий Михайлович - үөрэнээччи, 1931 с. төрүөх.
12. Гаврильев Егор Николаевич – производственник, 1909 с. төрүөх.
13. Николаев Павел Гермогенович – булчут, 1889 с. төрүөх.

14. Николаев Петр Прокопьевич – булчут.
15. Никифорова Мария Петровна – сүөһү көрөөччү, 1912 с. төрүөх.
16. Потапов Афанасий Титович - үөрэнээччи, 1932 с. төрүөх.
17. Пивоварова Акулина Анемподистовна - үөрэнээччи, 1929 с. төрүөх.
18. Сидоров Василий Прокопьевич – производственник, 1925 с. төрүөх.
19. Семенов Иннокентий Петрович – производственник, 1911 с. төрүөх.
20. Соловьев Михаил Иннокентьевич – ферма үлэхитэ, 1906 с. төрүөх.
21. Соловьева Александра Васильевна – сүөһү көрөөччү, 1906 с. төрүөх.
22. Сидорова Анисия Ильинична – сүөһү көрөөччү, 1922 с. төрүөх.
23. Сидорова Прасковья Прокопьевна – доярка, 1924 с. төрүөх.

1947 сыллаахха олунньу 5 күнүгэр наҕараадалааммыттар:

1. Григорьев Митрофан Павлович – производственник, 1898 с. төрүөх.
2. Григорьев Марк Савич – производственник, 1884 с. төрүөх.
3. Григорьева Наталья Михайловна – доярка, 1924 с. төрүөх.
4. Золотарев Григорий Прокопьевич – производственник, 1873 с. төрүөх.
5. Сидоров Илья Николаевич – производственник, 1875 с. төрүөх.
6. Аргунова Анастасия Егоровна – доярка, 1896 с. төрүөх.
7. Анисимов Егор Иванович – производственник, 1870 с. төрүөх.
8. Соловьев Иннокентий Давыдович – производственник, 1897 с. төрүөх.
9. Устинова Александра Андреевна – производственник, 1917 с. төрүөх.

«Коммуна» холхуостан 1946 сыллаахха сэттиньи 15 күнүгэр наҕараадалааммыттар:

1. Григорьев Андрей Савич – оҕуруот биригэдьиирэ, 1876 с. төрүөх.
2. Ермолаева Мария Яковлевна – хонуу үлэхитэ, 1926 с. төрүөх, 1942 с. ударник.
3. Захаров Иван Николаевич – ферма сэбиздиссэйэ, 1887 с. төрүөх.
4. Захарова Устинья Ивановна – производственница, 1926 с. төрүөх, 1941 с. ударница.
5. Кириллина Екатерина Гаврильевна – доярка, 1912 с. төрүөх.
6. Кириллина Марфа Кузьминична – производственница, 1926 с. төрүөх, 1943 с. ударница.
7. Матвеева Екатерина Николаевна – доярка, 1917 с. төрүөх.
8. Никитин Михаил Александрович – производственник, 1874 с. төрүөх, 1940 с. ударник.
9. Никитин Михаил Александрович – производственник, 1874 с. төрүөх, 1940 с. ударник.
10. Прокопьев Виктор Егорович - үөрэнээччи, 1931 с. төрүөх, 1946 с. ударник.
11. Никифорова Варвара Егоровна – производственница, 1910 с. төрүөх, 1941 с. ударница.
12. Платонов Гаврил Петрович – холхуос бэрэссэдээтэлэ, 1912 с. төрүөх.
13. Платонов Дмитрий Петрович – уус, 1885 с. төрүөх.
14. Прокопьев Егор Гаврильевич – производственник, 1880 с. төрүөх, 1939 с. ударник.
15. Платонов Иннокентий Дмитриевич – производственник, 1929 с. төрүөх.
16. Платонова Устинья Трофимовна – звеновод, 1920 с. төрүөх.
17. Платонова Мария Иннокентьевна – производственник, 1921 с. төрүөх, 1941 с. ударница.
18. Платонова Наталья Никифоровна – производственник, 1906 с. төрүөх, 1941 с. ударница.
19. Платонов Павел Гермогенович – сылгыһыт, 1885 с. төрүөх.
20. Прокопьев Терентий Петрович – хонуу биригэдьиирэ, 1906 с. төрүөх.

1947 сыллаахха муус устар 2 күнүгэр наҕараадаламмыттар:

1. Григорьева Александра Кузьминична – производственник, 1887 с. төрүөх.
2. Ермолаева Дария Яковлевна – производственник, 1929 с. төрүөх, 1945 с. ударница.
3. Кириллин Иван Петрович – производственник, 1916 с. төрүөх.
4. Матвеева Пелагея Петровна – ньирэй көрөөччү, 1900 с. төрүөх.
5. Николаев Гаврил Михайлович – булчут, 1907 с. төрүөх.
6. Платонова Мария Дмитриевна – производственник, 1928 с. төрүөх.
7. Платонова Мария Петровна – производственник, 1926 с. төрүөх.
8. Платонова Татьяна Иннокентьевна – производственник, 1928 с. төрүөх.
9. Сильвестров Иннокентий Алексеевич – производственник, 1929 с. төрүөх.
10. Тихонов Семен Егорович – производственник, 1926 с. төрүөх.
11. Чой До Ван - оҕуруотчут, 1882 с. төрүөх.
12. Шарин Иннокентий Сидорович – производственник, 1871 с. төрүөх.

**«Новай дэриэбинэ» холхуостан 1946 сыллаахха алтынны
1 күнүгэр наҕараадаламмыттар:**

1. Григорьев Гермоген Иннокентьевич – производственник, 1882 с. төрүөх.
2. Григорьев Гаврил Никифорович – производственник, 1875 с. төрүөх.
3. Григорьев Егор Константинович – ревкомиссия бэрэссэдээтэлэ, 1924 с. төрүөх.
4. Григорьева Ольга Васильевна – арыыһыт, 1917 с. төрүөх.
5. Ефремов Афанасий Михайлович – суотчут, 1897 с. төрүөх.
6. Ефремов Николай Гаврильевич – хонуу биригэдьиэрэ, 1893 с. төрүөх.
7. Игнатьев Прокопий Николаевич – производственник, 1873 с. төрүөх.
8. Карпов Николай Николаевич – производственник, 1904 с. төрүөх.
9. Карпова Анисия Николаевна – производственник, 1920 с. төрүөх.
10. Ефремова Марфа Николаевна – производственник, 1924 с. төрүөх.
11. Михайлова Апросинья Прокопьевна – производственник, 1929 с. төрүөх.
12. Никитин Никита Васильевич – сыпной пункт сэбиэдиссэйэ, 1920 с. төрүөх.
13. Никаноров Исаак Иванович – холхуос бэрэссэдээтэлэ, 1901 с. төрүөх.
14. Никаноров Константин Антонович – ферма сэбиэдиссэйэ, 1884 с. төрүөх.
15. Никаноров Павел Никитич – сылгы ферматын сэбиэдиссэйэ, 1887 с. төрүөх.
16. Никаноров Николай Иннокентьевич – производственник, 1930 с. төрүөх.
17. Никаноров Иван Антонович – производственник, 1886 с. төрүөх.
18. Макарова Татьяна Николаевна – доярка, 1917 с. төрүөх.
19. Сивцев Еримей Герасимович – производственник, 1876 с. төрүөх.
20. Сивцев Петр Герасимович – производственник, 1886 с. төрүөх.

1947 сыллаахха тохсунньу 2 күнүгэр наҕараадаламмыттар:

1. Григорьев Афанасий Давыдович – хонуу биригэдьиэрэ, 1906 с. төрүөх.
2. Григорьев Иван Яковлевич – кыладыапсык, 1912 с. төрүөх.
3. Григорьев Петр Николаевич – ферма остуораһа, 1863 с. төрүөх.
4. Григорьев Николай Савич – производственник, 1869 с. төрүөх.
5. Игнатьев Еремей Прокопьевич – суотчут, 1920 с. төрүөх.
6. Игнатьев Дмитрий Прокопьевич – производственник, 1919 с. төрүөх.
7. Никитина Анна Афанасьевна – доярка, 1902 с. төрүөх.
8. Никитин Николай Семенович – производственник, 1900 с. төрүөх.
9. Никаноров Дмитрий Антонович – производственник, 1920 с. төрүөх.
10. Никаноров Прокопий Иванович – от тизэйэччи, 1913 с. төрүөх.

1941-42 сылларга кураан сатыылаабыта, онон оройуон 66 холхуостарыттан 41-рэ атын алта оройуоннарга 6974 сүөһүнү үүрэн илдьэн кыстаппытара. Биһиги нэһилиэк холхуостара эмиэ атын сиргэ баран оттоон сүөһүлэрин кыстаппытара. Байыаннай быһыы-майгы усулуобуйатыгар түүлээҕи бултааһынна ураты суолта бэриллбитэ. Ол иһин нэһилиэкпит холхуостарын кадровай булчуттара Николаевтар диэн тонгустар үлэлээбиттэрэ. Уонна соруудахтарын лаппа аһары толорон хайҕаналлара.

Сэрии маннайгы күннэриттэн ыла оборона фондугар үбү хомуйуу саҕаламмыта. Фронна көмө биир дьохуннаах көрүнгүнэн государственнай заемнарга уонна харчы-мал лотереятыгар актыыбынайдык суруйтарыы буолбута. Оройуон үлэһиттэриттэн хаалсыбакка биһиги нэһилиэкпит олохтоохторо суруйаллара. Хомойуох иһин архыыпка төһөнү суруппуттарын туһунан дааннайдар суохтар. 1941-42 сыллаах кыһын фронна көмө саҕа көрүнгө үөскээбитэ. Партия уонна бырабыыталыстыба өстөөх танка уонна самолет ахсааныгар баһыйарын кылгас болдьох иһигэр суох онгорорго сэбиэскэй норуоту ыңырбыта. Итиннэ эппиэттээн дойдуга бүтүннүүтүгэр курдук, оройуонна танка колонналарын уонна бойбуой самолеттары тутууга үбү хомуйуу кизник тэриллбитэ. Ити хампаанньаҕа нэһилиэк олохтоохторо бары актыыбынайдык кыттыбытара. Саха сирин норуоттара киллэрбит харчыларынан бастакы уонна иккис танковай колонна тутуллубута. Итини таһынан оройуон үрдүнэн Кыһыл Аармыйа байыастарыгар анаан уопсайа 4907 устуука итии таҕас, 3229 устуука куобах тириитэ, 377 миэтэрэ таҕаһы хомуйан биэрбитэ. («Ленинскэй Знамя» 1990 с. ыам ыйын 9 күнүнээҕи нүөмэртэн.)

Тыылга үлэҕэ кыра саастаах оҕолор актыыбынайдык кытталлара. 2-с Наахара нэһилиэтин 3 холхуостарыгар 98 үөрэнээччи үлэҕэ куруутун кытталлара. 8-9 саастарыттан аллараа саастаах оҕолор куолас хомуйаллара, ыраас сиэмэни туттараллара. 8-9 саастарыттан үөһэ саастаах оҕолор бурдук баайыгыгар, быстарар массыынаттан хаалсыбакка үлэлиллэрэ. Ордук үчүгэйдик Устинова Маня, Лебедев Вася, Устинов Коля, Платонов Вася үлэлээбиттэрэ. («Ленинскэй Знамя» 1990 с. ыам ыйын 17 күнүнээҕи нүөмэртэн.) Үчүгэйдик үлэлээбит улахан саастаах оҕолор сэрии кэнниттэн «Үлэҕэ килбиэнин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмытара. Онон сэрии кэмнэригэр төһө да олус ыараханын иһин нэһилиэк холхуостара, бары олохтоохторо өстөөбү кыайар туһугар бэйэлэриттэн тутулуктаабы барытын онорбуттара. Фронт туһугар үлэлиир нэһилиэнньэ олоҕо ыарахана. Аска-үөлгэ, таҕаска-сапка барытыгар кытаанах лимит, нуорма олохтоммута. Туохха барытыгар дьыаҕа-уокка кэмчилээһин олоҕурбута. Ол эрэри социальнай олох сайда турбута. Байыаннай сулууспалаахтар уонна сэриигэ өлбүт буйун кэргэттэрин үлэнэн хааччыйыы, пособиелары, пиэнсийэлэри биэри, биир бириэмэлээх көмөнү оноруу тэриллбитэ. Араас нолуоктартан босхолоһун, чэпчэтии элбээбитэ. Сэрииттэн кэлбит буйуннары үлэнэн хааччыйыы, кинилэри сүөһүлээһин, дьыа-уот туттууга араас өрүттээх көмөнү оноруу тэриллбитэ.

Сэрии сылларыгар нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн Колесов Дмитрий Федорович үлэлээбитэ. Уопсайынан 2-с Наахара нэһилиэгэр сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн 1938-1947 сылларга үлэлээбитэ диэн нэһилиэк биир биллэр-көстөр кырдыаҕаһа Уломжинскай Василий Романович 1987 сыллаахха муус устар 21 күнүгэр суруйан турар. Кини ахтыгытынан көрдөххө, сэрии ыар сылларыгар холхуостаахтары үчүгэйдик көрөн-харайан үлэлэппит, биир да киһи аччыктаан өлүүтэ тахсыбатах, балыыһа дьэтин туттарбыт, оскуолаҕа ыал дьэтин көһөттөрөн аҕалан интернат онотторбут (урукку оскуола мастерскойа). Оттон сэрии-үлэ бэтэрээнэ Пивоваров Николай Николаевич 1987 сыллаахха муус устар 20 күнүгэр биэрбит ахтыгытыгар Дмитрий Федорович Колесов туһунан олус иһирэх тыллары этэр: «10 сыл устата уларыыбакка Наахара нэһилиэтин председателинэн талыллан үлэлиир. Кини кыра үөрэхтээх киһиэхэ салайар-тэрийэр дьобурдаах, араатар киһи этэ. Нэһилиэк, оройуон иһигэр бастыңнар ахсааннарыгар киирсэрэ, кыра холхуостар бөдөңсүйбүттэрэ, холхуостарга сүөһү ахсаана элбээбитэ, тэрилтэ хаһаайыстыба өттүнэн бөбөргөөбүтэ, нэһилиэк культурнай олоҕо лаппа тупсубута. Кулууптар, хотоннор тутуллубуттара. Холхуостар бурдук ыһыытынан, хортуоппуй, луук, моркуоп үүннэриитинэн дьарыктанар буолбуттара. Элбэх тыа хаһаайыстыбатын

массынатын атыгласпыттара. Биир да ходуһаны хаалларбакка оту оттууллара. Оччотооһуга бурдугу государствоға туттараллара, озор былааннарын сыл ахсын толороллоро. Ити үлэлэргэ сэбиэт бэрэссэдээтэлэ уонна кини депутаттарын үтүөлэрэ-өһөлөрө элбэх. Колесов Дмитрий Федорович доруобуйата мөлтөөн сэбиэт бэрэссэдээтэлин эбээһинэһиттэн тохтообута. Кини 1940 сыллаахтан партия чилиэнэ, партиянай тэрилтэ сэкирэтээрэ (сэбиэккэ үлэлиир кэмигэр). Итэбэскэ эйэлэспэт, үрдүк көрдөбүллээх киһи этэ. Кини ханна үлэлиир да, кини үлэтин көрдөрүүтэ үчүгэй уонна хаачыстыбалаах буолара». Дмитрий Федоровичка сэкирэтээринэн Степанов Давыд Павлович 1941 сылга диэри үлэлээбитэ. 1942-1943 сылларга Дулов Константин Сергеевич үлэлиир. 1944 сыллаахха Никаноров Николай Иванович, 1945 сыллаахха Григорьев Егор Константинович, 1946-47 сылларга Дулов Константин Сергеевич үлэлииллэр.

Сэрии сылларыгар Наахара нэһилиэтин оскуолата 7 кылаастаах этэ. Директорынан Уломжинской Василий Романович үлэлээбитэ. Оскуола 7 кылаастаах оскуола 1936-37 үөрэх дьылыгар буолбута диэн бэйэтин ахтыгытыгар В.Р.Уломжинской суруйбута. 7 кылааһы бүтэрбит 26 оҕо Саха АССР тэриллибитэ 15 сылын көрсө выпустаммыт. Ол оҕолортон үгүстэрэ сэриигэ барбыттара уонна баһыйар өттүлэрэ төннүбэтэхтэрэ. Хаалбыт маҕнайгы выпускниктартан Федоров Федор Павлович учуутал, Мэнгэ-Хангалас оройуонун бочуоттаах гражданина буолбута. Климентова Татьяна Михайловна, Тихонов Гаврил Николаевич райсоюз үлэһиттэрэ, эргин туйгуннара, Устинов Семен Дмитриевич юрист, народнай судья, Потапов Андрей Андреевич ССКП Райкомун сэкирэтээрэ, паромод капитана, Федорова Акулина Родионовна бухгалтер, потребкооперация туйгуна, Саха АССР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Сивцев Афанасий Дмитриевич партиянай үлэһит, суруналыыс. Оскуола 7 кылаастаммытын кэннэ Амма оройуонуттан Олом Күөлүн Наахаратыттан, Эмистэн, Чыамайыкыттан, Ходороттон, Тарабай нэһилиэгиттэн кэлэн үөрэнэллэрэ.

1937-1938 сыллардаах үөрэх дьылыгар оскуола хоту өттүгэр баар үс хос уонна кыра коридор оҕоһуллубута. Нэһилиэк 4 холхуостарын көмөтүнэн 1 га иэннээх типовой олбуорунан күрүөлэммитэ. Ол олбуор остоолболоро 70-с сылларга диэри оскуола хоту, илин, собуруу өттүгэр турбуттара. Оскуола малын-салын уурарга улахан сарай оҕоһуллубута. Билигин баар котельнай илин өттүгэр. Сарай таһыгар, хоту өттүгэр олбуор таһыгар баанньык тутуллубута. Оскуола улаатан, нэһилиэк улахан, элбэх киһилээх мунһахтара оскуолаҕа ытыллар буолара. Быбардар ытыллаллара, санарбат киинэлэр көрдөрүллэллэрэ, кэнсиэрдэр буолаллара. Онон оскуола нэһилиэк общественной олоһун политической, сырдатар үлэтин киининэн буолбута.

Наахара 7 кылаастаах оскуолатыгар үлэлээбит учууталлар сэриигэ баран өлбүттэрэ:

1. Сидоров Гаврил Яковлевич – Нуучча Дьаакып уола.
2. Климентов Терентий Дмитриевич – оскуола завуһа, Тарабай киһитэ.
3. Бурнашов Александр Иванович – Тарабай нэһилиэтин киһитэ (Наахарачай уола).
4. Никитин Василий Николаевич – Хара нэһилиэтин киһитэ.
5. Платонов Михаил Иванович – Иван Иванович ииппит уола.

Армияҕа ыңгырыллан ыалдьан кэлэн баран 1945 сыллаахха ахсынньы 15 күнүгэр дойдутугар өлбүтэ – учуутал Наумовской Михаил Гаврильевич.

Оскуола сэрии сылларыгар үлэтин тохтоппотоҕо. Сут-кураан дьылларга оскуола оҕолоругар интернат үлэлиирэ уонна күнүһүн оҕолорго итии чэй, хааһы сиэтэллэрэ. Оскуола учууталлара эр дьону байыаннай үөрэххэ үөрэтэллэрэ. Онон рота командирынан Уломжинской В.Р. үлэлээбитэ.

Нэһилиэккэ балыһа дьийэтэ «Үөннээх» халдьаайытын сыырын анныгар тутуу 1935 сыллаахха саҕаламмыта уонна 1939 сыллаахха саҕа балыһа дьийэтэ үлэҕэ киирбитэ. Балыһа саҕа дьийэтин тутуутун уопсай дьаһалын нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Григорьев Николай Николаевич салайбыта. Тутуу прорабынан оскуола завхона Никаноров Константин Никитич (Буруо Көстөкүүн) буолбута. Саҕа балыһа маҕнайгы биэлсэринэн Сажин Михаил Петрович үлэлээбитэ. Акушерканан Пашкова Елена Осиповна уонна Павлов үлэлээбиттэрэ. 1943 сыллаахха Солдатова Е.Г., Голикова П.П.

уонна да атыттар сэрии сылларыгар үлэлиллэр этэ диэн Хочо олохтооҕо Уломжинскай В.Р. ахтытыгар суруйан турар.

Сэрии иннинэ уонна сэрии сылларыгар оскуолаҕа үлэлээбит учууталлары ааттаталыыр наадалаах дии саныбын. Сэрии иннинэ үлэлээбиттэрэ: Никитин Тихон Егорович, Карпов Василий Афанасьевич, Наумовскай Михаил Григорьевич, Никаноров Антон Павлович уонна сэриигэ баран өлбүт учууталлар. Сэрии сылларыгар үлэлээбиттэрэ: Уломжинскай Василий Романович, Потапов Николай Егорович, Афанасьева Мария Николаевна, Карпова Варвара Петровна, Платонов Алексей Павлович уонна сэриигэ баран өлбүт учууталлар.

2-с Наахара ситэтэ суох орто оскуолатын бүтэрбит уонна үөрэммит оҕолор төрөөбүт Ийэ дойдуларын таптыылларын, Советскай норуоттарыгар бэринилээхтэрин көрдөрөн фронтта геройдуу сэриилэспиттэрэ. Тыылга, норуот хаһаайыстыбатын араас салааларыгар таһаарылаахтык үлэлээбиттэрэ. Сэриигэ геройдуу өлбүттэр ортолоругар бааллара: Захаров Андрей Федотович (Чыамайыкы нэһилиэгин «Бөчөкө» уус уола), зоотехник Левин Яков Дмитриевич, Федоров Иннокентий Иннокентьевич (Тараҕай нэһилиэгиттэн), Фомин Дмитрий Семенович («Олом Күөлүн» Наахаратыттан), Колесов Семен Николаевич («Кыйма» партизан Ньюкулаас оҕото), Никитин Афанасий Николаевич (Уус Ньюкулаас оҕото), Анисимов Николай Самсонович («Чуураан» Сиибиктэ Сомсуунун оҕото), Иванов Петр Константинович – уруккута 2-с Наахара Тохтоһутун ыччата, Тимофеев Роман Павлович – Ходоро нэһилиэгин «Бөчүөрэ» Байбааһын оҕото, Филиппов Модест Дмитриевич – 1 Холгума нэһилиэгин ыччата. Бу ааттаммыт ыччаттарбыт күөгэйэр күннэригэр сылдьаннар сэриигэ тылланан барбыттара. Онон улахан патриотическай быһыыны көрдөрбүттэрэ. Кинилэри үйэ-саас тухары биһиги умнубат иэстээхпит.

Аҕа дойду сэриитин сылларыгар Уломжинскай Василий Романович Майаҕа 10 хонуктаах военруктар куурустарыгар үөрэнэр уонна оскуолатыгар тахсан военруктаабыта. Ити сыл сэттис кылааска үөрэммит оҕолортон Колесов Семен, Устинов Кеша сэриилэх аармыйаҕа барбыттар. 1943 сыл кулун тутар ыйтан 2-с Наахара нэһилиэгин «Молотов» холхуос кулуубар кииннээн, 4 нэһилиэк (I, II Наахара, I Холгума, Ходоро) байыаннай эбээһинэстээхтэрин, 81 киһини, үөрэтиигэ рота командирьнан ананар. Взвод командирьнан I Наахара начальнай оскуолатын сэбиэдиссэйэ Никаноров Антон Павлович, I Холгума нэһилиэгин начальнай оскуолатын сэбиэдиссэйэ Степанов Роман Федорович аһаҕастар. Муус устар ыйга 1943 сыллаахха Райвоенкомат солбуйааччыта старшай лейтенант Хобец тахсан үлэтин түмүктээбит. (1995 сыл муус устар 6 күнүгэр Уломжинскай В.Р. биэрбит ахтытыттан.) Онон Василий Романович дьонун-сэргэтин Ийэ дойдуларын көмүскүүргэ ытык иэстэрин толорорго үөрэппит үтүөлээгин өйдүөхтээхпит.

Никифоров В.Д.

2-с Наахара нэһилиэгиттэн 1941-45 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии толоонугар өлбүт, сүппүт буйуннар

Анисимов Константин Николаевич

1917 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, орто үөрэхтээх финансист, Тааттага үлэлээбит.

Аармыйаҕа 1941 с. ынҕырыллыбыт. Хаһан өлбүтэ, ханна көмүллүбүтэ эбэтэр хаһан сураҕа суох сүппүтэ биллибэт.

Анисимов Николай Самсонович

1920 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, ЫБСЛКС чилиэнэ. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт, 19-с туспа хайыһар биригээдигэр, 2-с туспа хайыһар батальонугар сулууспалаабыт. 1943 с. олунньу 23 күнүгэр Балагоже дэриэбинэ таһыгар сэриигэ өлбүт. Балагоже дэриэбинэ Новгородскай уобаласка Ильмен аттыгар баар.

Гаврильев Василий Николаевич

(*Кумалаан*)

1916 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, колхуос биригэдьиэрэ.

1941 с. атырдьах ыйын 15 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт, п/п25745.

1943 сыллаахха госпитальга өлбүт. Орел куоракка көмүллүбүт. Аҕата-Гаврильев Николай Митрофанович. Балта-Гаврильева Екатерина Николаевна.

Гаврильев Егор Павлович

(*Дууска Байбал уола*)

1919 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Алаас» холхуос чилиэнэ. Хаһан, хантан ынҕырыллыбыта, хаһан ханна өлбүтэ биллибэт. («Саха сирэ» хаһыат 1994 с. олунньу 23 күнүнээҕи 35№. Д.Н.Гаврильев «Германскай фашизм лаабырдарын саллааттара» ыстатыйаттан.)

Гаврильев Максим Давыдович

1910 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Молотов» аатынан холхуос чилиэнэ. 1942 с. бэс ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт, 18-с запасной стрелковай полкаҕа сулууспалаабыт. 1943 с. бэс ыйын 14 күнүгэр №1921-дээх эвакогоспитальга ыалдьан өлбүт. Удмуртскай АССР-га Ижевскэй куоракка Нагорнай кылабыһаҕа көмүллүбүт. Кэргэнэ-Гаврильева Анна Михайловна, уола - Гаврильев Николай Максимович.

Григорьев Василий Давыдович

(*Батакаай*)

1914 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр

төрөөбүт. 1943 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт. 1944 сыллаахха өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт. Быраата - Григорьев Афанасий Давыдович.

Григорьев Василий Павлович

1913 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Аармыйаҕа 1941 сыллаахха балаһан ыйыгар ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт. Сураҕа суох сүппүт.

Григорьев Егор Николаевич

(*Сааба Дьөгүөрэ*)

1906 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Саҕа дэриэбинэ» холхуос биригэдьиэрэ. Аармыйаҕа 1941 с. ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт. 52-с туспа стрелковай биригээдэ 2-с стрелковай батальонугар сулууспалаабыт. 1943 с. кулун тутар 14 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Новгородскай уобалас Старорусскай оройуонугар Байново дэриэбинэҕэ көмүллүбүт. Кыыһа-Григорьева Акулина Егоровна. (Д.Д.Петров «Вклад народов Якутии в дело Победы 1941-1945 гг.». город Якутск, 1968 г., том 1, стр.125.)

Григорьев Егор Петрович

(*Сааба уола*)

1918 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. ЫБСЛКС чилиэнэ, 1938 с. Дьокуускайга учуутал техникумун бүтэрбит. 1938-1941 сс. Иркутскай куоракка тимир суол техникумугар үөрэммит. Аармыйаҕа 1941 с. Москва куоракка ынҕырыллыбыт. 1942 с. сураҕа суох сүппүт. Балта - Климентова Татьяна Михайловна.

Григорьев Иван Спиридонович

(*Хаппырын Уйбаан*)

1916 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт. 1943 с. от ыйын 1 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Смоленскай уобалас Дорогобужскай оройуонугар көмүллүбүт. Быраата - Григорьев Николай Прокопьевич.

Григорьев Петр Гермогенович

1920 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынҕырыллыбыт. 1943 с. атырдьах ыйын 31 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскай уобалас Удомельскай оройуонугар Троицк сэлиэннэҕэ көмүллүбүт. Аҕата - Григорьев Гермоген Иннокентьевич. Балта - Григорьева Ольга Гермогеновна.

Захаров Константин Николаевич

1898 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1943 с. атырдьах ыйын 15 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1943 сыллаахха ыалдьан өлбүт. Иркутскай уобалас Усть – Кут бөһүөлөгэр көмүллүбүт.

Исаков Илларион Васильевич

1904 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1943 с. бэс ыйын 1 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1944 с. бэс ыйын 14 күнүгэр ыалдьан өлбүт. Бурятскай АССР-га Кяхта куоракка көмүллүбүт. Уола - Исаков Петр Илларионович.

Исаков Николай Васильевич

1909 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, п/п 06600. 1944 с. олунньу 8 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскай уобалас Новоосокольнической оройуон Семеновка дэриэбинэтигэр көмүллүбүт. Кэргэнэ-Исакова Мотре-на Семеновна. Быраата -Исаков Василий Васи-льевич.

**Кириллин Алексей Алексеевич
(Мөһөөх уола Сиксиллэ)**

1904 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. балажан ыйын 1 күнүгэр Дьо-куускай куоракка ынгырыллыбыт. 1943 с. ах-сынны ыйга сураҕа суох сүппүт. Уолаттара - Михаил, Афанасий Алексеевич Кириллиннэр. Аҕата -Кириллин Алексей Николаевич.

Кириллин Семен Кузьмич

1909 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Аармыйаҕа 1941 с. ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1942 с. сэриигэ өлбүт. Ханна көмүллүбүтэ биллибэт. Быраата - Колесов Ере-мей Александрович.

Колесов Николай Васильевич-2

1913 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. БСК(б) П чилиэнигэр кандидат, Нам оройуонугар силиэдэбэтэлинэн үлэлээбит. 1942 с. бэс ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 227-с стрелковай дивизия, 794-стрелковай полкаҕа сулууспалаабыт. 1943 сыл-лаахха сураҕа суох сүппүт.

Колесов Петр Петрович (Хоптоох)

1906 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт.1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, п/п 05350. 1944 с. олунньу 4 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Белорусскай ССР Витеб-скай уобалас Сиротинскай оройуонугар Волхо-во дэриэбинэҕэ көмүллүбүт.

Колесов Семен Николаевич

1924 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1943 с. бэс ыйын 3 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 245 стрелковай дивизия, 901-с стрелковай полкаҕа сулууспалаабыт. п/п 47820. 1945 с. олунньу 10 күнүгэр сэриигэ ылбыт бааһырытыттан өрүттүбэккэ өлбүт. Германияҕа, Рейгерсфельд нэһилиэнньэлээх пуунна костельтан (танара дьиэтэ) 200 м. хоту-гулуу - арҕаа кылабыыһаҕа көмүллүбүт. Аҕата - Колесов Николай Федорович.

**Константинов Михаил Михайлович
(Бырдыа уола)**

1905 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1941 сыллаахха от ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, рядовой, 47-с стрелковай ди-визия, 510 стрелковай полк. 1942 с. атырдьах ыйын 23 күнүгэр сэриигэ сураҕа суох сүппүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт. Аҕата - Никитин Михаил Александрович, кыыһа – Трифонова Анастасия Михайловна.

Корякин Василий Спиридонович

1911 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Холбос» бухгалтерынан үлэлээбит. Аармыйаҕа 1941 с. Дьокуускай куораттан ынгырыллыбыт. 1942 с. Ленинградскай уобала-ска сэриигэ сураҕа суох сүппүт. Балта - Коряки-на Нина Гаврильевна.

**Куприянов Василий Егорович.
(Кулахы)**

1911 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Молотов» аатынан холхуос чили-энэ. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 453-с стрелковай полкаҕа су-лууспалаабыт. 1942 с. сэтинньи 29 күнүгэр 2749 нүөмэрдээх эвакогоспитальга ыалдьан өлбүт. Калинин куоракка Бабачевскай Бор кылабыыһаҕа көмүллүбүт. Быраата - Куприя-нов Егор Павлович.

**Михайлов Егор Гаврильевич
(Доруотуска)**

1919 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1941 с. атырдьах ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1943 с. сэриигэ өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт. Бырааттара - Леонтьев Петр Павлович, Костромькин Петр Павлович.

**Никаноров Иван Никитич
(Сырааннаах)**

1899 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1942 с. сэриигэ сураҕа суох

сүппүт. Кэргэнэ - Устинова А.М., уола - Никаноров Иннокентий Иванович.

Никаноров Иннокентий Иванович
(Аппай Уйбаан уола)

1900 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, п/п 31076. 1943 с. сэттинньи 8 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Белорусскай ССР, Витебскай уобаласка, Гаврику дэриэбинэвэ көмүллүбүт.

Никаноров Николай Никитич

1902 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Пятилетка» холхуос бырабылыанньатын бэрэссэдээтэлэ. Аармыйыаҕа 1944 сыллаахха ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 78-с стрелковай дивизия, 453-с Богдан Хмельницкай орденна уордьаннаах стрелковай полкаҕа сулууспалаабыт. 1945 с. муус устар 18 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Австрияҕа, Фюрстенфельд куоракка таһара дьиэтин таһыгар көмүллүбүт. Кэргэнэ - Никанорова Мотрена Петровна, уола - Никаноров Антон Николаевич.

Никаноров Петр Иванович

1895 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1943 с. бэс ыйын 3 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, рядовой. 1943 с. ахсынньы ыйга сураҕа суох сүппүт.

Никитин Афанасий Николаевич

1921 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, «Саҥа дэриэбинэ» холхуос чилиэнэ, ЫБСЛК чилиэнэ, Майаҕа кулууп сэбиэдиссэйинэн үлэлээбит.

1941 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, гвардия старшай сержана. П/п 01164 «А», в/ч 1626. 1943 с. сэттинньи 10 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскай уобалас Невельскай оройуонугар Урыче дэриэбинэвэ 201,7 үрдэлгэ көмүллүбүт.

Никифоров Григорий Григорьевич

1903 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Армияҕа 1942 сыллаахха ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1943 сыллаахха бэс ыйыгар сэриигэ өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт. Сиэнэ - Афанасьева Анна Николаевна.

Никифоров Давыд Иннокентьевич

1905 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, холхуос бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит. 1942 сыллаахха от ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, п/п1508, чааһа -19, 158-с стрелковай дивизия. 1942 сыллаахха сэттинньи 26 күнүгэр Калининскай уобалас Молодотуд-

скай оройуонугар Зайцево дэриэбинэ таһыгар сэриигэ өлбүт. Калининскай уобалас Ржевскэй оройуонна Трубино дэриэбинэвэ көмүллүбүт. Уола – Никифоров Василий Давыдович.

Никифоров Николай Григорьевич
(Тэптиргэ)

1898 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 сыллаахха от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт., рядовой, 35 стрелковай дивизия, 102 гвардейскай стрелковай полкатыгар сулууспалаабыт. 1943 сыллаахха атырдыах ыйын 26 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Украинскай ССР, Харьковскай уобалас Изюминскай оройуонугар Б-Еремеевка дэриэбинэ арҕаа өттүгэр 160,6 үрдэлгэ көмүллүбүт.

Никифоров Петр Иванович

1896 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1943 сыл бэс ыйын 3 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1942 сыллаахха ахсынньы ыйга сэриигэ сураҕа суох сүппүт.

Петров Василий Егорович

2-с Наахара, саха. Армияҕа 1942 сыллаахха от ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. Хаһан өлбүтэ, ханна көмүллүбүтэ эбэтэр сураҕа суох сүппүтэ биллибэт.

Петров Егор Афанасьевич

1907 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Томмокко бириискэвэ үлэлээбит. 1942 с. бэс ыйын 16 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1943 сыллаахха ахсынньы ыйга сэриигэ сураҕа суох сүппүт. Кэргэнэ - Петрова Евдокия Николаевна.

Петров Иван Григорьевич

2-с Наахара, саха. Аармыйаҕа ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, хаһан ынгырыллыбыта ыйылыбатах. 1942 с. ахсынньы 11 күнүгэр 4655 нүөмэрдээх эвакогоспитальга сэриигэ ылбыт бааһырытыттан өрүттүбэккэ өлбүт. Дагестанскай АССР-га Избербаш бөһүөлөгэр Новай городка көмүллүбүт.

Петров Прокопий Иванович

1903 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, рядовой, снайпер, 30-с армия, 158-с стрелковай дивизия, 375-с стрелковай полкаҕа сулууспалаабыт. 1942 с. сэттинньи 27 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскай уобалас Молододутскай оройуонугар Зайцево дэриэбинэвэ көмүллүбүт.

Пивоваров Андрей Егорович

1911 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, учуутал. Аармыйаҕа 1942 сыллаахха Дьокуускай куораттан ыңгырыллыбыт. 55-с стрелковай дивизия, 107 стрелковай полк рядовой-стрелогунан сулууспалаабыт. 1943 с. тохсунньу 22 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт.

Пивоваров Давыд Павлович

1919 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. «Холбос» ыскылаат сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. 1941 сыллаахха от ыйын 29 күнүгэр Дьокуускай куораттан ыңгырыллыбыт. 226-с туспа стрелковай биригээдэ, бастакы туспа стрелковай батальонугар сулууспалаабыт. 1942 сыллаахха балаҕан ыйын 18 күнүгэр өлбүт. Амурскэй уобаласка Соловьевскэй станцияҕа көмүллүбүт.

Платонов Дмитрий Петрович-2

1901 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт, гвардия рядовойа, 30-с армия, 158-с стрелковай дивизия, 875-с стрелковай полкатыгар сулууспалаабыт, п/п 1508, чааһа-19. 1942 с. алтынньы 26 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскэй уобалас Молодотудскэй оройуонугар Зайцево дэриэбинэҕэ көмүллүбүт. Кэргэнэ -Платонова Парасковья Иннокентьевна, уола - Платонов Иннокентий Дмитриевич. Иккис биллэри баар, онно этиллэр: 1943 с. муус устар 1 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскэй уобалас Великолужскэй оройуонугар Жуково дэриэбинэҕэ көмүллүбүт. Командир, Гвардия подполковнига Киреев, Штаб начальнига Гвардия капитана Трушин. Байыаннай чааһа уонна полевой почтата-62911.

Платонов Михаил Иванович

1915 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ, учуутал. Аармыйаҕа 1942 сыллаахха бэс ыйын 20 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт. 1943 с. алтынньы 15 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Украинскэй ССР, Днепропетровскэй уобаласка Калужино сэлиэнньэҕэ көмүллүбүт.

Платонов Николай Гермогенович

1914 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Наахара сельпотун бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит. 1942 сыллаахха от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт, рядовой, в/ч 440. 1943 с. кулун тутар 22 күнүгэр 3134 нүөмөрдээх эвакогоспитальга ыалдьан өлбүт. Молотовскэй уобаласка Кунгур куоракка көмүллүбүт.

Платонов Павел Васильевич

(Далатах)

1912 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. БСК(б)П чилиэнэ, холхуос бырабыллыанньатын бэрэссэдээтэлэ, биригэдьиир. 1942 с. бэс ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт. 1943 сыллаахха ахсынньы 6 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Сталинградскэй уобалас сиригэр көмүллүбүт.

Платонов Семен Егорович

(Күөхтэй)

1911 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Учууталынан икки сыл уонна «Колхуос кырдыга» хаһыат редакциятыгар үлэлээбит. 1942 сыллаахха бэс ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт, сержант, 181-с армейскэй пушечнай артиллерийскэй полк, ВЗОР поһун начальнига. 1944 сыллаахха атырдьах ыйын 29 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Польшаҕа Радзиминскэй воеводствоҕа Калакув нэһилиэгэр көмүллүбүт.

Прокопьев Ион Афанасьевич

(Хобутаан оҕото)

1905 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Аармыйаҕа бастаан 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр, иккистээн 1943 с. атырдьах ыйыгар ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт. 1943 с. өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт.

Прокопьев Фома Николаевич

1907 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт. 158-с стрелковай дивизия, 881-с стрелковай полкатыгар сулууспалаабыт, п/п 1508. 1942 с. сэттинньи 29 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Калининскэй уобалас Молодотудскэй оройуонугар Зайцево дэриэбинэҕэ көмүллүбүт.

Семенов Дмитрий Дмитриевич

(Наанаан)

1902 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. Наахара сельпотугар бухгалтерынан үлэлээбит. 1942 с. бэс ыйыгар ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт, 358-с стрелковай дивизия, 1189-с стрелковай полкатыгар сулууспалаабыт, п/п 340, чааһа 395. 1942 с. Ахсынньы 9 күнүгэр сэриигэ ылбыт бааһырытыттан өлбүт. Смоленскэй уобалас Велижскэй оройуонугар Рудня дэриэбинэҕэ көмүллүбүт. (Братскэй могила 74, 1 эрээт, мистэтэ- 2.)

Сидоров Гаврил Яковлевич

(Нуучча Дьаакып уола)

1914 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт, учууталынан үлэлээбит. 1941 с. атырдьах ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ыңгырыллыбыт. 256-с стрел-

ковай дивизия, 930-с стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт. 1943 с. тохсунньу 13 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Ленинградскай уобаласка Сянские Торфоразработки илин сабатыгар көмүллүбүт.

Соловьев Егор Михайлович

1908 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, рядовой, 7-с стрелковой дивизия, 3-с стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт. 1943 с. от ыйын 30 күнүгэр сэриигэ ылбыт бааһырытыгтан 1191-с эвакогоспитальга өлбүт. Курскай уобалас Стрелецкэй оройуонугар Мышкино дэриэбинэҕэ көмүллүбүт.

Соловьев Савва Михайлович

1909 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1942 с. ахсынньы ыйга сураҕа суох сүшпүт.

**Степанов Давид Павлович
(Кыһыл айах)**

1898 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт, сэбиэт сэкирэтээринэн үлэлээбит. 1942 с. от ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1942 с. сэттинньи 27 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Тверскэй уобалас Молодотудскай оройуонугар Зобцево дэриэбинэҕэ көмүллүбүт.

Степанов Егор Иосифович

1921 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1942 с. бэс ыйын 23 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 24-с стрелковой дивизия, 274 стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт, п/п 1652 чааһа 176. 1943 с. тохсунньу 1 күнүгэр Сталинградскай уобалас Городищевскай оройуонугар Парфенов баалкатыгар, Грачев баалкатыгар (апшатыгар) сэриигэ сураҕа суох сүшпүт.

**Степанов Петр Петрович
(Ньолбороох Бүөккэ)**

1913 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1942 с. ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 40-с Кыһыл Знамялаах стрелковой полка. 1942 с. балаҕан ыйын 17 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Орловскай уобалас, Ульяновскай оройуон Воробьевка дэриэбинэтигэр көмүллүбүт.

Тимофеев Александр Семенович

2-с Наахара нэһилиэгэ, «Коммуна» холхуос. Аармыйаҕа ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, 113-запасной стрелковой полкаҕа сулууспалаабыт. 1942 с. атырдьах ыйын 11 күнүгэр ыалдьан өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт.

Титов Николай Михайлович

1918 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. БИБСЛКС чилиэнэ. Аармыйаҕа бастаан 1941 с. балаҕан ыйыгар, иккистээн 1943 с. бэс ыйын 3 күнүгэр ынгырыллыбыт. 1943 сыллаахха өлбүт. Ханна көмүллүбүтэ биллибэт.

Тихонов Иннокентий Егорович

1912 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1941 с. от ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, рядовой. 1942 с. алтынньы 14 күнүгэр билиэннэ өлбүт. Көмүллүбүт сирэ биллибэт.

**Устинов Николай Иванович
(Николай Буйака)**

1923 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. БИБСЛКС чилиэнэ. Нам оройуонугар учууталынан үлэлээбит. Аармыйаҕа 1942 с. Дьокуускай куорат военкоматынан ынгырыллыбыт, младшай лейтенант, взвод командира, 252-с стрелковой дивизия, 932-с стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт, п/п 25619. 1945 с. кулун тутар 17 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Венгрияҕа Мань нэһилиэннэҕэ пуун собуруулуу-илин өртүгэр көмүллүбүт. (Жимбокка барар суолтан 400м.)

Устинов Николай Христофорович

1919 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүтэ, БИБСЛКС чилиэнэ, «Молотов» аатынан холхуос суотчута. 1942 с. атырдьах ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, в/ч 585. 1943 с. тохсунньу 29 күнүгэр 935 нүөмөрдээх эвакогоспитальга ыалдьан өлбүт. Иркутскай куорат Новоамурскай кылабыыһаҕа көмүллүбүт.

Устинов Николай Яковлевич

1923 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1942 с. от ыйын 27 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт, п/п 52580, 4-с стрелковой дивизия, 646-с стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт, 152 СДК. 1944 с. тохсунньу 1 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Украинскай ССР, Днепропетровскай уобалас Софийскай оройуонугар Лысая Гора хутортан 3 км. арҕаа братскай могилаҕа көмүллүбүт.

**Федоров Филипп Михайлович
(Хаччы уола Халлах)**

1916 сыллаахха 2-с Наахараҕа төрөөбүт. 1941 с. атырдьах ыйын 29 күнүгэр ЧХОБК-н ынгырыллыбыт. 1944 с. сэриигэ өлбүт. Ханна көмүллүбүтэ биллибэт.

«Өйдөбүннүк кинигэ» Мэңэ-Хаңалас улуунуттан
1941-1945сс. Майа, 1995с.

Кыайы кынаттанан эргиллибит буйуннар

**Абрамов
Василий Николаевич**
(1908-1975 сс.),
(1942-1945 сс.).
Үлэ фрона - Булун, Сан-
гаар, Дьокуускай. «Гер-
манияны кыайы иһин»,
«Аҕа дойду улуу сэри-
тин сылларыгар килбиэн-
нээх үлэтин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

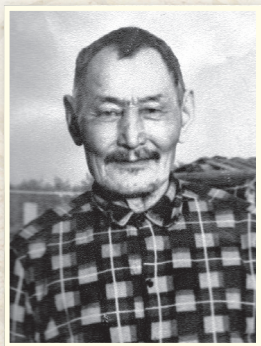
**Анисимов
Петр Петрович**
(1910-1951 сс.),
(1943-1945 сс.).
Үлэ фрона. «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэх.

**Абрамов
Петр Николаевич**
(1926 с.),
(1944-1946 сс.).
Германияны утары сэри
кыттыгылааҕа, бааһырбыт.
«Германияны кыайы
иһин» мэтээллэх.

**Анисимов
Федор Николаевич**
(1912-1997 сс.),
(1942-1944 сс.).
Үлэ фрона. «Германияны
кыайы иһин», «Аҕа дой-
ду улуу сэриитин сылла-
рыгар килбиэннээх үлэтин
иһин» мэтээллэрдээх.

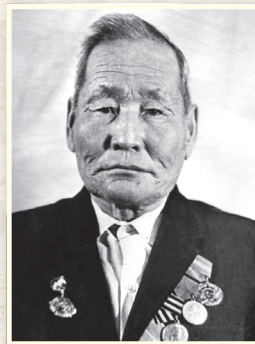
**Абрамов
Степан Самсонович**
(1904-1976 сс.),
(1942-1945 сс.).
Читаҕа үлэ фрона – мас
кэрдиитэ. «Германияны
кыайы иһин», «Аҕа дой-
ду улуу сэриитин сылла-
рыгар килбиэннээх үлэтин
иһин» мэтээллэрдээх.

**Бубякин
Никифор Николаевич**
(1906-1988 сс.),
(1942-1944 сс.).
I Белоруской фронт, Кали-
нин туһаайыта, ефрейтор,
бааһырбыт. Аҕа дойду сэри-
тин 1-кы степеннээх ордена.
«Хорсунун иһин», «Германия-
ны кыайы иһин», «Аҕа дой-
ду улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин» мэ-
тээллэрдээх.

**Анисимов
Егор Егорович**
(1926-1991 сс.),
(1943-1950 сс.).
31906 байыаннай чаас, ар-
тиллерейской наводчик,
69 сибээс полката. Аҕа
дойду сэриитин 2-с сте-
пеннээх ордена. «Япони-
яны кыайы иһин» мэтээ-
ллэх.

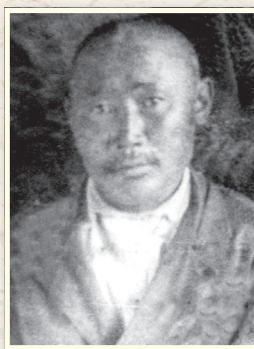

**Бубякин
Петр Васильевич**
(1907-1981 сс.),
(1941-1945 сс.).
Брянскай, Волхов фронт.
Бааһыран 2 атаҕа суох. Ал-
бан аат 3-с степеннээх ор-
дена, «Бойобуой үтүөлэрин
иһин», «Германияны кыай-
ы иһин» мэтээллэрдээх.

Васильев Алексей Васильевич (1923-1996 сс.), (1944-1945 сс.). I Белоруской фронт 142-с стрелковой полкатыгар сулуус-палыыр, ыараханлык бааһырбыта. Аҗа дойду сэриитин 1-кы степеннээх орденa, «Хорсунун иһин», «Германияны кыайы иһин», «Аҗа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэрдээх. Мэнэ-Хаггалас улуунун бочуоттаах гражданина.

Гаврильев Егор Николаевич (1915-1948 сс.), (1943-1946 сс.). Японияны, утары сэрии кыттыылааҗа, ыалдьан кэлбит. Наҗараадата суох.

Винокуров Дмитрий Дмитриевич (1904-1996 сс.), (1943-1946 сс.). Забайкальскай байыаннай уокурук, Маньчжурия 770 стрелковой полката, пулеметчик. «Японияны кыайы иһин» мэтээллээх.

Гаврильев Митрофан Семенович (1926-1950 сс.), (1943-1944 сс.). Атын сибидиэнньэлэрэ суох.

Гаврильев Дмитрий Давыдович (1907-1943 сс.), (1942-1943 сс.). Ыалдьан төннүбүт, кэлэн Дьокуускайга өлбүт.

Гаврильев Савва Захарович (1921-1992 сс.), (1943-1946 сс.). Забайкальскай байыаннай уокурук. 6-с туспа автосанитарнай рота. Аҗа дойду сэриитин 2-с степеннээх орденa, «Японияны кыайы иһин», «Аҗа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэрдээх.

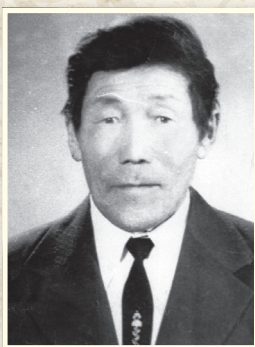

Гаврильев Егор Михайлович (1885-1980 сс.), (1943-1946 сс.). Бодойбоҗо, Чаараҗа көмүс бириискэтигэр үлэлээбит. «Аҗа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллээх.

Григорьев Афанасий Давыдович (1901-1993 сс.), (1943-1945 сс.). Забайкальскай байыаннай уокурук. 20-с ат депота. «Германияны кыайы иһин», «Аҗа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэрдээх.

**Григорьев
Дмитрий Давыдович**
(1915-1978 сс.),
(1944-1945 сс.).
Германияны утары сэриигэ кыттыбыта. «Германияны кыайы иһин» мэтээллээх.

**Григорьев
Семен Давыдович**
(1907-1963 сс.),
(1944-1946 сс.).
Германияны утары сэриилэһэн Берлингэ тиййбит. «Варшаваны босхолооһун иһин», «Берлины ылыы иһин», «Германияны кыайы иһин» мэтээллэрдээх.

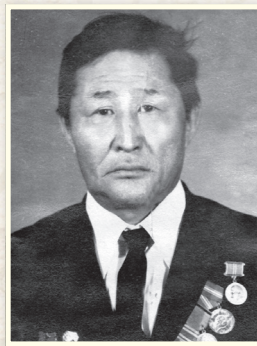
**Григорьев
Иван Яковлевич**
(1910-1973 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыаннай уокурук, Японияны утары сэриигэ кыттыбыта. «Японияны кыайы иһин» мэтээллээх.

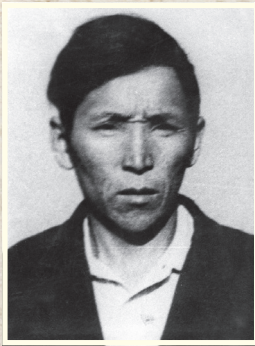
**Дулов
Константин Сергеевич**
(1922-1992 сс.), (1943-1946 сс.). Забайкальскай байыаннай уокурук. 770 стрелковой полк, младшай сержант. Аҕа дойду сэриитин 2-с степеннээх ордена, «Японияны кыайы иһин» мэтээллээх.

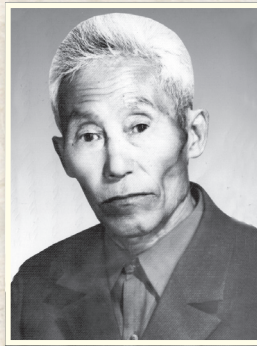
**Григорьев
Николай Прокопьевич**
(1925-1950 сс.),
(1943-1950 сс.).
II Прибалтийскай фронт, 15805 байыаннай чаас. III Прибалтийскай фронт, тимир суол сэриилэригэр сулууспалаабыт. Аҕа дойду сэриитин 2-с степеннээх ордена, «Кенигсберы ылыы иһин», «Германияны кыайы иһин» мэтээллэрдээх.

**Дьячковскай
Николай Кузьмич**
(1920-1984 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальскай байыаннай уокурук. 770 стрелковой полк, 152 артиллерийскай биригээдэ, бааһырбыта. «Японияны кыайы иһин», «Аҕа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэрдээх.

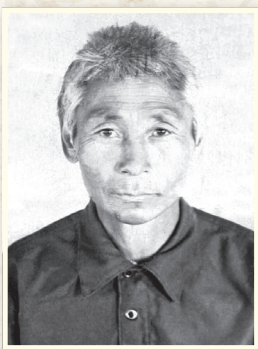

**Григорьев
Прокопий Егорович**
(1922-1976 сс.),
(1942-1947 сс.).
Үлэ фрона. «Германияны кыайы иһин» мэтээллээх.

**Ермолаев
Иппатий Иванович**
(1905-1974 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыаннай уокурук. 851 Хинган-й СП стрелого, «Японияны кыайы иһин», «Аҕа дойду улуу сэриитин сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэрдээх.

**Захаров
Принарх Михайлович**
(1901-1964 сс.),
(1942-1945 сс.).
Аржаа фронт танковой ча-
астарга сылдьан ремонт-
най биригээдэбэ атафын
оһоллообута. «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Керемясов
Илья Иванович**
(1921-2003 сс.),
(1943-1946 сс.). Забай-
кальской байыаннай уоку-
рук. 67 сап. сп. 386-с осп.
стрелок – пулеметчик. Аҕа
дойду сэриитин 2-с степен-
нээх ордена. «Японияны
кыайы иһин», «Аҕа дой-
ду улуу сэриитин сылла-
рыгар килбиэннээх үлэтин
иһин» мэтээллэрдээх.
Мэнэ-Хангалас улуунун бо-
чуоттаах гражданина.

**Игнатъев
Дмитрий Николаевич**
(1912-1993 сс.),
(1942-1946 сс.).
I Белоруской фронтна ик-
китэ ынгырыллыбыта. 62-с
гвардия кавалерийской
полкатыгар сулууспала-
абыта. Аҕа дойду сэрии-
тин 2-с степеннээх орде-
на, «Германияны кыайы
иһин» мэтээллээх.

**Кириллин
Николай Петрович**
(1924-1998 сс.),
(1943-1948 сс.). Забайкаль-
ской байыаннай уокурук.
20-с ат депота, 1074 ту-
спа тутуу этэрээтэ, оһолго
түбэһэн III группааах ин-
бэлиит. «Бочуок Знага» ор-
деннаах, «Германияны кы-
айы иһин», «Япония-
ны кыайы иһин» мэтэ-
эллэрдээх. Мэнэ-Хангалас
улуунун бочуоттаах граж-
данина.

**Игнатъев
Еремей Прокопьевич**
(1920-2001 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальской фронт 36-с
армията, 298 сд. 892-с
стрелковой полка пуле-
метчига. Аҕа дойду сэри-
итин 2-с степеннээх орде-
на, «Японияны кыайы
иһин», «Аҕа дойду улуу сэ-
риитин сылларыгар килби-
эннээх үлэтин иһин» мэтэ-
эллэрдээх. Саха АССР НХ
үтүөлээх үлэһитэ. Мэнэ-
Хангалас улуунун бочуотта-
ах гражданина.

**Колесов
Василий Александрович**
(1925-1985 сс.),
(1943-1944 сс.).
Германияны утары сэри
кыттыылааҕа, бааһырбыта.
Аҕа дойду сэриитин 1-кы
степеннээх ордена, «Герма-
нияны кыайы иһин» мэ-
тээллээх.

**Исаков
Василий Васильевич.**
Иккитэ ынгырыллыбыта.
Ленинградской фронт 125
(1910-2002 сс.). (1941-1946
сс.) сп., 55-с кавалерийской
полка. Иккитэ бааһырбыт.
Аҕа дойду сэриитин 2-с сте-
пеннээх, Албан аат 3-с сте-
пеннээх ордена, «Германи-
яны кыайы иһин», «Аҕа
дойду улуу сэриитин сылла-
рыгар килбиэннээх үлэтин
иһин» мэтээллэрдээх. Мэнэ-
Хангалас улуунун бочуоттаах
гражданина.

**Колесов
Петр Гермогенович**
(1912-1981 сс.),
(1941-1945 сс.). Хотугу-
луу – Аржаа фронт 523-с
стрелковой полката. Старай
Руса. Бааһыран атафын
сүтэрбитэ. Младший сер-
жант. Албан аат 3-с степен-
нээх ордена, «Германияны
кыайы иһин», «Японияны
кыайы иһин», «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Куприянов
Дмитрий Иннокентьевич**
(1919-1971 сс.),
(1942-1945 сс.).
Забайкальской байыаннай
уоурук. Б-Монголия, ат
депота. «Германияны кы-
айы иһин», «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Михайлов
Прокопий Константинович**
(1901-1948 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальской байыаннай
уоурук. 410-с автосанитар-
най рота санитары. «Япони-
яны кыайы иһин» мэтээл-
лээх.

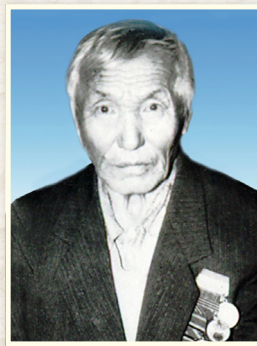
**Куприянов
Николай Иннокентьевич**
(1915-1985 сс.),
(1942-1944 сс.).
II Прибалтийскай фронт.
23 гвардейскай стрелко-
вай дивизия, 9 рота. Аҕа
дойду сэриитин 2-с степен-
нээх ордена, «Бойобуой
үтүөлэрин иһин», «Герма-
нияны кыайы иһин» мэтээл-
лэрдээх.

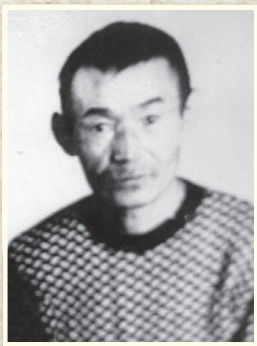
**Наумовский
Михаил Гаврильевич**
(1911-1945 сс.),
(1942-1943 сс.).
Уралга Юг ст. тийэн ыал-
дьан Кунгур куораттан
төннүбүтэ, дойдутугар кэ-
лэн өлбүтэ.

**Матвеев
Гаврил Тихонович**
(1898-1963 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальской байыан-
най уоурук. 20-с ат депота.
«Германияны кыайы иһин»
мэтээллээх.

**Никаноров
Дмитрий Антонович**
(1920-1999 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальской байыаннай
уоурук. 20-с ат депота.
1075-с стрелковой биригэ-
эдэ стрелого. Германияны
кыайы иһин», «Япони-
яны кыайы иһин» мэтээл-
лэрдээх. Мэнгэ-Хагалас
улуунун бочуотун кинигэ-
тигэр кирибитэ.

**Матвеев
Константин Петрович**
(1903-1954 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальской байыаннай
уоурук. Кяхта куорат,
20-с ат депота. «Германи-
яны кыайы иһин» мэтээл-
лээх.

**Никаноров
Иван Николаевич**
1924с., (1943-1947 сс.).
Забайкальской байыан-
най уоурук. 20-с ат депо-
та, 1075-с туспа тутуу ба-
тальона. «Германияны кы-
айы иһин» мэтээллэ-
эх. Саха АССР үтүөлээх
булчуга, Мэнгэ-Хагалас
улуунун бочуоттаах граж-
данина.

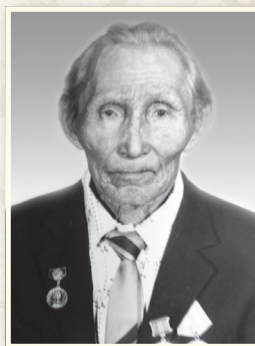
**Никаноров
Иннокентий Иванович II**
(1924-2001 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уоуруук. 20-с ат депо-
та, 1075-с туспа тутуу ба-
тальяна, стрелок. «Герма-
нияны кыайы иһин» мэт-
тээллээх.

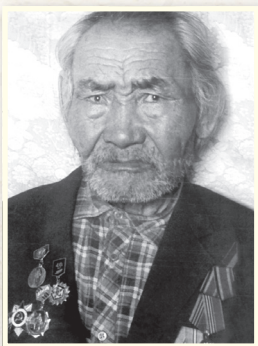
**Никифоров
Егор Иннокентьевич**
(1900-1959 сс.),
(1942-1945 сс.).
Дьокуускай куоракка
ынгырыллыбыт. Үлэ фрона
- Булун. «Германияны кы-
айыы иһин», «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Никаноров
Исак Иванович**
(1901-1982 сс.),
(1943-1944 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уоуруук. 20-с ат депо-
та. Үлэ фрона. «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллээх.

**Никифоров
Егор Петрович**
(1909-1990 сс.),
(1943-1944 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уоуруук. 20-с ат де-
пота, 6 эскадрон, ыалдьан
төннүбүт. «Аҕа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэт-
тээллээх. Мэнэ-Хаҥалас
улуунун бочуоттаах граж-
данина.

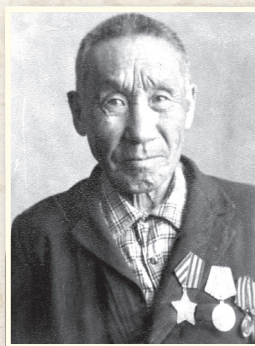
**Никаноров
Прокопий Иванович**
(1913-1994 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уоуруук. Чита уобалаһа
77-с стрелковой полка, 8
рота. Хингай, Хайлар –
стрелок. Аҕа дойду сэри-
итин 2-с степеннээх орде-
на, «Германияны кыайы
иһин», «Аҕа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэт-
тээллэрдээх.

**Никифоров
Петр Иннокентьевич**
(1912-1976 сс.),
(1938-1942 сс.).
Старший сержант. Фин-
скэй сэриигэ кыттыбыт.
192-с стрелковой пол-
ка, 317-с Актюб. Горно-
сп, отдел хамандыыра.
Бааһырбыта. Албан аат 3-с
степеннээх ордена, «Гер-
манияны кыайыы иһин»
мэтээллээх.

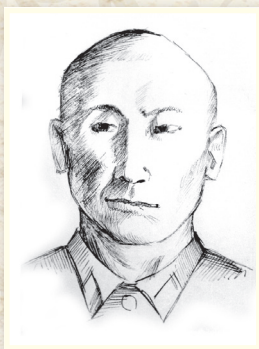

**Никитин
Никита Васильевич**
(1920-2009 сс.),
(1942-1943 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уоуруук. 19-с оһуобай
хайыһар биригээдэтэ, 40-с
стрелковой полка, ыал-
дьан босхоломмут. «Аҕа
дойду улуу сэриитин сыл-
ларыгар килбиэннээх
үлэтин иһин» мэтээллээх.
Мэнэ-Хаҥалас улуунун бо-
чуоттаах гражданина.

**Осипов
Гаврил Иванович**
(1909-1985 сс.),
(1943-1944 сс.).
Ленинград көмүскэлигэр
бааһырбыта. Албан аат 3-с
степеннээх ордена, «Гер-
манияны кыайыы иһин»
мэтээллээх.

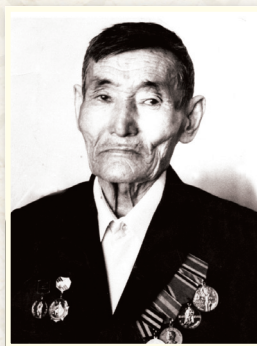
**Пивоваров
Иннокентий Егорович**
(1900-1949 сс.),
(1942-1943 сс.).
Дьокуускай куоракка
ынгырыллыбыт. «Япони-
яны кыайы иһин» мэтэ-
эллээх.

**Платонов
Алексей Иннокентьевич**
(1915-1977 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уокурук. Японияны утары
сэриигэ кыттыбыта, стре-
лок. «Японияны кыайы
иһин», «Аҕа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэтэ-
эллэрдээх.

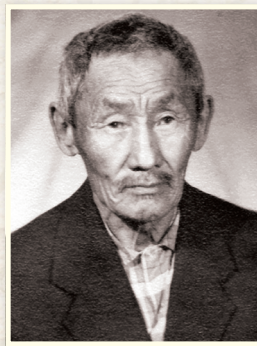
**Пивоваров
Николай Алампадорович**
(1923-1991 сс.),
(1943-1945 сс.).
Арҕаа, Илин фроннарга сэ-
риилэспит. Аҕа дойду сэ-
риитин 2-с степеннээх ор-
дена, «Германияны кыай-
ы иһин» мэтээллээх.

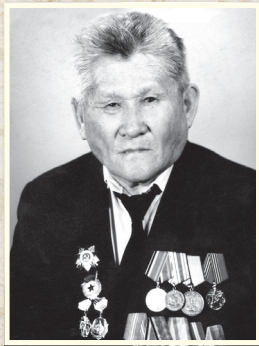
**Платонов
Василий Петрович**
(1909-1985 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уокурук. 20-с ат депота,
4-с эскадрон. «Германия-
ны кыайы иһин», «Япо-
нияны кыайы иһин»,
«Аҕа дойду улуу сэрии-
тин сылларыгар килбиэн-
нээх үлэтин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

**Пивоваров
Николай Николаевич**
(1921-2006 сс.),
(1942-1944 сс.).
Ленинградтаағы фронт.
21-с хайыһар биригээ-
дэтэ. Орел туһаайыта.
48-с стрелковой дивизия,
9.19-с сп. стрелого, кон-
тузиялаах. Аҕа дойду сэ-
риитин 2-с степеннээх ор-
дена, «Германияны кы-
айы иһин», «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх. Мэнгэ-
Хангалас улуунун бочуот-
таах гражданина.

**Платонов
Василий Семенович**
(1905-1983 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уокурук. 20-с ат депо-
та. «Германияны кыайы
иһин», «Аҕа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэтэ-
эллэрдээх.

**Пивоваров
Петр Алампадорович**
(1926-1993 сс.),
(1944-1950 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уокурук. 386-с стрелковой
полк стрелого, Хайлар-
Хинган- Чанчунь. Аҕа
дойду сэриитин 2-с сте-
пеннээх ордена, «Бойбу-
ой үтүөлэрин иһин», «Гер-
манияны кыайы иһин»,
«Японияны кыайы
иһин» мэтээллэрдээх.

**Платонов
Григорий Васильевич**
(1919-1978 сс.),
(1941-1943 сс.).
1413 стрелковой полкаҕа
сулууспальыр, бааһырбыт.
Албан аат 3-с степеннээх
ордена. «Германияны кы-
айы иһин», «Аҕа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Платонов
Еремей Дмитриевич**
(1914-1997 сс.),
(1942-1946 сс.).
Улэ фрона - Булун, Санга-
ар. «Аҗа дойду улуу сэри-
итин сылларыгар килби-
эннээх үлэтин иһин» мэтэ-
эллээх.

**Попов
Спиридон Афанасьевич**
(1918-1983 сс.),
(1943-1945 сс.). Арҗаа
фронт, 770-с сп., 180-с сп.
стрелоба, бааһырбыта. Ал-
бан аат 3-с степеннээх ор-
дена, «Германияны кы-
айыы иһин», «Аҗа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Платонов
Иван Алексеевич**
(1915 с.), (1942-1944 сс.).
II Украинской фронт,
старшай сержант. Киев,
Харьков, Житомир иһин
кыргыһыга бааһырбыта.
Аҗа дойду сэриитин 1-кы,
Албан аат 3-с степеннээх
ордена. «Германияны кы-
айыы иһин», «Аҗа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэннээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Прокопьев
Иннокентий Гаврильевич**
(1912-1952 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальской байыаннай
уокурук. 3-с стрелковай
биригээдэ стрелоба. «Япо-
нияны кыайыы иһин»,
«Аҗа дойду улуу сэри-
итин сылларыгар килбиэн-
нээх үлэтин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

**Платонов
Семен Петрович**
(1917-1950 сс.),
(1941-1942 сс.).
Арҗаа фронтга
бааһырбыта. «Германия-
ны кыайыы иһин» мэтэ-
эллээх.

**Прокопьев
Николай Моисеевич**
(1910-1990 сс.),
(1942-1945 сс.).
Арҗаа фронт. 188-с стрел-
ковай биригээдэ, 1-кы
рота, сапер, 239-с сб., 3-с
рота, сапер. «Германияны
кыайыы иһин», «Аҗа дой-
ду улуу сэриитин сылла-
рыгар килбиэннээх үлэтин
иһин» мэтээллэрдээх.

**Потапов
Николай Егорович**
(1913-1953 сс.),
(VI 1942-XII 1942 сс.).
Воронежской фронт, рота
политруга, ыараханлык
бааһырбыта. «Бойобуой
үтүөлэрин иһин», «Герма-
нияны кыайыы иһин» мэ-
тээллэрдээх.

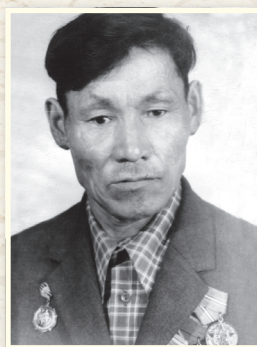

**Прокопьев
Прокопий Алексеевич**
(1923-1992 сс.),
(1943-1947 сс.).
Забайкальской байыан-
най уокурук. 17 танковай
дивизия 53-с мех. полка-
та, 708-с туспа автополк,
Монголияҗа сулууспалаа-
быта. «Японияны кыайыы
иһин», «Аҗа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэ-
тээллэрдээх.

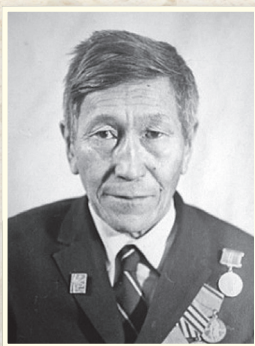

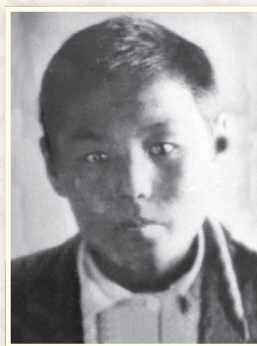
**Прохоров
Илья Герасимович**
(1903-1978 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальской байыаннай
фронт. 754-с стрелковай
полка стрелога. «Бойобуой
үтүөлэрин иһин», Япоניהны
кыайы иһин» мэтээл-
лэрдээх.

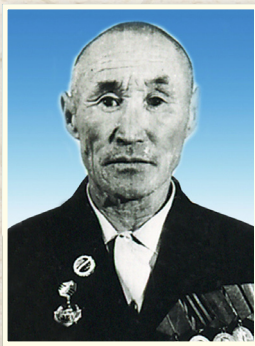
**Сивцев
Прокопий Петрович**
(1924-1997 сс.),
(1942-1947 сс.).
Забайкальской байыаннай
фронт. 61-с танковай пол-
ка, пулеметчик. Харбинга
тийбитэ. «Япоניהны кы-
айы иһин» мэтээллээх.

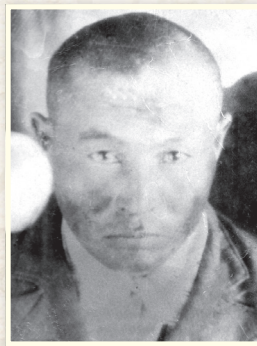
**Саввин
Иван Иннокентьевич**
(1915-1989 сс.),
(1942-1946 сс.).
Урал байыаннай уоку-
рук 701-с байыаннай со-
буот контролера, харабы-
ла. «Германияны кыайы
иһин», «Аҕа дойду улуу
сэриитин сылларыгар кил-
биэннээх үлэтин иһин» мэ-
тээллэрдээх.

**Сидоров
Николай Еремеевич**
(1925с.),
(1943-1944 сс.).
Забайкальской байыан-
най фронт. Япоניהны ута-
ры сэриигэ стрелок. «Япо-
ניהны кыайы иһин» мэ-
тээллээх.

**Семенов
Иннокентий Петрович**
(1910-1985 сс.),
(1941-1945 сс.).
Арҕаа фронт, 25-с стрел-
ковай полка стрелога. Аҕа
дойду сэриитин 2-с сте-
пеннээх ордена, «Бойобу-
ой үтүөлэрин иһин», «Гер-
манияны кыайы иһин»,
«Аҕа дойду улуу сэрии-
тин сылларыгар килбиэн-
нээх үлэтин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

**Сидоров
Петр Петрович**
(1916-1946 сс.),
(1942-1944 сс.).
«Аҕа дойду улуу сэриитин
сылларыгар килбиэннээх
үлэтин иһин» мэтээллээх.

**Сивцев
Афанасий Гаврильевич**
(1925-1997 сс.),
(1943-1944 сс.).
Забайкальской байыаннай
уокурук. Монголия. 17-с
армия, 1045-с стрелковай
полка, автоматчик. Аҕа
дойду сэриитин 2-с степе-
ннээх ордена, «Япоניהны
кыайы иһин» мэтээллэ-
эх. Мэнгэ-Хангалас улуунун
бочуоттаах гражданина.

**Сильвестров
Иван Данилович**
(1925-1983 сс.),
(1944-1948 сс.).
I Украинскай фронт. 50
гауб. артиллерийскай би-
ригээдэ, 426-с минометнай
полка, 39 гауб. ыарахан
артиллерийскай биригээ-
дэ, 40-с дивизия. «Пара-
ганы босхолоохун иһин»,
«Берлины ылыгы иһин»,
«Германияны кыайы
иһин» мэтээллэрдээх.

**Соловьев
Дмитрий Михайлович**
(1921-2002 сс.),
(1942-1946 сс.).
Сталинград, 62-с армия.
Курскай тогой, 72-с стрел-
ковай дивизия стелога,
бааһырбыта. Белград, Ки-
тай, Порт-Артур. Аҗа дой-
ду сэриитин 2-с степеннээх
ордена, «Хорсунун иһин»,
«Германияны кыайы
иһин», «Японияны кыай-
ы иһин» мэтээллэрдээх.
Мэнгэ-Хаңалас улуунун бо-
чуоттаах гражданина.

**Устинов
Гаврил Евсеевич**
(1920-1985 сс.),
(1942-1947 сс.).
Арҗаа фронт. Октябрьскай
революция, Кыһыл Сулус
ордена. «Германияны кы-
айыы иһин», «Үлэҗэ кил-
биэнин иһин», «Аҗа дойду
улуу сэриитин сылларыгар
килбиэnnээх үлэтин иһин»
мэтээллэрдээх.

**Степанов
Илья Петрович**
(1895-1969 сс.),
(1941-1944 сс.).
Тиксиигэ үлэ фрона, «Аҗа
дойду улуу сэриитин сыл-
ларыгар килбиэnnээх
үлэтин иһин» мэтээллээх.

**Устинов
Гаврил Сергеевич**
(1920-1983 сс.),
(1942-1946 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уоурук. Японияны утары
сэрии кыттыылааҗа. «Япо-
нияны кыайыы иһин» мэ-
тээллээх.

**Терентьев
Афанасий Петрович**
(1904-1976 сс.).

**Устинов
Иннокентий Терентьевич**
(1925-2001 сс.),
(1943-1948 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уоурук. 6 танковай армия,
14 стрелковай дивизия, 190-
с горно-миномётнай полка,
ефрейтор. Аҗа дойду сэриитин
2-с степеннээх ордена,
«Японияны кыайыы иһин»,
«Аҗа дойду улуу сэриитин
сылларыгар килбиэnnээх
үлэтин иһин» мэтээллэрдээх.
Мэнгэ-Хаңалас улуунун бочу-
оттаах гражданина.

**Тихонов
Гаврил Николаевич**
(1920-1982 сс.),
(1943-1946 сс.).
Старшай лейтенант. Даль-
най Восток, байыаннай уо-
урук, интендант. сулуу-
спа казначейа. «Германия-
ны кыайыы иһин», «Япо-
нияны кыайыы иһин»
мэтээллэрдээх. ССРС
потребсоюһун туйгуна.

**Устинов
Роман Андреевич**
(1919-1944 сс.),
(1942-1944 сс.).
Ыңгырыллаат ыараханлык
ыалдьан төннүбүт, кэлэн
баран өлбүт.

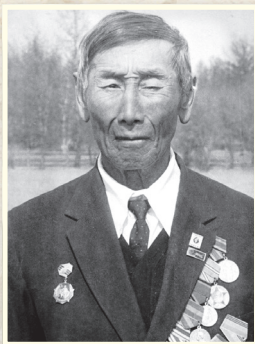

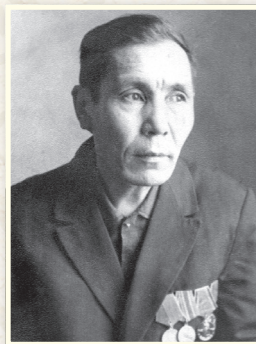
**Устинов
Семен Сергеевич**
(1905-1997 сс.),
(1943-1945 сс.).
Забайкальскай байыан-
най фронт. 851-с стрелко-
вай полк, 2-с батальон, 4-с
рота, Ченьчунь-Хайлар,
бааһырбыт. 2-с степеннэ-
эх ордена, «Японияны кы-
айыы иһин» мэтээллээх.
Мэнгэ-Хаңгалас улууһун бо-
чуоттаах гражданина.

**Федотов
Ефим Михайлович**
(1906-1954 сс.),
(1942-1947 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уокурук. Улэ фрона.
Наҕараадата суох.

**Федоров
Михаил Егорович**
(1921-1991 сс.),
(1943-1946 сс.).
Забайкальскай байыаннай
уокурук. 20-с ат депота,
1073-с туспа стрелковой
полк стрелога. «Германия-
ны кыайыы иһин», «Япо-
нияны кыайыы иһин»,
«Аҕа дойду улуу сэриитин
сылларыгар килбиэннээх
үлэтин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

**Федоров
Семен Семенович**
(1924-1989 сс.),
(1943-1947 сс.).
Забайкальскай байыан-
най уокурук. 61-с стрелко-
вай полка стрелога, ефрей-
тор, бааһырбыт. Аҕа дой-
ду сэриитин 2-с степеннэ-
эх ордена, «Японияны кы-
айыы иһин», «Бойбуой
үтүөлэрин иһин» мэтээл-
лэрдээх.

Сэрии огдооболоро

**Ермолаева
Дария Яковлевна**

1928 сыллаахха төрөөбүт.

Үлэтэ: «Коммуна» колхозка бурдук баайыты-
гар, от-мас тийиитигэр, кэнники кыладыапсы-
нан, ныйрэй көрөөччүнэн, лабараанынан, сайынын
обурукка үлэлээбитэ.

Бочуоттаах сынньаланна барыар дылы «Раду-
га» детсадка повардаабыта.

Наҕараадалара:

1947 с. Үлэ ударнига. Сталин мэтээллээх.

Кыайыы юбилейнай мэтээллэрэ.

6 оҕолоох, 17 сиэннээх, 24 хос сиэннээх, 1 хос-
хос сиэннээх.

**Кириллина
Варвара Семеновна**

1930 сыллаахха төрөөбүт.

Үлэтэ: «Байкалов» совхозка ыанньыксыт-
таабыта. «Кыһыл сардаҕа» колхозка ыһыыга,
обурукка, кэнники сылларга балыһаҕа, почтаҕа,
кулуупка харабылынан үлэлээбитэ.

Наҕараадалара:

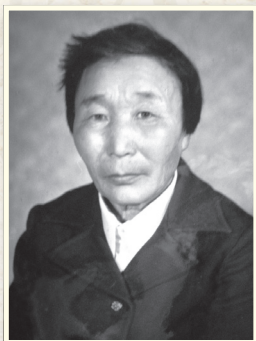
«Аҕа дойду сэриитин кэмигэр килбиэннээх
үлэтин иһин», Маршал Жуков мэтээллэрдээх.

Кыайыы юбилейнай мэтээллэрэ.

5 оҕолоох, 18 сиэннээх, 2 хос сиэннээх.

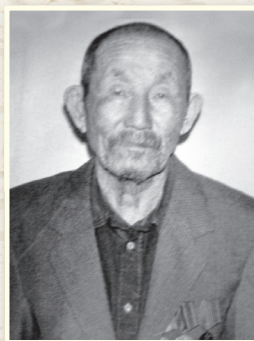
Сэриг сылларыг үлэлээбит холхуостаахтар

Абрамова
Мария Степановна

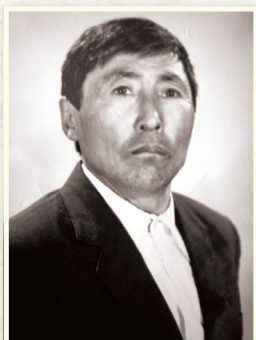
Аммосова
Марфа Михайловна

Анисимов
Федор Николаевич

Анисимова
Софья Васильевна

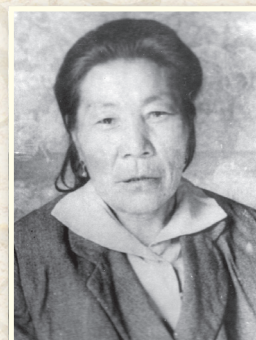
Аргунов
Николай Яковлевич

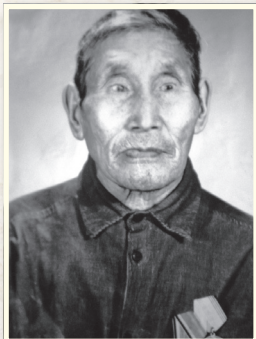
Васильева
Екатерина Гавриловна

Васильева
Прасковья Кузьминична

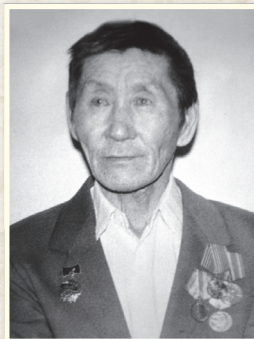
Васильева
Февронья Алексеевна

Винокуров
Прокопий Иванович

Винокурова
Варвара Ивановна

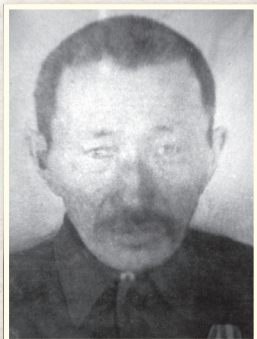
Гаврильев
Афанасий Васильевич

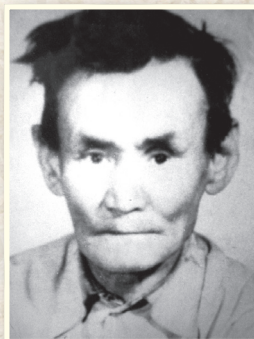
Гаврильева
Марфа Степановна

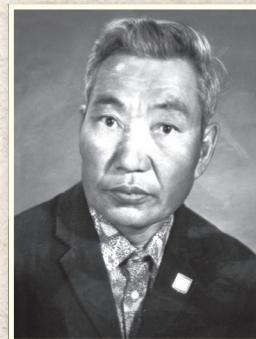
Гаврильева
Мотрена Николаевна

Григорьев
Гермоген Иннокентьевич

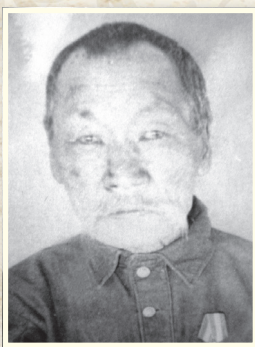

Григорьев Егор
Константинович

Григорьев
Иван Иванович

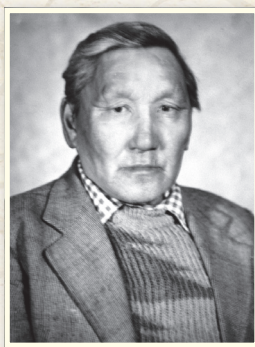

Григорьев
Петр Николаевич

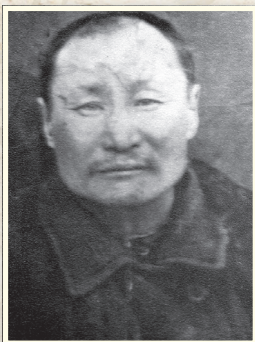
Давыдов
Василий Константинович

Давыдов
Иннокентий

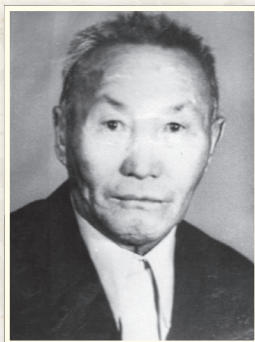
Дулов
Михаил Петрович

Дулов
Сергей Константинович

Дьячковская
Пелагея Тихоновна

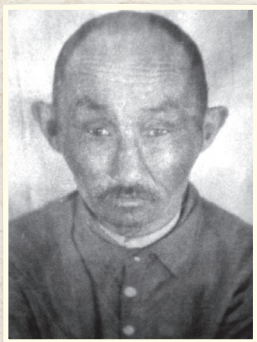
Егоров
Матвей Николаевич

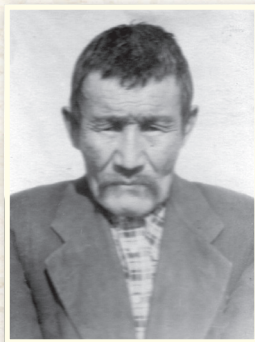
Ермолаева
Дария Яковлевна

Ермолаева
Мария Яковлевна

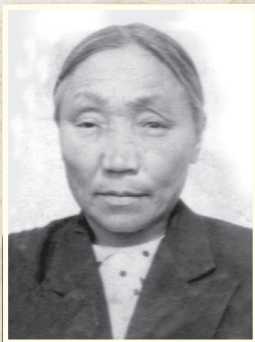
Ефремов
Афанасий Михайлович

Ефремов
Егор Петрович

Ефремов
Семен Петрович

Ефремова
Ефросиния Ивановна

Захарова
Устинья Ивановна

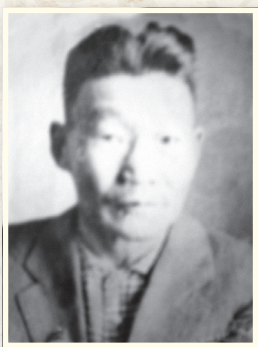

Иванова
Александра Степановна

Иванова
Мария Константиновна

Игнатьев
Дмитрий Прокопьевич

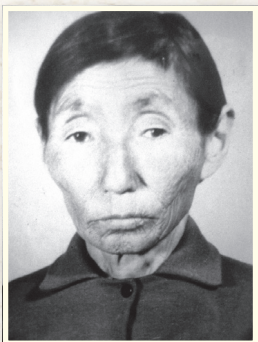
Исакова
Мария Иннокентьевна

Карпов
Александр Петрович

Карпов
Петр Алексеевич

Карпова
Анисия Николаевна

Карпова
Елена Николаевна

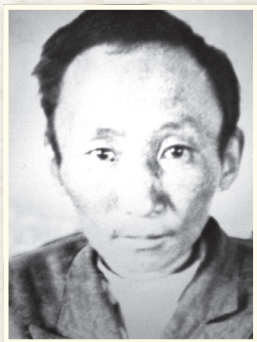
Карпова
Мария Петровна

Карпова
Марфа Петровна

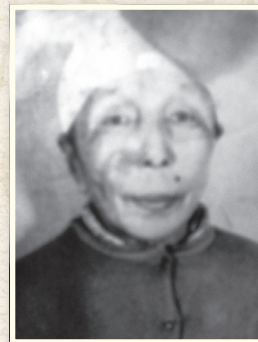
Кириллин
Василий Николаевич

Кириллин
Иван Петрович

Кириллина
Варвара Семеновна

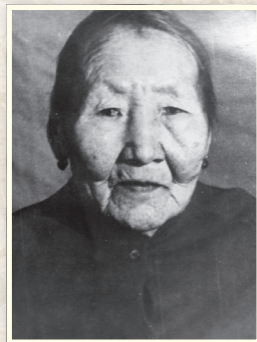
Кириллина
Екатерина Гаврильевна

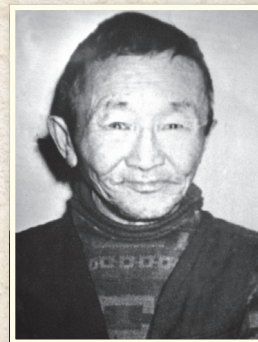
Колесова
Анастасия Николаевна

Колесова
Анастасия Спиридоновна

Курприянова
Мария Егоровна

Лонгинов
Егор Петрович

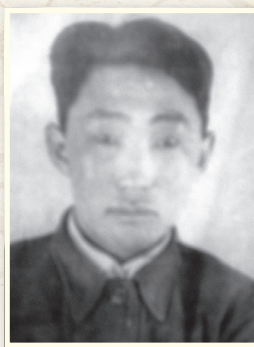

Матвеева
Екатерина Николаевна

Маческинова
Елена Егоровна

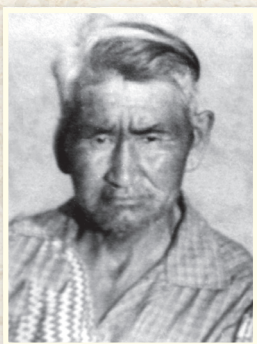
Никаноров
Николай Иннокентьевич

Никанорова
Ксения Иннокентьевна

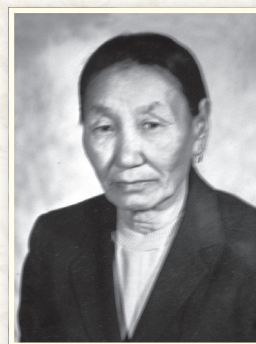
Никитин
Никита Васильевич

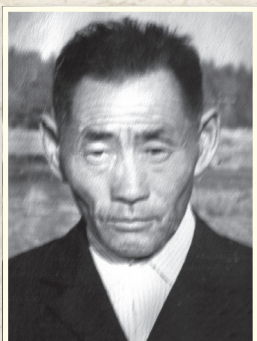
Никитин
Николай Семенович

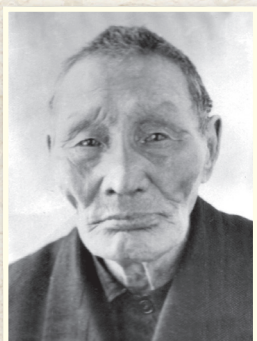
Никитина
Анна Афанасьевна

Никитина
Татьяна Алексеевна

Петров
Дмитрий Васильевич

Пивоваров
Николай Кононович

Платонов
Гаврил Петрович

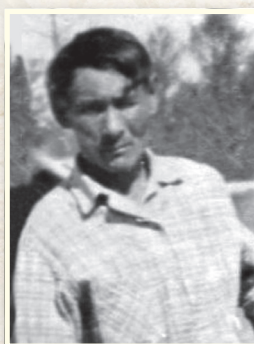
Платонов
Дмитрий Петрович

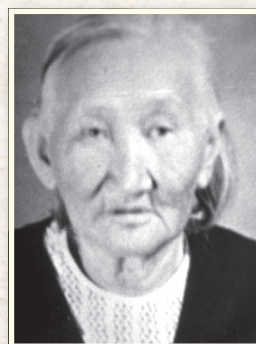
Платонов
Иннокентий Дмитриевич

Платонов
Павел Гермогенович

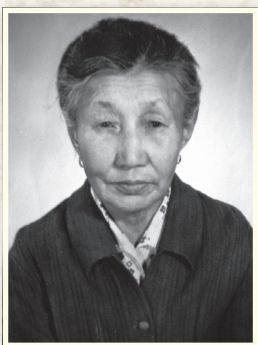

Платонов
Петр Васильевич

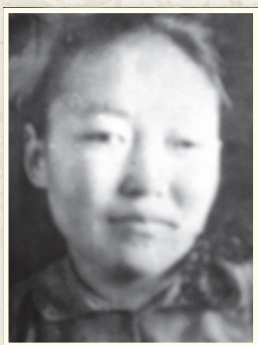

Платонова
Александра Давыдовна

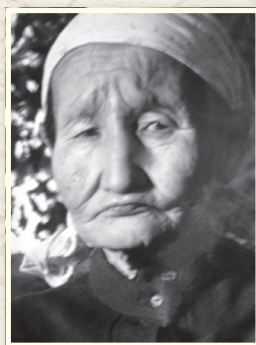

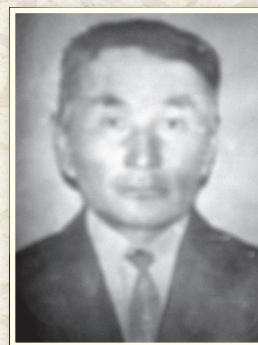
Платонова
Евдокия Михайловна

Платонова
Мария Иннокентьевна

Платонова
Наталья Дмитриевна

Попов
Николай Гаврильевич

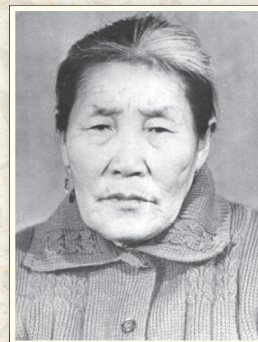
Саввина
Анна Яковлевна

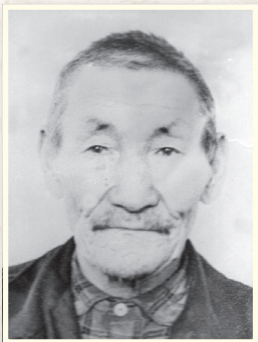
Санникова-Прокопьева
Федора Алексеевна

Семенов
Павел Дмитриевич

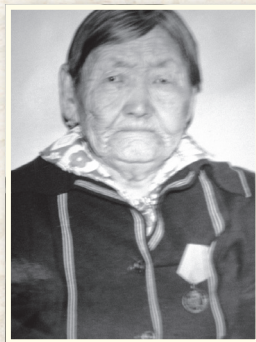
Семенова
Аграфена Павловна

Сивцев
Петр Герасимович

Сидорова
Анисия Ильинична

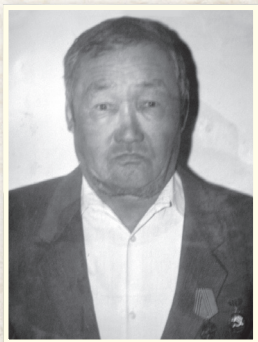
Сидорова
Елена Павловна

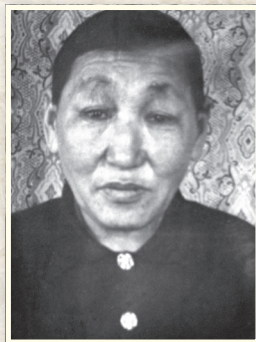
Сидорова
Мария Семеновна

Сильвестров
Иннокентий Алексеевич

Соловьев
Иван Степанович

Соловьева
Александра Васильевна

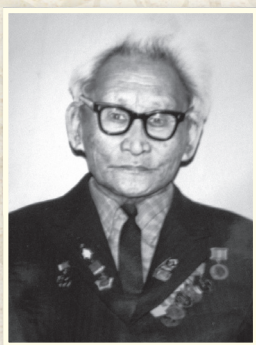

Соловьева
Евдокия Прокопьевна

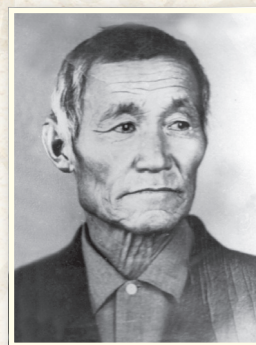
Тихонова
Екатерина Васильевна

Уломжинский
Василий Романович

Устинова
Степанида Гаврильевна

Федоров
Иван Николаевич

Федоров
Иннокентий Петрович

Колхознай – совхознай
тутуу ветеранна
Никанорова
Татьяна Дмитриевна,
Никаноров
Прокопий Иванович

Дьячковский
Николай Кузьмич,
Григорьева
Ольга Гермогеновна

Кырдыан олонор санаатахпына

Мин 1924 сыллаахха бэс ыйын 15 күнүгэр Аппай алааһыгар куулаҕа өтөхпөр төрөөбүтүм. Аҕам Никаноров Николай Сидорович-II колхоз хара үлэхитэ, бэйэтин кыанар, күүстээх киһи этэ. Бииргэ төрөөбүттэрэ Тыаһыт Уйбаан, Көстөкүүн, Антон, Мөрөй, кэнники Устиновтарга көспүтэ. Балта Анна үйэтин-сааһын тухары Дьокуускайга олорбута. Биир балта Лоомтукаҕа Соловьевтарга кийиит буолан барбыта.

Ийэбин, сыылынайдартан төрөөбүт кыһы, төрөппүттэрэ хаалларан барбыттар. Кинини Пивоваровтар ииппиттэрэ, онон толору аата Пивоварова Анастасия Гаврилевна.

Оскуолаҕа киириэхпэр диэри Бэчичимэҕэ олорбуппун. Ол сағана төрөппүттэрбэр олохтоох сэбиэт председателэ Абрамов Василий Васильевич кэлэ сылдьан «Оҕо барыта үөрэниэхтээх» диэн миигин оскуолаҕа ылбыт. Дьонум «Чаран» колхоз кэннигэр Бэчичимэҕэ олорбуттара. Онон мин I кылааһы Баллыыска Дьаакыпка олонор бүтэрбитим (Ыппаах убайа). Эһиилигэр, иккискэ үөрэнэргэр, аҕабын оскуолаҕа оһох оттооччунан, ийэбин дьэиэ сууяааччынан үлэҕэ ылбыттара. Онон биһиги ыал бука бары аллараа Хотчоҕо Марковтар балаҕаннарыгар көһөн киирбиппит. Ити балаҕанҥа мин бэһис кылааһы бүтэриэхпэр диэри олорбуппун. Оскуола сэттис кылааһын бүтэрбитим туһунан докумуоммун Уломжинскай Василий Романович биэрбитэ.

1943 сыллаахха армияҕа ыңгырыллан сэриигэ барбытым. Армияҕа Хотчоттон Никаноров Иннокентий Иванович, Никаноров Дмитрий Антонович, Устинов Иннокентий Терентьевич, Ермолаев Иппатий Иванович, Кириллин Николай Петрович уонна да араас элбэх эдэр дьон, үксүлэрин ааттарын өйдөөбөппүн, бииргэ барбыппыт. Станцияҕа тийбиппитигэр аты айааһаары сылдьаллар эбит. Аттара букатын кими да чуҕаһаппат. Биһиги Миитээҕэ (Никаноров Дмитрий Антонович) «Сылгыһыккын буолбат дуо, дьэ эрэ, көрдөр эрэ аты хайдах айааһыллаларын», - диэтибит. Киһибит хап-сабар аты арҕаһыттан ылан миинэ түстэ, кымньыылаат сүүрдэ турда. Уһаабата, уонча мүнүүтэнэн атын хаамтаран тийэн кэллэ. Ону көрөн, командир сахалар акка сыһыаннаахтар эбит диэтэ быһыылаах, онон барыбытын конюшняҕа үлэҕэ ыыппыта.

Ити курдук армияҕа Монголия истиэбиттэн кыыл аттары тутан, айааһаан, эмтээн-томтоон фронтка ытарбыт. Сэрии бүппүтүн кэннэ байыаннай харабылга олонор Сахалинҥа илдьибиттэрэ. Онно тутууга үлэлээбиппит. 1947 сыллаахха демобилизацияланан дойдубар кэлбитим. Кыайы кэнниттэн демобилизацияламмыт саллааттары көрсүбүппүт.

Армияттан кэлэн баран колхозка хара үлэхитинэн киирбитим. Кыһынын Додор балаҕаныгар (урукку фермаҕа) субан сүөһүнү көрөн кыстаабыппыт. Мин от тийээччинэн үлэлээбитим. Миигин кытта Прокопий Иванович, кэргэнэ Татыйаас, Киэски Ньюкулайа (Исак быраата) Сыппай, Бухатыыр Миитэрэй үлэлээбиттэрэ. Кыстыкка көһөрбүтүгэр Тыаһыт уола Көстөкүүн таһаарбыта. Уопсайа 80 сүөһүнү көрбүппүт.

Ити сылдьан кырынаас, солондо суолларын наар көрөр эһим, үөрэтэrim, санаабар, бултуохпун бағарар эһим. Ону билэн Тыаһыт Көстөкүүн кырынааска чааркаан онгорорго үөрэппитэ. Талаҕы түөрт мундуктуу тутан баран, үс өттүн туһаҕынан баайаллар эбит, бэйэтэ биир тимир хапкааны бэлэхтээбитэ.

Биир сыл Кээримэҕэ дьабыыллар «от сии» тахсыбыттара. Онно кэлсибит Ксения кыһы кэргэн ылбытым. Ити 1949 сыллаахха этэ. Тиэлигиттэн киирэн убайбар Тыаһыт

Уйбаанга дьукаах олоорбурут. Үс кыыспыт онно төрөөбүттэрэ. Онно «Чаран» колхоз икки кыаммат эдэр ыалга диэн миэхэ уонна Григорьев Дьөгүөргэ кыттыһаннар дьэи маһа кэрдэн биэрбиттэрэ. Ити курдук бэйэ дьэилэнэн-уоттанан ыал буолан ньир-бааччы олорон барбыпыт. Сайынын оттоон, кыһынын бултаан олоорбурут. Улахан икки уол-бут төрөөбүттэрэ.

Кыра колхозтары бөдөнсүтүү буолбутугар биһиги колхозпут киинэ Хотобо буолбута. Биһиги колхозпутугар син-биир үлэлибит, мин түөрт сылы быһа куобахтаабытым, тириитин маһынга туттарарым. Ол харчытынан ас-танас атыылаһарбыт. Новай кэннитэн Аржаа Бэрэбэ субан сүөһүнү көрөн түөрт сыл олоорбурут. Онно саас-сайын кустуурум, балыктыырым. Биирдэ куобахха иппит туһаһар Тойон кыыл түбэспит этэ. Маннык бул-дуйбуруттан бэйэм даһаны улаһаннык соһуйбутум. Чабыһаһа кэпсээбиппит, он истэн колхоз председателэ Михаил улахан ааттаах булчут буолсу диэн билгэлээбит этэ.

Биир сыл Дьукуга Никаноров Байбалы кытта субан сүөһүнү көрө барбыпыт. Онно 80 сүөһүнү кыстаппыпыт. Кэргэним үһүс уолбутун Кириги Чыамыйыкыга таһсан оҕоломмота. Кэлин Куоһаһаска олоорбурут. Кыһынын оскуолаһа чугаһаан Халдыаһыга Прокопьев Николай балаһаныгар кыстаабыпыт. Мин кыһынын кадровай булчут буоламмын бултуурум. Төрдүөн – Охсор Хоһоһой, Николаев Петр, Прокопьев Прокопий буолан Аммаһа таһсарбыт. Амма уонна Алдан икки ардыгар тиинниирбит. Колхозпут булчуттарга анаан таба тутара. Онон биирдии миинэр табаны, үс сыраһаһа диэн көлүнүүгэ биэрэллэр этэ. Мин миинэр табам маһан дьүһүннээх этэ. Үксүн хайыһарынан бултуурбут, сезонга сүүстэн таһса тиинги өлөрөрбүт, күнгэ ардыгар 10-20 тииннээх буолааччыбыт.

Кэнники сылларбар бултка Куприянов Николайы, Ларионовы, Попов Николайы кытта сылдыар эһим. Түөрт сылы быһа Кэбээйигэ баран бултуу сылдыбыпыт. Вертолетунан илдыэллэрэ, аһалаллара. Бултуур былааммын сыл аайы аһары толорор эһим. Пятилетка түмүгүнэн элбэхтэ бастаабытым. Онон икки коляскалаах мотоцикл, биир «Юпитер» мотоцикл, «Москвич» массыына фондатынан наһараадаламмытым. Москваһа үстэ ВДНХ быыстапкатыгар кыттыбытым, икки үрүн көмүс, биир боруонса мэтээллэрдээхпин. Улахан кыһыым бэһис кылааһы бүтэриэбиттэн оттуур звеноһа поварынан үлэлиир этэ, оттон мин ыччат көлө звенотун тэрийэн сайынын ыраах сиргэ оттуу барар эһим. Уоллаттарым улааталлары кытта үгүстүк күрүө тутуутугар үлэлиир этибит. Ол да буоллар, таптыыр дьарыкпын булду хойут, 70 сааспын туолан баран тохтопбутум.

Кэргэмминэн Ксениялыын уон үс оһону төрөтөн улаатыннардыбыт, үлэһит дьон онордубут. Кэргэним ханнык да ыарахан үлэттэн толлон турбат, сытыы-хотуу үлэһит этэ. Биирдэ да кыһырысыбакка олорон аастыбыт.

Улахан кыыспыт Мария учуонай-зоотехник идэлээх, техникум кэнниттэн Саха государственнай университетин тыа хаһаайыстыбатын факультетин 1979 сыллааһа уонна кэлин Союзтаағы үрдүкү селекционной-генетической оскуоланы 1990 сыллааһа бүтэрибэтэ. Билигин Саха сирин Тыатын хаһаайыстыбатын министиэристибэтигэр сүрүннүүр

исписэлиһинэн үлэлиир. Россия Тыатын хаһаайыстыбатын грамотатынан (2001 с.), Тыа хаһаайыстыбатын туйгуна знагынан наһараадаламмыта.

Анастасия 1953 сыл ыам ыйын 31 күнүгэр төрөөбүтэ, 1962 сыллааһа Нааһара орто оскуолатыгар киирэр уонна үһүс кылаастан речевой оскуолаһа Дьокуускайга үөрэммитэ. 1971-1975 сылларга Дьокуускайга иистэнэччинэн үлэлээбитэ, 1982-2001 сылларга Нааһара балыһатыгар санитаркалаабыта. Билигин Майаһа олоорор, Манчаары аатынан СК-һа тех үлэһит, икки оҕолоох, үс сиэннээх.

Надежда 1972 сыллаахха Наахара орто оскуолатын бүтэрбитэ. 1972-1973 сылларга Байкалов аатынан совхозка дояркалаабыта, 1973-1977 сылларга Дьокуускайдаагы медучилищега үөрэммитэ, үөрэбин бүтэриэбиттэн идэтинэн үлэлии-хамсыы сылдьар. Билигин Национальной Медицина киинигэр фельдшер-лаборанынан үлэлии сылдьар, үрдүк категориялаах лаборант. Доруобуйа харыстабылын министиэристибэтин грамотатынан наһаадаламмыта, үлэ ветерана. Биир кыыстаах – Люда, Дьокуускайга 17 №-дээх оскуоланы уонна музыка оскуолатын туйгуннук үөрэнэн бүтэрбитэ. Музыканын дьарыктанар, фортепьянога оонньуур. Билигин Северо-Восточнай Федеральнай университет исторической факультет 4 куурсугар үөрэнэр. Софронов аатынан стипендия лауреата, аан дойдутаагы «Север-Северу» диэн грант ылан Норвегияга Тромса куоракка стажировкага баран кэллэ. Науканын дьарыктанар, Новосибирскай куоракка ытыгылыбыт аан дойдутаагы научнай конференцияга кыттан III степеннээх дипломуна бэлиэтэммитэ.

Улахан уолбут Иван дойдутугар Наахарага олорор, 1 №-дээх ОПТУ-ну бүтэрэн тракторист идэтин ылбыта. Уһун сылларга совхозка үлэлээбитэ, билигин олох-дьаһах коммуналнай хаһаайыстыбатыгар тракториһынан 22-с сылын үлэлии сылдьар. Биэс оҕолоох, 9 сиэннээх. «Наахара» совхозка үлэлии сылдьан бастын үлэлээх тырахтарыыс буолан, Москва-Юрмала куораттарынан путевканын сынньанан кэлбитэ, элбэх Бочуотунай грамоталардаах, таһаарылаах үлэтин иһин сыаналаах бэлэхтэринэн наһаадаламмыта.

Павел совхозка кадровай булчутунан үлэлээбитэ. Ики оҕолоох, биир сиэннээх.

Кирик убайын батыһан 1 №-дээх ОПТУ-ну бүтэрэн суоппар идэтин ылбыта. Үөрэбин бүтэрээт, 1997 сылга диэри Алдан оройуонугар көмүс хостоохунугар «Белаз» массынага суоппарынан үлэлээбитэ. 1997 сыл ортотуттан күн бүгүнүгэр диэри «Комитет по драгоценным металлам и драгоценным камням» диэн государственнай тэрилтэҕэ үлэлии сылдьар. Кирик 2005 сыллаахха СГУ-ну кэтэхтэн үөрэнэн «инженер по теплогазоснабжению» идэтин ылбыта. Кини 25 туолан баран коммунистической партия чилиэнэ буолбута. Икки кыыстаах. Улахана Анна Бауман аатынан МГТУ-ну бүтэрбитэ, билигин «Алмазы Анабара» аһаҕас акционернай обществога инженер-конструктор технологунан үлэлии сылдьар. Ксения Москватаагы Горнай университет 3 куурсун устудьуона.

Кирик үтүө суобастаах үлэтин иһин үгүс государственнай махтал суруктары, бэлиэлэри ылбыта. Кини «Молодой гвардеец XI пятилетки», 1990 сыллаахха АХШ-ка ядернай сэрии сэбин утары хамсааһынна «Невада – Семипалатинск» тийэ сылдьыбыта, кини 2004 сылтан көмүһү хостоохун салаатын ветерана.

Вера - 1 №-дээх ОПТУ-га үөрэнэн бухгалтер идэтин ылбыта. Дьокуускайга киин балыһа кииннэммит бухгалтериятыгар, «Тумат» совхозка үлэлии сылдьыбыта, онтон Усуйаана улуһун ветуправлениетыгар бухгалтерияга үлэлиир. Үс оҕолоох, биир сиэннээх.

Герман оскуоланы бүтэрэн баран совхозка доярдаабыта. Алмааны кырылылыырга үөрэммитэ, «Майа-Даймонд» тэрилтэҕэ кырылылааччынан үлэлээбитэ. Кэлин Алданга драгага көмүһү сууйууга, онтон билигин Нижнеленскэйгэ вахтанан тийэн проходчигынан үлэлиир. Евгений уонна Олег диэн уолаттардаах, иккиэн Майа оскуолатыгар үөрэнэллэр.

Николай 1974 сылга Наахара оскуолатыгар үөрэнэ киирбитэ, онтон Бүтэйдээх орто оскуолатын физико-математической кылааһын бүтэрбитэ. Билигин «Комдрагметалл РС(Я)» тэрилтэҕэ үлэлиир. Кыыстаах уол оҕолоох.

Афоня Кооперативнай техникуму бүтэрбитэ. Павловскайга маһаһынна үлэлээбитэ, армияга сылдьан Нижнэй Тагиллаагы ПТУ-га сантехник идэтин ылбыта. Идэтинэн «Лена» гостиницага күн бүгүннэ дылы үлэлии сылдьар. Үтүө суобастаах үлэтин иһин Афанасий Дьокуускай куорат Думатын Бочуотунай грамотатынан наһаадаламмыта. Икки оҕолоох. Кыһа Алена 2010 сыл түмүгүнэн республика Президенин елкатыгар сылдьар чиэскэ тигистэ уонна харчынан бириэмийэ ылла.

Василий 1 №-дээх ОПТУ-га суоппар идэтин ылбыта, билигин республикатаагы суолу онорор управлениега үлэлии сылдьар, үчүгэй үлэтин иһин Транспорт, сибээс уонна информатизация министиэристибэтин Бочуоттаах Грамотатынан наһаадаламмыта. Үс оҕолоох. Кыһа Мария Кытайга буолан ааспыт аан дойдутаагы варганнай музыка фестивалын лауреата буолбута уонна сертификат, диплом ылбыта.

Саха оскуола кэнниттэн совхозка үлэлээбитэ, Саха сирин бастакы Президенин М.Е.Николаев охранатыгар үлэлээбитэ. Билигин тутууга үлэлиир. Икки оҕолоох.

Ксения оскуола кэнниттэн 2 №-дээх педучилищени, онтон СГУ педфакультетын 1999 сыллаахха бүтэрбитэ. 1999-2004 сылларга Дьокуускайга 21 № «Кэскил» оҕо садыгар үлэлээбитэ. 2001-2004 сылларга кэтэхтэн Москватааҕы Үлэ уонна социальной сыһыаннар академияларыгар үөрэммитэ, идэтинэн экономист, бухгалтерскай учуот, анализ уонна аудит диэн. Билигин Баһаары утары федеральной сулууспаа экономияһынан үлэлиир. Биир кыыстаах. Үчүгэй үлэтин иһин Россия Саха сиринэи Айылҕа охсуутуттан куттал суох буолуутун управлениетын уонна Дьокуускайдааҕы ФПС Бочуотунай Грамоталарынан наҕараадаламмыта.

Оҕолорум бары спордуна дьарыктаммыттара, билигин да утумнаахтык дьарыктаналлар. Аҕыс уоллаабым бары Советскай армияҕа сулууспалаабыттара.

Бойбуй наҕараадаларым:

Аҕа дойду сэриитин II степеннээх ордена уонна элбэх юбилейнай мэтээллэр кавалердара «Германияны Кыайы иһин» мэтээл 1941-1945 сс. «Жуков аатынан» мэтээл, «Фронтовик» мэтээл 1941-1945 сс.

Үлэм наҕараадалара:

Үлэ Албан аатын III степеннээх ордена, Саха Республикатын үтүөлээх булчута, «Отличник охотничьего промысла» 2 төгүл, ВДНХ СССР 2 үрүн көмүс, биир боруонса мэтээллэрэ. Мэнэ-Хангалас улууһун Бочуоттаах олохтооҕо, XI пятилетка ударнига, Коммунистическай үлэ ударнига, К.К. Байкалов аатынан бириэмийэ хас да төгүллээх лауреата, ахсаана биллибэт элбэх грамотанан, дипломунан наҕараадаламмытым.

Иван Николаевич Никаноров,
сэрии, үлэ ветерана.

«Новай» колхоз сэрии сылларыгар

Гражданскай сэрии кэнниттэн сэбиэскэй былаас табаарыстыбалары, колхозтары тэрийбит. Ол бириэмэҕэ «Новай», «Чаран» биир колхоз буолбуттар. 2-с Наахара нэһилиэгэ тэриллибит. Сэбиэт председателэ Сивцев Герасим буолбут. «Новай» колхоз председателинэн Никаноров Исаак Иванович буолбут, суотчут Ефремов Охонооһой оҕонньор эбит. Тутуу тойоно Буруо Көстөкүүн, тимир ууһа Никитин Ньюкулай буолбуттар. Оччолорго Новай колхозка сүүсчэкэ ынах сүөһү, сүүсчэкэ сылгы баар эбит. Сүөһү биригэдьириинэн оччолорго Никаноров Көстөкүүн эбит, сылгыһыттарынан Никитин Павел, Никаноров Дмитрий эбиттэр. Бэчичимэҕэ 4 доярка киирэр хотону баара, онно үлэлээбиттэр Никанорова Варвара, Соловьева Евдокия, Дьячковская Мотрена, Никанорова Мотрена. Бэрэҕэ 40-ча субан сүөһү киирэр хотону баара, онно сүөһү көрөөччүнэн Григорьев Проконий, Соловьев Дмитрий, Степанов Илья үлэлээбиттэр.

«Новай» колхозка элбэх тутуу баара: уус дьиэтэ, бурдук сарайа, миэлинсэ ампаара, сылгы тутар көһүүһүнэ, икки улахан уопсай дьизэ, 1 балаҕан, биир кыра дьизэ бааллара. «Новай» колхозка кэлин Игнатьев Еремей буҕаалтыр буола сылдьыбыт. «Новай» колхоз киинэ «Хочо үрэҕэ» диэн сиргэ буолбут. Хонтуора ыал дьиэтигэр баар этэ. «Новай» колхоз бурдук ыһытынан дьарыктанара. Бу үлэни колхоз председателэ Никаноров Исаак Иванович, хонуу биригэдьиирэ Григорьев Афанасий салайбыттар. Сут-кураан дьылларга үлэһиттэрин сутаппатах, хоргутан өлөрбөтөх улахан үтүөлээх дьон кинилэр, колхозтаахтар ахсааннара элбээн испит. Оччолорго эдэр дьон салалтаҕа үүммүттэр. Никитин Никита Васильевич колхозка солбуйааччы председателинэн үлэлии сылдьан 1941 сыллаахха сэриигэ барбыт. Эр дьоннор бары сэриигэ барбыттар, оҕонньоттор, эмээхситтэр уонна оҕолор хаалбыттар. «Новай» колхоз кырдыаҕастара: Никаноров Көстөкүүн, Никаноров Иван, остуорас Охонооһой уонна оҕолор Никаноров Куола, Григорьев Боруонья, Соловьев Кириһэ, Петров Оппуонья, Никаноров Антон төһүү үлэһитинэн хаалбыттар. Үлэни кыайар дьонтон Григорьев Алампа, Степанов Илья, дьахталлартан Ни-

канорова Варвара, Никанорова Мотрена, Соловьева Евдокия, Григорьев Гермоген, Григорьева Ольга бэйэлэрэ от тизээн, мас мастаан, сүөһү көрөн олорбуттар. Колхоз оччолорго сүүсчэкэ табалаах эбит. Ону Ураанхай диэн тонгус киһитэ көрбүт. Олох кырдыаҥас дьоннор эмиэ хаалбыттар. Олортон, мин билэрбинэн, Бүөччээн, Дьоодьо Уйбаан, Отчут оҕонньор, Ынай оҕонньор бааллара. Эмээхситтэртэн Хобороос, Ылдьаана, Үлүксээс, Майа, Оппурус, Уолга курдуктар сэрии кэмигэр хорсундук үлэлээбиттэрэ. Кэлин сэрии бүтэн дьонноро эргиллэн кэлэн колхозтарыгар үлэлээн киирэн барбыттар. Иһээх, Митэрэй, Моотоор, Лэгэнтэй 1, Лэгэнтэй 2, Соловьев Миитэрэй, Буоччай, Ефремов Ньюкулай эргиллэн кэлбиттэрэ. Сэрии кэнниттэн «Новай» колхоз кэнээн, улаатан барбыта. Ол курдук Исаак Иванович үлэлиир кэмигэр дохуоту сөбүгэр биэрэллэр этэ. Никитин Никита сэрииттэн кэлэн баран колхозугар салайар үлэҕэ үлэлээбитэ. Мин оҕо сылдьан өйдөөн хаалбыт билэр кырдыаҥастарбын аһынным. Сэрии бүтэригэр алталаах – сэттэлээх уолчаан этим.

*Никаноров Иван Павлович.
2009 сыл.*

Эһэм туһунан истинник ахтан

Мэнгэ-Ханалас улуунун Наахара нэһилиэгиттэн сэрии толоонун ортогунан ааспыт бэтэрээннэртэн биридэстэринэн Иннокентий Терентьевич Устинов буолар. Эһэм оҕонньор, билигин тыыннааҕа буоллар, уордьанын, мэтээллэрин иилинэн, Улуу Кыайыы 60 сылын өрө көтөҕүллэн, эмиэ да уйадыан көрсүө эбитэ буолуо... «Кыайыы 60 сылыгар диэри тийбит киһи» диэн баҕа санаалааҕа. Хомойуох иһин, төһө даҕаны тулуһа сатаабытын иһин, үөлээннээхтэрин кытта биир кэккэҕэ турар, өрөгөйдүүр дьол тиксиксүтүбү.

Кини 1925 сыл ахсынньы ый 12 күнүгэр II Наахараҕа төрөөбүтэ. Эһэм оҕо, эдэр сааһа оччотообу кэм оҕолоруттан туох да уратыта суоҕа.

1943 сыллаахха саас, сэттис кылааһы бүтэрээри сырыттаҕына, аармыйаҕа ыңгырар бэбиэскэ кэлбитэ. Бу ыңгырыыга Мэнгэ-Ханалас оройуонуттан 740 киһи барбыта. Ыңгырыллыбыттар Аллараа Бэстээххэ диэри сатыы барбытара. Онтон «Коминтерн» борохуокка олорон, Усть-Кутка усталлар, салгыы Заярскаяга диэри массынанан бараллар. Заярскаятан «Карл Маркс» борохуотунан Иркутскаяга тийээллэр. Мантан 400 киһини Арҕаа фронтка, 340 киһини Бурят-Монголия Хоронхой станциятыгар 20-с кондепоҕа илдьэллэр.

Эһэм байыаннай сулууспатын кавалерияһынан саҕалыыр. Саллааттар Монголия кыраһыссатыттан аттары аҕалан быаҕа-туһахха үөрэтэллэрэ, мииниллэр гына сыһыталлара. Ол кэнниттэн вагонка уганнар арҕаа сэриигэ атаараллар, итиэннэ эмиэ баран аҕалаллар.

Кондепоҕа ити курдук 1 сылы кыайбат сулууспалаабытын кэннэ, 1944 сыллаахха муус устар ыйга Илин Дацан диэн миэстэҕэ стрелковай полк снайперскай ротатыгар үөрэххэ ытыталлар. Онтон 190-с горновьючная-минометнай полкаҕа вьюко-вожатый диэн сулууспаҕа сылдьар. Манна 640 саллааттаах, 1200-тэн таһа аттаах, 36 минометтаах этилэр. Даурияҕа 1945 сыллаахха Матиевская диэн станцияҕа Кыайыыны көрсөллөр. Бу полкаҕа биир дойдулаахтара – сахалар, ол иһигэр Мэнгэ-Ханаластан төрүттээхтэр да элбэх этилэр.

1945 сыллаахха от ыйын 11 күнүгэр тревога биллэрэннэр, Хайлар куорат диэки түүннэри айанга туруналлар уонна онно атырдыах ыйын 9 күнүгэр түүн тийээллэр. Бу походка Иннокентий Терентьевич минометчигынан сылдьар. Атырдыах ыйын 14 күнүгэр Хайлар куоракка киирэллэр. Хайлар кэтэх өттүгэр кыра өрүс муостатын иһин кыргыһыы буолар. Ол гынан баран, муоста хайдах эрэ, алдыаммакка, бүтүн хаалбыт. Салгыы айаннаан истэхтэринэ, миинэн иһэр атын өлөрөллөр. Итинник айаннаан,

Илинги Кытайга ааһар тимир суол кытытыгар турар Цикцигар станцияға кэлэллэр. Бу походка икки аһар ый устата сылдыаллар.

Ити кэнниттэн Даурияға 39-с механизированнай-минометнай полкаға сулууспалыыр. Иннокентий Терентьевич биэс сыл кэрингэ энкилэ суох сулууспалаан, Ийэ дойдутун иннигэр иэһин чиэстээхтик толорон, төрөөбүт-үөскээбит Сахатын сиригэр 1948 сыллаахха муус устар ыйга эргиллэр.

Армияттан кэлээт, урукку кэм сиэринэн, үлэ үөһүгэр түһэр. Ити сыл Дьокуускайдаабы финансовой техникумга үөрэнэ кириэр, ол эрэри, ыалдьан, кыайан үөрэммэт. Үс ый эмтэнэн, үтүөрэн баран, киномеханик үөрэбин бүтэрэр. Үөрэбин бүтэрээтин кытта, Өлөөн оройуонугар киномеханигынан анаан ытталлар. Онтон 1953 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонугар кинофикация начальнигынан ананар. Начальнигынан биир сыл үлэлээн баран, старшай киномеханик буолбута. Оччолорго техника суох буолан, киинэни атынан тизэй сылдыан көрдөрөллөрө.

1955 сыллаахха Дьокуускайга алта ыйдаах комбайнердар куурустарын бүтэрэн, ити техникаға үлэлиир быраабы ылар. Эһэм комбайнерынан, тракториһынан уопсайа 29 сыл үлэлиир. Ити иһигэр механиктар куурустарын бүтэрэр.

1964-67 сылларга Дьокуускайга советскай-партийнай оскуолаға үөрэммитэ. Бу оскуоланы бүтэрээт да Чыамайыкы отделениетыгар управляющайынан ананан үлэбэ тахсар. Манна үс сыл устата үтүө суобастаахтык үлэлиир. Онтон К.К. Байкалов аатынан сопхуоска техникаттан куттала суох буолуутун инженерин дуоһунаһыгар үлэбэ ылаллар.

Эһэм 1962 сылтан ССКП чилиэнэ. Пиэнсийэбэ тахсан да баран, быар куустан олоҕоботоҕо. Кини 11 сыл устата К.К. Байкалов аатынан сопхуоска народнай хонтуруол бэрэссэдээтэлинэн, икки төгүл олохтоох сэбиэктэ дьокутаатынан быыбарда-

на сылдыбыта. Кэлин сылларга сэри, үлэ бэтэрээннэрин сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ.

Иннокентий Терентьевич чиэһинэй, көнө майгылааба. Итэбэһи-быһабаһы көрөн турбата, санаатын аһаастык этэрэ. Кини сүрдээх муударай, билиилээх кырдыаҕас этэ. Саамай сөбүлүүр дьарыгынан кинигэ, хаһыат аабыта буолара, түүн хойукка диэри ааҕара. Араас интэриэһинэй сурунааллары, хаһыаттары суруйтарара, онтун барытын нүөмэринэн тиһэрэ. Эһэм бэйэтин кэнниттэн биһиэхэ, сиэннэригэр, баай библиотеканы хаалларбыта. Кини, телевидение политикаға сыһыаннаах биэриилэрин көтүппэккэ көрөр буолан, билиитэ-көрүүтэ киэн этэ, аан дойдуга туох буола турарын билэ олоҕоро. Доруобуйата мөлтөх буолан, кыайан үөрэммэккэ хаалбыта, онон ситэри кыабын туһамматаба. Аныгы үйэбэ төрөөбүтэ буоллар, улахан үөрэхтээх киһи буолуо этэ диэтэпинэ, бука, улаханлык сыыспатым буолуо.

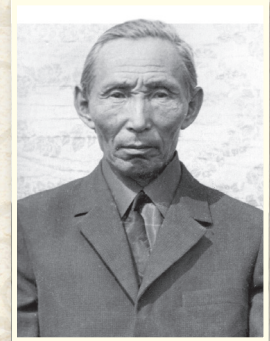
Иннокентий Терентьевич Устинов Мэнэ-Хангалас улуунун Бочуоттаах гражданина, элбэх мэтээллэринэн, Аҕа дойду сэриитин II степеннээх уордьанынан наһараадаламмыта. Эһэм эбэбинээн, Степанида Гаврильевнаһын, биэс оҕону атахтарыгар туруорбуттара. Билигин биһиги, сиэннэрэ, эһэбит туйабын хатаран, кини аатын түһэн биэрбэт курдук үөрэнэ, үлэлии-хамсыы сылдыабыт.

*Ньургуйана Назарова, нуучча тылын
уонна литературатын учуутала. 2005с.
«Саха сирэ» хаһыат.*

Күндүтүк саныр аҗам

Биһиги аҗабыт, Никифоров Егор Петрович, 1909 сыллаахха ыам ыйын 7 күнүгэр дьадангы дьизэ кэргэнгэ төрөөбүтэ. Аҗата Никифоров Петр Григорьевич, ийэтэ Никифорова Елена диэн эбиттэр. Барыта тобус оҗо төрөөбүтүттэн аҗабыт соҗотох ордон хаалбыт. Ийэлээх аҗата эрдэ өлөннөр Дэлиһизэй диэн эһэтигэр иитиллибит. 13 саастааҗар эһэтэ өлөн, абаҗатын Никифоров Николай Григорьевич дьизэ кэргэнин эгэрдэһэн улааппыт. 1923-24 сылларга церковнай-приходской оскуола пансионугар олорон 2-с кылааска үөрэнэр. Гражданскай сэрии кэмигэр бандьыттар оскуоланы үрэйэннэр салгыы кыайан үөрэммэтэх.

Кэлин холхуостар тэриллибиттэрин кэннэ «Алаас», «Чаран» холхуостарга суоччутунан, «Алаас», Молотов аатынан холхуостарга бэрэссэдээтэлинэн өр сылларга үлэлээбитэ. II Наахара, I Холгума сельсоветтарын бэрэссэдээтэлинэн 4 сыл үлэлээбитэ. Холхуостар бөдөҥсүйбүттэрин кэннэ Каганович аатынан, «Правда» холхуостарга солбуйааччы бэрэссэдээтэлинэн, булгаахтырынан, экономист плановигынан пиэнсийэҗэ тахсыар диэри үлэлээбитэ. «Алаас» холхуоһу салыа олорон 1943 сыллаахха ыам ыйын 10 күнүгэр сэриигэ ынгырыллан Усть-Кяхтэҗэ ат көрөөччүнэн сылдыбыта. Итиннэ 1 сыл сулууспалаан баран, ыалдьан доруобуйатынан сыыллан төннөн кэлбитэ.

Сэриигэ барыан иннинэ Сидорова Анастасия Петровна кэргэн ылан 2 оҗону төрөшпүттэриттэн бу ахтыыны суруйааччы Мария диэн иккис оҗолоро тыыннаах хаалан аҗам төннөн кэлэригэр 2 саастаах эбитим үһү. Ол гынан аҗабыт аармыйаҗа сырыттаҗына ийэм күүстээх үлэттэн хаана баран сыыстаран күн сириттэн күрэнэр. Мария Петровна Никифорова диэн бэйэтэ 3 оҗолоох, кэргэнэ сэриигэ баран сураҗа суох сүшпүт эдьий-бэр иитиллэ сырыттаҗына аҗам кэлбит. Сэрииттэн кэлэн сыл буолан баран аҗам Прокопьева Анна Егоровнаны кэргэн ылар. Кинилиин 3 оҗолонолор. Ийэбит турбут-олорбут сүрдээх сыыдам, ыраас туттунуулаах этэ. Кылгас кэмнэ холхуоска кыладыапсыктыгы сылдыбыта. 1954 сыллаахха Холгумаҗа олорон сүрдээх түргэнник ыалдьан эмиэ күн сириттэн күрэммитэ. Онтон ылата аҗабыт аймахтарын эгэрдэһэн 4 оҗотун соҗотобун атахтарыгар туруорбута.

Аҗабыт киһи быһыытынан биир сүрүн хаачыстыбатынан ураты чиэһинэйэ, көнөтө, ханнык баҗарар боппуруоһу быһаарсыыга ким да диэки охтубакка кырдыктааҗынан быһаарара уонна дьонтон эмиэ онугу ирдиирэ буолар. Бука ол да иһин дьон-норуот итэҗэлин ылан үгүс сылларга лавочнай комиссия, норуодунай хонтуруол бэрэссэдээтэлинэн үлэлээн «За активную работу в органах народного контроля СССР» знагынан наҗараадаламмыта буолуо. Оннооҗор 74 саастаах пиэнсийэҗэ олорор оҗонньору нэһилиэк табаарыстыгы суутун бэрэссэдээтэлинэн талан үгүс мөккүөрдээх дьыаланы быһааттарбыттара.

1990 сыллаахха ыам ыйын 1 күнүгэр 81 сааһын туолаары сылдыан сүрэҗинэн эми-скэ ыалдьан бу олохтон туораабыта. Аатын ааттатар 4 оҗолоох, 14 сиэннээх. Улахан кыыһа Мария Егоровна үрдүк үөрэхтээх математика учуутала, 1 оҗолоох, сааһын ту-хары төрөөбүт дойдутугар үлэлээн билигин пиэнсийэҗэ олорор. Иккис кыыс Людмила Егоровна улахан дьизэ кэргэн ийэтэ, 8 оҗолоох, Аммаҗа олорор. Соҗотох уола Егор Егорович 3 оҗолоох, инженер-электрик үөрэхтээх, Майаҗа РЭС-2 үлэһитэ. Кыра кыыс Анастасия Егоровна 2 оҗолоох, «Сахафарм» тэрилтэ туттаах үлэһитэ, Дьокуускайга олорор.

*Ахтыыны суруйда Никифорова Мария Егоровна,
РФ чөрэҗириитин туйгуна, 2010 с.*

Сүгүрүйэбит ийэлээх аҕабытыгар

Платонов Гаврил Петрович II Наахараҕа Платонов Петр Николаевич (уһун Бүөччээн) уонна Александра Васильевна диэн дьадангы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүт. Аҕата эдэр сааһыгар ыалдьан өлбүт, онон ийэтинээн Өлөксөөстүүн тулайах дьон быһыытынан аймахтарын кытта энгэрдэһэн ыал буолан олорбуттар.

II Наахараҕа танара дьиэтигэр оскуола аһыллыбыт, онно үөрэнэн ааҕар, суруйар буолбут. Гражданскай сэрии саҕана оскуолалара сабыллан, тохтуу-тохтуу үөрэнэн 1926 сыллаахха Бүтэйдээххэ 6 кылааһы бүтэрбит. Салгыы үөрэнэ барыаһын советох ийэтиттэн тардыһан үөрэнэ барбатах.

1927 сыллаахха Майаҕа райкомол секретарынан анаммыт. Сыл үлэлээт, үчүгэй үлэтин иһин Бочуотунай Грамотанан наҕараадалаанмыт. 1928 сыллаахха аҕабытын Чупров Василий Михайлович (кэлин советскай-партийнай үлэһит буолбут, «Үлэ Кыһыл Знамята» уонна «Бочуот знага» уордьаннар кавалердара) кытта Тохтоһут диэн сиргэ бастакы хомсомуоллары иитэргэ уонна комсомольскай тэрилтэ тэрийэргэ анаан үлэлэтэ ыһпыттар. Ол сылдьан бастакы ааҕар балаҕаны аспыт, ликбезтэри тэрийбит.

1929 сыллаахха II Наахараҕа бастакы ааҕар балаҕаны үлэлэппит. Нэһилиэк биир бастакы хомсомуола. Нэһилиэккэ ытыллар бары общественнай үлэлэри тэрийээччи, сайаааччы буолбут. Төрөөбүт дойдутугар «Ыраас олох иһин» диэн үлэни ыһпыт. Өктөөп өрөбөлүүссүйэтин бырааһынньыктарыгар дьону түмэн дакылаат ааҕар эбит. Бу бэлиэ күн испиктээк туруоран көрдөрөллөрө. Кулаактары кылаас быһыытынан эһиигэ үгүс үлэни ыһпыттар. Аҕабыт ааҕар балаҕанга 1928-1936 сс. дылы үлэлээбит. Кэлин оройуон хаһыатыгар Игнатьев Георгий Николаевич «Нэһилиэк бастакы комсомолецтара этэ» диэн ыстатыйатыгар ахтыы онорбут этэ.

Сэрии кэмигэр доруобуйата кыра эрдэҕиттэн мөлтөх буолан фронтка ынгырыллыбатах, II группалаах инбэлиит онорбуттар. 1941-44 сылларга «Күөдүй» холхуос бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит. Сут, кураан сылларга холхуос сүөһүтүн ахсаана аһыйаабатах, ходуһа иэнэ кыччаабатах, дьон хоргууан өлбөтөх. Ол иһин хайҕанан бириэмийэ ылбыттар, танас, былаат, холуоһа холхуостаахтарга түгэппиттэр. Сэрии кэнниттэн араас үлэҕэ сылдьыбыт: суол онгоһуутугар биригэдьиридээбит, сопхуоска рабочайдаабыт, оҕуруот биригэдьиirinэн үлэлээбит, оскуолаҕа завхозтаабыт, осменатордаабыт. Аҕабыт 8 оҕотун (6 уол, 2 кыыс) иитэн-үөрэтэн, улаатыннанан үөрэххэ ыталаабытыттан аствнар этэ да, үлэһит дьон буоларбытыгар кыайан тийээхтээбэтэҕэ. 1970 сыллаахха 57 сааһыгар ыарахан ыарыыттан ыалдьан өлбүтэ. Аҕабыт дьингнээх үтүө майгылаах, үрдүк ирдэбиллээх, чиэһинэй, олус бэрээдэктээх, ис култууралаах, төһө да кыра үөрэхтээһин иһин интеллигентнэй саха киһитэ этэ. Кини сүрдээх нарын куоластааҕа, сахалыы тойуктуура уонна скрипкаҕа оонньуура.

Биһиги аҕабытынан киэн туттабыт. Төрөппүттэрбит үтүө холобурдарынан оҕолорбутун иитэргэ кыһаллабыт.

Ийэбит Платонова Евдокия Михайловна 1916 сыллаахха I Холгума нэһилиэгэр сэниэ бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Чупров Михаил Михайлович (Томпо Мэхээлэ), ийэтэ Чупрова Мария Федоровна Табаҕаттан төрүттээх, Наанык Сүөдэр кыһа.

Ийэбит элбэх оҕолоох дьие кэргэннэ төрөөбүт буолан, олох кыра сааһыттан аҕатын батыһа сылдьан үлэни-хамнаһы билэ улааппыт. Аҕата кыһа кыайыгаһын, үлэҕэ барытыгар сыстаһаһын иһин уол оҕо курдук ииппит. Онон ийэбит сатаабатаҕа, кыайбатаҕа

диэн туох да суоҕа. Ийэбит 12 саастааҕар убайыттан Чупров Василий Михайловичтан ааҕарга, суруйарга үөрэммит. 1930 сыллаахха Холгумаҕа Платонов Гаврил Петрович диэн киһи тахсан ликбез аспыт, онно ийэбитин учууталынан анаабыт. 30 киһини мунньан үс сиригэн арааран икки кыһыны үөрөппит. Саас оройуонтан бэрэбиэркэ тахсан 15 киһини кылааһын бүтэртэрбиттэр. Ийэбитигэр үчүгэй үлэтин иһин бириэмийэ уонна махтал сурук туттарбыттар. Онон билинги Бырамаҕа билии суолун аспыт киһинэн Платонова Евдокия Михайловна I (Улахан Дьэбдьиэй) буолар.

1932 сыллаахха Холгумаҕа солбуйааччы бэрэссэдээтэлинэн анаабыттар. Саас бурдук ыһытыгар комиссия бэрэссэдээтэлэ буолбут. Бу сыл бэс ыйыгар аҕабытыгар кэргэн тахсан, II Наахараҕа кийиит буолан сүктэн киирбит. От үлэтэ саҕаланарын кытта «Коммуна» холхуос чилиэнинэн киирбит. Үгүс элбэх кыргыттары кытта от мунһааччы бэрдэ буолбут. Ийэбит Платонова Аграфена Васильевналыын (Хаптаҕас Бүөтүр кэргэнэ) күнгө биридди га сири мунһар эбиттэр. Кыһынын пиэрмэҕэ үүт тутааччы, биригэдьиир, ол быһыгар кыладыапсык: бурдук, арыы ыйаан холхуостаахтарга дохуоттары түгэтэр. Сайынын 10-тан тахса сыл устата соҕотоҕун ыһаахха биэлэри ыан кымыс онорооччу эбит. Ийэбит дьоно Холгумаҕа сайын аайы биэлэри ыан кымыс онороллоро үһү, ол иһин үөрэнэн улахан үлэ курдук санаабат этим диирэ.

1940 сыллаахха бэһис оҕотун оҕоломмут. Ону аахсыбакка Алданга үс атынан таһаҕас таһытыгар ытарга анаабыттар. Оччолорго дьаһалта бэрилиннэ да толороҕун. Ол сиэринэн сөбүлэһэн олодобуна, аҕабыт иккиэ буолан, Бубякин Никифордыын-Харачаанныын, бэйэлэрэ Сизгэн Күөлгэ дылы таһаҕаһы илдьибиттэр уонна онтон ыйынан ордугунан төннүбүттэр. Ийэм: «Барбытым буоллар арааһа тымныйан өлүөм эбитэ буолуо ээ...», - диэн ахтара.

1941 сыллаахха сайын сэрии саҕаланар. Эдэр сэнэх, доруобай өртө сэриигэ ынгырыллан барбыттар. Холхуос олоҕо өссө ыараабыт, туох баар ыарахан үлэ дьахталларга, эмээхситтэргэ, оҕонньотторго, обургу оҕолорго сүктэриллибит. Ийэм 1942 сыллаахха хонуу биригэдьииринэн үлэлиир. Сайынын ходуһаҕа хоно сылдьан атынан от оҕустарар, күһүнүн 2 атынан самоскидканы бурдук быстарар. Үксүн үһүө-төрдүө буолан - Захарова Ирина Егоровна, Никифорова Варвара Гаврильевна, Платонова Наталья Никифоровна – биригэ үлэлиир эбиттэр. Бурдук үүммүт сылыгар күнгө 800-1000 түүтэҕи баайаллар,

ийэм соҕотоҕун 30 суотай сири сиэрпэнэн быһар эбит. Саамай ыарахан үлэнэн, таһастара-саптара да суоҕунан буолуо, оскуола, балыһа оттук мастарын кэрдий уонна тиэйэн киллэрий буолара үһү. Бу үлэҕэ ийэм үс-түөрт дьахтар буолан сылдьарбыт диирэ. Сайын хонуу биригэдьиирэ буолан, хас эмэ көстөөх сиригэн кэрийэн, ким төһө оту оттообутун суруйан, отчуоттаан иһэрэ үһү. «Сайын устата төһө сири хаамарбын бэйэм да билбэппин», - диирэ. Сэрии сылларыгар бэйэни харыстаммакка үлэлээн, стахановец диэн ааты ылбыт.

Астара диэн туох кэлиэй? Үксүн бэс үөрэтинэн, кийһилэнэн, бөрүөк отунан анаабыттар. Күнгө ыстакаан үүт, ыстакаан анара суорат иһэллэрэ үһү. «Дьэҕэ бурдук атаһын торуччаны биэрэллэрэ, ону тардан, хааһылаан сиирбит» диэн кэпсиирэ. Наахара күөллэрэ балыктаах буолан сут дьылларга элбэх киһини өрүһүйбүттэр. Ийэм дьукааҕа Платонова Наталья Никифоровналыын киэһэ хойут, арыт сарсыарда эрдэ туран эбэлэригэр киирэн куйуурдуур эбиттэр. «Оо, онно эбэ мууһа халын да буолара», - диирэ. Аспыт ыарахан олохторун санаан: «Эдэрбит бэрт буолан тулуйа сырыттаһыт, киһи мэйийтэ эргийэр, хараҕа харанарар кэмэ үгүс буолара», - диирэ.

Ийэбит туһунан «Эркээйигэ» Н. Кириллин «Эр киһи үлэтин биир дьахтар үлэлиир» диэн ыстатыйата тахсыбыта.

Биһиги төрөппүттэрбит 38 сыл устата эйэ дэмнээхтик, дьин саха ыалын сиэринэн дьоллоохтук олорон, 8 оҕону иитэн киһи-хара онгорбуттарыгар махтанабыт. Ийэбит барахсан үлэ бөҕөнү үлэлээн, оҕо-сиэн бөҕөнү көрөн, биһиги дьолбутугар 87 сааһыгар дылы олорон, сүбэлээн-амалаан, дьаһайан-салайан кэлээхтээбитэ уонна быйыл 2003 сылга анараа дойдуга аттаммыта. Бэйэтин кэмигэр саха дьиннээх дьахтара буолан, оҕолорун, 18 сиэнин, 16 хос сиэнин аатын ааттатарга хааллардаҕа.

Ийэбит сэмэй наҕараадалара: 31.12.1946. «За доблестный труд в ВОВ 1941-45 гг.», «Медаль материнства», «Материнская слава II степени», «Ветеран тыла» (1941-45гг.), «50 лет Победы в ВОВ 1941-45 гг.», «Маршал Советского Союза Жуков» (1995г.) мэтэ-эллэр.

Тапталлаах ийэбит олус сэмэй, киэн-холку майгылааҕа, биир да киһини кытта кыһырысыбакка орто дойдуттан арабыстаҕа. Олох араас кыһалҕатын билэр буолан, бэрт аһыныгас этэ. Кыаммат-түгэммэт, ангардас дьонго мэлдьи көмөлөһөрө. Нэһилиэгэр улаханник ытыктыыллара. Биһиги оҕолоро, сиэннэрэ ийэбитин, эбэбитин биир куһаҕан тылынан хомоппокко анараа дойдуга атаардыбыт. Ол курдук үтүө киһи этэ.

*Ахтыыны сүрүйдэ Платоновтар улахан кыыстара
Фомина Людмила Гаврильевна, алын кылаас учуутала, Саха Республикатын цэрэбириитин туйгуна.
Ахсынньы 2003 с.*

Көрбөтөх аҕам туһунан

Сэрии ыар сыллара хас биирдии саха ыалын умнуллубаттык, уһуллубаттык таарыйан аастаҕа.

Аҕам Дьөгүөр Ньюкулаайабыс Киргиэлэйэп туһунан ийэм уонна дьон кэпсээнииттэн билэбин. Аҕам аармыйаҕа ынгырылларыгар мин икки ыйдаах кыһыл оҕо хаалбыппын.

Аҕам 1906 сыллаахха Көппөхтөөх күөлүн үрдүгэр турар Сааба өтөбө диэн сир дьаданы ыалыгар төрөөбүт. Аҕата Николай Саввич, ийэтэ Александра Николаевна Киргиэлэйэптэр диэн этэ. Кинилэр кыыстаах ул оҕоломмуттар. Кыыстарыттан Маайа диэн кыыс оҕо төрөөн хаалан кэлин улаатан, кэргэн тахсан, элбэх оҕолонон, сиэн-нэнэн өлбүтэ. Оҕолоро билигин Павловскайга Михайловтар аҕа уустара буолан олороллор. Оттон аҕам Дьөгүөр ийэбин, Ольга Васи-

льевна Кириллинаны кэргэн ылан үс кыһы төрөппүттэриттэн икки инники кыргыттар эрдэ өлбүттэрэ.

Төрөппүттэрим «Саҥа дэриэбинэ» холхуоска чилиэнинэн киирэннэр тутаах үлэһит буолаллар. Аймахтарым кэпсээн-нэрииттэн аҕам сырдык кыһыл хааннаах, саар-тэҕил унуохтаах киһи эбит. Сүрдээх кыайыгас туруу үлэһит, кэлбит-барбыт, олохтоох тыллаах-дьаһаллаах, кытыгырас, атабынан-илиитинэн үчүгэйдик кыанара диэн өйдөөн хаалбыппын. Аҕам сэри-

Тураллар: Соловьев Дмитрий Михайлович,
Никанорова Евдокия Николаевна, Никанорова
Екатерина Ивановна. Олороллор: Григорьев
Егор Николаевич, Никаноров Иван Антонович,
Никанорова Варвара Ивановна.

игэ барыан иннинэ холхуоска хонуу биригэдьииринэн үлэлээбит. Онуоха урут культура миниистиринэн, саха сиригэр телевидениены бастакынан киллэрсибит, онно дириэктэринэн үлэлээбит Петров Иван Афанасьевич миэхэ: «Аҕаҕар таабыл суруйсарым. Аҕан сүрдээх көнө, сүрэхтээх, сайаҕас, чинг тыллаах-өстөөх үтүө -мааны киһи этэ. Эн аҕаҕар маарынныыр эбиккин», - диэбитин сүрэхпэр сөҥүөрөн илдэ сылдыабын. Иван Афанасьевич оччолорго сэттис кылааска үөрэнэр эбит.

Сэрии сағаламмытыгар бастакы хомуурга бэбиэскэ тутан, от ыйыгар сэриигэ барбыт. Фронҕа айаннаан иһэн сэрииттэн ордон тыыннаах дойдубар эргиллиэм диэн бигэ туруктаах айаннаатаҕа. Оҕо сааһым тапталлаах төрөөбүт алааһым, соботох кырдыаҕас ийэтин, эбээбин Үлүксээһи, кэргэнин Уокканы, тыыннаах хаалбыт кыракый кыысчаанын хаттаан көрсөр күчүмэҕэйин харааста санаабыта буолуо дуо диэн өрүү саныырым.

Аҕам эрэйдээх баара-суоҕа аҕыс ый сэриилэспит. Онон сурук суруйбута эһин диэн кэпсээбэт этилэрэ. Хара суругар 52-с отдельнай стрелковой биригээдэ 2-с отдельнай батальонугар стрелогунан сэриилэспит.

1942 сыл кулун тутар 14 күнүгэр Ленинградскай уобалас Васильевщина дэриэбинэтин иһин кыргыһыыга геройдуу оҕунна диэн суруллубут.

Хойут өйдөнөн запрос онотторбутум. Новгородскай уобалас Старая Русса куорат холбожуктаах байыаннай комиссариатын байыаннай комиссара, полковник В.Джумаев илии баттааһыннаах эппиэт туппутум. Онон аҕам Новгородскай уобалас Старорусскай оройуонугар Зехинскэй сельскэй администрация Байново дэриэбинэтигэр Братскай могилаҕа көмүллэ сытар диэбиттэр этэ. Ыһырбыттар, айанын, суолун маршрутун ыйбыттар этэ. Ити Кыайыы 60 сылыгар. Билигин кырдыан олорон айанын тулуйбат буолан барбатабым, соботох оҕо аҕатын иннигэр ытык иэспин толорбокко сылдыабын. Эдэр эрдэхпинэ ирдэспэтэхпиттэн хомойорум кэмнээх буолуо дуо?

Аҕам Дьөгүөр Ньюкулаайабыс биир уол сиэннээх. Сиэн уол Алексей Иванович кэргэнинээн Айтиалина Андреевнанын икки кыыс оҕолоохтор. Онон биһиги аҕа ууспут оҕолор этэннэ сырыттаахтарына быстыбат туруктаһына. Мин кэргэмминээн Уйбаан Өлөксөйөбүстүүн 47 сыл бииргэ олоробут.

Аспат-арахпат өйдөбүллээх, хаһан да куурбат харах уута булкаастаах долгутуулаах 2010 сыл, Улуу Кыайыы 65 сыла, хайы үйэ ааһа оҕуста. Аҕа көлүөнэҕэ аналлаах араас тэрээһин бөҕө ытытылынна. Онтон биһиэхэ, сэрии тулаайахтарыгар сыһыаннаах Улуу Кыайыы 65 сылыгар өрөгөйдөөх үбүлүөйүгэр аналлаах саха төрүт түһүлгэтигэр Мэнэ-Хангалас улуунун Хотто сэлиэннэтигэр ытытыллыбыт ыһыахха, сэрии уонна үлэ ветерана, САССР үтүөлээх булчута Никаноров Иван Николаевич бириийигэр уонна «Наахаралар өйдөбүннүктэрэ» бастакы аһаҕас күрөс ситиһиилээхтик барбытынан, онно аҕам Григорьев Егор Николаевич аатынан бириис туруоран 1500 м. сүүрүүгэ эр дьонго Ньурбаттан кэлбит спортсменҕа туттарыллыбытынан үөрөбүт, астынабыт. Син биирдэ аҕам норуот иннигэр аата ааттаннаҕа! Бу тэрээһини Егор Николаевич сиэнэ, мин уолум, нэһилиэк баһылыга Алексей Иванович Григорьев көбүлээһининэн ытытыллыбыта өссө төгүл үөрүүллээх уонна махталлаах.

Соботох оҕото-кыһа

Григорьева Акулина Егоровна, Наахара нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо, СР ҕөрөҕириитин туйгуна, «Саха сирэ Россиялыын холбоспута 370 сылынан» бэлиэ хаһаайката. 2011 сыл, кулун тутар ый. Наахара.

Олоҕум умнуллубат кэрдиис кэмнэрэ

1925 сыллаахха Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтүм. Төрөппүттэриим өлөннөр эрдэ тулаайах хаалан 1940 сылтан бэйэм айахпын ииттинэргэ барбытым.

Аан бастаан сааһым кыра буолан 8 ынахха ыанньыксытынан үлэбин сағалаабытым. Оччолорго сүөһү биригэдьиирэ Платонов Василий Петрович этэ. «Көрдүгэн» сайылыкка Матвеев Константин Петровичтаахха олорон үлэлээбитим. Сайын 1941 сыллаахха от уүммэккэ «Нуотара» үрөҕөр биһиги «Коммуна» колхуос 10-ча үлэһитэ оттуу барбыһпыт.

Оччолорго бэрэссэдээтэлинэн Платонов Павел Васильевич үлэлиирэ. Кини балта Натааһа «бу кыыс аһыыра-сиирэ суох, дьону кытары баран олордун» диэн «Нуотара» үрээбэр окко ыыттарбыта. Биһиги окко барыахпыт иннинэ Хараттан Степанов диэн тракторист кэлэн холхуоска үлэли хаалбыта. Күһүн, хаар түспүтүн кэннэ оттоон бүтэн кэлбиппит, дьон армияҕа барбыт этэ уонна Горнайга «от сии» эмиэ барбыт буолан үлэһит илии тийбэт этэ. Били үлэли хаалбыт тракторист Кутуйаны, «Синньигэс» сайылыгы, Сылгылыыры барытын тиэрэн кэбиспит этэ. Ити күһүн Нуотараттан кэлэн баран барар-кэлэр, олоор сири суох буолан, Майаҕа киирэн убайым Лэгэнтэй табаарыһа Моороҕо «Саҥа олоххо» көһөн бараары сылдыарыгар эһэм миигин окко барар гына кэпсэтэн кэбистэ. «Саҥа олоххо» баран хонууга биир табаарыс дьахтар биэрбиттэринээн араас үлэлэргэ сырыттым. Холхуос остолобуойугар аһыыр этим. Итинник үлэлээн күһүнүгэр дойдубар кэллим. Кэлэн 2 сыл устата хонуу араас үлэлэригэр сырыттым. 1943 сыллаахха холхуоһум бэрэссэдээтэлэ Платонов Гаврил Петрович дьаһалынан Майаҕа ферма санитарын үрээбэр ытан 1 ый үөрэнэн ветсанитар буолан табыстым. Фермаҕа санитарынан ананан баран тамыйах эмтиибин, ынах төрөөһүнүгэр сылдыабын. Оччолорго «Коммуналар» субан сүөһүнү таһынан 100-кэ ынар ынахтаах этибит. Бары Куталаахха олоробут. Анатолий Трофимович эдьийэ, Устиния Трофимовна, хонуу биригэдьиэрэ, ферма сэбиэдиссэйэ Платонова Өрүүнэ, ыанньыксыттар Матвеева Кэтириис, Прокопьева Прасковья, Платонова Фекла, Прокопьев Байбал, Прокопьева Акулина, асчыппыт Өлөөнө (Иван Иванович ийэтэ). Олоор дьизэбитигэр икки оһохтоохпут (биир тимир, биир саха оһохторо). Маһын бэйэбит мастыбыт. Саас эрдэ маһын эрбээн кэбиһэбит.

Эр дьон сэриигэ баран үлэһит илии тийбэт этэ. Оскуолаҕа нэһилиэк холхуостара ыйынан учараттаан мас эрбиллэр этэ.

1943 сыллаахха үлэм таһынан рев. комиссия бэрэссэдээтэлэ онордулар. Квартал түмүгэр рев. комиссиям отчуотун онорууга 2-лии күн олоробун. Биир сыл рев. комиссияҕа чилиэнинэн, икки сыл бэрэссэдээтэлинэн үлэлэбитим. Бэрэссэдээтэлим Гаврил Петрович Майаҕа отчуотугар илдэ киирэр, «эн илиин баттааһыннаах эр буоллабына туталлар» диэн. Онно атынан сылдыабын.

1942 сыллаахха сэбиэттэргэ комсомольскай тэрилтэ баар этэ. Григорьева Степанида Гаврильевна, Никаноров Николай Константинович, Семенов Илья (почта начаалынньыга) кэмितिэккэ бааллара. Степанида Гаврильевна миигин дэлби хаайан комсомолга киирдим. Комсомол үлэтэ диэн сүннүнэн нэһилиэнньэҕэ агитационнай үлэни ыытыгы буолара. Онон кизэһэ үлэм кэнниттэн агитаторды түүннэри сылдыар буоларым.

1943 сыллаахха сайын Майаттан Кириллин Николай Самсонович тахсан 10 оһону комсомолга киллэрдэ, миигин сэкирэтэринэн таллылар. Кэргэн тахсыахпар диэри комсомол сэкирэтэринэн, ревизионнай хамыһыа бэрэссэдээтэлинэн общественной нагрузка оностон үлэлэбитим. Мин кэннибиттэн 1948 сыллаахха комсомол сэкирэтэринэн Устинова Мария Христофоровна талыллан үлэлэбитэ.

Ыһыыга Үстүүнньэлиин уонна Клавдия Моисеевнанын сылдыар этибит. Никифорова Варвара Гаврильевна икки ферманан соботоһун от тийэрэ. Бу ыарахан сэрии сыларыгар мин үлэм буолбатах диэн сэлээннээбэккэ, ким сололоһунан бэйэ-бэйэбитигэр көмөлөһөн үлэлиир этибит.

1943 сыллаахха Устинья Трофимовна уурайан ферма сэбиэдиссэйинэн Прокопьев Моисей Гаврильевич буолбута. Тэннээхтэрбит бары оскуолаҕа үөрэнэр этилэр, арай Клавдия Моисеевна уонна мин эр үлэли сылдыарбыт. Клавдия 1928 сыл төрүүх, мин 1925 сыллаах төрүүхпүн.

Ыһыыга Клавдия, мин, Үстүүнньэ буолан хоно сылдьан Быраан үрдүнэн, Муохунан үлэлиирбит. Биирбит суһа тутар, биирбит оһус сизтэр, мин тараах тарыыбын уонна бары бурдук сизмэтин илибитинэн ыһар этибит. Эр дьон сэриигэ барбыт буолан үлэһит суох, ас быстар кэмчи, уу судураай бутугаһынан аһаан сылдыарбыт. Сайын окко үлэлээтэххэ быыкаа лэппиэскэни кытта куруусканан суорат сиирбит, кыһын овсянка бурдук диэни биэрэллэр, дууһаҕа 2-3 киилэни. Ону бэркэ харыстаан уура сылдьан хааһы оностон сиирбит.

Григорьева Өлөөнө эмээхсин фермаға асчыттыыр. Кини 100 ынах үүтүн түһэрэн арылыгыр, ол арыны барытын государствоға туттараллар. Үүт аннынан Өлөөнө суорат онорор, суораты бөтүнүнэн таһан үлэһиттэргэ куруусканан түнэтэллэр. Ынах уоллағына суорат да суох буолар. Сэрии сағана эт нолуога, ары нолуога, байыаннай сайыам, танковой колонна тутуутугар барытыгар харчы бөҕө барар этэ. Биир эмэ киһи сүөһү туттар буоллағына кыттыһа-кыттыһабыт ол харчытынан төлүүрбүт. Хаһан эмэ миин истэххинэ үөрүү буолара. Дохуотун дуомугар ары ыллаххына ары нолуогар биэрэр этибит. Онтон ары ордуннағына куоракка ытан атыылатан заеммут харчытын төлүүрбүт. Арыыбытын куоракка Платонов Байбал Дьарбыгыанабыс (Дьарбыгыан уола) диэн офонньорунан атыылата ытарбыт. Дьэ ити курдук сыымайдаан бары түһээннэритин барытын төлөөн муннаарбыт.

1943 сылтан 1946 сылга диэри, кэргэнэ Лэгэнтээс сэрииттэн кэлиэр диэри, холхуоска кыладыапсыгынан Прокопьева Прасковья Васильевна үлэлээбитэ. Кини үлэтэ диэн холхуостаахтарга дохуоттарыгар бэриллэр эти, арыны, бурдугу түнэтии, ат, көлө сэбин-сэбиргэлин уурар, оту, бурдугу тутар, нолуокка, түһээннэ барар оту, бурдугу уонна арыны сыылынай пуунга туттарар этэ. Биирдэ, ол курдук кыладыапсыктыын рев. хамыһыһа бэрэссэдээтэлэ буолан мин сыылынай пуунга, Бэрэбэ бордуукта тийээн иһэн көлөбүт сыарҕата алдынан хаалан харабыллаан сиргэ хонон турабыт.

Сэрии сылларыгар ас-тангас кырыымчыгар, ыарахан үлэттэн оҕустаран ыарыһах буолбут дьон аҕыйаҕа суох этилэр. Григорьева Өлөөнө эмээхсин собус-соҕотоҕун 4 оҕону иитэ сылдьан ферма үүтүттэн суорат, бутугас онорон дьону өрүһүйбүтэ. Оччолорго ити билигин баар Өкүлүүнэ уолаттара бокуонньуктар Коля, Анатолий олох кырлар этэ. Өкүлүүнүнэн, Анатолийынан тыаттан мас хомуйтаран киллэртэрэн үүтүн-аһын астыыра. Атахтара, илиилэрэ харааччы хатыран хаалбыт оҕолор күнү быһа хомуйбут мастарынан, мутуктарынан оттон үүт аннын оргутан эмээхсин суорат онороохтуура. Итинник үлэлээн-хамсаан, аһаан-сиэн от-бурдук арыый да үүнэн хааһы бурдуктанан арыый аҕай киһитийэн барбыппыт. Дьоммут армияттан кэлитэлээн барбытара.

Сэрии кэмигэр убайым Хабырыыс Тааттаҕа үлэлии сылдьан армияҕа барбыта. Балтыларын Кээтиини, Моруусаны илдэ сылдыбыта. Ол оҕолор убайдара барбытын кэннэ миэхэ кэлбиттэрэ. Манна Тихонов Сэмэн диэн быраатым эмиэ миэхэ баара. Бу үс оҕону көрөн-истэн сылдыбытым. 1946 сыллаахха убайым армияттан кэлэн кыргыттарын ылбыта. Сэмэн үөрэххэ киирбитэ.

Сэрии сағана тангас суох буолан Наахара сельпотуттан американскай куулу көрдөһөн чэрэниилэнэн кырааскалаан уолбар онон ыстаан, сон тигэбин. Майаҕа киирдэхпинэ Туйаарыскай Көстөкүүннээххэ түһэр этим. Онно кини сүбэтинэн толуюну түнэтэр Павлов диэн киһиэхэ сылдьан, көрдөһөн толуюн ылан оҕолорбор ырбаахы таһаһа ылан тахсыбытым. Үс оҕолорбун иитэрбэр дьонум көмөлөһөр этилэр.

Сэрии кэмигэр оскуолаҕа «Партия историятын кылгас куурса» диэн полит. үөрэххэ 10 буолан үөрэнэрбит. Бу үөрэххэ миигин кытары үлэлиир Устинья Трофимовна, Клавдия Моисеевна эмиэ үөрэммиттэрэ. Уломжинскай В.Р. үөрэтэрэ. Саас үөрэхпит түмүгүнэн экзамен туттарар этибит. Ити үөрэнэр оҕолор бары агитатор этибит. Нэһилиэнньэбэ сэрии хаамытын, тыылга үлэ-хамнас туһунан өйдөтөрбүт. Ол сағана Краснодар геройдарын туһунан хаһыакка элбэх ыстатыһа тахсарын, ону ааған подпольнай комсомольскай этэрээт немец талабырдыттарын кытта геройдуу охсуспуттарын кэпсирибит. Оччолорго радио суох, Майаҕа киирдэхпинэ Туйаарыскай чиэрэс хаһыат ылан тахсан сибииһэй сонуну дьоммор-сэргэбэр кэпсиirim.

1947 сыллаахха Саҥа дэриэбинэбэ Игнатъев Еремей Прокопьевичка кэргэн тахсабын. Онно көһөн баран, ол сағана ыарыылаах сүөһү үөскээн, санитар киһи быһыытынан бэргэмминээн Устинова Маайалыын аны ол сүөһүлэри саас хонууга барыахпытыгар диэри көрөн кыстаатым. 1948 сыллаахха уолбун Юрийы оҕолонуохпар диэри араас хонуу, сүөһү үлэлэригэр, саһаан эрбээһинигэр сылдыбытым.

1948 сыллаахха оҕолонон баран холхуос араас үлэлэригэр сылдыбытым. 1951 сыллаахха иккис уолбун Еремейи оҕоломмутум. Ол кэмнэ кэргэним Еремей Прокопьевич

сельсоветка үлэлиирэ. Онтон ыам ыйыгар дэриэбинэҕэ көһөн киирэн мин маслозавод приемцигынан үлэлэтим. Үс холхуос арыытын булууска киллэрэн мас уһаакка тап-тайан мунһан иһэбин, ону Майаттан кэлэн ылан иһэллэр. Ити дьыл күһүнүгэр Еремей-им үөрэххэ барар буолла, онон аны фермаҕа арыыһытынан үлэлиир буоллум. 1955 сыллаахха фермаҕа үлэлии сылдьан ыалдьан, куоракка киирэн операцияланан табыстым. Ол тахсан обуруокка, учаастакка килиэп астааччынан быстах кэмнэ үлэлээбитим.

1948-60 сылларга Тиэлигигэ детсадка сиэстэрэнэн, онтон 1961-65 сылларга Бырамаҕа интернатка поварынан үлэлээбитим.

Сэрии сылларыгар убайым уола Юрийы бэйэбэр илдэ олорубутум. Ол уол билигин бэйэтэ кырдыаҕас ыал аҕата, юрист идэлээх, чааһынай нотариальной хонтуоралаах, Бэстээххэ олорор. Кэлин Еля диэн кыһы иппитим. Нерюнгрига политехнической институту бүтэрэн үлэлии сылдьар. Бэйэм улахан уолум Юрий СГУ тыа хаһаайыстыбатын факультетын бүтэрэн учуонай -зоотехник буолбута. «Байкалов» уонна «Наахара» совхозтарга кылаабынай зоотехнигынан, дириэктэринэн, кэлин совхоз эстибитин кэннэ Наахара нэһилиэгин баһылыгынан үлэлээбитэ. Билигин пиэнсийэҕэ тахсан кэтэх хаһаайыстыбатын көрөр. СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ.

Кыра уолум Василий 2 үрдүк үөрэҕи бүтэрбитэ. Математик уонна экономист идэлээх. Билигин куоракка налоговойга үлэлиир.

*Дьокуускай куорат олохтообо,
Тыыл, үлэ бэтэрээнэ Тихонова Екатерина Васильевна
тылыттан суруйдум Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич.
2004 сыл, олунньу 12 күнэ. Хочо бөһүөлөгэ.*

Фронга иккитэ аттамыта

Дмитрий Прокопьевич Игнатьев дойдутугар 11 Наахара нэһилиэгэр «Чаран» колхозка, тэриллэрин кытта, чилиэнинэн кирибитэ. Ол колхоз кэлин «Саҥа дэриэбинэ» буола бөдөнсүйбүтүн кэннэ өссө сэрии инниттэн хонуу үлэтигэр биригэдьиридээбитэ. Оннук үлэ үөһүгэр сырыттабына Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии сағаламмыта.

Сэрии бастакы сылын кыһынҕы ыйдарын туораан, сааскы ыһыны түмүктээт да бэс ыйыгар Миитэрэй фронга аттанар бэбиэскэни туппута. Майаҕа киирэн комиссияны баран, арҕа айанны турбута. Ол айана кинини Уралга тиэрдибитэ. Онно 2 ый устата байыаннай бэлэмнэниини барбыта. Ол сылдьан тымныйан ыалдьан госпитальга киирэн эмтэммитэ. Сотору Миитэрэйи байыаннай комиссия 6 ый устата эмтэнэригэр, онон дойдутугар төттөрү ытарга быһаарбыта. Онон ити сыл сэтинниги кини төрөөбүт сиригэр-уотугар төннөн кэлээт даҕаны биригээдэтин кыһынҕы үлэтин-хамнаһын салайбытынан барбыта.

Иккистээн 1944 сыллаахха эмиэ сайын бэбиэскэ тутан дьингээхтик сэриилэхэр армияҕа аттамыта. Өссө Уралга үөрэнэ сылдьан анаммыт чааһын Балтийскай муора чугаһыгар Белоруссияҕа сиппитэ. Кини чааһа Арҕаа Белоруссияны, Украинаны өстөөхтөн ыраастаан Польша сирин босхолоспута. Саха саллаатын өстөөх бэйэтин сиригэр Германияҕа тириэрибитэ. Буолаары буолан өстөөх арҕаа – Берлин куораты самнарар иһин кырыктаах кыргыһыга кыттан Дмитрий Прокопьевич кыайыы өрөгөйдөөх үөрүүтүн билбит.

5 сыл устата Арҕаа Европаны хаанынан уһуннарбыт өстөөх кыайтаран сөһүргэстиирин көрбүт дьоллоох.

- Сэриигэ хаһан бағарар өлөр өлүүнү кытта тэбис-тэнгэ хаамсаһын. Фашистар Берлини эргиччи хас эмэ хос гына бөбүргөтүммүт этилэр. Туох баар сэриилэрин сэбин саа туохха айылааһы барытын түммүттэрэ. Онон утарсыы, этэргэ дылы, өлөрдүү бааһырбыт адырҕа кыыл синигэр түһэн өлөр мөхсүүтүнэн этэ.

Билигин Дмитрий Прокопьевич остуолугар 1945 сыл кулун тутар 5 күнүгэр Штаргард, Наугард, Польшин куораттары сэриилээн ылыы иһин Верховнай Кылаабынай Командующай 290 №-дээх ити нөнүө күнүгэр Бельгард, Трептов, Ганфенберг, Камин, Гюльцев, Плате куораттары босхолооһун иһин 292 №-дээх, оттон ыам ыйын 1 күнүгэр Брандербург куораты босхолооһун иһин 355 №-дээх Махтал суруктар сыталларын долгуйа көрөбүн, манна дафатан эттэххэ, ити Брандербург куораты сэриилээн ылыы уонна Берлини бүтэһиктээхтик төгүрүктээһин иһин И.В.Сталин аналлаах бирикээһинэн Махтал биллэрэн туран биһиги дойдубут столицата 224 орудиянан 20 төгүл артиллерийскай ытыынан салюттаабыта. Ол салюкка биһиги биир дойдулаахпыт Д.П.Игнатьев кырыктаах кыргыһыларга кыттан Улуу кыайыны чугаһытыспытын билигин саныырга да астык. Оттон ыам ыйын 9 күнүгэр, Берлини бэриннэрэн өстөөбү бүтэһиктээхтик сөһүргэстэспитин уонна Улуу Кыайыы иһин Ийэ дойду столицата Москва 324 артиллерийскай орудиянан 24 төгүл күргүөмнээх ытыынан салюттаабыта.

Кыайыы буолбутун кэннэ Миитэрэйдээҕи өссө биир ый устата Берлингэ хаалларан уулуссалары, кварталлары, болуоссаттары ыраастааһынга, бэрээдэги көрүүгэ-истиигэ уонна олохтооһунга туһаммытара. Оттон арҕаа диэки Добрец куоракка илдьэн, билиэн түбэспит фашистары патруллааһынга сылтан ордук сулууспалаабыта. Итинтэн 1946 сыл балаҕан ыйын 18 күнүгэр демобилизацияланан Д.П.Игнатьев дойдутугар 1947 сылы көрсө кэлбитэ. Кэлээт да 5 сыл устата колхозугар биригэдьиридээбитэ, кэлин тутууга үлэлээбитэ. 1972 сыллаахтан оройуоннааҕы эт-үүт комбинатыгар эмиэ тутууга үлэлээн Төхтүргэ, Майаҕа арыы заводтарын дьизэлэрин-уоттарын тутуспута. Ол да иһин пиэнсийэҕэ тахсыбытын кэннэ кырдыаҕас буойунна комбинат салалтата саҕа тутуллубут дьиэттэн Майаҕа квартира биэрбитигэр билингэ диэри үөрэ-көтө олорор.

Д.П. Игнатьев курдук кырдыаҕас буойуннар наҕараадалааһыт Верховнай Кылаабынай Командующай Махтал суруктары Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии актыыбынай кыттыылаахтарын оройуоннааҕы музейыгар көрдөрүүгэ туруорар буоллар эдэр көлүөнэни иитиигэ-үөрэтиигэ уонна ыччаттар аҕаларын, эһэлэрин бойбуой сырыылары туоһулар буолан дьонно-сэргэҕэ кэпсии туруохтар этэ.

С. Эверстов.

Олунньу 22 күнэ 1922 сыл.

Мэңэ-Хаңалас оройуонун хаһыатыттан.

Аҕабыт туһунан иһирэх тыл

Биһиги эһээбит, аҕабыт Гаврильев Савва Захарович 1921 сыллаахха тохсунньу ый 19 күнүгэр 1-кы Наахара нэһилиэгэр дьаданы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ эрдэ өлөннөр сэттэ хонуктаах оҕону оҕото суох ыаллар, былыргы тимир ууһа Захар уонна Натааһа Гаврильевтар диэн дьоннор иитэ ылбыттар. Бииргэ ыал буолан олохтооттарын тухары танара оҕо биэрбэтэх буолан олус маанылаан, абааһыттан кистээн, муннуларын бүтэ өнгөстөн улаатыннарбыттар эбит.

Аҕабыт 4 кылаас үөрэхтээх этэ. Бэйэлэрэ ол кэмнэ сэниэ ыал эрээрилэр бэйэлэриттэн тэйитимээрилэр уолларын салгыы үөрэппэтэхтэр. Мин өйдүүрбүнэн, аҕам кырдыан баран ситэ үөрэнэ барбатабыттан олус кэмсинэрэ. Биһиги аҕабыт кыра эрдэбиттэн тимиргэ сыһыаннаах буолан ону-маны онгорорго сыстыгас буола улааппыт. Аан дойдуну аймаабыт уоттаах сэриигэ соботох чорон уолларын, 20-лээх уоланы, алгыстаах тыл этэн сэриигэ атаарбыттар. Биһиги аҕабыт, эһээбит Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии актыыбынай кыттыылааҕа, Япония милитаристарын утары сэриилэспит. Аҕабыт Савва Захарович автосанитарнай ротаҕа маай ый 1943 сылыттан ахсынньы ый 1946 сылыгар диэри Япония милитаристарын кытта кыргыһыга кыттыбыт. Аҕам кэпсииринэн, түүнүн сэрии хонуутуттан өлбүт

саллааттары хомуйаллар эбит. Күнүс сырдыкка бааһырбыт саллааттары госпитальга наһыылканан таһаллар эбит. Биһиги аҕабыт сэриигэ да сылдьан элбэх табаарыстаах эбит, ону туоһулуур былыргы хаартыскалар хаалбыттар. Төрөөбүт дойдутугар 1946 сыллаахха эргиллэн кэлбит. Сэрииттэн чараас шинелинэн сылдьан ыалдьан кэлбит. Кэлэн иһэн госпитальга сытан тахсыбыт эбит да син биир айаныгар тымныйбыт. Биэс сыл устата Хомустаах санаторийыгар тынгатынан ыалдьан эмтэммитэ. Аҕабыт, эһэбит дьолугар сэрии огдобото 2 уол оҕолоох Мария Семеновна (Захарова) кэргэн тахсан үс кыыһы төрөппүтэ. Ийэм үчүгэй илиититтэн доруобуйата көнөр аакка барбыт.

1964 сыллаахха аҕабыт партияҕа киирбит (ССКП чилиэнэ). 1961 сыллаахха Тиэлигигэ олордохпутуна биир нуучча эдэр киһитэ үөрэбин бүтэрэн кэлэн аҕабытыгар олон практикаламмыта. Ол өйдөбүннүк суруктаах хаартыската баар. Биһиги аҕабыт төһө да үрдүк, орто үөрэҕэ суох буоллар техникаҕа дэгиттэр сыһыаннаах этэ. Ол курдук суоппар, тракторист-моторист, электрик, комбайнер идэлээх этэ. Армияттан кэлэн баран Тиэлигигэ «Победа» холхуоска бастакы кэлбит «ГАЗ-51» массыынаҕа суоппардаан сылдыбыта. Кэлин Хочоҕо киирэн баран «Беларусь», «Т-100» тыраахтарга трактористаабыта. Саҥа кэлбит комбайны кинигэнэн көрөн танган, сүүрдэн бурдук быһыытыгар сылдыбыта. Тимир көлө туга алдыаммытын тыаһыттан арааран быһаарара, ончу сыыстарбат этэ, ону дьон да сөбөрө-махтайара.

Биһиги аҕабыт үчүгэй олох иһин, биһиги туспутугар түүннэри-күннэри түбүктээх үлэҕэ сылдыбыта. Айан дьоно эрэйдэммитиннэр диэн бульдозер тыраахтарынан суол бөҕөтүн астаран тэннээн онорбут. 1970-71 сылларга тырахтарыыс куурсугар дьону үөрөспүтэ. Мин өйдүүрбүнэн, икки киһи Бүтэйдээхтэн олон үөрэммиттэрэ. Биһиги аҕабыт мас ууһугар эмиэ дэгиттэр сыһыаннааҕа. Дьон дьиэ туттарыттан олус үөрэрэ, көрдөстөхтөрүнэ баран прорабтаан кэлэрэ. Хара өлүөр диэри совхозка көмөлөһөн, тыраахтарынан от тиэйэр сыарханы онороро.

Өр сыл энкилэ суох үлэлээн Коммунистическай үлэ ударнигы аатын ылбыта. Элбэх махтал суруктары ылбыта, бочуотунай грамоталарынан, үбүлүөйдээх мэтээллэринэн наҕараадаламмыта.

*Ахтыыны суруйдум
орто кыыһа*

Шепелева Наталья Саввична.

Биһиги аҕабыт, эһэбит Фёдоров Михаил Егорович

*Кураан, сут, сэриу ыар содула
Эн дьылҕаң суолугар бааллара
Колхоһу көтөбөн, партия соругун толорон,
Эн элбэх үлэни үлэлээбитин.*

Төлөн

Биһиги аҕабыт, эһэбит 1921 сыллаахха Мэнгэ-Хангалас улууһугар 1-кы Наахараҕа, Тиэлиги нэһилиэгэр, «Дьигдьи» диэн дьикти үчүгэй айылҕалаах сайылыкка төрөөбүт. Эһэбит 4 кылаас үөрэхтээх. 1935 сылтан холхуоска үлэлиир. 1940 сыллаахха олоһун аргыһын көрсөн ыал буолбута.

Аҕа дойду Улуу сэриитигэр 1943 сыллаахха ыам ыйыгар ынырыллыбыт. Мэнэттэн барыта 740 киһи хомуллан улуустарын кииниттэн Майаттан Бэстээххэ диэри сатыы барбыттар. Монголияҕа Усть-Кяхта Силэнгэ өрүс үрдүгэр баар чааска 20 кондепо 4 ротатыгар кавалерист-коневодунан сылдыбыт. Сыаллара - Монголиятан сэриигэ кыттар аттары аҕалан эмтээн, үөрэтэн баран фронтта утаараллар эбит. Эһэбит ефрейтор званиелаах. Япония сэри-

тин кыттыылааҕа. Кыайы буолбутун кэннэ урусхалламмыты чөлүгэр түһэри үлэтэ саҕаламмыт. 1946 сыллаахха алтынны ыйга сааһынан көнүллэнэн дойдутугар эргиллэн кэлбит.

Дойдутугар кэлэн холхуоска үлэлээбитинэн барбыт. Ферма сэбиэдиссэйинэн өр сылларга үлэлээбит. 2 сыл заправщицынан, ревизионнай хамыһыаҕа, сүөһү биригэдьириинэн үлэлээбит. Эһэбит 9 оҕо амарах аҕата. Оҕолорун үөрэттэрээри Хотчоҕо көһөн кирбиттэр. Оскуолаҕа завхонунан үлэлээбит. Онтон кэлин «Байкалов» аатынан совхозка кыладыапсыгынан үлэлээбитэ. Эһэбит «Оңордун да, оңорордуу оңоруохха!» диэн олобун устата халбаннаабат өйдөбүллээҕэ. Түүннэри – күнүстэри бэйэтин харыстаммакка харса суох үлэтирэ. Ол туоһунан элбэх наҕараадалара, грамоталара буолаллар. Үтүө суобастаахтык үлэлээн пиэнсийэҕэ тахсыбыта.

Сайын аайы сиэннэрэ бары үрүң ас аһы, сайылы тахсаллара. Эһэбит барыларын батыһыннара сылдьан 30 бырыһыанга оттуура, кытаанах үлэни олус сатабыллаахтык тэрийэн үлэлэтэрэ. Илиинэн охсон-мунһан, кэбиһэн 35 тоннаҕа тийэ үчүгэй хаачыстыбалаах оту сопхуоска туттараллара.

Биһиги бары - кини оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ – эһэбит Аҕа дойду Улуу сэриитигэр кыттан кыайыны уһансан, дьоллоох олоҕу түстэспитинэн киэн туттабыт.

*Оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.
2010 сыл, кулун тутар ый.*

Уоттаах сэрии ортотунан

Биһиги аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит Устинов Семен Сергеевич (Сэмээкэн) 1904 сыллаахха Наахара нэһилиэгэр «Ийэ күөл» диэн сиргэ дьадаҕы ыалга 2-с оҕонон төрөөбүтэ. Кини оскуолаҕа үөрэммэтэҕэ, аҕыйах буукубанан илии баттыырга үөрэммитэ. Улаатан баран урукку олох уларыһан маннай «Ийэ күөл» табаарыстыбаҕа чилиэнинэн киирэн үлэлээбитэ. Ити 1931 сыллаахха этэ. Онтон 1933 сыллаахтан колхозтар тэриллэн барбыттара. Манна улэли сылдьан кэргэн ылар. Ол олордохторуна үлэли-хамсы сырыттаһтарына 1941 сыллаахха бэс ыйын 22 күнүгэр Аҕа дойду сэриитэ саҕаламмыта. 1943 сыллаахха бэс ыйыгар армияҕа ынгырыллыбыта. Аллараа Бэстээххэ диэри сатыы барбыттар. Барыта 900 киһи, онтон Дьокуускайтан борохуотунан Иркутскайга тийбиттэр. Манна биир дойдулаахтара Пивоваров Николай Алампадорович, Ермолаев Иппат Иванович бааллара. Мальтаҕа 91-с запасной полкаҕа, онтон биһиги ыаллыгы государствобытыгар МНР (Бурятия, Монголия) границатыгар Соловьевскай станцияҕа ыппыттар. Манна Японияны кытта сэрии саҕаланар диэри сулууспалаабыттара. Сайын бары дивизиянан Монголия хонуутугар бөбөргөтүүнү хаһан (траншея) бөлөмнээбиттэр. 1945 сыллаахха атырдыах ыйын 9 күнүгэр Японияны кытта сэриини биллэрбиттэрэ. Баян Түмэн диэн кэнник (Чойбонсан диэн ааттанар куоракка) сулууспалы сылдьан 851-с стрелковай полка састаабыгар киирсэн 1945 сыллаахха Япония милитаристары утары сэриилэспитэ. Хайлар куораты ылыыга станковскай пулеметка сылдьан чэпчэкитик араанна буолбута, былчыҕын буулдыа дьөлө көшпүтэ. Госпитальга сытан эмтэнэн баран дойдутугар эргилибитэ. Кэлэн баран «Молотов» колхозка фермаҕа, сайынын окко үлэлээбитэ. 1946 сыллаахха кэлбитигэр кэргэнэ, оҕолоро аас-туор олохтон өлүтэлээбиттэр этэ, чорон соботох хаалбыта. Ити сыл Тиэлигиттэн Алексеева Александра Васильевнаны кэргэн ылбыта. Үлүксээһи кытта 51 сыл эйэ дэмнээхтик, дьоллоохтук олорбуттара, 2 кыыстаахтар, 6 сиэннээхтэр, 10 хос сиэннээхтэр.

Наҕараадалара: Аҕа дойду 2-с степеннээх уордьана, юбилейнай мэтээллэр, бэлиэлэр. Эһэбит 1996 сыллаахха ыам ыйын 9 күнүгэр улуус Бочуоттаах олохтооҕо үрдүк аатын ылбыта.

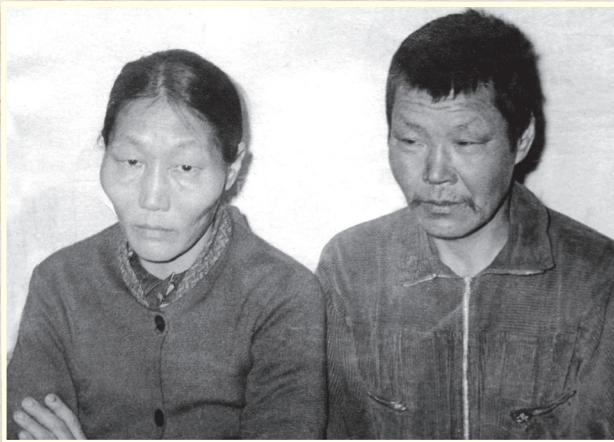

Аҗабыт, эһэбит, хос эһэбит олонорон ааспыт олоҗо биһиэхэ сырдык өйдөбүл, холобур буолар.

*Ахтыыны суруйдулар кыргызтара
Розалия Афанасьевна Исакова, Устинова Александра Семеновна,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ. 2011 сыл.*

Төрөппүттэрим туһунан үтүө өйдөбүл

Биһиги аҗабыт Прокопьев Николай Моисеевич 1910 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр «Күндэ» алааска саас Ньюкулун сабана төрөөбүт. Бииргэ төрөөбүт иккиэлэр, быраата Марк Моисеевич идэтинэн инженер-прораб этэ, түөрт уол оҗолоох.

Аҗам сэрии иннинэ, олох кыра сааһыттан, колхоз араас үлэтигэр: сайыннын окко, кыһынын сүөһү көрүүтүгэр, «Ааллаахха» таһаҗас таһытыгар үтүө суобастаахтык үлэлээн «Стахановец» үрдүк аатын ылбыт.

Армияҗа 1942 сыллаахха бэс ыйын 24 күнүгэр ыңгырыллан, Молотовскай уобаласка тиййбит, фронтта муоста уонна

тимир суол тутуутугар араас омуктары кытта, соҗотох саха, сирдэрбэккэ үлэлээбит, Румынияҗа, Венгрияҗа, Чехословакияҗа тиййэ сылдыбыт. Армияттан 1946 сыл тохсунньу 6 күнүгэр дойдутугар эргиллэн кэлбит уонна Холгума нэһилиэгиттэн ийэбитин Соловьева Мотрена Тихоновнаны кэргэн ылан, сэттэ оҗону төрөппүттэр. Оҗолорун киһи-хара онороору, харыларын күүһүнэн үлэни үнэр таһара оностон, колхоз тутуах үлэһиттэрэ буолбуттар. Ол курдук аҗабыт куонньук этэ, көлүүр аттар, сылгылар, убаһалар барыта биһиги далбытыгар тураллара. Ийэбит бастын борон көрөөччү, сайын отчуттарга килиэп онорор этэ, 1963, 1965 сыллардаахха «Правда» колхозтан оройуон советыгар депутатынан талыллыбыта, аҗабынаан иккиэн коммунистическай үлэ ударниктара. Ыал улахан оҗолоро буоламмыт бырааппынаан Гришалыын дьоммутун батыһа сылдьан көмөлөһөрбүт, илии-атах буоларбыт.

Ийэбит эдэр сааһыгар ыараханлык ыалдьан, олохтон туораан, аҗабыт 7 оҗолоох огдообо хаалан, санаатын түһэрбэккэ дьахтар үлэтин барытын сатыыр буолбута. Ол курдук хойукка диэри килиэп онороро, ынахтарын ыан үүт түһэрэрэ, ону таһынан колхозка үлэлиирэ. Эдэр-сэнэх сылдьан, үлэтин быһыгар сохсолоон куобах бөбөнү ылар, хойукка диэри ардьанан балыктыыра. Пиэнсийэҗэ тахсан баран, кыраабыл, күрдьэх, ат уонна оҗус сыарҗаларын сыһаабын бэйэтэ иэбэн онороро. Бу үөрүйэҗин оччолорго эдэр Иван Павлович Никаноровка инэрбитэ. Аҗабыт сүрдээх уус-уран тыллаах, көрүдьүс кэпсээннээх этэ, ааспыт олоҗу, былыргыны, армияҗа хайдах сылдыбытын ис-иһиттэн үөрэн, астынан кэпсиирэ биһигини оҗолорун элбэххэ үөрэппит эбит.

Аҗабыт туһунан кийиитэ Россия уопсай үөрэхтээһинин Бочуоттаах үлэһитэ, СР үөрэҗириитин туйгуна, Учууталлар учууталлара, өр сылларга Наахара орто оскуолатыгар нуучча тылын уонна литературатын үөрэппит, туйгун категориялаах учуутал Е.П.Прокопьева хоһоон суруйбута биһигини үөрдэр, долгутар.

Сэрии сэмэй үлэһитэ

Сэрии ветераныгар, сапер

Прокопьев Николай Моисеевич сырдык кэриэһигэр.

Оһоһун иннигэр олорон,
Оһонһор туох туһунан саныырай?
Олорбут оһоһун ырытан
Оһолуу мичээрэн ыларай?

Муостаны тутууга маастардаан
Маладьыас, эн дьокуут дэппитэ.
Маршал Жуковтан хаста да
Махтал ылбытын кэпсиирэ.

Ардыгар адьас эдэрдии
Ахсымнык хамсанан ылара.
Арбаангы сэриигэ сылдыаммын
Арааһы көрбүтүм диэхтиирэ.

Саа тутан өстөөбү өһөрбүт
Сэриһит, ветеран ааттанар.
Сэмэйдик үлэлээн сылдыбыт
Сороһор умнулла да сыһар.

Уордьана-мэтээлэ да суох буоллар,
Уот сэрии толоонун ааспыта.
Уоһук Ыстаалын туһугар
Ураатыр тыллары эппитэ.

Ким баһар сүрэхтиин умайан,
Кыайыны ухаммыт буолуохтаах.
Ким бэргэн ытааччы, ким сапер
Күн сириин көмүскүүр аналлаах.

Күндү тапталлаах төрөппүттэрбит туһунан үтүө эрэ өйдөбүл биһиги олохпутугар умайар сулус курдук хаалыаһа, оһолорбутун, сиэттэрбитин кинилэр холобурдарыгар иитэбит, үөрэтэбит.

Ахтыыны суруйда Прокопьева Л.Н., Саха Республикатын үөрэһири эйгэтин Бочуоттаах ветерана, туйгун категориялаах алын кылаас учуутала, 2-с Наахара нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооһо. 2011 сыл, олунньу ый.

Тус холобурунан үөрэппитэ

Биһиги аһабыт Григорьев Афанасий Давыдович-Охсор Хоһоһой, 1901 сыллааһа 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Бииргэ төрөөбүттэр 5-бит: 4 уол, биир кыыс. Төрөөбүт төрүт сирэ Чыамайыкы, Тиэлиги икки ардыгар баар «Охсор үрээ» диэн алаас буолар. Олом Күөлүн олохтоохторо Федотовтар кыыстарын Хобороһу кэргэн ылан 9-с оһолоһоллор. Онтон үс оһо тыыннаах хаалаллар. Аһам оскуола диэннэ үөрэммэтэһэ. Ол оннугар оччугуй сааһыттан үлэ диэн тугун билбитэ.

1933 сыллааһа «Чаран» холхуоска чилиэнинэн киирэн Новайга көһөн кэлэн олохсуйаллар. Үтүө суобастаах охсуулаах үлэтинэн 1934 сыллааһа ударник, 1935 сыллааһа стахановец бочуоттаах аатын ылбыта. Сайын от үлэтигэр биир күн 1 га 75 суотай сирин охсоро. 1940 сылтан армияһа барыар диэри хонуу биригэдьириинэн үлэлээбитэ.

1943 сыллааһа бэбиэскэ тутан Бурят-Монголия истиэптэригэр 20-с кондепо састаабыгар киирсэн фронтта барар. Аттары көрүүгэ-харайыыга үлэлээбитэ. Бу үлэ судургу курдук эрэри, элбэх сыраны-сылбаны, сатабылы эрэйэрэ. Аһабыт кыра эрдэбиттэн хара үлэһэ эриллибит буолан ханнык да үлэттэн чабыйбат этэ.

Кини бииргэ төрөөбүт үс бырааттара бары сэриин кыттылаахтара. Сэмэн-Моотор 1944-46 сылларга сэриигэ сылдыбыт. Сэриини Берлин куоракка түмүктэбит, Варшава куораты босхолоспут. Миитэрэй –Хортоопһуй 1944-45 сылларга сэриигэ сылдыбыт. Кыра быраата Баһылай 1943 сылга ыңгырыллыбыт уонна 1944 сыллааһа сэриин толоонугар охтубут.

Аһам 1946-51 сылларга эмиэ хонуу биригэдьириинэн үлэлээбитэ. Үтүө үлэтинэн дьон биһирэбилин ылара.

Аҗабыт 92 сааһыгар өлбүтэ. Бүтэһик күннэригэр диэри мас хайытара, кыстыыра. 3-4 ыалынан оҕолоругар, аймахтарыгар уот күөдүтэргэ кыспа бэлэмнээн биэрэрэ. 80 сааһыгар диэри оҕолорун, сиэннэрин кытары от охсоро. Сиэннэрин батыһыннара сылдьан үлэҕэ уһуйара, ускул-тэскил сылдыбакка күнү туһалаахтык атаарарга, үлэни таптыырга, сэмэй буоларга тус холобурунан үөрэспитэ.

Аҗабыт үс оҕотуттан 8 сиэннээх, 12 хос, 2 хос-хос сиэннээх. Судургу, көнө, сэмэй майгыта, үлэһитэ туохха барытыгар дьоһура ыччаттарыгар үтүө холобур буолар.

Ахтыыны суруйда кыыһа

*Платонова Александра Афанасьевна,
үлэ, тыыл ветерана. 2011 сыл, муус устар 4 күнэ.*

Эйэлээх олоҕу уһансыбыта

1910 сыллаахха Мэнгэ Хангалас оройуонугар 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Армияҕа 1941 сыл атырдьах ыйын 9 күнүгэр ыңгырыллан Ленинградтаағы фронтна стрелковай пехотаҕа сулууспалаабыт. Сэригэ мэлдьи инники күөнүгэ сылдыбыт. Илиитигэр бааһыран Ленинград куорат таһыгар баар госпитальга сытан баран дойдутугар эргиллэн кэлбит.

Иккиһин 1944 сыл бэс ыйын 7 күнүгэр ыңгырыллан 1-кы Белорусскай фронтна гвардейскай чааска сылдыбыт. Польша сириттэн саҕалаан Германияҕа тийэ икки ыйтан ордук сэриилэспит. Үксүн разведкаҕа сылдьан билиэн эбэтэр «тыл» ыла бараллар эбит. Бүтүн взвод разведканын дьарыктанан полк иннигэр сылдыаллара. Разведчиктар күнүгэ 3-5 киһини билиэн ылаллар эбит. Польша сиригэр

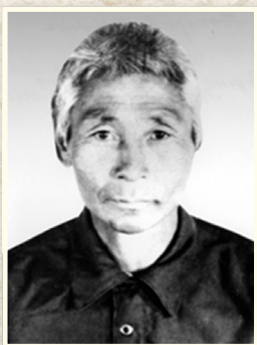
биир дэриэбинэҕэ киирэн олордохторуна немецтэр танкалаах пехоталара кинилэр чаастарын тыаҕа кыһайан таһаарбыттар. Икки күнү быһа быыстала суох сэриилэһэ сырыттаһарына танковай дивизия кэлэн немецтэри төттөрү үүрэн, дэриэбинэттэн таһаарбыттар. 1945 сыллаахха кулун тутар 12 күнүгэр буолбут улахан кыргыһыыга бааһыран, Берлингэ 70 км тийибэтэх. Польскай госпитальга сытан эмтэнэн 1946 сыллаахха дойдутугар эргиллэн кэлбит.

Төрөөбүт төрүт дойдутугар кэлэн 1946-47 сылларга хонуу биригэдьиirinэн, 1947-48 сылларга холхуос кыладыапсыгынан, 1950-53 сылларга хонуу биригэдьиirinэн үлэлээбит. 1953 сыллаахха партияҕа киирбит, тутуу биригэдьиirinэн пиенсийэҕэ тахсыар диэри үлэлээбит.

Эйэлээх олоҕу уһансыбыт сэрии бэтэрээнэ Василий Васильевич Исаков үтүө үлэтинэн, хорсун санаатынан сиэннэригэр үтүө холобур буолуоҕа.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Туруу үлэһит эбит

Аҗам Иринарх Михайлович Захаров 1902 сыллаахха ахсынньы 11 күнүгэр дьаданы дьэиэ кэргэнгэ бэһис оҕонон төрөөбүт. Айанньыт аҗабыт тангара халандаарыгар сөп түбэһиннэрэн Иринарх диэн ааты биэрбит. Кыстыга 2-с Наахара нэһилиэгэр «Бүөр» халдыайыта «Чомооро өтөҕө», сайылыга «Синньигэс» диэн сиргэ этилэр. Кини ыраахтаағы былааһын саҕана төрөөн үөрэх диэни билбэтэҕэ. 1930 сыллаахха «Бэлбэрэ» диэн колхозка чилиэнинэн киирбит. Ити кэмнэ колхоз председателинэн Иннокентий Дмитриевич Платонов үлэлээбит. Колхоз киинэ Чаранна турбут.

Үөлээннээҕэ Илья Иванович Керемясов кэпсээбитинэн, аҗам Иринарх Михайлович бэрт олохтоох тыллаах, холку, сытыа-

ры сымнаҕас майгылаах киһи эбит. Колхоз ыарахан үлэтин энкилэ суох толорбут. От үлэтигэр: оту охсооччунан, кыдамаһытынан таһаарылаахтык үлэлээбит. Ат косилка-тынан от оҕустарары үчүгэйдик баһылаабыт, сухаһытынан сураҕырбыт.

Былыргы дьон барахсаттар сүрэхтэрэ-бэлэстэрэ, кыайыгастара, үлэҕэ дьобурдара, са-табыллара, олорон турбакка үлэлиллэрэ, ама кинилэргэ ким тэннэһиэй?! 1931 сылла-ахха Куталаахха кыстык ферма үлэҕэ киирэн, аҕам кыһынын үс оҕунунан от тиэйэн, ферма сүөһүтүгэр ойбон тэһэн солбуллубат үлэһитинэн буолбут. «Стахановец», «удар-ник» диэн ааттар арахсыпат аргыс буолбуттар.

Колхоз кэнгээн «Күөдүй» диэн саҕа ааттаммыт. Кэлин сэрии саҕана «Күөдүй» колхоз «Коммуна» диэн уларытыллан ааттаммыт. Аҕам 1942 сыллаахха Арбааны фронга тан-ковой сэриилэргэ сулууспалаабыт. Сэриилэһэ сылдьан атаҕар улаханник бааһыран, го-спитальга үһүннүк эмтэнэн, салгыы тыылга сулууспалаан баран, 1945 сыллаахха хор-суннук сэриилэспитин туоһулуур икки бойобуой мэтээллээх этэннэ эргиллэн кэлбит. Сэ-рииттэн кэлээт колхоз үлэтигэр этэргэ дылы төбөтүн оройунан түһэр. Биир дойдулаах-тара кэпсииллэринэн, ханнык да ыарахан үлэттэн толлон турбатах, салалта ханна ы-тарынан биир тылы утары эппэккэ баран иһэр истигэн идэлээх эбит. Үлэҕэ кыайыҕаһа, сатабыла, дьобура бэрт буолан ону тэнэ майгыта үчүгэй буолан дьон сөбүлүүллэр эбит.

1949 сыллаахха ийэбинээн Прокопьева Варвара Егоровналыын холбоһон ыал буол-буттар. Ити сылларга аҕам Алданга колхоз сыыппаратыгар таһаҕас таһытыгар сыл-дыбыт. Арыгыны олох испэтэх, табаҕы тарпатах буолан ыарахан үлэни кыайар буо-луохтаах. Холбура, Алданга барыыга биирдии киһиэхэ түөрт-биэс аты туттараллара үһү. Аттарын бэйэтэ көрөн-истэн, аһатан, сөпкө сойутан, уулатан, ыарахан, сыаналаах таһаҕаһы бачча ыраах энчирэппэккэ тиэрдэн кэлии улахан эппиэтинэстээх уонна сыра-лаах үлэттэн тахсара өйдөнөр.

Аҕабын чугастык билэр Еремей Прокопьевич Платонов, Евдокия Михайловна Пла-тонова уонна Гаврил Гаврильевич Матвеев миэхэ ити курдук кэпсээбиттэрэ. Аҕам Ири-нарх Михайлович Захаров муус устарга 1965 сыллаахха өлбүтэ. Онон кини Сэрии вете-ранын быһыытынан хайҕанар, чиэстэнэр диэни билбэтэҕэ. Кини олоҕун уола, түөрт си-эннэрэ, биэс хос сиэннэрэ салгыыбыт.

*Уола Виктор Захаров Майа сэлиэнньэтин Бочуоттаах гражданина.
2010 сыл, олунньу 17 күнэ.*

Наахара, Кыайыы 40 сыла. 1985 сыл, ыам ыйын 9 күнэ

Бэтэрээннэр ыһахтара

Кыайы 35 сыла

«Наахара» совхоз. Бэтэрээнэри члэстээнин

Бэтэрээннэр монумент иннигэр

**Кыайыы 65 сылыгар ытыллыбыт ыһыах түгэннэрэ
Сэрии, үлэ бэтэрээннэрин ааттарын үйэтитэр «Наахаралар
өйдөбүннүктэрэ» спортивнай күрэхтэһии умнуллубат түгэннэрэ
Бэс ыйын 12-13 күннэрэ, 2010 с.**

Сэрии, үлэ ветерана Колесов Петр Гермогенович оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ 70 кг үөһээ ыйааһынна хапсаҕай кыайыылаахтарыгар бириистэрин туттараллар. 1м.-мас таҕастыыр станок, 2м.-бензогенератор, 3м.-электропила

Сэрии уонна үлэ ветерана, «Байкалов» совхоз лауреат сылгыһыта Никаноров Дмитрий Антонович оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэнэ ат сүүрдүүтүгэр 1200 м олохтообут бириистэрин, тыйы, сиэннэрэ туттараллар

Сэрии, үлэ ветерана Никаноров Исаак Иванович оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ хапсаҕайга абсолютнай чемпион Увар Тимофеевка «Минск» мотоцикл туттардылар

III ТУҮМЭХ – СҮГҮРЭЙЭВИН, ЭНИЭХЭ, КЫАЙЫНЫ УҢАНСЫБЫТТАРГА!

Сэри уонна үлэ ветерана,
САССР үтүөлээх булчута
Никаноров Иван Николаевич
нуучча дуобатын
кыайылаахтарыгар харчынан
бириинин туттарар

Сэри уонна үлэ ветерана Григорьев Афанасий
Давыдович оҕолоро сиэннэрэ, хос сиэнэ 800 м
ат сүүрдүүтүгэр олохтообут бириистэрин ЖК
телевизор туттараллар

Сэри, үлэ ветерана Кириллин Николай Петрович
оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ хапсаҕай
күрөҕүн абсолютнай чемпионугар ЖК телевизор
туттараллар

Олохтоох дьаһалта дуобат күрөҕүн
кыайылаахтарыгар харчынан бириистэри
туттары түгэнэ

Сэри, үлэ ветерана Васильев Алексей Васильевич
оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ 1000 м сүүрүү
кыайылаахтарыгар бириистэрин туттары түгэнэ

Сэри, үлэ ветераннара Устинов Иннокентий Терентьевич, Керемясов Илья Иванович, Попов Спиридон Афанасьевич оџолоро сизннэрэ, хос сизннэрэ 70 кг диэри мас тардыһытын кыайылаахтарыгар олохтообут бириестэрин туттараллар. 1 м. –ЖК телевизор (Устиновтар), «Дружба» бензопила (Керемясовтар), сотовай телефон (Поповтар)

Сэри, үлэ ветерана Пивоваров Николай Николаевич оџолоро, сизннэрэ, хос сизннэрэ олохтообут бириестэрин 1999 с. төрүөх кыргыттарга 1000 м сүүрүүгэ абсолютнай чемпионка Даша Соколоваҕа ЖК телевизор туттардылар

Сэри толоонугар охтубут буйун Никаноров Николай Никитич (Түүрэй) уола, кийиитэ, сизннэрэ, хос сизннэрэ хапсаҕайга 55 кг ыйааһыннаахтарга олохтообут бириестэрин туттарыы түгэнэ

Сэри, үлэ ветерана Никаноров
Иннокентий Иванович оџолоро,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ 60-
тан үөнээ саастаахтарга кулун
тардыһытын кыайылааџар
бириис туттарытын түгэнэ.
Хаартыскаџа-ветеран улахан
уола Иннокентий Иннокентьевич

Сэри, үлэ ветерана Семенов
Иннокентий Петрович оџолоро,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ 45 кг мас
тардыһытын кыайылааџар
олохтообут анал бириестэрин
туттараллар. Хаартыскаџа
ветеран сиэнэ Павел Семенов

Сэри, үлэ ветерана Никаноров
Иннокентий Иванович аатын
үйэтитэн «Наахара» ТХПК
Боотурдар оонньууларын
кыайылааџар убаһа
туттарда. Хаартыскаџа ТХПК
салайааччыта Григорьев А.П.

Сэри, үлэ ветерана Саввин Иван Иннокентьевич балта Охлопкова Е.И. уонна ветеран оџолоро, сиэннэрэ,
хос сиэннэрэ хапсаҕайга 70 кг кыайылаахтарыгар олохтообут бириестэрин туттараллар.

1 м. - мас таҕастыыр станок, 2 м. - бензогенератор, 3 м. - электропила

Үлэ ветерана Никифоров Василий Давыдович оџолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ мас тардыһытыгар абсолютнай күрэххэ олохтообут бириистэрин –убаһа-туттараллар

Сэрии толоонугар охтубут буйун Григорьев Егор Николаевич кыһа Акулина Егоровна, күтүөтэ Иван Алексеевич Григорьев сиэнэ, хос сиэннэрэ 1500 м. сүүрүү кыайыылаахтарыгар 1 м.-дьиэ кинотеатрын, 2 м.-ЖК телевизор, 3 м.-магнитола туттараллар

Сэрии, үлэ ветерана Никитин Никита Васильевич оџолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ национальнай ыстаныы күрэбин кыайыылаахтарыгар 1 миэстэџэ-ноутбук, 2-с миэстэџэ-ЖК телевизор, 3-с миэстэџэ-цветной МФУ туттардылар

*Күөх нуоҕай сибэкки күн диэки тардыылаах,
Күөрэгэй да чыычаах күөх окко уйалаах
Дьон-норуот үрдүккэ дьулуһар,
Чэлгийэ барыыга, дьоллорго тардыһар.
Өс кыайбат эйэни – Эйэ баар дьың күстээх,
Сор кыайбат дьоллору - үлэ баар кэскиллээх.
Эйэ чэл кыната сир ахсын дайыаҕа.
Кырдьыкпыт кыайыаҕа, эйэ-чил чиҕиэҕэ.*

Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон
«Саха бырааһынньыга» либреттоттан.

Нэһилиэк Аҕа дойду сэриитин кэнниттэн (1946-1967 сс.)

2-с Наахара нэһилиэгэ 1946-1956 сылларга бэйэтэ туспа нэһилиэк быһыытынан олорбута. Ити кэмнэ нэһилиэк сэбиэтигэр үлэлэбиттэрэ:

1946 сыллаахха бэрэссэдээтэлинэн Платонов Иван Алексеевич, сэкирэтээринэн Дулов Константин Сергеевич; 1947-1949 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Колесов Петр Гермогенович, сэкирэтээринэн Дулов Константин Сергеевич; 1950 сыллаахха бэрэссэдээтэлинэн Игнатьев Еремей Прокопьевич, сэкирэтээринэн Устинов Иван Иванович; 1951 сыллаахха бэрэссэдээтэл Никифоров Егор Егорович, сэкирэтээр Карпова Александра Петровна; 1952-1955 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Кириллин Николай Петрович, сэкирэтээринэн Анисимова Варвара Гаврильевна, Иванов Ион Васильевич; 1956 сыллаахха Иванов Ион Васильевич бэрэссэдээтэл. 1957 сылтан 2-с Наахара нэһилиэгэр I Наахара (Тиэлиги) уонна I Холгума нэһилиэктэрэ холбоһонноор биир нэһилиэк буолаллар уонна Наахара нэһилиэгэ диэн ааты ыаллар. Ити сылтан сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн 1974 сылга диэри Саввин Семен Николаевич үрдүк таһаарыылаахтак үлэлиир, киниэхэ сэкирэтээринэн 1968 сылга диэри Платонов Григорий Васильевич үлэлэбитэ. (фонд 13, оп.1, д.52,54,56,60,61 Мегино-канг. Райархив.)

Нэһилиэк сэбиэтин 1947 сыллаах отчуотун көрдөххө 9 депутааттаабыттан 6-та эр киһи, 3-һэ дьахтар. 4 хамыһыйа үлэлэбит: колхознай, школьнай, финансовой, санитарнай. Ити хамыһыйалары салайан үлэлэспиттэрэ: Устинов Гаврил Сергеевич, Уломжинской Василий Романович, Карпова Марфа Петровна, Семенова Екатерина Дмитриевна.

Нэһилиэккэ хаһаайыстыба ахсаана манньк ыйыллыбыт:

		Дууһата	Эр киһи	Дьахтар
«Молотов» холхуоска	85	282	145	137
«Коммуна» холхуоска	38	145	79	66
«Новая деревня» холхуоска	41	167	92	75
Службалаах	25			

1947 сыллаахха нэһилиэккэ 32 оҕо төрөөбүт. Ити сыл «Молотов» холхуос 832 тн. оту, 217 тонна сиилэһи; «Коммуна» холхуос 403 тонна оту, 89 тонна сиилэһи; «Новая деревня» 329 тонна оту, 100 тонна сиилэһи бэлэмнээн былааннарын 53; 66,4; 47,8% толорбуттар. Сүрүн көрдөрүүлэри сүөһү иитиитигэр балачча ситиһиилээхтик толорбуттар:

	Ынах сүөһүтэ		Сылгыта		Түүлээххэ	
	былаан	туолла	былаан	туолла	былаан (солк.)	туолла
«Молотов» холхуоска	488 төбө	522 төбө	180	172	1600	1636
«Коммуна» холхуоска	201	218	92	93	800	313
«Новая деревня» холхуоска	224	204	103	94	900	1317

Хос быһаарыы: Түүлээби I кварталынан бэрилиннэ. Түүлээхситтэртэн былааннарын сыл түмүгүнэн 150-200% толорбуттар: Николаев Петр Николаевич, Петров Прокопий Иванович, Николаев Михаил Михайлович, Павлов Дмитрий Афанасьевич. Моҕотойунан уонна күтэринэн былааны 140% Колесов Василий Васильевич толорбут. Онтон Платонов Иван Алексеевич, Прокопьев Егор Гаврильевич дуоҕабар түһэрсэн баран солкуобайы да толорботохтор. (Майа архива, фонд 13, опись 1, дело 52а., л. 1,4,5,10,11,14,15,16,18,19,20.)

Наахара сельпотугар таһаҕас таһыытын былаанын холхуостартан «Молотов» эрэ холхуос толорбута.

Булгуччу үөрэхтээһин быһыытынан ити дьыл оскуолаҕа 162 оҕо, бэлэмнэнии кылааска 9 оҕо үөрэнэ киирбиттэр. Оттук маһы «Молотов» - 150, «Коммуна» - 100, «Новая деревня» - 70 саһааны киллэрбиттэр. Интернаттынан 35 оҕо хабыллыбыт. Оскуола кылаастарын

офотун ахсаана: I кылааска – 27 оѳо; II – 27, III – 16, IV – 16, V – 33, VI – 19, VII – 24.

Нэһилиэк олохтоохторо «Агитатор» сурунаалга, «Кыым», «Ленин суола», «Социалистическая Якутия» хаһыаттарга суруттараллар эбит.

Балыыһа 618 киһиттэн 592 киһини бэрэбиэркэлээбит, ол түмүгэр түбүркүлүөс ыарыы 14%-тан 4% аччаабыт; харах ыарыыта 13%-тан 5% диэри, 32 дьахтартан 30 дьахтар балыыһаҥа төрүүрэ ситиһиллибит. 16 кырдыаҥас өлбүт. Балыыһа сэбиэдиссэйэ Семенова Екатерина Дмитриевна туруорсуутунан өрөмүөн ытыллыбыт уонна балыыһа территорията олбуордаммыт.

Нэһилиэк үп хомуурун былаанын толорбут. Сельпо чилиэнин ахсаана 419 киһиэхэ, табаар оборота 505.000 солкуобайга тийбит. Былаан туолуута 707.600 солк., ол эбэтэр 141% (Майа архива, фонд 13, опись 1, дело 48, л. 20,22, 23, 24,26,27,28,31.)

Ити үлэлэри таһынан нэһилиэк олохтоохторо 3 киһини промкомбинакка 2 ыйга, Амма суолун оноһуутугар «Коммуна» холхуос чилиэттэрэ 138 көлөһүн күнүн, «Новай деревня» - 108 көлөһүн күнүн, «Молотов» холхуос 300 көлөһүн күнүн толорбуттара. Аллаах үүннэ таһаҥас таһытын былаана эмиэ толоруллубута.

Нэһилиэк сэбиэтин депутаттарынан кэккэ сылларга талыллан үлэлээбиттэрэ: Игнатьев Еремей Прокопьевич, Исаков Василий Васильевич, Григорьева Мария, Платонов Василий Семенович, Платонов Гаврил Петрович, Никаноров Николай Иванович, Анисимова Варвара Гаврильевна, Федорова Фекла Семеновна, Пивоварова Акулина Алампадоровна, Никифорова Варвара Гаврильевна, Абрамова Мария Степановна, Батыргараева Фатима Самогуловна, Пивоваров Николай Николаевич, Зендель Инга Яковлевна, Никаноров Антон Павлович, Кириллин Николай Петрович, Платонов Алексей Иннокентьевич, Дьячковский Николай Кузьмич, Захарова Варвара Егоровна, Иванов Ион Васильевич.

Наахара нэһилиэгин оскуолата 7 кылаастаах оскуола 1936-1937 үөрэх дьылыгар буолбута уонна 1962-1963 үөрэх дьылыгар диэри сэттэ кылааһынан үлэлээбитэ, ол эбэтэр 26 сыл 7 кылаастаах оскуоланан үлэлиир. 1962-1963 үөрэх дьылыгар 8-с кылаас аһыллар. Оскуола дириэктэринэн үрдүк үөрэхтээх биология, химия учуутала Марков Андрей Афанасьевич анаммыта уонна үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээн, Россия үөрэбин туйгунун аатын ылбыта. 1966 сыллаахха (1966-1967) оскуола 10 кылаастаах оскуола буолбута, оскуола дириэктэринэн Лебедев Дмитрий Николаевич анан үлэлээн, эмиэ Россия норуот үөрэҕириитин туйгунун аатын ылбыта. 1965-1966 сылларга дириэктэринэн Малгаров Садот Моисеевич үлэлээбитэ. Орто оскуола буолуофуттан 9-с кылааска Чыамайыкы, Тиэлиги 8-с кылаастаах оскуолаларын оѳолоро биһиги оскуолабытыгар үөрэнэр буолбуттара. Онон оскуола оѳотун ахсаана эбиллибитэ. Интернат миэстэтэ 75-кэ тийбитэ.

Оскуоланы сэрии кэннинээҕи сылларга бүтэрбиттэрэ: (7 кылааһы)

- 1945-1946 үөрэх дьылыгар –
- 1946-1947 үөрэх дьылыгар –
- 1947-1948 үөрэх дьылыгар – 14 оѳо
- 1948-1949 үөрэх дьылыгар – 14 оѳо
- 1949-1950 үөрэх дьылыгар – 10 оѳо
- 1950-1951 үөрэх дьылыгар – 11 оѳо
- 1951-1952 үөрэх дьылыгар – 16 оѳо
- 1952-1953 үөрэх дьылыгар – 18 оѳо
- 1953-1954 үөрэх дьылыгар – 20 оѳо
- 1954-1955 үөрэх дьылыгар – 20 оѳо
- 1955-1956 үөрэх дьылыгар – 19 оѳо
- 1956-1957 үөрэх дьылыгар – 16 оѳо
- 1957-1958 үөрэх дьылыгар – 17 оѳо
- 1958-1959 үөрэх дьылыгар – 12 оѳо
- 1959-1960 үөрэх дьылыгар – 5 оѳо
- 1960-1961 үөрэх дьылыгар – 9 оѳо
- 1961-1962 үөрэх дьылыгар –

Оскуола 1962-1963 үерэх дьылыгар 8-с кылаастаах оскуола буолбута. Ити дьыл 8-с кылааны бүтэрбиттэрэ – 28 оҕо.

1963-1964 үерэх дьылыгар – 25 оҕо

1964-1965 үерэх дьылыгар – 24 оҕо

1965-1966 үерэх дьылыгар – 31 оҕо

Сэрии кэннинээҕи сылларга холхуостар балаһыанньалара өссө ыараабыта, ол курдук сут-кураан дьыллар саҕаламмыттар: 1945 сыллаахха холхуостар ыспыт бурдуктара үлүйбүтэ, үгүс ходуһалара оттоммотоҕо. Үлэһит илии тийбэтэ. От үүммэтэбинэн сибээстээн Амма, Чурапчы оройуоннарыгар көһөргө тийбиттэрэ. Сэрии кэннинээҕи сылларга тыа хаһайыстыбатын көннөрүүтэ правительство кэккэ уураахтары ылыммыта. Ол курдук 1945 сыллаахха сүөһүттэн ылыллар бородууксуйаны уонна тыа хаһайыстыбатын культуратын үрдэтиигэ холхуостарга эбии төлөбүр туһунан сокуон олоххо киириитин, массына, трактор станцияларын үлэлэрин (МТС) тупсарар туһунан, 1946 сыллаахха «Колхозтарга тыа хаһайыстыбаннай артыалын Устаабынан кэһиилэри суох онорор дьаһаллар тустарынан», ССРС Министирдэрин Сэбиэтин уонна БСК (б) II Киин Кэмитиэтин уураахтара тахсыбыттар. Сокуоннайа суох атын тэрилтэлэргэ бэриллбит холхуостар сирдэрэ төннөрүллүбүтэ, ыанар ынах, биэ структуратын кэһии көннөрүллүбүтэ, холхуостаахтары ынахтааһын, эбии төлөбүргэ сүөһүнү биэри олохтоммута, тымныыны тулуйар туорахтаах култууралары, оруоһу, ньэчимиэни, дьаарынсаны ыһыы тэриллэр. 1946 сыл тохсунньу ыйыттан балыгы соҕотуопкалааһын былаана уһуллар. Холхуостарга бааһына сириин хаачыстыбатыгар бэрэбиэркэ оҕоһуллан, туһата суох буолбут, олус туустаммыт сирдэр стуктураттан таһаарыллыбыттар. Оройуон холхуостарыгар МТС көмөтө улаатар.

Итинник дьаһаллар олоххо киириилэрин түмүгэр үлэ-хамнас сыһыа тупсар. Биһиги нэһилиэк холхуостарын үлэлэрин-хамнастарын ырыттаахха, «Молотов» холхуоска 1947-1949 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Никифоров Егор Петрович, буҕаалтарынан Устинов Егор Христофорович үлэлээбиттэрэ. Холхуос 1947 сыллаахха 84 хаһайыстыбалааҕа, 271 нэһилиэнньэлээҕэ, 3 биригээдэлээҕэ. Холхуоска 11 ыанньыксыт, 4 бостуук, 4 ньирэй көрөөччү, 2 сылгыһыт, 2 табаһыт үлэлиирэ. Ити сыл 10.139 цн. оту, 600 цн. солломону оттообута, 217 цн. сиилэһи укпута. Ону таһынан 478 ынах сүөһүнү, ол иһиттэн 170 ынаҕы, 172 сылгыны ииппитэ, холхуоска ити сыл 17 таба баара. 1948 сыллаахха ити сыһыппаралар лаппа улааппыттар, ынах сүөһү 512, ол иһиттэн ынаҕа 194-кэ, сылгы 195 тийбитэ. Ол эрэри биир ынахтан үүтү ыаһын 506 эрэ киилэҕэ тийбитэ. 1950 сыллаахха холхуос сүөһүтүн ахсаана лаппа аҕыйаабыта, ынах сүөһү 318-ка тийбитэ, биир ынахтан үүтү ыаһын 462 киилэҕэ диэри түспүтэ, ол оннугар сылгы ахсаана 221 тийбитэ. 1950 сыллаахха холхуос бэрэссэдээтэлинэн Пивоваров Николай Николаевич, буҕаалтарынан Устинов Егор Христофорович үлэлээбиттэрэ. (Мэнэ-Хангалас оройуонун архива, фонд 31., оп.1, д.13,14,16,17.)

«Коммуна» холхуоска 1945-1947 сылларга бэрэссэдээтэлинэн Матвеев Константин Петрович, буҕаалтарынан Платонов Василий Петрович үлэлээбиттэрэ. 1948-1949 сылларга холхуоска бэрэссэдээтэлинэн Герасимов Григорий Михайлович, буҕаалтарынан Никитин Павел Петрович, 1950 сыллаахха бэрэссэдээтэлинэн Керемьясов Илья Иванович, буҕаалтарынан Прокопьев Виктор Егорович үлэлиллэрэ.

**«Коммуна» холхуос үлэтин көрдөрөр таблица
(Мэнэ-Ханалас оройуонун архива, фонд 31., оп.1, д.11,12,13,14,16,17.)**

Сылгылар	Кэз хаһаайысыбатын ахс.	Оттоммут ото	Сиилэс цн.	Ынаҕа	Сылгы (кулун)	Таба	Бурдук ыһыыта			Оҕуруот аһа	
							Бурдук Оруос га	Ячмень	Ярица	Хортуопшуй	Хашыыста
1945	43	4239	1000	174/50	76/13	7	10,0	59x1,17	26x1,63	3x21,8	0,7x9,5
1946	38										
1947	39										
1948	37	4826		208/68	107/20			18x2,8	28x5,6		
1949				238/67	122	16					
1950	32	2025		121/47	139/27	18			32,3x8,9		

**«Чаран» (Новая деревня) холхуос көрдөрүүлэрэ
(Мэнэ-Ханалас оройуонун архива, фонд 31., оп.1, д.11,12,13,14,16,17.)**

Сыллар	Хал-ба ахсаана	Ыһыы				От отгонно	Ынаҕа	Сылгы (кулун)	таба
		Оруос	Ячмень	Ярица	Табах				
1945	39	5,2x0,8	16x3,5	55x4,8	0,06x3,0	4141	185/52	87/17	24
1946	40								
1948							221	93	
1949							218/71	81	34

Мантан көстөрүнэн, үс колхоз үлэтэ-хамнаһа мөлтөх, үүт ыаммат, былаан анарын эрэ толороллор, ынах-сүөһү, сылгы ахсаана эбиллибэт. Ол биричиинэтинэн от үүммэтэ, кураан дьыллар туруулар буолар. Бурдугу ыһаллар эрэри олох үүммэт. Онон кыра холхуостар салгыы олорор, үлэтиир кыахтара суох. Ол иһин 1950 сыллаахха үс холхуос холбоһон биир «Каганович» холхуос буолбуттара.

Кыра холхуостар сайдыбат биричиинэлэрэ техника суоҕа буолар, ол курдук 1950 сылга диэри ити холхуостар биир да тыраахтары, массыынаны атыыласпатахтара, наар атынан, оҕуһунан үлэтиллэрэ, ол иһин үлэ тахсыбата, сир оттооһуна, от-мас тийиитэ улахан сыра-сылба баранан үлэлэнэрэ. Холхуос бөдөһөн тыраахтар, массыына, сельхозтехника атыылаһыыта сағаламмыта. Ол курдук Наахара нэһилиэгэр бастакы тыраахтар 1955-1956 сылларга кэлбитэ. Маннайгы тракториһынан Кириллин Михаил Алексеевич (Сиксиллэ) буолбута. Ити «Нами» диэн гусеничной тыраахтар этэ. Маннайгы комбайн 1956 сыллаахха кэлбитэ. Комбайнерунан Устинов Иннокентий Терентьевич буолбута. (Кырдыаҕастар ахтыыларыттан.)

Электростанция тутуута Хотобо 1958 сыллаахха сағаланан баран, 1960 сыллаахха үлэҕэ киирбитэ. Волосов диэн электромеханик 4 киһилээх биригээдэтэ үлэлээбитэ. Онон Хотолор электротуогу туһанар буолбуттара. Маннайгы дизелистэринэн Никаноров Иван Исакович, Сидоров Василий Гаврильевич, Федоров Семен Семенович, Попов Семен («Баай»), Анисимов Егор Егорович, Давыдов Иннокентий Константинович үлэлээбиттэрэ.

1960 сыллаахха Хочоҕо «Фермер-2» диэн миэлинсэни Устинов Иннокентий Терентьевич олондон үлэлэппитэ.

1950 сыллаахха маннайгы ЗИС-5 диэн массыына суоппарынан Амма киһитэ Боярская диэн нуучча, онтон Прокопьев Виктор Егорович үлэлээбиттэрэ. 1951 сыллаахха Григорьев Дмитрий Константинович (Мэппэллэ), 1960 сылтан ГАЗ-51 массыынаҕа Никаноров Иван Исакович үлэлээбиттэрэ. 1962 сыллаахха реммастерской тутулан слесарынан Гаврильев Савва Захарович (Чааппара), уустарынан Дьячковской Николай Кузьмич, Васильев Алексей Васильевич, Ермолаев Иппатий Иванович үлэлээбиттэрэ. (Кырдыбаастар Керемясов Илья Иванович, Устинов Иннокентий Терентьевич, Васильев Алексей Васильевич, Никаноров Прокопий Иванович, Пивоваров Николай Николаевич уо.д.а. ахтыларыттан.)

Нэһилиэнньэ олоҕо холхуос техникаланыабыттан тупсубута. Биирдиилээн ыаллар аны бэйэлэрэ техника атыылаһар буолбуттара. Ол курдук 1960 сыллаахха бастакы ИЖ-59 мотоциклы, онтон 1962 сыллаахха ИЖ-Планета мотоциклы атыыласпыттара: Игнатьев Еремей Прокопьевич, Сивцев Афанасий Гаврильевич, Кириллин Николай Петрович (кырдыбаастар ахтыларыттан.)

1960 сыллаахха маннайгы заправочнай станция, билинни реммастерской хоту өртүгэр тумуска тутуллубута. Заправщиктарынан Еремеев Павел Петрович, Васильев Алексей Васильевич, Ефимов Иван Алексеевич үлэлээбиттэрэ.

Нэһилиэккэ маннайгынан атыыласпыттара: 1964 сыллаахха «Рубин» телевизоры Лебедев Дмитрий Николаевич, Малгаров Садот Моисеевич, Кириллин Николай Петрович.

1963 сыллаахха кулууп тутулан үлэбэ киирбитэ. Онно радиоузел үлэлээбитэ. Радиһынан Никитин Павел Павлович үлэлиир. Ол иннинэ радиоузел үөһээ Халдыайыга «Правда» холхуос кэнсилээрийэтигэр үлэлиир кэмигэр радиһынан Саввин Федор Иванович үлэлээбитэ.

«Каганович» холхуос 1950-1956 сылларга диэри үлэлии-хамсыы олоҕубута. 1957 сыллаахха «Правда» холхуос диэн ааттаммыта. Онно Тиэлиги, Хочо холхуостара холбоспуттара. 1958 сыллаахха I Холгума «Александр Матросов» холхуоһа холбоспута. Онно үс нэһилиэк холхуостара холбоһон, биир улахан холхуос буолбуттара. Итинник 1967 сыллаахха диэри олоҕубуттара. 1967 сыллаахха «Байкалов» сопхуоска холбоспуттара.

Холхуостар холбоһуохтарыттан сүөһү, сылгы ахсаана элбээбитэ, техника атыылаһыллыбыта. Үүтү-эти оноруу эбиллибитэ. Ону маннык чэхчылартан көрөбүт: (Мэнгэ-Хангалас оройуонун архива, фонд 31, оп.1, д.43,46,77,102,119, 131,144.)

С-р	Ынах ахсаана	Сылгы ахсаана	Сибинньэ ахсаана	Үт ыанна (литр)	Арыы (цн.)	Массыына, трактор (шт)	Электро-станция	От оттонно (цн)
1956	830/325			213,679	95,34	3		
1957	1501/555	582				4	1	3300
1958	2365/890	867	32	33150		6/3		5304
1959	2222/902	1014					3	1550
1960	2445/1003	1137	250	688,327		6/7		
1961				1020,40	151,48	/18	4	5505
1962	2513/1000	1002/359				8/17		5643
1963	1899/845	848/411						31,745
1964	1695/1044	1034/589		Комбайн 3		/22	6	24,937

«Каганович», «Правда» холхуостар салалталарыгар үлэлээбиттэрэ: (там же фонд 13, оп.1, д. 43,46,77,102,119,131,144.)

1951 сыллаахха председателинэн – Александров Егор Егорович.

1952 сыллаахха бухгалтерынан – Никаноров Николай Иванович.

1953-1954 сыллардаахха председатель – Гурьев Иван Николаевич.
 Бухгалтер – Никитин Павел Петрович.
 1955-1956 сыллаахха председатель – Игнатьев Еремей Прокопьевич.
 Бухгалтер – Никитин Павел Петрович.
 1957 сыллаахха председатель – Солдатов Константин Николаевич.
 1958-1960 сыллардаахха председатель – Анисимов Семен Николаевич.
 Бухгалтер – Лебедев Захар Афанасьевич
 1961-1966 сыллардаахха председатель – Исаков Гаврил Давыдович.
 Бухгалтер – Лебедев Захар Афанасьевич.

1967 сыллаахха кулун тутар 31 күнүгэр «Правда» холхуос Байкалов аатынан сопхуоска холбообут баайа-дуола. (Мэнгэ-Хангалас оройуонун архива, фонд 27, оп.1, д.65, л.65.)

1. Араас мааркалаах тыраахтар – 25
2. Массыына – 14
3. Электростанция – 8
4. Комбайн – 2
5. Ынах сүөһү - 2743 (ынаба 986)
6. Сылгы – 1050 (биэтэ 516)
7. Таба – 159 (41)
8. Саһыл – 73 (тыһы саһыла 55)

Бу баайы-дуолу тутуһууга илии баттаабыттар Исаков Гаврил Давыдович, Евдокия Тарасова, Николай Сивцев, Василий Иванов.

Нэһилиэк балыыһата 1946 сыллаахха фельдшерскай – акушерскай пуунунан (ФАП) үлэлээбитэ. Ол 1947-1948 сыллардаах отчуоттарыттан көстөр. Сэбиэдиссэйинэн Семенова Екатерина Дмитриевна 1947-1948 сылларга үлэлээбит, 1948-1949 сылларга Игнатьева Зоя Ивановна, 1949-1955 сылларга Зыкова Анна Михайловна уонна Суворова Евгения Николаевна үлэлээбиттэр. Евгения Николаевна акушердаабыт. (фонд 30, оп.1, д.1.)

1/XI 1955 – 24/III 1956 сылларга Слободчиков Василий Алексеевич сэбиэдиссэйдир. 1956 сыллаахха балыыһа участковой балыыһа буолар. Ол аата I Холгума, I Наахара нэһиликтэрин таһынан II Наахараны көрөрө. Балыыһа кылаабынай бырааһынан Зендель Инга Яковлевна, биэлсэринэн Соломонова Прасковья, Сивцева (Атласова) Анастасия Васильевна, сиэстэрэлэринэн Коновалова Екатерина Петровна, Увалова Раиса Павловна III, завхонунан Никитин Ким Николаевич, ньээнһэнэн Семенова Татьяна Николаевна, Никанорова Александра (Буруо Константин кэргэнэ) үлэлиллэр. Итини таһынан Кириллина Александра Павловна, Захарова Александра ньээнһэлээбиттэрэ. (Кырдыабастар ахтыларыттан.)

1959 сыл атырдыах ыйын 22 күнүттэн 1962 сылга диэри Степина (Степанова) Александра Петровна кылаабынай бырааһынан, Меньшикова Светлана А. акушерканан, Бобрикова Зоя Гаврильевна сиэстэрэнэн. Никанорова Тамара Егоровна, Анисимова Елена Захаровна санитарканан үлэлээбиттэрэ.

1962-1964 сылларга Участковой балыыһа сэбиэдиссэйинэн Сивцева Анастасия Васильевна, сиэстэрэлэринэн Никифорова Елена Васильевна, Карпова Марфа Петровна, Искова Елена Семеновна, Федорова Людмила Михайловна, Игнатьева Полина Петровна, завхонунан Колесов Петр Гермогенович үлэлээбиттэрэ.

1960 сыл кулун тутар 22 күнүттэн 1981 сыл ыам ыйын 9 күнүгэр дылы үлэлээбиттэрэ: поварынан Григорьева Евдокия Константиновна, Сивцева Елена Михайловна, Никанорова Тамара Егоровна, санитарканан Семенова Татьяна Николаевна, Прохорова Фекла, Кириллина Александра Павловна, Винокурова Дария, Гаврильева Мария Семеновна.

1964 сыл кулун тутар 15 күнүттэн кылаабынай бырааһынан Дмитриева Туяра Федоровна, биэлсэринэн Петров Иннокентий, Бубякин Иван Иванович, сиэстэрэлэринэн Горохова Елена Афанасьевна, Платонова Раиса Григорьевна уонна урукку олохтоох

сиэстэрэлэр үлэлээбиттэрэ. (Медүлэһиттэр бэтэрээннэрэ Сивцева А.В., Никифорова Е.В. ахтыыларыттан.)

1966 сыллаахха балаҕан ыйын 1 күнүгэр кылаабынай бырааһынан Табаҕаттан төрүттээх Маркова Лидия Ефремовна ананар. Фельдшерынан Петрова Анна Афанасьевна, Попова Анна Константиновна, медсестранан Корытная Тамара Гаврильевна, Скрябина Татьяна Константиновна, Дмитриева Мотрена Васильевна, Исакова Елена Семеновна, Слободчикова Елена, тех. үлэһиттэринэн Окорокова Февронья Иннокентьевна, Васильева Праксovia Кузьминична үлэлиллэр. Ити састаабынан 1970 сыл от ыйын 1 күнүгэр диэри үлэлээбиттэрэ. (Мед үлэһиттэр ахтыыларыттан уонна балыыһа прикаһын кинигэтиттэн.)

Почта аан бастаан «Куоһаҕаска» аһыллыбыта. Начальнигынан Иванова Мария Никитична үлэлээбитэ. Онтон Заозернайга Баарысчыл Балбаара дьиэтигэр (Кириллин Николай Петрович ийэтин дьиэтигэр) почта көһөн, начальнигынан Попов Аполлон Егорович үлэлиир. Ити кэнниттэн «Каганович» холхуос саҕана халдыайыга Уус дьиэтигэр (Платонов Иван Иванович дьиэтигэр) үлэлээбитэ, онно начальнигынан Иванова Мария Николаевна, Павлова Мария Еремеевна үлэлээбиттэрэ. 1965 сыллаахха саҕа почта дьиэтэ, билинни сабыллан турар кулууп таһыгар тутуллан, начальнигынан Сидоров Дмитрий Васильевич үлэлээбитэ. Онон почта дьиэтэ бэйэтэ бас билэр дьиэлэнэн билиннэ диэри үлэлии олорор.

Кулууп 1963 сыллаахха тутуллан үлэҕэ киирбитэ. 1966 сыллаахха сельсовет хонтуората тутуллар. Ити дьиэҕэ маннайгы сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн Саввин С.Н. айымныылаахтык үлэлээбитэ.

1950с. күһүн. Новай колхозтаахтара. Олороллор: Игнатъев Еремей Прокопьевич – колхоз председателэ, Григорьев Гаврил (Наумовскай аҕата), Никаноров Павел (Антон Павлович аҕата), Никаноров Иван, Ефремова Ефросинья Ивановна (Юрий Еремеевиһы көтөхлүт). Тураллар: Дьячковский Николай Кузьмич, Григорьев Иван, Ефремов Афанасий Михайлович, Григорьев Афанасий Давыдович, Никаноров Николай Иванович (суотчут), Бурнашев Егор (булчут), Никаноров Дмитрий Антонович, Никаноров Антон Павлович, Тиханова Екатерина Васильевна, Никаноров Прокопий Иванович.

22.06.1946 с.
Куутту ыһыаа.
Ыһыахха кэлбит
кыргыттар

Каганович аатынан колхоз
бырабылманьатын үлөһиттэрэ
колхозтаахтары кытта

1952-53 сс.
Каганович аатынан колхоз
сылгыһытара: Пивоваров
Николай Кононович, Платонов
Василий Семенович

1952-53сс. Олороллор:
Никаноров Иннокентий
Иванович, Григорьев Егор
Константинович, Григорьев
Дмитрий Константинович,
Дьячковской Николай
Кузьмич, Григорьев Афанасий.
Тураллар: Исакова Прасковья
Васильевна, Никанорова Раиса
Константиновна, Никанорова
Варвара Ивановна, Никитина
Марфа Николаевна, Григорьева
Евдокия Константиновна,

Наахараға ыһыах.
1954с.

1954с.
Куталаах ферматын
үлэһиттэрэ

1955 снл. Быыбар
хамыыһыйата.
Ортоку олорор оскуола
директора
Негнуров
Николай Семенович

1955с. сир хорутуута
(үс колхоз холбоһон баран
үлэлии снлдһан).
Ырынаа, Өлөксөөс, Хонооһой,
Маайа, Лэгэнтэй, Ньюкулай

2-с Наахара кырдыаас
колхозтаахтара. Хаһастан уһа:
Винокурова Варвара, Степанова
Варвара, Григорьева Елена,
Гаврильева Анна. Иккис
эрээт: Анисимова Мария,
Соловьева Мария, Анисимова
Софья, Устинова Александра,
Федотова Мотрена. Үһүс эрээт:
Захарова Варвара, Платонова
Наталья, Прокопьева Мотрена,
Платонова Прасковья, Исакова
Акулина.

ЭЙЭЛЭЭХ ОЛОБУ ТУТУУ СЫЛЛАРГА. ҮҮНҮҮ-САЙДЫБЫ СУОЛУНАН!

1956 съл.
Хашпыста хомуурун
субуотунньугар

1957 съл.
Ыанньксыттар
уопсай муньхатара

1959-1960сс.
Правда колхоз
бырабылыаньгата.
Турар: Макаров – партком.
Олороллор: Анисимов
Семен Тихонович- колхоз
бэрэссэдээтэлэ, Саввин
Семен Николаевич - сэбиэт
бэрэссэдээтэлэ, Пивоваров
Николай Николаевич,
Чупров Семен Петрович,
Никаноров Прокопий
Иванович, Лебедев Роман
Николаевич.

1959 сыллаахха «оскула-
производство-□рд□к □□рэх»
бачымы аан бастаан к□т□□□н
«Правда» колхозка □лэлии
тахсыбыт ыччаттар

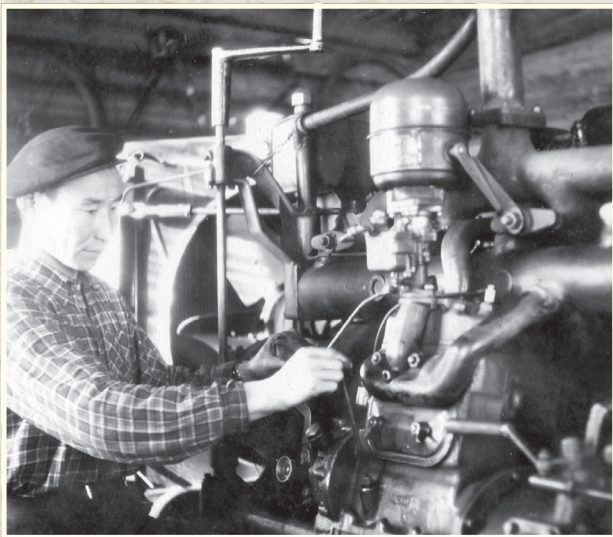

1967 сыл.
Кыайыылаах «Бэрэ» фермата
Тураллар: Платонов Алексей
Иннокентьевич, Пивоваров
Николай Николаевич, Павлова
Ефросинья Иннокентьевна,
Васильева Дария, Сидорова
Анисия Ильинична, Попова
Варвара Михайловна, Чупров
Семен Петрович. Олороллор:
Кириллина Варвара Семеновна,
Винокурова Варвара
Ивановна, Никифорова Мария
Иннокентьевна, Анисимов
Федор Николаевич (вымпел
тутан олорор), Анисимова
Софья Васильевна, Бубякин
Петр Васильевич.

Каганович аатынан колхоз. Бурдук сирийн хоруутааччылар. Хагастан
ууга: Ефремов Николай Гаврильевич, Никаноров Исаак Иванович,
Сивцев Прокопий Петрович, Устинов Степан Гаврильевич.

Нәһилиэккэ бастакы электростанция
бастакы дизелинэ
Никаноров Иван Исакович

«Правда» колхоз салалтатын кытта колхоз дояркалара. Олороллор хаганстан унга 1 эрээт: Исаков Петр Илларионович, Матвеев Гаврил Гаврильевич, Константинов Афанасий Михайлович, Исаков Гаврил Давыдович-бэрэссэдээтэл, Игнатъев Николай Прокопьевич-биригэдьиир, Ларионов Роман Яковлевич-ветфельдшер, Никаноров Иннокентий Иванович, Никаноров Иван Павлович, Карпов Александр Петрович кыра оџотунаан Петялыын. 2 эрээт: Григорьева Акулина Ивановна, Осипова Елизавета Еремеевна, Алексеева Розалия Афанасьевна, Григорьева Евдокия Константиновна, Гаврильева Федора Ивановна, Яковлева Евдокия Иннокентьевна, Федорова Раиса Михайловна, Исакова Акулина Илларионовна, Пивоварова Акулина Алампадоровна, Ефремова Надежда. Тураллар: Аммосова Марфа Егоровна, Никанорова Пелагея Иннокентьевна, Григорьева Анна, Федотова Мотрена Николаевна, Винокурова Варвара, Сидорова Анисия Ильинична, Прокопьева Устинья Ивановна, Федотова Дария Ефимовна, Никифорова Мария Петровна, Захарова Варвара, Никифорова Варвара Гаврильевна, Матвеева Екатерина Николаевна, Григорьева Ольга

«Правда» колхоз
бастын ыанньыкстыттара:
Мальцева Екатерина,
Прокопьева Мотрена Тихоновна

«Правда» колхоз чилиэттэрэ.
Бэрэссэдэтэл Анисимов
Семен Тихонович иккис эрээт
хагастан үһүс киһи

Олороллор хагастан
уна: Платонов Николай
Гермогенович, Ефимова
Мотрена, Федоров Прокопий
Егорович. Тураллар: Колесов
Дмитрий Федорович, Карпов
Николай Николаевич,
Никифоров Егор Петрович,
Устинов Гаврил Сергеевич,
Потапов Семен Егорович,
Гаврильев Максим Давыдович.

Каганович аатынан
колхоз чилиэттэрэ

Бэрэ фермата 1966 сыл.
Бубякин Никита Иванович
политинформация ыгыта
олорор. Тураллар: Павлова
Ефросинья Иннокентьевна,
Васильева Февронья, Попова
Варвара Михайловна,
Васильева Дария Васильевна,
Пивоваров Николай
Николаевич. Олороллор:
Бубякин Никита Иванович,
Анисимова Анастасия
Федоровна, Винокурова
Варвара Ивановна, Кириллина
Варвара Семеновна, Анисимова
Софья Васильевна, Анисимов
Федор Николаевич.

Тимир ууһа
Прокопий Иванович
Никаноров,
Анисимов Федор Федорович

Хочоџо сельпо уонна маџаһыннар олохсуйуулар

Наахараџа сельпо маннай мин өйдүүрбүнэн 1936 сыллааха «Илин Бэрэ» халдыаайтыгар үлэлээбитэ. Онно маннайгы председателинэн Семенов Дмитрий (Наанаан), Абрамов Герасим, Куприянов Герасим Васильевич, Федоров Прокопий Егорович, Иванов Михаил Константинович, Иванов Павел Павлович үлэлээбиттэрэ. Бу кэннэ сельпо 1949 сыллаахха Майаџа көһөрүллэр. Соловьев Иннокентий сельпоџа председатель. Маџаһыннар (продуктовай, товарнай) Бэрэ халдыаайтыгар Сүөдэр Колесов өтөџөр уһуннук үлэлээбиттэрэ. Мин өйдүүрбүнэн, 1929 сылтан аһыллыбыт быһыылааџа. Бу маџаһыннга Семенов Дмитрий (Наанаан), Сивцев Иван (Хаһаанай уола), Устинов Николай Дмитриевич (Эмис-Олом киһитэ), Соловьева Татьяна Николаевна, Федорова Фекла Семеновна, Сидоров Николай Еремеевич атыһыттаабыттара.

Бэрэ халдыаайтыгтан маџаһыннар Хочо иһигэр 1959 сыллаахха көһөрүллэн киирбиттэрэ, онно элбэх киһи үлэлии сылдыбыта.

*Илья Иванович Керемясов,
Мэңэ-Хаңалас оройуонугар маңнайгы товаровед,
общественной корреспондент, сэрии, үлэ ветерана.
2004 сыл, кулун тутар 2 күнэ.*

Рассыльнайтан министиргэ тийэ

Сэбиэскэй былаас дьадангылар, батараактар оџолоругар оскуолалар ааннарын аан баастан тэлэччи аспыта. Үөрэхтэн, сырдыктан матан сылдыбыт II Наахара дьадангыларын оџолоро көбүһэ-көбүһэ үөрэнэн барбыттара. Атыттарга көбүһэн, төгүрүк тулаайах Дьөгүөссэ Фомин 15 сааһыгар – 1920 сыллаахха сэбиэскэй оскуола бороогун атыллаабыта.

Ыаллары кэрийэ сылдьан бурдук тардарыгар харах онгостор эһэтэ сиэнэ үөрэххэ киирэрин дьингэр сөбүлээбэт этэ: кини үөрэнэ бардабына, миигин ким сирдээн сылдьан бурдук тартарыаџай диэн мунгутахтык саныра.

Уол үөрэххэ баџата улахана бэрдиттэн, эһэтин төһө да аһыннар, кини тылын истибэккэ, үөрэнэ киирбитэ. Кыаммат оџону оскуола пансионугар ылбыттара. Үөрэбин быһыгар эһэтигэр көмөлөһөн, Суон Сүөдэрдээххэ бурдук тардыһарын тохтоппотоџо. Ону таһынан, оскуола остуораһа Е. Кириллингэ көмөлөһөн, мас таһара, муоста сууйара.

Үөрэххэ кэлтэччи баџалаах, аска-таһаска төгүрүччү кыһалџалаах тулаайах уол Майаџа да, Ороссолуодаџа да үөрэнэр сылларыгар, төһө да государствоџа иитиллэн олодор, ыалга көмөлөһөр, кинилэргэ илии-атах буолар үлэлэртэн босхоломмотоџо.

Сэбиэскэй былаас өнөтүнэн үөрэх сырдык суолугар үктэммит батараак Г.С. Фомин олоџор 1927 сыл улахан уларыһыны аџалбыта. Ити сыл тыа сирин үөрэбин бүтэрэн, куорат орто үөрэџэр киирбитэ. Ленин хомсомуолун чилиэнэ буолбута уонна үөрэнэ-үөрэнэ да буоллар, бастакы үлэтэ саџаламмыта.

Тастан көмө суоџа. Стипендия аһылыкка уонна танаска тийбэт кыһалџатыттан гостипографияџа хаһыат таһааччынан үлэџэ киирбитэ. Күнүһүн үөрэнэрэ, киэһэ хаһыат таһа ыаллары кэрийэ барара, түүнүн хаһыат бэчээттэһэрэ.

Оччотооџуга куорат хомсомуолларыттан тыа сиригэр милииссийэ уорганыгар үлэһиттэри ыталаабыттара. Хомсомуол обкома кинини Илин-Хаңалас улууһугар старшай милииссийэнэн анаабыта.

Милииссийэли сырыттагына оройуонга сана тэрилтэ – «Живхлебосоюз» тэриллибитэ. Партия райкома ол сана тэрилтэбэ эдэр коммунист Г.С. Фомины бэрэссэдээтэлинэн анаабыта. «Живхлебосоюз» холхуостарга техника биэрэрэ, ыһыы сизэмэтинэн хааччыйара уонна тэрээһин үлэлэригэр көмөлөһөрө.

Онно сыл эрэ курдук үлэлиирин кытта Саха Киин Ситэриилээх Комитетыгар үлэбэ ылбытара. Бастаан инструктор, онтон кадрга сектор сэбиэдиссэйэ буолбута. 1938 сыллаахха Саха АССР социальной харалтаба наркомунан ананан, уон сылы арыый кыайбакка үлэлээбитэ.

Үлэһиттэр үлэни кыайбат буоллахтарына, кырыйдаахтарына, инбэлииккэ табыстактарына государство көмөтүнэн хааччыйар туһунан Сэбиэскэй Конституцияба суруллубут Сокуону олоххо киллэриигэ сыратын харыстаабакка үлэлээбитэ. Социальной харалта уорганнарыгар үлэбэ чуолкай уонна көрдөбүллээх буолуу бэрээдэгин олохтообут.

1947 сыл алтынньы 15 күнүгэр Г.С. Фомин олобор өссө биир улахан үөрүү тосхойбута. Аны Сэбиэскэй Союус тэбэр сүрүбэр – Москубаба олорор, үлэлиир буолбута. Саха АССР Министрдэрин Сэбиэтин РСФСР-га бастайааннай бэрэстэбиитэлин эппиэттээх дуоһунаһыгар анаммыта.

Ити этэ сэбиэскэй олох дьадаһыларга, батараактарга сырдык суолу аһан биэриитэ, ити этэ үлэттэн дьолу булуу. Өскөтүн Өктөөп өрөбөлүүссүйэтэ кыайбатаба, ыраактаабылаах Россия икки-үс хос батталлаах ыар олобо түһнэстибэтэбэ буоллар, урукку бурдук тардааччы манньк олох туһунан түһээн да көрүө суох этэ.

Наахара нэһилиэгин Сэбиэтин исполкомун хоһо. Саха АССР Верховнай Сэбиэтин депутата Г.С. Фомин нэһилиэк, холхуос ахтыбыыстарын кытта көрсөн кэпсэтэ, сүбэлэһэ олорор.

- Эһиги, нэһилиэк, холхуос ахтыбыыстара, салайааччылара, нэһилиэнньэбит олобо тупсуутугар, олобут ахсаана түргэнник үүнэн иһэринэн, оскуолабытын улаатыннарарга, ити түһэн хаалбытын көтөбөр капиталнай өрөмүөн ытарга, балыһабыт үлэтин тупсарарга улахан кыһамныгытын уураргыт наада. Бэйэм өттүбүттэн үбү, наадалаах матырыһаалы буларгытыгар көмөлөһө сатыабым. Маһаһынньыт, почтабыт дьэитин тутуутун түргэнник ситэриэххэ.

Георгий Семенович төрөөбүт нэһилиэгиттэн тыһыынчанан километр да олордор, өрүү суруйсан, сыл аайы кэлэн сүбэлэһэр, дьоно-сэргэтэ хайдах олоорон, олохторо хайдах сайдарын кытта билсир, наада буоллабына, көмөлөһөр үгэстээх.

Быйылгы үбүлүөйдээх сылга биһиги бары ытыктыыр киһибит, кырдыбаас хомуньуус Г.С. Фомин ССКП чилиэнэ буолбута 35, бастакы үлэтэ сағаламмыта 40, ол иһигэр улуу Москубаба олорон үлэлээбитэ 20 сылын томтойо туолар. Ити былаһын тухары кини олобун энкилэ суох биографиятыгар санаттан сана страницалар арыллан иһэллэр.

Н. Кириллин.

Наахара нэһилиэгин сэбиэтин бэрэссэдээтэллэрэ

Наахара нэһилиэгэр сэбиэт бэрэссэдээтэллэринэн үлэлээбиттэрэ: Саввин Семен Николаевич 1957-1974 сылларга, Петров Николай Федорович 1974-1982 сылларга. Кинилэргэ секретарынан Платонов Григорий Васильевич 1957-1969 сылларга, Пивоваров Николай Николаевич 1969-1974 сылларга уонна Кириллин Николай Петрович 1974 1/У1-1987 сылларга.

Саввин Семен Николаевич үлэлиир кэмнэригэр Наахара нэһилиэгэ оройуонга, республикаба бастын үлэлээһинэн аабыллара. Ол иһин Семен Николаевич хас да сыл Райком пленумугар чилиэнинэн, оройуон депутатынан, Саха АССР У1 ыһырыылаах Верховнай Советын депутатынан, президиум чилиэнинэн талыллан үлэлээбитэ. Кини нэһилиэккэ бастакынан оройуон бочуоттаах гражданина буолбута. Үгүс элбэх правительственной нағарааданы ылбыта, ол иһигэр «Үлэ Кыһыл Знамята», «Бочуот Знага» орденнарынан, «1941-45 сылларга Аға дойду Улуу сэриитин килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн, РСФСР, Саха АССР Верховнай Сэбиэттэрин бочуотунай грамоталарынан нағараадаламмыта. Сэбиэт үлэтэ үчүгэй буолан биирдэ республикаба, иккитэ оройуонга көһөрүллэ сылдыар

Кыһыл Знамя ылбыта, 10 тыһыынча солкуобай харчынан бириэмийэлэммитэ. 1973-74 сылларга РСФСР-га бастаан Кыһыл Знамянан уонна биирдии ыйдаах акылаат хамнаһынан бириэмийэ ылбыттара. Үчүгэй үлэлээх сэбиэт буолан Муома оройуонун уонна да атын нэһиликтэр сэбиэттэрэ кэлэн опыт атастаһаллара. (В.Р. Уломжинская, Н.Н. Пивоваров ахтыларыттан.)

Үөһээ этиллибитин курдук, 1974-82 сылларга Наахара сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үрдүк таһаарылаахтык Петров Николай Федорович үлэлээбитэ. Нэһилиэнньэ общественной, социальной олоһор сэбиэттэр оруолларын үрдэтиигэ бастакы дьаһаллары олоххо киллэри кэмэ этэ. Онон партия уонна государство сэбиэттэргэ болжомтону уурап буолбута. Государственной тэрилтэлэр салайааччылара санга статус быһыытынан нэһилиэк сэбиэтин сессиятыгар бигэргэтиллэр буолбуттара. Ити олохтоох сэбиэт быһаарылары, дьаһалларын толорууга сүрүн тирэх буолбута. Нэһилиэккэ баар бөдөн да, кыра да тэрилтэлэр салайааччылара нэһилиэк сэбиэтин депутаттарынан эбэтэр сэбиэт актива буолаллара. Ол сэбиэт үлэтигэр улахан көмөлөөбө.

1965 сылтан 1982 сылга дылы Хотчоҕо 200 төбөҕө икки ыанньык хотоно, Бэрэбэ 3 квартиралаах, Кустукка 6 квартиралаах дьиэлэр капиталнай, текущай өрөмүөн суотугар тутуллубуттара. Ити сылларга аһаардас общественной саҥалааһынынан 90 тыһыынча сууммалаах сметнай стоимостаах физзал тутулан бүппүтэ. Субботник бэрээдэгинэн 1000 бэрэбинэни кэрдэн, тизьэн, суоран бэлэмнээн дьиэ таһыгар киллэри төрөппүттэр күүстэринэн босхо оноһуллубута. Физзалы тутууга прорабынан сэрии-үлэ бэтэрээнэ Семенов Иннокентий Петрович, үлэ бэтэрээннэрэ Федоров Михаил Егорович, Федоров Прокопий Егорович икки сыл устата сыраларын харыстаабакка, ыччат туһа диэн олус ылынан туран үлэлээбиттэрэ. Сайынны бириэмэҕэ учууталлар уопускалары бириэмэтигэр оскуола дириэктэрэ, уруккута биллэр спортсмен Никифоров Василий Давыдович быһаччы кыттыгытынан, көбүлээһининэн үгүс үлэни босхо үлэлээбиттэрэ. (Петров Н.Ф. ахтыгытыттан, 1987 с. 24/Х11.)

Тутуу матырыйаалынан, шиферынан, түннүк тааһынан, пилотериалынан, сантехоборудованиенан оччолорго биһиги уокуруктан Саха АССР Верховнай сэбиэтин депутата Приходько Михаил Андреевич бириэмэтигэр олус наадалаах көмөнү онорбута. Кини 8 сыл устата Саха АССР Верховнай сэбиэтин депутата буолан олорон нэһилиэкпитигэр элбэҕи көмөлөспүтэ. Ол курдук Наахара орто оскуолатыгар «ГАЗ-53» грузовой массынынан, Чыамайыкыга «ГАЗ-69» мааркалаах легковой массынынан, Тиэлиги кулуубугар эстраднай оркестр комплегын, Хотчо, Бырама кулууптарыгар капиталнай өрөмүөннэри ытыгыга үбү биэриини ситиспитэ. Наахара участковой балыһатыгар уунан ититиллэр систиэмэни бюджеттан үбүлээһинэ суох Майатаағы сельхозтехника күүһүнэн онорууну ситиспитэ. (Петров Н.Ф. 1987 с.24/Х11 ахтыгытыттан.)

Олорор дьиэни тутууга бюджеттан үбүлэммит буолан, аһаардас общественность күүһүнэн, учууталлар күүстэринэн тутуллара. Ол курдук 1 дьиэни көһөрөн, 2 квартиралаах дьиэлэри иккени учууталларга анаан, оччотооҕу профсоюз бэрэссэдээтэлэ Бубякин Никита Иванович көбүлээн, салайан уопуска бириэмэтигэр учууталлар туппуттара. Онон прорабынан Платонов Василий Семенович, тутууларынан Никифоров Василий Давыдович, Ядреев Гаврил Ионович, Платонов Гаврил Гаврильевич уо.д.а. үлэлээбиттэрэ. Онон биир сыл иһигэр үлэбэ киирэн учууталларга 4 санга квартира, 1 эргэ дьиэ көһөрүллэн тутулан үлэбэ киллэриллибиттэрэ. Хотчо отделениетыгар бэтэрээннэр көбүлээһиннэринэн, үлэ-сэрии бэтэрээнэ Устинов Иннокентий Терентьевич салайытынан списаниеҕа тахсыбыт эргэ кулууп дьиэтин маһын самсаан «Кустук» ферматыгар 6 квартиралаах, аҕыйах көргөннэ аналлаах дьиэни олус сыралаһан, мындырдык тутан үлэбэ киллэрбиттэрэ.

Исполком бэрэссэдээтэллэрэ

1966 сыллаахха тутуллубут
нэһилиэк сэбиэтин хонтуората

1957 сыллаахха кулун тутарга I уонна II Наахара нэһилиэктэрэ холбоһоннор, Наахара нэһилиэгэ тэриллитигэр Тиэлигигэ «Победа», Хочоҕо Каганович аатынан холхуостар бааллара. Бөдөҥсүйбүт сельсовет исполкомун бастакы председателинэн Саввин Семен Николаевич быыбарданан, үлэ-хамнас көхтөөхтүк тэриллэн барбыта. Нөҥүө сылыгар I Холгума нэһилиэгэ (Бырама) эбии холбоспута, онон сир-уот, киһи-сүөһү эбиллибиттэрэ.

Хочо сэлиэнньэтигэр 1962 сыллаахха сельскэй кулууп тутуллан үлэбэ киирбитэ. Сельсовет хонтуората 1966 сыллаахха тутуллубута. Сельсовет оройуонна, республикаҕа улахан авторитетынан тунанара. Исполком председателэ, Саха

АССР алтыс ыңырыылаах Верховнай Советын депутата Саввин Семен Николаевич Верховнай Совет Президиумун чилиэнинэн талыллыбыта.

Сельсовет 1966 сыллаахха Российской Федерацияҕа бастаан, көһөрүллэ сылдьар Кыһыл знамянан наһараадаламмыта, 10 тыһыынча солкуобайынан бириэмийэлэммитэ, оройуон, республика сельсоветтарын куоталаһыыларыгар эмиэ бастаталыы сылдьыбыта. С.Н. Саввин 1974 сыллаахха сайын Тиэлиги биригээдэтин старшай биригэдьири-нэн үлэли барбыта.

1974 сыл атырдыах ыйыттан 1982 сыл олунньуга диэри сельсовет исполкомун председателэ – Петров Николай Федорович. Онтон салгыы сельсовет исполкомун председателинэн Никифоров Василий Давыдович, 1986 сыллаахха алтынньыга Платонов Ачанаш Алексеевич, 1990 сыллаахха кулун тутарга Яковлев Роман Васильевич талыллыбыттара.

*«Ленинскэй знамя», 1991 с.,
тохсунньу 22 күнэ, № 10.*

Сэбиэт бэрэссэдээтэллэрэ

Колесов
Дмитрий Федорович
(1938-1947 сс.)

Колесов
Петр Гермогенович
(1947-1949 сс.)

Игнатьев
Еремей Прокопьевич
(1950 с.)

Никифоров
Егор Петрович
(1951 с.)

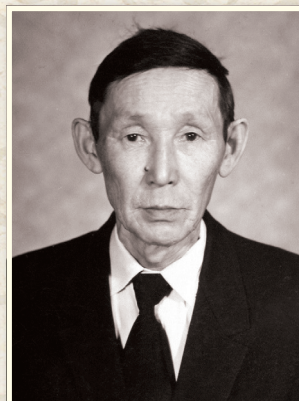
**Кириллин
Николай Петрович**
(1952-1955 сс.)

**Иванов
Ион Васильевич**
(1956 с.)

**Саввин
Семен Николаевич**
(1957-1974 сс.)

**Петров
Николай Федорович**
(1974-1982 сс.)

**Никифоров
Василий Давыдович**
(1982-1986 сс.)

**Платонов
Ачанаш Алексеевич**
(1986-1990 сс.)

Семен Николаевич Саввин 1920 сылла-ахха Мэнэ Хагалас оройуонун 2-с Тыыллыма нэһилиэгэр төрөөбүтэ.

Эдэр сааһыттан үлэ оскуолатын барбыта. 1 Холгума нэһилиэгинээҥи Бырама уонна 1 Наахара нэһилиэгин «Чкалов» аатынан холхуос суотчутунан 1949 сыллаахха диэри үлэлээбитэ. Онтон 1954 сылга диэри 1 Наахара нэһилиэгэр «Чкалов» аатынан уонна бөдөҥсүйбүт «Победа» холхуостарга бырабылыанньа бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. 1957 сылтан 1975 сылга диэри Наахара нэһилиэгин Сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Бу үлэлээбит сылларыгар нэһилиэк сэбиэтин оруолун үрдэтиигэ, норуот үөрэҥиритин, доруобуйа харыстабылын дьыалатын сайыннарыыга, нэһилиэнньэ культуратын үрдэтиигэ элбэх сыратын биэрбитэ. Тустаах үлэтин таһынан араас өрүттээх общественной үлэни толорбута. Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин депутатынан, Үрдүкү Сэбиэт президиумун чилиэнинэн талыллыбыт, ССКП райкомун чилиэнинэн, райсовет депутатынан, сопхуос парткомун чилиэнинэн хаста да талыллыбыт.

ЭЙЭЛЭЭХ ОЛОБУ ТУТУУ СЫЛЛАРГА. ҮҮНҮҮ-САЙДЫБЫ СУОЛУНАН!

Семен Николаевич өр сыллаах чизинэй үлэтэ үрдүктүк сыаналаммыта. «Үлэ Кыһыл Знамята», «Бочуот знага» уордьаннарынан, «Үлэбэ килбиэнин иһин», «Килбиэннээх үлэтин иһин», «Аба дойду улуу сэриитигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэринэн наһараадалааммыта.

Бэйэтин сэмэй майгытынан, үлэбэ бэриниилээбинэн дьон ытыктабылын ылаара.

Кэргэнэ Саввина Анна Дмитриевна, 1921 сыллаах төрүүх. Оҕолоро: Николай (1941) -киномеханик, Альбина (1945) -медсестра, Семен (1954) - электромонтер, Наталия (1958) - быраас.

«Байкалов» совхоз Хочо отделениетын хонтуоратын үлэһиттэрэ. Тураллар: Игнатьев Е.П., Лебедев З.А., Никифоров Е.П., Игнатьев А. Олороллор: Колесов П.Г., Сивцев А.Г., Никитин П.П., Васильев И.В.

1968 с. «Байкалов» совхоз комсомола Аппросимова Тамара Константиновна полит. үөрэх ыытар

1965-70 сс.
«Бэрэ» ферматын кырдыбас
ыанньыксытгара. Хагастан
ууга: Федорова К.П., Петрова
Г.И., Анисимова-Сосина А.Ф.,
Кириллина-Кузьмина Ф.Н.,
Попова В.М., Павлова Е.И.,
Федотова Д.Е., Анисимова
С.В., Васильева Ф.Е сизэнэ
Вовалыын.

1969-70 сс.
«Бэрэ» ыччат-комсомольскай
ферма ыанньыксытгара.
Тураллар: Алексеева М.П.,
Федорова О.И., Кычкина Р.И.,
Анисимова М.Ф. Олоролор:
Анисимова А.Ф., Никанорова
М., Попова В.М.

1972 сыл.
«Байкалов» совхоз Хочо
отделениетын тутуу
биригээдэтэ

1976-77 сс.
«Кустук»
Ыччат-комсомольской фермата

Ыччаттар
субуотунньукка

Колхознай зона
муньяба

Хайыһарга
«Байкалов» совхоз сборнайа.
1980 с.

Бастакы суопшар

Биһиги аҕабыт Прокопьев Виктор Егорович Наахараҕа бастакынан массыына урулун туһут киһинэн буолар. Ити ааспыт үйэ 50-с сылларын сагатыгар этэ. Ол кэмнэ Боярская диэн нуучча суопшара үлэлээбит. Кини барбытын кэннэ, биһиги аҕабыт «ЗИС-5» диэн массыына суопшара буолар. Дьон кинини Бииктэр Боярская диэн ааттаабыттар. Мантан саҕалаан кини суопшар буолар. Ол курдук урукку «ГАЗ-51», газик, бензовоз, үүт, уу таһар массыыналарга үлэлиир, оччолорго «Правда» диэн колхоз этэ. Аҕам үксүн миигин батыһыннаран массыынаҕа олорто сылдьара. Газика олорсорбор үксүн Саввин Семен Николаевич диэн сельсовет председателин өйдүүбүн. Арааһа, билигин санаатахха, бэрэссэдээтэл газига буолуо.

Оччолорго Наахараҕа маслозавод баара, онно фермалартан үүт таһара. Ол молоковозка манньк араллаан буолбута. Сайын этэ, ардах түспүт кэмэ. Массыына маслозавод иннигэр үрдэлгэ туран үүтүн сүөкээтэ уонна хонноору батыллан хаалла. Мин олорсо сылдьабын уонна, аҕабын үтүктэн кабина аанын аһан өнгөйөөрү, аллара түһэн хааллым. Дьахталлар хаһыы бөҕө түһэрдилэр. Айдаан бөҕө буолла, чуут өлө сыспыт эбиппин. Ол сылтан өр кэмнэ аҕам массыынаҕа олордубат буола сылдьыбыта. Жатайтан тугу таһарын өйдөөбөшпүн эрээри, хаста да барса сылдьыбытым. Уонна сүрдээх ыраах ханна эр күүлэйдэн кэлбит курдук саныырым. Суопшардыырын быһыгар күһүнүн комбайынан бурдук хомуйуутугар эмиэ үлэлиирэ. Оччолорго суол-иис быстар мөлтөх. Суопшар киһи тонгоро-хатара, алдынан, батыллан суолга хоноро ханна барыай?! «Айанныырбын олох тулуйбат буоллум, сиһим ыалдьар» диэн, 1968 сыллаахха маҕаһынҕа продавецһынан үлэли киирэн, бу орто дойдуттан барыар диэри үлэлээбитэ. Онно да сайынын автолавка массыынананы сүүрдэр этэ.

Биһиги аҕабыт үөрө-көтө сылдьар элэккэй майгылаах, ыллам-дьэллэм, кэпсээннээх киһи этэ. Бултуурун олус сөбүлүүрө. Кини тыыннааҕар биһиги куруук куһу-хааһы, улары, балыгы быспакка сиир этибит.

Аҗабыт биһиги ийэбитиниин Прокопьева Валентина Николаевналыын сүүрбэттэн тахса сыл олорубуттара. Сэттэ оҕоттон үс кыыс хаалан, бары ыал ийэлэрэ буолан олорубут. Улахан кыыс Кыдана Викторовна кэргэннээх, үс оҕолоох, биир сиэннээх. Майаҕа олорор, ААО Мэнгэ-Ханалас суолун онгорор-өрөмүөннүүр тэрилтэҕэ кылаабынай бухгалтер.

Орто кыыс Инга Викторовна кэргэннээх, икки оҕолоох, үс сиэннээх. Саха Республикатын үтүөлээх учуутала. Ороссолоудаҕа олорор, үлэлиир.

Кыра кыыс Оксана Викторовна үс оҕолоох, сиэннээх. Почтовой сибээс ветерана.

Кыыһа

Лонгинова Оксана Викторовна.

Мин бииргэ үлэлээбит ытык кырдыаҕастарым

Мин 1954 сыллаахха «Каганович» колхоз чилиэнэ буолбутум. Сайын от охсор этибит. Бииргэ от охсубут дьоннорбунан Никаноров Иван Николаевич, Устинов Николай Гаврильевич, Никифоров Василий Давыдович, Бурнашов Владимир Константинович, Григорьев Гермоген оҕонньор буолаллар. 5 сайын бииргэ от охсубуспут, күнгэ ортотунан 1 га сири охсор этибит. Арҕаа үрөҕү, Тойон үрөҕү барытын илиинэн охсор этибит. Онтон кэлин сүөһү үлэтигэр барбытым. Онно Прокопьев Николай Моисеевич, кини кэргэнэ Матрена Тихоновна уонна мин буолан көрөр этибит. Ньюкулай оҕонньор наһаа үчүгэй кэпсээннээх этэ. Кини элбэх ньирэйи биирдэ аһатар гына станок онорбута. Ол станокка 5 – 6 суосканы кэтэрдэн кэбиһэр этибит. Ньюкулай кыһынын колхоз аттарын аһатар этэ. Ол аата куонньук диэн буолар. Онно от-мас тийээн кэлэн баран үлэһиттэр аттарын Ньюкулай оҕонньорго туттараллар этэ. Мин колхозка үлэлиир кэмнэрбэр Захаров Иринарх, Прокопьев Прокопий, Прокопьев Ньюкулай, Ефремов Ньюкулай буолан сайын от кэбиһэр этибит. Алта сыарҕа оҕус сиэтэр этибит. Ефремов Ньюкулай кыдамалыыр, Прокопьев Ньюкулай бугул угар этэ. Онтон кэлин колхоз улаатан «Правда» колхоз буолбута. Онно эмиэ оҕонньоттору кытта фермаҕа үлэлээбитим. Мин ыанньыксытынан үлэлээбитим. Прокопьев Ньюкулай эмээксининэн ньирэй көрбүттэрэ. Мин кырдыаҕастары кытта үлэлээн элбэх уопуту ылбытым. 5 көлөнөн от тийэр буолбутум. Урукку колхозтаахтар биир дьиэ-кэргэн курдук иллээхтик үлэлиллэр этэ. Олус үчүгөйдик үлэлиир эмээхситтэр бааллар: Балбаара Никифорова, Балбаара Захарова, Устинья Прокопьева, Екатерина Бурнашова, Өлөөнө Григорьева, Мотрена Никанорова о.д.а. Кинилэр курдук кырдыаҕас дьону кытта бииргэ үлэлээбиһинэн киэн туттабын, уонна хаһан да умнубаппын. Кэлин колхозтары совхоз онорбуттара. Онно миигин Хочоҕо осеменаторынан, доярканын үлэлэспиттэрэ. Онно сүөһү биригэдьиэр Кириллин Ньюкулай Бөтүрүөбүс буолбута. Кини үлэлиир бириэмэтигэр «Кустук» ферматыгар старшай этим. Оччолорго фермаҕа кыһыл мундук баар этэ, бэйэтэ хонтуора курдук. Миигин кытта элбэх ыччат үлэлээбитэ. Федорова Ольга, Ермалова Лина, Уломжинская Федя, Уломжинская Вася, Николаева Маша, Попова Марина, Колесова Лариса, Тимофеева Тамара, Григорьева Мотрена, Степанова Таня, Сивцева Дуня, Сивцева Асида, Куприянов Коля, Колесов Вася, Колесов Коля, Тимофеев Кеша, Колесова Наташа онтон да атыттар. Кэлин Гаврильева Аня, Винокурова Шура, Винокурова Марианна, Винокуров Коля. Григорьева Айта ферма старшайа буолбута. Мин осеменатор үрөҕү барбытым уонна кэлэн «Кустук» ферматыгар үлэбин саҕалаабытым уонна өр сылларга үлэлээбитим.

Ити курдук элбэх дьону кытта бииргэ алтыһан үлэлээбитим. Хас да төгүл наставничество грамотата оройуонтан кэлбитэ, оройуон бочуотун кинигэтигэр киллэрбиттэрэ, Профсоюз уобаластааҕы грамотатынан, «Саха сирэ Россияҕа холбоспута 350 сыла» знагынан, «Ветеран труда» мэтээлинэн наҕараадаламмытым. Кэлин нэһилиэк бочуоттаах гражданина, сүөһү иитиитин маастара буолбутум. «Мэнгэ аат» диэн кинигэҕэ киирбитим.

Манан мин кылгас ахтыбын түмүктүүбүн.

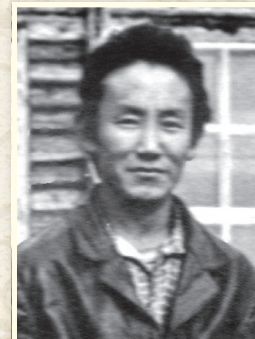
Ахтыыны суруйдум

Никаноров Иван Павлович. 2009 сыл.

Реммастерской

Мин Ермолаев Иннокентий Яковлевич, Бүтэйдээх оскуолатын 1961 сыллаахха бүтэрэн кэлэн баран «Правда» холхуос мастерской-угар үлэли киирбитим. Онно тимир ууһунан Никаноров Прокопий Иванович, Дьячковской Николай Кузьмич диэн офонньоттор үлэлиир этилэр. Олору кытта механигынан Устинов Иннокентий Терентьевич баара. Арыый кэнники Сивцев Модест Гаврильевич кэлбитэ. Бу үлэлээбиппит тухары холхуос техникатын кыһыннары-сайыннары өрөмүөннээн хааччыйар этибит. Уус офонньоттор кестүбэт чааһы бэйэлэрэ халышка кутан, илиинэн аалан, чочуйан онороллор этэ. Оннук мындыр талааннаах офонньоттор этэ.

Мастерской аллараа кэспүтүн кэннэ «Байкалов» совхоз киин мастерскойа буолбута. Онно Винокуров Василий Дмитриевич, Васильев Алексей Васильевич тимир ууһунан, сварщигынан үлэлээбиттэрэ. Уһуннук, ма-

Реммастерской дьизэтэ

старыскайа эһилиир диэри моториһынан Гаврильев Гаврил Егорович үлэлээбитэ. Механиктарынан Винокуров Иван Кириллович, Устинов Иннокентий Терентьевич, Сивцев Модест Гаврильевич, Васильев Иосиф Васильевич үлэлээбиттэрэ. Кинилэри кытта мин эмиэ мэхээнньиктээбитим, нормировщиктаабытым, ысқылаат сэбиэдиссэинэн үлэли сылдыбытым.

Кэлин «Наахара» совхоз буолбутугар эмиэ бары тутуспутунан үлэлээбиппит.

Манньык чулуу офонньоттору кытта эн-мин дэсирэн үлэлээбиппиттэн астынабын

уонна киэн туттабын. Бары тутуспутунан, мастерской эстиэр диэри бииргэ үлэлээбиппит.

*Ахтыыны суруйда
Ермолаев Иннокентий Яковлевич*

Холхуостан – сопхуоска

«Правда» холхуос 1957 сыллаахха II Наахара нэһилиэгин Каганович аатынан, I Наахара нэһилиэгин «Победа» холхуостара холбоһууларыттан үөскээбитэ. Ити бириэмэҕэ оройуон, республика үрдүнэн холхуостары бөдөҥсүтүү күүскэ барара. Партия райкомун бастакы секретара С.И. Сосин бу хампаанньаны бэйэтинэн көбүлүүрө, иилиирэ-сағалыра.

I Холгума нэһилиэгинээҕи А. Матросов аатынан холхуос бырабылыанньа бэрэссэдээтэлэ И.М. Дьячковская, кини солбуйааччыта В.К. Давыдов утарсыларынан холбоспотоһун түмүгэр райком бюрота И.М. Дьячковскаяы эбээһинэһиттэн босхолообута, кини оннугар Е.Н. Кирсановы быыбардаппыта. Оттон В.К. Давыдов партия кэккэ-титтэн таһаарыллыбыта.

Бырабылыанньа бэрэссэдээтэлин быыбардааһын балачча мөккүөрдээхтик барбыта. С.Т. Анисимов уонна К.Н. Солдатов кандидатуралара туруоруллубутугар Семен Тихонович аҕыйах куолаһынан чорбойбута, онон Константин Никанорович кылаабынай бухгалтерынан талыллыбыта. Бырабылыанньа састаабыгар киирбиттэрэ: Анисимов С.Т., Солдатов К.Н., Тиэлиги производственной учаастагын сэбиэдиссэйэ Кириллин В.В., Хочо производственной учаастагын сэбиэдиссэйэ Кириллин Н.П., ревизионнай хамыһына бэрэссэдээтэлэ Игнатьев Е.П., ыанньыксыт Никифорова В.Г., сибиинньэ иитээччи Аммосова М.В.

Солдатов К.Н. бу иннинэ Тиэлигигэ электростанция туруортаран үрдүктүк сына-ламмыта. Холхуос бастакы агрономунан мин үлэлээбитим. Нөнгүө сылыгар Батыргреева Т.С. кэлбитэ. Оччолорго гектартан 6-7 центнер туорахтаах култуураны, 60-70 центнер хортуоппуйу ыларбыт. Хаппыыста эмиэ үүннэрэбит.

А. Матросов аатынан холхуос 1958 сыллаахха холбоспута. Бырабылыанньа бэрэс-сэдээтэлинэн 1962 сылтан Исаков Гаврил Давыдович, партком секретарынан Макаров Иван Николаевич, Малгаров Садот Моисеевич, Петров Николай Федорович быыбарданан үлэлээбиттэрэ.

Ити кэмтэн сопхуос буолуохха диэри производственной учаастактар сэбиэдиссэйдэринэн үлэлээбиттэрэ: Хочоҕо – Кириллин Николай Петрович, Тиэлигигэ – Кириллин Василий Васильевич, Игнатьев Еремей Прокопьевич, Устинов Дмитрий Христофорович, Бырамаҕа – Петров Николай Федорович, Солдатов Константин Никанорович, Игнатьев Еремей Прокопьевич.

1967 сыллаахха кулун тутарга Байкалов аатынан, «Правда» холхуостар холбоһоннор, Байкалов аатынан сопхуос тэриллиттэ. Сопхуос буолбутугар Хочо отделениетын (Быраманы холбуу) управляющайынан Кириллин Николай Петрович, оттон Тиэлиги отделениетыгар - Кириллин Василий Васильевич үлэлээбиттэрэ. Икки сыл буолан баран, Бырамаҕа туспа биригээдэ тэриллититигэр старшай биригэдьииринэн Прохоров Семен Афанасьевич анаммыта.

Байкалов аатынан сопхуос састаабыттан араарыллан, 1982 сыллаахха олунньуга «На-ахара» сопхуос үөскээбитэ. Кини маннайгы дириэктэрэ – Барабанов Илья Миронович, партком секретара – Петров Николай Федорович. Туспа сопхуос тэриллиттэтинэн Хочо сэлиэнньэтигэр тутуу кэнээбитэ. Хонтуора, специалистар олорор 3 түөртүү квартиралаах, 2 иккилии квартиралаах дьиэлэр тутуллубуттара.

Кэлин сылларга 50 миэстэлээх оҕо саадын, промышленнай табаардары атыылыыр маҕаһыын, амбулатория, столярнай мастерской дьиэлэрэ үлэҕэ киллэриллиттэрэ.

Сопхуос дириэктэринэн 1986 сылтан Игнатьев Юрий Еремеевич, партком секретарынан 1985 сылтан Яковлев Роман Васильевич, 1990 сыл кулун тутар ыйтан Егоров Михаил Михайлович быыбардаммыттара.

Холхуоска, кэлин сопхуоска сыраларын харыстаабакка үлэлээбиттэрэ: Саха ССР үтүөлээх булчута, Үлэ албан аатын III степеннээх уордьанын кавалера Никаноров Иван Николаевич, Үлэ Кыһыл Знамята уордьаннаах суоппар Васильев Василий Васильевич, булчут, оройуон бочуоттаах гражданина Никитин Никита Васильевич, Саха ССР үтүөлээх бостууга Федоров Иннокентий Петрович, сүөһүнү көрөөччү Карпов Александр Петрович, Үлэ Кыһыл Знамята уордьан кавалера Попова Екатерина Афанасьевна, сылгыһыттар Никаноров Дмитрий Антонович, Яковлев Афанасий Васильевич, ыан-ныксыттар Никаноров Иннокентий Иванович, Тарабукина Татьяна Тимофеевна, трактористар Анисимов Семен Самсонович, Прокопьев Григорий Николаевич, булчут Шестаков Михаил Петрович у.д.а. Кинилэр үтүө холобурдара үгүстэри батыһыннарбыта.

Хочо отделениетын управляющайынан 1974 сыллаахха ыам ыйтан үлэлээбиттэрэ: Устинов Николай Гаврильевич, Сидоров Василий Гаврильевич, Анисимова Евдокия Самсоновна, Пахомов Алексей Семенович, Платонов Ачанаш Алексеевич, Петров Василий Дмитриевич, Чупров Семен Петрович, Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич, Никифоров Егор Егорович, Ефремов Перегрин Николаевич. Испииһэктэн көстөрүн курдук управляющайдар сотору-сотору уларыһа-тэлэрийэ турар буоланнар, отделениеҕа үлэ-хамнас туруга бэрдэ суоҕа.

*Николай Кириллин, сэрии уонна үлэ бэтэрээнэ,
«Бочуот Знага» уордьан кавалера.*

*Николай Пивоваров сэрии уонна үлэ бэтэрээнэ.
«Ленинскэй знамя», 1991 с., тохсунньу 22 күнэ, № 10.*

Ол үтүө кэмнэргэ... Эбэтэр Наахаралар XI бэтиликтэҕэ

Ханнык баҕарар киһиэхэ олорбут олобун эргиллэн көрөн аһар кэмнэрдээх буолар. Кэннигэр хаалбыт олоххор улаханник кэмсинэрин суох уонна санааҕар элбэҕи ситиспит буоллаххына – киһи буолан төрөөбүт төлкөбүн түһэн биэрбэтэххин.

Олорбут олобун тухары араас быһыы-майгы, түһүү-тахсыы, үөрүү-хомолто, кыһыы-аба барыта баар буолар.

Мэник-тэник оҕо саас, эр киһи быһыытынан аармыйаҕа сулуспалаан буһуу-хатыы, аал-уоту отунуу, олобу онгостунуу, ийэ-аҕа буолар дьолу билии, оҕолору иитии, үөрэттэри, үлэ-хамнас, доҕоттор – бу барыта эн олобун умнуллубат, туора сотуллубат кэрчиктэрэ. Мин оччолорго дойдуну бүтүннүүтүн салайан – дьаһайан олорбут компартия соруудабынан «Наахара» сопхуоһу тэрийсэн атаҕар туруорсубут кэмнэрбин олобум биир табыллыбыт, таһаарыылаах үлэлээх кэмнэн ааҕабын. Ол да иһин билигин, сааһыран олорон, кытта кырдьыбыт олобум аргыһын Россия үөрэҕириитин туйгуна, Саха республикатын учууталларын учуутала, Бүтэйдээх нэһилиэгин бочуоттаах гражданина Елизавета Владимировнаны кытта уруккуну-хойуккуну санаатахпыттына олохпут күөгэйэр күнэ, эрчимнээх үлэлээх кэмэ аламаҕай майгылаах, туруу үлэһит Наахаралары кытта ааспыт эбит диэн астына саныыбыт.

Чэ, барытын саас сааһынан.

1982 сыл тохсунньутугар Байкалов аатынан сопхуос Наахара өртүнээҕи 4 отделениетын (Бырама, Хотто, Тиэлиги, Чыамайыкы) арааран саҕа «Наахара» сопхуос тэриллитэ. Онно дириэктэринэн миигин анаабыттара. Оччолорго совхоз государственнай тэрилтэ буолан дойдуну салайан олорор коммунистическай партия уобаластааҕы уонна оройуоннааҕы комитеттарын бюролара тэрилтэ салалтатын бэйэтэ наардаан туруортуура. Ол курдук совхоз дириэктэрин партия оройуоннааҕы бюротун рекомендациятынан Обком бюрота бигэргэттэҕинэ эрэ, Тыва хаһаайыстыбатын министирэ бэйэтин бирикээһинэн аныыра. Онон совхоз дириэктэрэ обком бюротун номенклатуратыгар турара уонна кини сөбүлэнэ суох министир да уларытар бырааба суоҕа. Онон дириэктэр дуоһунаһа киһиэхэ улахан эппиэтинэһи сүктэрэрэ да, улахан тирэҕи да биэрэрэ. Онтон совхоз парткомун секретэрэ, рабочком председателэ, совхоз главнай специалистара райком бюротун номенклатуратыгар тураллара уонна кининэн анааллара. Онтон атын специалистары, отделение салалтатын совхоз дириэктэрэ бэйэтэ парткомун секретарын, рабочкомун председателин кытта сүбэлэһэн аныыра. Биһиги совхозпут көрөритэр сүөһүтүн, сылгытын ахсаанынан уонна онорон таһаарар бородууксуйатын кээмэйинэн орто улахан хаһаайыстыбалар ахсааннарыгар хапсар буолан киин хонтуораҕа отуттан тахса специалист көрүллэрэ. Дьэ, бу үлэһиттэр анал олорон үлэлиир остуоллардаах, миэстэлэрдээх буолуохтаахтара. Онтон совхоз киин уһаайбатынан талыллыбыт Хотто бөһүөлэгэр бэрт кыракий сельсовет хонтуоратыттан ураты уопсайга аналлаах туруу суоҕа. Кулууп икки хонугар Хотто отделениега хонтуора онгостон олороро.

Бу туһугар кыс ортото тэриллит совхозка уустук боппуруос этэ. Арай орто оскуола салалтата начальнай кылаастар үөрэнэр дьиэлэрин босхолоон уларытаҕына эрэ балаһыанньаттан тахсар суол баар курдуга. Оччотугар оскуола икки сменанан үөрэнэригэр тийэрэ. Партком секретарынан аһаммыт Николай Федоровичтыын оскуола дириэктэрин сельсовет хонтуоратыгар ынгыртаран кэпсэтээри кэтэһэн олордубут. Сотору буолаат ортону үрдүнэн үрдүк унуохтаах, сырдык хааннаах, ачыкылаах, бэйэтигэр сөп киипкэ көрүннээх киһи эрчимнээхтик хааман кэллэ. Оскуола дириэктэрэ Михаил Спиридонович кэпсэтэ олордоххо сүрдээх интилигиэнтинэйэ, култуурунайа, элбэҕи аахпытта, киэн билиилээҕэ, киһи быһыытынан көнөтө-судургутта өтө кестөрө. Инньэ гынан мин, кыһалҕалаах киһи быһыытынан, ол-бу партия ураахтарыгар сигэнэн суобаһыгар оонньообокко эрэ, быһаччы наадабын эппитим. Киһим педколлективын кытта кэпсэ-

тэн баран өйүүн түмүгүн биллэриэх буолла. Нэһилиэнньэ сана совхоз тэриллэн тутуу бөҕө барыа, сайдыы бөҕө буолуо диэн туруна аҕай сылдьар, онон оҕолоро икки сменанан үөрэнэллэрин улаханлык утарбаттара буолуо диэн үөртэ. Аҕыйах хонугунан начальнай кылаастар дьиэлэрэ босхолонон дирекция специалистара үлэлиир усулуобуйалара тэриллибитэ. Онон совхоз тэриллитигэр биир бастакынан турбут ыарахан боппуруос Михаил Спиридонович көмөтүнэн бэрт судургутук баһаарыллан хаалбыта. Кэлин даҕаны араас боппуруостарга сүбэ, көмө көрдөстөххө үөрүүнэн көмөлөһөрө. Ол иһин мин киниэхэ куруук махтана саныбын.

Хайа уонна миэхэ совхоз дириэктэригэр Михаил Спиридонович көбүлээһининэн Наахара орто оскуолатын коллектива бириэмэлэрин харыстаабакка икки сменанан үлэлииргэ сөбүлэһилэрэ специалистарыттан бириэмэлэрин аахсыбакка, таһаарыылаах үлэни ирдирибэр биир туус куоһуру, атыннык эттэххэ, үтүө холобуру көрдөрбүттэрэ. Ону дьонум да бэрткэ өйдөөннөр үлэ күүскэ барбыта.

Мин үлэлиир кэммэр «Наахара» сопхуоска солбуйааччы дириэктэринэн, главнай зоотехнигынан Игнатьев Юрий Еремеевич, партком сэкирэтээринэн уопуттаах салайааччы Петров Николай Федорович совхозу тэрийсэн атаҕар туруорсубуттара. Кэлин Николай Федорович доруобуйата мөлтөөн, 1985 сыллаахха совхоз хонтуоратыгар партиянай кабинет тэрийэммит онно үлэлээбитэ. Кинини бу иннинэ Табаҕа орто оскуола дириэктэринэн таһаарыылаахтык үлэли олоһбут эдэр, эрчимнээх, салайар үлэҕэ үүнэн иһэр Роман Васильевич Яковлев солбуйбута. Роман Васильевич кытта мин икки сыл курдук бииргэ үлэлээбитим уонна бу чакчы үүнэр-сайдар, кэскиллэх салайааччы буоларын итэҕэйбитим. Ол курдук кини сүрүн идэтэ учуутал да буоллар, тыа сиригэр төрөөбүт-үөскээбит, элбэҕи ааҕар, бэйэтин билиитин-көрүүтүн сайыннарар буолан тыа хаһаайыстыбатын араас боппуруостарыгар хайа да специалистан итэҕэһэ суох быһаарсарын сөҕө көрөр этим. Хайа уонна эйбэҕэ-сайаҕа, эдэриттэн-кырдыаҕаһыттан тутулуга суох сыста түһэн кэпсэтэн-ипсэтэн биир тылы була охсоро, тылын ылыннарара, мээһэ киһи тэннэспэт киһитэ. Кини үлэли кэлиэбиттэн хайа баҕарар боппуруоска өссө биир эрэллээх көмөлөһөөччүлэнэ түспүтүм.

Профком председателинэн райкомол иккис сэкирэтээринэн үлэли олоһор Скрябин Илья Ильич таһаарыттар. Сүрдээх принципиальной, бэрткэ үлэлиэх киһини сылтан ордоот дойдутугар улахан нэһилиэккэ сельсовет председателинэн илдьэ барыттар.

Салайар үлэҕэ колхоз саҕаттан эриллбит, опьттээх салайааччы Пахомов Алексей Семенович сүбэтинэн, Тиэлиги оскуолатыгар өр кэмнэ дириэктэрдээбит, нэһилиэнньэ улахан ытыктабылын ылан, бэрткэ үлэли олоһор Григорьев Иван Алексеевич профком председателэ онорорго этии киллэрбиппитин райком бюрота өйөөбүтэ. Инньэ гынан Иван Алексеевич аны сана үлэҕэ эрчимнээх, айымныылаах, таһаарыылаах үлэтэ саҕаламмыта.

Ол саҕана дойду үрдүнэн, «оскуола-производство-үрдүк үөрэх» девизтээх ыччаты производствоҕа күүскэ таһаарыы кэмэ буолан, совхозка үлэ араас көрүнгэр үксэ эдэр ыччат үлэлиирэ. Кинилэри иилээн-саҕалаан үлэлэтээччи, үөрэтээччи отделениелар салалталарын уонна совхоз специалистарын кытта тэнгэ олохтоох комсомольскай тэрилтэлэр буолаллара. Оттон кинилэр үлэлэрин сопхуос комсомо дьаһайара. Мин саҕана комсом сэкирэтээринэн Слепцов Петр Артемович, Стрюкова Жени Гаврильевна, Сидорова Татьяна Васильевна, Никифоров Василий Васильевич сүрдээх кыһамныылаах, үлэһит коллективтара оройуонна үчүгэй көрдөрүүлээх буоланнар, сэкирэтээрдэри атын сиргэ үлэни тупсарта эбэтэр өрө таһааран илдьэ баран иһэллэрэ. Онон аны биһиги, наахаралар эдэр салайааччылары бэлэмнээччи курдук буолбуппут.

Салайар үлэҕэ үһүннүк үлэлээн уонна 2-с Наахара нэһилиэгэр сельсовет председателинэн үлэли олоһбут буолан Николай Федорович нэһилиэгин дьонун да, ону ааһан Тиэлиги-лэри, Чыамайыкылары бэрткэ билэттиирэ. Кинилэр ыччаттара ханна үлэли, үөрэнэ сылдьалларын ааҕа билэрэ. Нэһилиэнньэ киниэхэ улахан ытыктабыллаахтык сыһыаннаһара. Инньэ гынан сопхуос главнай специалистарыттан ураты специалистары уонна отделение салалталарын бэрт кылгас кэм иһигэр аттаран туруортаан үлэ көхтөөхтүк барарын ситиһиппит. Үөһээ эппитим курдук кылаабынай специалистары райком бюрота анаабыта.

Ол курдук мин сағана үтүө суобастаахтык, таһаарыылаахтык үлэлээбиттэрэ:

**Дириэктэри кормопроизводства
солбуйааччынан:**

1. Кириллин Василий Васильевич.
2. Сивцев Модест Гаврильевич

Хаһаайыстыбаннай

чаас сэбиэдиссэинэн:

1. Никитин Павел Павлович
2. Дьячковской Павел Афанасьевич
3. Куприянов Егор Васильевич

Сопхуоска спортиструкторынан:

1. Егоров Александр Николаевич
2. Ларионов Роман Романович

Зоотехниктарынан:

Үтү уонна племенной үлэ салаатыгар:

1. Петров Василий Дмитриевич
2. Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич
3. Скрыбина Дария Дмитриевна
4. Исаков Дмитрий Гаврильевич

Эт хайысхатыгар уонна сылгыга:

1. Борисов Ярослав Иосифович

Ветеринарнай служба:

Главнай ветврач

Анисимова Евдокия Самсоновна

Старшай ветврач-гинеколог

Сидорова Татьяна Исаковна

Старшай ветврач

Никанорова Варвара Васильевна

Главнай агрономнар:

1. Ефремов Василий Семенович
2. Мартынова Татьяна Николаевна

Агроном-мелиоратор:

1. Исаков Георгий Семенович

Главнай экономистар:

1. Варламова Римма Степановна
2. Константинова Клавдия Павловна

Экономистар:

1. Корякина Анна Иннокентьевна
2. Макеева Галина Гаврильевна
3. Харитонов Афанасий Павлович

Прорабтар:

1. старшай прораб
Барабанов Семен Михайлович
2. старшай прораб
Исаков Валерий Кретович
3. прораб Федоров Иван Павлович
4. прораб Яковлев Дмитрий Гаврильевич
5. прораб Соловьев Гаврил

Главнай механиктар:

1. Сидоров Василий Гаврильевич
2. Никоноров Николай Антонович
3. Сивцев Модест Гаврильевич
4. Соловьев Николай Михайлович

**Хотон механизациятын
инженер-механига:**

1. Ларионов Юрий Степанович

механиктар:

1. Исаков Иван Гаврильевич
2. Петров Максим Егорович

Инженер-электрик:

1. Никифоров Егор Егорович

Электриктэр:

1. Керемясов Василий Ильич
2. Григорьев Николай Егорович

Охотовед:

1. Захаров Семен Константинович

Бухгалтерия:

Главнай бухгалтердар:

1. Константинова Клавдия Павловна
2. Заровняева Надежда Степановна

Главнай бухгалтеры солбуйааччы:

1. Захарова Варвара Афанасьевна

Старшай бухгалтердар:

1. Гаврильева Анна Афанасьевна
2. Никонорова Тамара Дмитриевна
3. Николаева Любовь Ивановна
4. Лебедева Евдокия Николаевна
5. Давыдова Галина Васильевна
6. Ларионов Иннокентий Романович
7. Федорова Лидия Агафьевна

Кадр отделын инспектора:

1. Васильева Анастасия Харитоновна

Сопхуос юриһынан:

1. Кириллин Василий Васильевич
2. Васильев Иосиф Васильевич

Статистик-радистарынан:

1. Григорьева Анна Константиновна
2. Дьячковская Марина Васильевна
3. Никанорова Фекла Исаковна

Гараж сэбиэдиссэинэн:

1. Шестаков Николай Константинович
2. Сидоров Василий Гаврильевич
3. Сивцев Олег Афанасьевич

Партийнай кабинет сэбиэдиссэинэн:

1. Петров Николай Федорович

Секретарь-машинистка:

1. Колесова Анастасия Петровна
2. Попова Галина Николаевна

Киин ыскылаат сэбиэдиссэинэн:

1. Пивоваров Николай Николаевич
2. Ефремов Перегрин Николаевич

Өрүмүөннүүр мастерской

сэбиэдиссэинэн:

1. Ермолаев Иннокентий Яковлевич
2. Сидоров Василий Гаврильевич

3. Григорьев Аркадий Прокопьевич

Сопхуоска ТБ инженеринэн:

1. Никоноров Николай Антонович

Столярнай мастерской:

1. Устинов Иннокентий Терентьевич

2. Анисимов Егор Егорович

Оччолорго союһу бүттүүнүн салайан олорор Компартия оруола улахан этэ. Олунһу бүтүүтэ Хочоҕо киэн ыңгырыылаах сопхуос аһаҕас уопсай партийнай мунһабын ыңгыран ыппыппыт. Сопхуос коммунистарын уонна нэһиликтэр бары тэрилтэлэрин салайааччыларын, активистарын истиилэригэр сопхуос үлэтин-хамнаһын туругун, баар балаһыанһаны туох баарынан ырытан, итэҕэстэри туоратарга туох соруктар туралларын чуолкайдаан дакылаат онорбутум. Дакылаатым бүтүүтүгэр оччолорго үгэс буолбут партия съездин, пленумун уураахтарыгар сигэммэккэ, дьон дууһатын таарыйаарай диэммин этэн турабын: «Дьэ, табаарыстар, былыр былыргыттан биһиэхэ сахаларга олохтоммут үгэс баар. Эһиги бары билэбит. Саҥа оҕо киһи ханна эмэ үлэлии, олоро тийдэбинэ кимтэн кииннэбин, хантан хааннаабын, атыннык эттэххэ, хантан сылдыарын туоһулаһыттан билсиһиилэрин сағалыыллар. Үтүө - мааны майгылаах үлэһит дьоннордооһунан биллэр дойдуттан сылдыар буоллабына үөрэ-көтө көрсөллөр. Оттон билгин «оройуонна өрүү тиһэх миэстэҕэ тэбиллэр, хата саҥа сопхуос тэрилиннэ»- диэн атын сопхуос салайааччылара да, үлэһиттэрэ да бэрт кыһылаах бағайытык мүчүгнэһэ-мүчүгнэһэ кэпсэтэллэр. Биһиги оннук сүрэҕэ суох, тугу да кыайбат, сатаабат дьоннордоох нэһиликтэрбит дуо? «Сахаларга сэнээбиккиттэн сэттэбин ылыан» диэн өс хоһооно эмиэ баар. Чэйин, дойдубут, ыччаттарбыт туһугар, биһиги ыччаттарбыт Наахараттан сылдыалларын иһиттэхтэринэ үөрэ-көтө көрсөллөрүн туһугар турунуобун, түмсүбүгүн, үлэлиэбин!» Үөһээ тырыбынаттан көрөн турдахха дьон саҥа аллайа, суугунаһа түспүттэрэ. Түмүккэ улахан соруктары туруорар уураах ылыллыбыта. Мунһах кэнниттэн Николай Федорович бары сыахтаабы партийнай тэрилтэлэринэн нэһилиэннэ уопсай мунһабын тэрийтэлээн, сопхуос уопсай партийнай мунһабын уураабын олоххо киириитин тэрийсбитэ. Хара маннайгыттан мин директор быһыытынан дирекция, партком, профком комском иннигэр бастакы учараттаах соруғунан дьон олорор-үлэһиир усулуобуйаларын түргэнник тупсарар сыаллаах тутуу үлэтэ күүскэ, түргэн тиэмпэнэн барыахтаабын, ону кытта тэннэ государствонан тиэрдиллэр эт, үүт, түүлээх былааннара туолан уонна аһары туоларын ситиһиэхтээхпитин оччоҕо эрэ биһиги сыллата нэһилиэннэ олоғун тупсарар сыаллаах тутуулары ылар кыахтанарбытын өйдөтөн туран, чопчу соруктары туруорар эһим уонна ол туолуутун бириэмэтигэр хонтуруоллуурум уонна кытаанахтык ирдиирим. Ол барыта үлэһит дьон туһугар оҥоһуллара. Ону бары үчүгэйдик өйдүүлэрэ уонна тустаах үлэлэригэр туох баар кыахтарын толору туһанан айымһылаахтык үлэлиллэрэ.

Саҥа тэриллибит сопхуос дирекцията, парткома, профкома уонна комсомо дьонно үчүгэй өйдөтөр үлэни ытан, күргүөмнээх үлэҕэ түмэnnэр урут Байкаловтарга хаалыылаахтар ахсааннарыгар сылдыбыт дьон кырдык да кыһыйан-абаран, этэргэ дылы хараларын ньыппарынан үлэлээбиттэрэ. «Норуот күүһэ-көмүөл күүһэ» диэн этии чахчылаабын мин бу Наахара үлэһит дьонугар илэ харахпынан көрөн итэҕэйбитим. Түмсүүлээх, өрө күүрүүлээх үлэ түмүктэрэ бэрт кылгас кэм иһигэр көстөн барбыттара. Ол курдук сопхуос социалистическай куоталаһы түмүктэринэн тэриллибитэ иккис сылыттан оройуонна, республикаҕа биллэн барбыта.

Онон сопхуос буолаат тутуу күүскэ барбыта. Ол курдук элбэх производственной эрэ буолбакка, социальной суолталаах тутуулар эмиэ оҥоһуллубуттара 10 киловольт күүрүүлээх 70 километр усталаах Хочо-Бырама, Хочо-Тиэлиги электролинията тардыллан, урут кыра дизеллэринэн уоттанан олорбут Бырама, Тиэлиги бөһүөлөктэрин дьоно электрическай уоту төгүрүк суукка устата хааччаҕа суох туттар кыахтаммыттара.

Хочоҕо 100 точкалаах АТС туруоруллан дьон сибээскэ эрэйдэммэт буолбута, 50 мистэлээх деткомбинат, балыһаҕа амбулатория дьиэтэ, сопхуос хонтуруота, столярнай мастерской, икки гараж, пилорама, икки кварталнай котельнай, 400 төбө ынах киирэр икки кыстык хотонноро, сайылыктара, ньирэй сайылыга, 4-түү квартиралаах

ағыс, уһаайбалаах, гаражтаах, ампаардаах, булуустаах арболиттан оноһуллубут 2-лии квартиралаах биэс, буруус мастан оноһуллубут үс, 1-дии квартиралаах биэс арболитовай дьизэлэр тутуллубуттара. Оччотооһуга Райпо Хочоһо килиэби Майаттан эрэ аһалан маһаһыныгар атыылатара. Саас, сайынны, күһүннү ардахтарга хлебовоз массыына маһаһынна диэри кыайан тийбэт суола этэ. Ону соһоору биир трактор Амма суолугар тахсан, хлебовоһу кэтээн өрүүр буолара. Маны туоратар сыалтан икки анар километр усталаах буорунан даамба кутан, гравийдаан суол оноһуллубута.

Бырамаһа 100 миэстэлээх кулууп, 25 миэстэлээх детсад, 4 квартиралаах олорор дьизэ, 250 ынах киирэр толору механизациялаах хотоннор тутуллубуттара, Аранаска типовой сайылык үлэһэ киирбитэ.

Тиэлигигэ 50 миэстэлээх детсад, оскуола, кулууп, сельсовет, отделение хонтуоралара, детсады барыларын сылытар кыахтаах квартальной котельнай, үлэ-сынһалан лааһырын дьизэтэ, 250-чэ төбөһө аналлаах кормокухнялаах 2 хотон, сүөһү үлэһиттэрин сынһанар дьизэлэрэ, 2 олорор дьизэ тутуллубуттара. «Кыыл ыппыт» диэн бүтүннүү ыарһанан саба үүммүт үрэх сиргэ 100-кэ га солонон, сирэ таһастанан элбэх сыллаах от ыһыллан бэртээхэй хоһуһа буолбута.

Чыамайыкыга 50 миэстэлээх деткомбинат, улахан квартальной котельнай тутулан, урут маһынан оттуһан олорбут кыра котельнайдаах оскуола, кулууп, маһаһыын, библиотека, отделение хонтуората холбоһон, таас чоһунан сылытыллар буолбута. Манна син балайда уһуннаах теплотрасса тутуллубута. Оскуола оһолоругар анаан үлэ-сынһалан лааһырын тутуулары барыта оноһуллубута, отделение хонтуората, отделение көрөр сүөһүтүгэр аналлах тутуулар объектара дэриэбинэ таһыгар саһа сиргэ саһаттан оноһуллубуттара, саһа сылгы базата тутуллубута.

Дьэ, быстахтык ыллахха итинник араас суол үлэлэр барбыттара. Бу ытыллыбыт үлэлэргэ совхоз директора-салайааччы быһыытынан элбэхтик сүүрбүтүм-көппүтүм, сырам-сылбамбарбыта. Тутуунуытыы элбэх уустуктардааһын маннаэппинэн-хааммынан билэн турабын. Совхоз саһа тэриллэр буолан, проектной-сметнай документация биир да суох этэ. Онно эбии урут советскай былаас саһана туох баар тутуу пятилеткатааһы перспективнай былаанна урут киирэн, тутулуон икки-үс сыл иннинэ изыскательскай үлэтэ баран, проектной-сметнай документацията оноһуллубут буолуохтааһа. Эппитим курдук ол суоһа. Иннэ гыһан документацияны суһаллык онорууга, тутууну ытытыга ол кэмнэ совхоз старшай прорабынан үлэлээбит С.М.Барабанов, В.К.Исаков, прорабтар Федоров И.П., Яковлев Д.Г., Соловьев Г. чаччы бэйэлэрин идэлэрин баһылаабыт специалист, дьоһурдаах салайааччы буолалларын көрдөрбүттэрэ.

Кинилэр совхоз дирекцията былааннаабыт тутулуохтаах объектарыгар сөп буолар тутуу маһын анал биригээдэ тэрийэн эбэтэр отделениелар күүстэринэн бэлэмнэтэн, саас тутуу саһаланытыгар баар буолуутун хааччыйаллара. Тутууну Чыамайыкы отделениеыттан уратыларга сүннүнэн Чечено-Ингушетияттан кэлбит биригээдэлэр уонна «Межколхозстрой» оройуоннааһы тэрилтэтэ (начальник Скрябин Ким Ильич) ыппыта.

Совхоз тэриллит 1982 сыл сааһыгар Чыамайыкыттан Тит Иванович Захаров салайааччылаах Николаев Василий Николаевич, Аргунов Петр Петрович, Керемясов Андрей Ильич, Захаров Иван Иванович, Захаров Михаил Николаевич, Федоров Петр Лаврентьевич составтаах тутуу биригээдэлэрэ киирэн, Хочоһо совхоз специалисттарыгар анаан 4 квартиралаах олорор дьизэни бэрт кылгас кэмнэ үчүгэй хаачыстыбалаахтык тутан үлэһэ киллэрэн, саһа совхоз киэн далааһыннаах тутууну ытарыгар үчүгэй холобур, бигэ орук уурсубута.

Кэлии биригээдэлэртэн ордук үчүгэйдик бырааттыы Вахтанг, Заиди, Антон Хазбулатовтар, Иса Наурузов, Магомед Касаев биригээдэлэрэ үлэлээбиттэрэ.

Сопхуос тутууну күүскэ ытарыгар саһа тутуллубут, саһа оборудованиенан хааччыллыбыт столярнай мастерской биир төһүү күүс буолбута. Манна үлэлиир сэрии, үлэ ветераннара Устинов Иннокентий Терентьевич, Анисимов Егор Егорович тутуулар объекттар столярнай оноһуктарын бириэмэтигэр, үтүө хаачыстыбалаахтык бэлэмнээһиннэрэ объекты болдьоммут кэмигэр туттарары хааччыйара. Маны кытта тэннэ Хочоһо саһа туру-

оруллубут пилорама үлэтэ биир сүрүн күүс буолбута. Этиибитин ылынан Тиэлигиттэн көһөн киирэн пилорама таһаарылаах үлэтин хааччыйбыт маастар-пилорамщик Семенов Дмитрий Ильич сопхуос дирекциятын махталын ылыан ылара.

Тутуу күүскэ барытыгар биир төһүү күүһүнэн «Межколхозстрой» оройуоннаабы тэрилтэтин кытта ыкса сибээстээх үлэлээһин буолбута. Бу тэрилтэ начальнига Скрябин К.И. бэйэтин тэрилтэтэ сайдарыгар санаттан санга нымалары туһанара. Ол курдук биһиги совхозпутун кытта смешаннай подряд ныматын оройуонна бастакынан туттан, Хочоҕо арболитовай дьизэлэри, Тиэлигигэ, Чыамайыкыга квартальной котельнайдаах детсадтары бэрт кылгас кэм иһигэр тутуталаабыта.

Совхоз санга тэриллэн ыытар тутуута барыта, дойду ол сағана пятилетка былаанынан олорор буолан, былаанна киллэттэрэн үбүн көрдөрүү улахан ыарахаттардаах этэ. Онно эбии ол сағана республиканы Бүлүү энэрдэр баһылаан олорор буоланнар тыа сиригэр «Бүлүү регионун сайыннары» диэн анал программа баара. Ол иһин Бүлүү регионун (Ньурба, Сунтаар, Бүлүү, Үөһээ Бүлүү оройуоннара) совхозтара туох тутууну заявканылар да ону барытын тутуу титульной лииһигэр толору сметнай стоимоһунан көрдөтөрөллөрө. Оттон биһиэхэ (атын оройуоннар совхозтарыгар) капитальной тутууну үбүлээһингэ бэрт кыра суумманы биэрэллэрэ. Ол иһин элбэх тутууну ыытаары бирдии объекка сметнай стоимостан 5 % курдугун тутуу титульной лииһигэр көрдөрөн тутуу ахсаанын элбэтиннэрэр этибит. Тутуу барар кэмигэр финансовай дисциплинаны кэһэн уопсай деятельность үбүттэн ороскуоту сабан сэмэлэнэр да түгэннэр баар буолалара, ону хайыаххыный, норуот туһугар тулуйуллара.

Тутуу титульной лииһигэр көрдөрүллүбүт объект (тутуу) хайаан да сыл иһинэн бүтэн, госкомиссияга туттарыллары туһугар күүстээх үлэ барара, ирдэбил оһоһуллара. Сыл аайы ахсынны отут, отут биир күннэригэр тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтигэр Бүлүүлэр кыайан туттубатах үптэрин госкомиссияга туттарыллыбыт тутуулаах совхозтарга түнэтэн биэрэллэрэ. Инньэ гынан сыллаабы тутууга ороскуоккун биирдэ ордон ылан дьэ «һуу» гыны буолара. Бу боппуроска Чыамайыкылар күтүөттэрэ управление тутууга кылаабынай инженерэ Дмитрий Яковлевич Дмитриев күүс көмө буолара. Киниэхэ мин махталым улахан.

Совхоз, биллэрин курдук, государственнай тэрилтэ. Инньэ гынан финансовай дисциплинаны кэһии иһин партия кытаанахтык ирдиирэ. Табылынаабына үлэбиттэн да уһуллооххун сөптөөҕө. Инньэ гынан норуот бағатын толорон тутууну ыытар инниттэн ардыгар этэргэ дылы «быһах биитинэн хаамар» түгэннэр бааллара. Ол содулугар сорох-тортон кытаанах ирдэбил, ыгыы-түүрүү да түбэлтэлэрэ баара эбитэ буолуо. Финансовай боппуроска күүс көмө буолбут, тэнгэ эппиэтинэһи сүксүбүт, тутуу күүскэ барарын хааччыйсыбыт сопхуос опыттаах кылаабынай буғаалтырдарыгар Константинова Клавдия Павловнаға, Заровняева Надежда Степановнаға, солбуйааччы кылаабынай буғаалтыр Захарова Варвара Афанасьевнаға мин махталым улахан.

Сопхуос солбуйааччы дириэктэрэ, главнай зоотехник Юрий Еремеевич Игнатьев салалтатынан зооветеринарнай сулууспа специалистара бэйэлэрин чохчы бэриниилээх, тэрээһиннээх үлэлэрин көрдөрбүттэрэ. Бииртэн биир наука, үөрэх этиитэ, бастын опыт отделениелар аайы киирэн испитэ. Биирдии ынахтан үүтү ыаһыны үрдэтэр сыаллаах Бырамаға контрольной двор тэриллибитэ, Бүтэйдээхтэр уопуттарынан бороону күүскэ улаатыннарыны нымата олоххо киирбитэ, сылгыга хаан уларытыыта киэнник барбыта уо.д.а.

Сопхуос кылаабынай ветвраһа Анисимова Евдокия Самсоновна, старшай ветврач-гинеколог Сидорова Татьяна Исаковна бэйэлэрин идэлэригэр чохчы үрдүк кылаастаах специалист буолаллары, бэриниилээх үлэ холобурун көрдөрөллөрө. Кинилэр бириэмэлэрин харыстаабакка түүн буоллун, күнүс буоллун наада буоллун да суһаллык отделениеларга тийэн көмө онороллоро. Ардыгар араас уустук операциялары онорон ынабы да, ньирэйи да быһыһыллара.

Совхоз түүлээҕи государствоға туттарыы XI пятилеткатаабы былаанын балтараа бүктэн ордук толоруутугар бастын булчуттар Хототтон республика үтүөлээх булчута,

сэри, үлэ ветерана Никаноров Иван Николаевич уолунаан Павеллыын, сэри, үлэ ветерана Игнатъев Еремей Прокопьевич, Тиэлигиттэн удьуор булчут Гаврил Петрович Николаев, Николай Попов, Быраматтан Шестаков Иван Андреевич, Шестаков Афанасий Михайлович, Чыамайыкыттан сорсуннаах байанайдаах булчуттар Василий Николаевич Николаев, Тит Иванович Захаров, Иван Дмитриевич Захаров төһүү буолбуттара. Кинилэр албан ааттара оройуонна, республикаҕа кизэнник биллэрэ. Сопхуос охотоведа Захаров С.К. элбэхтик сүүрбүтэ-көппүтэ, бэйэтин үчүгэй специалист буоларын көрдөрбүтэ.

Дьон өрө көтөбүллэн, түмсүүлэхтик үлэлээһиннэрэ үчүгэй түмүктэри аҕалара.

Оройуонна, республикаҕа биллэр үлэлээх коллективтар, биирдиилээн үлэһиттэр баар буолбуттара. Кинилэр истэригэр Тиэлиги отделениетын Крет Гаврильевич Исаков старшайдаах «Хомпу» ферматын коллектива. Бастың дояркалар Исаков К.Г. биир ынахтан 3500 литр, Алексеева Т.П. 2500-3000 литр, Быраматтан Яковлева М.М. 2500 литр, Чыамайыкыттан Федорова А.И. 2500 литр, Хототтон Шепелев Е.И. 2500 литр уо.д.а. ыҕры ситиспиттэрэ.

Бу кэмнэ сылга ортотунан 1300-кэ ынах сүөһү государствоҕа туттарыллара, орто тыыннаах ыйааһыннара 320-350 кг тийэрэ. Манна отделение аайы тэриллиттэ бороону кыстык устата интенсивнэйдик улаатыннарары уонна выбраковкаламмыт ынахтары күүскэ уотан эрэ баран туттарыы нымата, сайынын субан сүөһүнү үчүгэйдик көрөн харайан төлөһүтүү төһүү буолара. Отделениелар ахсын сүөһүнү төлөһүтүү маастардара баар буолбуттара. Хоттоҕо Никитин П.Н., Степанов И.И., Карпова Е.А., Бырамаҕа Еремей Захаров, Михаил Гаврильев, Тиэлигигэ Олег Исаков, Прокопий Степанов, Чыамайыкыга Иван Николаевич Федоров, Афанасий Афанасьевич Дьячковская улаатыннарбыт бороонно 350-430 кг тыыннаах ыйааһыннаах буолаллара.

Чыамайыкыга сэри, үлэ ветерана Василий Тихонович Прокопьев салайааччылаах субан сүөһү бостууктара И.Егоров, П.П.Егоров, В.Т.Прокопьев бириэмэни аахсыбат сыралаах үлэлэрин түмүгэр сайын устата субан сүөһү мунгутуур улаатыта ситиһиллэрэ.

Сылгыһыттар Бырамаҕа И.И. Шестаков звенота, Хоттоҕо быраатты Поповтар, Тиэлигигэ Степан Павлович, Григорий Степанович Гермогеновтар, Чыамайыкыга Аркадий Петрович Дьячковская звенолара сыллата көрдөрүүлэрин тупсаран иһэллэрэ.

Чыамайыкы сылгыһыттара Дьячковская А.П. (старшай) уонна Прокопьев Михаил Никифорович хаан уларытытыгар күүскэ үлэлээн Верхоянскайттан, Бүтэйдээхтэн, Табаҕаттан үчүгэй соһоһостору талан аҕалан олохсутууга сыралаахтык үлэлэбиттэрин түмүгэр үчүгэй төрүөҕү ылыы ситиһиллэрэ. Кэлин кинилэр звенолара республикаҕа тийэ бастыы сылдыбыта.

Бу барыта кылаабынай зоотехник Игнатъев Ю.Е., зоотехниктар үүт ыаһыныгар Петров Василий Дмитриевич, Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич, племенной үлэҕэ Скрябина Дария Дмитриевна, Исаков Дмитрий Гаврильевич, эт оноһуутугар уонна сылгыга Борисов Ярослав Иосифович уонна ветеринарнай служба, кылаабынай ветврач Анисимова Евдокия Самсоновна, старшай ветврач-гинеколог Сидорова Татьяна Исаковна, отделениелар салалталарын, специалистарын кытта дьулуурдаахтык айымнылаахтык үлэлээһиннэрин түмүгэ, манна сөптөөх эминэн-томунан кэмигэр толору хааччыйан олоһбут ветаптека сэбиэдиссэйэ Никанорова Варвара Васильевна өһөтө кырата суох.

Билиги сопхуос ол саҕана ынах сүөһүтэ 3247 төбө, сылгыта 1259 төбөҕө тийэрэ. Маны уонна тийбэт оттоох нэһилиэнньэни сүөһүтүн аһылыгынан хааччыйарга элбэх от оттоноро. Эбии аһылыкка анаан Амма оройуонугар Покровкаҕа, Болугурга соломо престээн аҕаларбыт. Сүөһү аһылыгын элбэтэр сыалтан сорох отделениеларга бурдук ыһан, күөхтүү хомуйан «зеленка» оноробут. Бу үлэни барытын отделениелар салалталарын кытта директору кормопроизводствоҕа солбуйааччы дьаһайара. Мин үлэлиир кэммэр бу үлэҕэ үтүө суобастаахтык, таһаарылаахтык салалтаҕа уопуттаах Кириллин Василий Васильевич үлэлэбитэ. Кини пиэнсийэҕэ тахсыбытыгар кинини бу иннинэ кылаабынай инженеринэн үлэли сылдыар, эрчимнээх салайааччыны Сивцев Модест Гаврильевичи өрө таһааран, анаан үлэ өссө тэтимирэрин ситиспиттэ. Сүөһү аһылыгын бэлэмнээһиннэ оройуонна, республикаҕа биллэр отчуттар баар буолбуттара: Чыамайыкыга Дьячковская Андрей

Афанасьевич, Тиэлигигэ Захаров Василий Филиппович сыллата үрдүк көрдөрүүлэри ситиһиилэрэ сопхуос отчуттарын таһаарыылаах үлэбэ угуйара.

Үс нэһилиэгинэн тайаан олорор түөрт отделение уонна биригээдэ уопсай ситиһиитин соботох киин салалтата, аппарат үлэһиттэрэ кыайан ситиспэттэр. Хас биирдии нэһилиэк биир сыалга түмүстэбинэ, күүһү сатаан түмтэхтэринэ уонна ону салайар сөптөөх дьон-нордоох буоллахха ситиһии баар буолар. Дьэ, оннук дьоннорунан Тиэлигигэ салайар үлэбэ опыттаах управляющай Пахомов Алексей Семенович, биригэдьиридэр Устинов Дмитрий Христофорович, Пахомов Прокопий Семенович, Михайлов Николай Николаевич, Яковлев Павел Никоневич, ветүлэһиттэр Сивцева Светлана Петровна, Исакова Вера Гаврильевна, отделение механига Прокопьев Тихон Никифорович, Чыамайыкыга отделение управляющайа Дьячковская Василий Петрович, биригэдьиридэр Дьячковская Павел Афанасьевич, Федоров Павел Алексеевич, Семенов Егор Егорович, ветүлэһиттэр Дьячковская Мария Алексеевна, Иванова Евдокия Никоноровна, механик Дьячковская Петр Петрович, Хотчо отделение управляющайа Платонов Ачанаш Алексеевич, биригэдьиридэр Никитин Родион Никитич, Хомподоева Мария Никитична, Никитин Павел Павлович, ветүлэһиттэр Копырин Егор Спиридонович, Данилова В.П., механик Ермолаев Иннокентий Ипатьевич, Бырамаба старшай биригэдьиир Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич, Яковлев Афанасий Афанасьевич, биригэдьиридэр Ефимова Мария Дмитриевна, Гаврильев Михаил Михайлович, механик Федоров Николай Ильич, ветүлэһиттэр Соловьева Ольга Михайловна, Шестакова Н.И. буолаллара. Кинилэр миэстэтигэр производство дьингнээх салайааччылара – командиры этилэр. Үрүн илгэни, эмис эти элбэти иһин күннэтэ сүүрэллэрэ-көтөллөрө, сүөһү үлэһиттэрин, сылгыһыттары, механизатордары, атын да салаа үлэһиттэрин кытта күн аайы алтыһан үрдүк таһаарыылаах, күүрээन्नээх үлэни тэрийэн үлэ үрдүк көрдөрүүтүн ситиһэллэрэ. Совхоз парткомун тэрээһининэн олохтоох сельсовет председателлэрэ, сыахтаабы партиянай тэрилтэлэр сэкирэтээрдэрэ, оскуолалар директордара туһааннаах үлэлэринэн эрэ мунурдаммакка, олорор нэһилиэктэрин аата-суола диэн бэйэлэрэ уонна бэйэлэрин үлэиир коллективтарын күһүн совхоз хотонун сыбааһыныгар, кыһын бырааһынныктарга дояркалары солбуйууга, сааскы төрүүх кэмигэр түүнүгү дьуһуурустубаба, саас хотон үрдүн хаарын түһэриигэ, онтон да атын араас үлэлэргэ маассабай субуотунньуктары тэрийэн сопхуоска улахан күүс-көмө буолаллара. Аны санаатахха, оччотообу нэһилиэк интилигиэнсийэтэ бэйэлэрин тустаах үлэлэринэн мунурдаммакка, олорор нэһилиэктэрин аата-суола диэн санаанан салайтаран, бэйэлэрин конституциянан бэриллибит өрөбүллэригэр, бырааһынныктарга, ону аһан көннөрү үлэ күнүгэр түүнүн кытта сынньаналларын оннугар тахсан буор босхо үлэлээһиннэрэ бу Улуу дьыала, дьингнээх патриотизм көстүүтэ эбит. Ыччатты, дьону дойдуга патриот буоларга иитиигэ тыыннаах холобур буолуу туоһута. Махтал буоллун кинилэргэ.

Бу кэмнэ 2-с Наахара сельсоветын председателинэн Никифоров Василий Давыдович, сыахтаабы партиянай тэрилтэ секретарынан Кириллин Николай Петрович, орто оскуола дириэктэринэн Яковлев Михаил Спиридонович, Тиэлигигэ сельсовет председателинэн Гермогенов Степан Степанович, сыахтаабы партиянай тэрилтэ секретарынан Лонгина Татьяна Константиновна, оскуола дириэктэринэн Петров Анатолий Афанасьевич, Чыамайыкыга сельсовет председателинэн уонна сыахтаабы партиянай тэрилтэ секретарынан Иванов Данил Гаврильевич, оскуола дириэктэринэн Степанов Владимир Егорович үлэириллэрэ. Дьэ, кинилэр үөһэ этиллибит общественность сопхуоска көмөтүн иилээн – сабаллаан тэрийэллэрэ. Инньэ гынан «Наахара» сопхуос ситиһиилээх үлэтин тэрийсэллэрэ. Барба махтал буоллун кинилэргэ!

Наахара ыччаттара дойдularын туһугар улахан патриот дьон эбит этилэр. Атын сиргэ үлэлии-хамсыы сылдыар Наахара ыччаттын көрсөн кэпсэттэххэ, үөрэ-көтө кэпсэтэн, төһө кыайалларынан күүс –көмө буола сатыыллара. Элбэхтэн аһыйах холобур: 2-с Наахараттан төрүттээх Бубякина Мария Никифоровна Аллараа- Бэстээххэ оройуон киин балыһатын хирургическэй отделениетын сэбиэдиссэйинэн үгүө суобастаахтык, таһаарыылаахтык үлэлии сылдыара. Кини отделениетын дьыэтэ сайын ремонтнаар кэмигэр коллективын

оройуон киинигэр Майаба буолбакка, дойдутугар Хочоҕо таһааран үлэлэтэрэ. Онон биһиги сопхуоспут үлэһиттэрэ ырааппакка үрдүттэн эмтэнэн-томтонон, кыыстарыгар улаханлык махтаналлара. Мин үлэлиир кэммэр итинник хаста да буолбута.

Өссө биир түгэн. Үөһэ эппитин курдук сопхуос буолаат, туту күүскэ барбыта. Элбэх тутууну ытыаары, тутулар объектар сағаланар эрэ объектар курдук былаанга көстөр буоланнар анал хаачыйар тэрилтэлэринэн фондовой матырыйааллар (тоһоҕотуттан сағалаан кырааскатыгар тийэ) хаачылыбаттара. Онон олору атын сиртэн буларга күһэллэрбит. Дьэ, манна биир дойдулаахпыт Амма улахан орто оскуолатын директорунан үлэлии сылдьар Бубякин Никифор Никифорович сайынгы каникулун кэмигэр биһиги хозчаасытын Павел Павлович Никитины куоракка илдьэ киирэн бэйэтин элбэх ахсааннаах табаарыстарын нөҕүө наадалаах матырыйаалларбытын буларга көмөлөһөн абырыыра. Тутуу кэмигэр үлэҕэ кириитин хаачыйсара. Махтал буоллун кинилэргэ.

Механизация сайдыбыт кэмэ буолан, үлэ ханнык бағарар көрүнэр техника үлэтэ улахан оруолу ылар. Сопхуоска элбэх ахсааннаах трактор, автомасына үлэлиирэ, саңа тутулар хотоннор бары механизациялаах этилэр, сүөһү аһылыгын бэлэмнээһин техника көмөтүнэн оңоһуллара. Бу техника тохтоло суох үлэтин сопхуос инженернай сулууспата хаачыйара. Бу кэмнэ кылаабынай инженердэринэн үлэлээбиттэрэ: Сидоров Василий Гаврильевич, Никоноров Николай Антонович, Сивцев Модест Гаврильевич уонна Соловьев Николай Михайлович. Бу бары техникаба киэн билиилээх, аһаҕа дуоһунастарыгар толору эппиэттир үчүгэй үлэни көрдөрбүттэрэ. Кинилэр уларытталлара ким доруобуйата кыайбакка, кими хаалыылаах сири өрө таһаараары, кими өссө үөһэ салайар үлэҕэ ылар этилэр.

Техника таһаарылаахтык үлэлээһинигэр сопхуос киин ремонтнуур мастырскыаһа Аркадий Прокопьевич Григорьев сэбиэдиссэйдээх техниканы үтүө хаачыстыбалаахтык ремонтнааһына быһаарар оруолу ылар. Мотористар Гаврил Егорович Гаврильев, Олег Иннокентьевич Устинов, токарь Николай Кузьмич Дьячковскай, сварщиктар Василий Дмитриевич Винокуров, Анатолий Николаевич Барашков, автоэлектрик Александр Иннокентьевич Варламов бэйэлэрин идэлэрин чахчы баһылаабыт үрдүк кылаастаах маастардарынан, чулуу үлэһиттэринэн биллэллэрэ. Хотон механизацията уонна улахан котельнайдар эңкилэ суох үлэлэрин уонна элбэх ахсааннаах саңа тутуулар ититэр системалара бириэмэтигэр оңоһуллан кириитин сопхуоска ыарахан үлэлэри механизациялааһын инженерэ Ларионов Юрий Степанович салайааччылаах механиктар Исаков Иван Гаврильевич, Петров Максим Егорович уонна кинилэр үлэһиттэрэ үтүө суобастаах үлэлэринэн хаачыйаллара.

Сопхуос хабаан олорор сири иэнинэн оройуонга саамай улаханнара этэ. Онон сүөһү аһылыгын бэлэмнээһингэ уонна ону фермаба таһыыга, ону кытта күүскэ ытыллар тутуу маһын бэлэмнээн ыраах сиртэн таһыы элбэх үлэни эрэйэрэ. Дьэ, бу үлэ сопхуос элбэх ахсааннаах трактористарын, суоппардарын уонна рабочайдарын тустаах үлэлэригэр бириэмэни харыстаабакка сыралаах таһаарылаах үлэлэрин түмүгэр ситиһиллэрэ. Таһаарылаах үлэлээх суоппардар, трактористар, механизатордар баар буолбуттара. Бастыңнартан бастыңнара сопхуос лауреаттара, оройуон чемпионнара, призердара буолталаабыттара. Сопхуос бастың трактористара: Чыамайыкыттан Федоров Николай Иванович, Захаров Василий Петрович, Тиэлигиттэн Иванов Иван Иванович, Алексеев Эдуард Петрович, Хототтон Прокопьев Григорий Николаевич, Гаврильев Иван Николаевич, Куприянов Василий Николаевич, Никаноров Иван Иванович, Бырамааттан Федоров Егор Ильич, Яковлев Василий Афанасьевич, Попов Иннокентий Константинович, киин хонтуораттан Анисимов Семен Самсонович, Соловьев Иван Дмитриевич, Керемьясов Андрей Ильич, суоппардар Ефремов Николай Егорович, Никаноров Иван Исакович, Васильев Егор Васильевич, Николаев Роман Васильевич, Брызгалов Платон Алексеевич, Иванов Валерий Иванович, Попов Эдуард Петрович, Устинов Петр Афанасьевич, Лебедев Николай Николаевич, Шестаков Николай Константинович, Колесов Василий Васильевич, Ефремов Николай Николаевич үтүө суобастаах, таһаарылаах үлэлэринэн үтүө холобур буолаллара, коллектив ытыктабылын ылаллара.

Эти-үүтү онорон таһаарар хаһаайыстыбаға биир самай эппиэттээх үлэнэн водовоз, молоковоз массына суоппара буолара. Кинилэр үлэлэриттэн үүтү-эти оноруу, государствоға туттарыллар үүт хаачыстыбата быһаччы тутулуктааға. Ол иһин бу үлэҕэ отделениелар салалталарынан улахан эппиэтинэстээх бастын үлэһиттэри туруораллара. Оннук дьонунан буолаллара: орденнаах суоппар Васильев Василий Васильевич, Гаврильев Гаврил Егорович, Гаврильев Гаврил Гаврильевич, Ефимов Афанасий Васильевич, Никаноров Иннокентий, Ющенко Дмитрий Григорьевич, Романов Петр Кононович.

Сопхуос үлэтэ-хамнаһа таһаарылаах буоларыгар, кини үлэһиттэрин олоҕо-дьаһага тупсарыгар биир төһүү күүһүнэн оччолорго дойду үрдүнэн киэнник тэнийбит биирдиилээн да, коллективтар да икки ардыларыгар ытыллар социалистической куоталаһы уонна коллективной дуогабар буолара. Миэстэтигэр баар усулуобуйаны учуоттаан таба оһоһуллубут соц.куоталаһы уонна колдоговор дьону үлэҕэ, олоххо кынаттыыр, оттон хайдах да гыммыт иһин туолбат пууннардаах гына оһоһуллубут буоллаһына төттөрүтүн туормас буолар. Сопхуоска бу үлэни рабочай комитет-рабочком иилээн-сағалаан ытыра. Рабочком председателэ Иван Алексеевич Григорьев дьону кытта үлэҕэ, салайар үлэҕэ уопуттааға, эйэбэһэ-сайағаһа, үлэтигэр эппиэтинэстээҕэ специалистары, отделениелар салалталарын кытта биир тылы булан, миэстэтигэр сылдьан ымпыктаан-чымпыктаан онорбут соц.куоталаһы усулуобуйата уонна колдоговора сопхуос үлэтэ-хамнаһа эрчимнээхтик барарыгар биир төһүү күүс буолбута. Ол курдук биирдиилээн үлэһиттэр, коллективтар икки ардыларыгар үлэ араас көрүнэр ытыллар соцкуоталаһы түмүгэ хас ый, квартал, сыл агара, сезоннарынан, от үлэтигэр декаданан кэмигэр тахсан сөптөөх нағараадалар тиэрдиллэн иһиилэрэ дьону үлэҕэ күүскэ көбүлүүрө. Сыл түмүгүнэн кыайылаахтарга «Наахара совхоз лауреата» аат ингэриллэрэ уонна Москва куоракка күүлэйдии барар босхо путевка бэриллэрэ. Иван Алексеевич көбүлээһининэн сыл түмүгүнэн бэлэхтэр куоракка мағаһынын аайы баар табаарынан буолбакка, шептээх Алдан АТП-н нөнгүө көмүстээх Алдан араас омук табаарынан толору симиллибит ыскылаттарын аана аһыллан, ПАЗ автобус толору тиэллэн кэлэн кыайылаахтары үөрдэрэ-көтүтэрэ. Отделениелартан кыайылаахтары таһы сопхуос автобуһугар эбии шептээх Алдан АТП-н автобустара таһаллара. Бу автобустарынан саас сүөһү үлэһиттэрин куоракка күүлэйдэти тэриллэрэ.

Сопхуос рабочкома сопхуос, оройуон иһинээҕи эрэ соцкуоталаһынан мунурдаммакка ыаллыы бурдуктаах Амма оройуонун «Амма» уонна «Болугур» сопхуостарын кытта соцкуоталаһыны эмиэ тэрийбитэ. Көхтөөх үлэ өссө тэтимирбитэ. Доғордоһуу сибээһэ Амма бурдуга уонна солото харгыһа суох кэлэрин хааччыйара. Инньэ гынан оройуон сопхуостара эбии аһылыкка буордаах дулғаны кытта хаарыаннаах хахыйахтарын кыргар кэмнэригэр биһиги, наахаралар, сүөһүбүт эбии аһылыкка аммалар кырбаммыт күөх солотолорун бурдукка былаан дэлэйдик мэтийэрин түмүгэр өлгөм үүт, эмис эт буолан тахсара.

Хас отделение аайы сүөһү үлэһиттэригэр үлэлэрин быһыгар сынньаналларыгар, күнүс эбиэттиллэригэр аналлаах дьиэлэр тутуллан үлэлээбиттэрэ. Манна үлэһиттэр сопхуос парткомун, рабочкомун тэрийиитинэн специалистарынан зооветүөрөх, араас темаға лекциялар ытыллаллара, минньигэс, тотоойу аһылыгынан хааччыллаллара. Сопхуос дирекцията колдоговорга кирибит спецтаһынан, аһылыгынан үлэһиттэрин барыларын толору хааччыйара. Оннооғор сылгыһыттар, булчуттар кыһынын бастарыттан атахтарыгар дылы таба тириитэ таһаһынан (бэргэһэ, сағынньах, ыстаан, кээнчэ) хааччыллыбыттара. Ону таһынан таба тириититтэн тигиллибит утуйар таһас.

Оскуола оғото сайынғы сынньаланғын туһалаахтык, тэрээһиннээхтик атаарарыгар улахан болғомто ууруллара. Ол курдук Наахара орто оскуолатын оғолоругар аналлаах ЛТО дьиэтэ капремонаммыта, наадалаах тутууларынан ситэриллибитэ. Оттон Тиэлиги, Чыамайыкы оскуолаларын оғолоругар саға сиргэ олох саға лаабыр көрдөбүлүгэр толору эппиэттиир аналлаах тутуулар оһоһуллубуттара. Бу лаабырдар оройуонна үчүгэй үлэлээх лаабырдар аһсааннарыгар сылдьаллара. Кинилэртэн Чыамайыкыга тэриллэр оғосынньалан лаабырын «Бригантина» (салайааччы Михаил Андреевич Петров, оскуола директора Степанов Владимир Егорович) үлэтэ оройуону аһан республикаға тийэ биллэрэ.

Оччолорго Мэнэ-Хангалас оройуона Алдан промышленнай оройуонун кытта добордоһуу-шефтэһии үлэтин ыытара. Биһиги сопхуоска Алдан автотранспортнай тэрилтэтин сыһыарбыттара. Кинилэри кытта хардарыта көмөлөсүһүүгэ шефскэй договор түһэрсэн үлэ бэрткэ барбыта. Биһиги кинилэргэ ордор бородууксуйабытыттан биэрэрбит, кинилэр Золотинка тимир суолун станциятыттан комбикорм таһарга, улахан массыналарбытыгар запчааһынан, оччолорго дефицит электродунан, металынан, тронунан көмөлөһөллөрө, автобус уларсаллара, профилакторийдарыгар миэстэ биэрэн үлэһиттэрбитин сынньатарбыт уо.д.а. Сылга иккитэ делегациялар көрсүһүүлэрэ буолара. Биһиги делегациябыт автотранспорт күнүгэр кинилэргэ баран биир бастыг үлэһиттэригэр «Наахара» сопхуос бириһин туттарарбыт, кинилэр ыһыахха кэлэн биһиги бастыг үлэһиппитигэр «Сиэртэ-Өтүйэ» добордоһуутун бириһин туттараллара. Сопхуос салалтата аһардас үлэни эрэ өрө тутан олоботоһо. Дьон сынньалангын тэрийии партком Петров Н.Ф., Яковлев Р.В., рабочком Григорьев И.А. эрчимнээх муударай салалталарынан сүрдээх тэрэһиннээхтик ыытыллара. Былаан быһыытынан отделениелар икки ардыларыгар спортка уонна хужожественнай самодеятельностка «Наахара сопхуос бириһинигэр» күрэхтэһиилэр, оройуон сопхуостарын уонна бөһүөлэктэрин икки ардыларыгар ыытыллар культура эстафетата, государственнай бырааһынньыктар, отделениеларынан уонна киин уһаайбаһа сопхуос ыһыахтара улахан тэрэһиннээх, дьон сүргэтин көтөһөр гына бараллара.

Үөһээ эппитим курдук, сопхуос сиригэр үс нэһилиэк түөрт бөһүөлэгинэн олооро. Бөһүөлэктэр социальнай объектары барытын сопхуос көрөн, хааччыйан олорбута.

Дьон олоор, үлэһипир усулуобуйата күннэтэ тупсуута, социалистическай куоталаһыны сөптөөхтүк тэрийии, бэйэлэрин миэстэлэригэр специалистар, рабочайдар түмсүүлээхтик, эппиэтинэстээхтик үлэлээһиннэрэ ситиһиилэри аһалбыта.

Сопхуос сүөһү, сылгы иитиитигэр урукку сыллардааһар көрдөрүүтэ эмискэ өрө таһсан XI пятилетка үрдэтиллибит былааннарын аһары толорон түмүктээбитэ. Ол курдук биир ынахтан үүтү ыаһын 103%, валовай ыам 103,5%, үүтү государствоһа туттарыы 102%, эти туттарыы 105,6%, түүлээһи бултаан туттарыы 151,6% туолбута.

Сүөһү иитиитинэн дьарыктанар хаһаайстыба биир сүрүн хаачыстыбаннай көрдөрүүтүнэн биир фуражнай ынахтан үүтү ыаһын буолар. Ол иһин мин элбэх сыһпараны эппэккэ биир холобуру аһалыым.

Архыыпка сытар докумуон көрдөрөрүнэн, 1966 сыл түмүгүнэн «Правда» колхоз (урут кини хабан олорбут территориятыгар «Наахара» сопхуос тэриллибитэ) биир фуражнай ынаһыттан 1329 литр үүтү ыаһытын туһунан сыллааһы отчуотугар сурулла сылдьар. Сыллааһы отчуоту илии баттаабыттар колхуос бэрэссэдээтэлэ Гаврил Давыдович Исаков, кылаабынай бухгалтер Лебедев Захар Афанасьевич уонна ревизиялыыр хамыһыһа бэрэссэдээтэлэ Игнатьев Еремей Прокопьевич. 1967 сыл саһатыгар «Правда» уонна Байкалов аатынан колхозтар холбоһон Байкалов аатынан совхоз буолбуттара. Оттон 1982 сыллаахха «Наахара» совхоз тэриллиитигэр Байкалов аатынан совхоз Наахара өртүнээһи 4 отделениета ортотунан биир фуражнай ынахтан 1514 литр үүтү ыаһыта биллэр. Ол аата 15 сыл устата биирдии ынаһыттан ыаһыны 185 литр эрэ үрдүүрүн ситиспит. Оттон «Наахара» совхоз XI пятилетканы биирдии ынаһыттан 1790 литр үүтү ыан түмүктээбитэ. Ол аата туспа совхоз буолан үлэлээбит 4 сылыгар биирдии ынахтан ыаһыны 276 литр улаатыннарбыта. Ол иһин этэбин көрдөрүү эмискэ өрө таһсыбыта диэн. 1986 сыллаахха хас биирдии ынахтан 1815 литр үүт ыанан көрдөрүү өссө улаатан испитэ. Мин үлэлээбит сылларбар «Наахара» сопхуос ситиһиилэрэ:

1983 сыл

Социалистическай куоталаһыга оройуон үрдүнэн совхозтар икки ардыларыгар:

1. 1982-1983 сыллардаах кыстыкка – 2 миэстэ.
2. 1983 сыл 2 кварталыгар- 2 миэстэ.
3. 1983 сыл сайынгы 4 ыйынан – 1 миэстэ.
4. 1983 сыл түмүгүнэн – 2 миэстэ.
5. 1983 сыл республикаһа совхозтар социалистическай куоталаһыларын түмүгүнэн – 3 миэстэ.

1984 сыллаахха оройуоннаабы социалистической куоталаһыы түмүгүнэн:

1. 1 кварталга совхоз – 1 миэстэ.
2. 1983-1984 сыллардаах кыстыкка – 1 миэстэ.
3. Сыл аңардаах түмүгүнэн – 1 миэстэ иһин ССКП райкомун, райсовет исполкомун сибидиэтэлистибэтэ бэриллибит.
4. 1 кварталга совхоз социалистической куоталаһыыга кыайыытын иһин ССКП уобаластаабы комитетын, Миниистирдэрин Советын, профсоюз, комсомол уобаластаабы комитеттарын көһөрүллэ сылдыар вымпелын ылбыта.
5. Сыл түмүгүнэн – совхоз үрдүк производственной көрдөрүүлэрин иһин РСФСР Миниистирдэрин Советын, профсоюзун советын көһөрүллэ сылдыар Кыһыл Знамята туттарыллыбыта.

1985 сыллаахха оройуон социалистической куоталаһыытыгар совхозтар икки ардыларыгар:

1. 1984-1985 сыллардаабы кыстыкка – 1 миэстэ.
2. 2-с квартал түмүгүнэн – 1 миэстэ.
3. Кыайыы 40 сылыгар 40 охсуулаах нэдиэлэбэ – 1 миэстэ.
4. 3 квартал түмүгүнэн – 1 миэстэ.
5. 1985 сыл түмүгүнэн 1 миэстэ. Бүттүүн Союзтаабы социалистической куоталаһыыга бастаабытын иһин «Наахара» сопхуоска көһөрүллэ сылдыар Кыһыл Знамя уонна партия Киин Комитетын бочуотунай грамотатынан, «Рафик» массыынанан бириэмийэлэммитэ.

1986 сыллаахха оройуон совхозтарын куоталаһыытын түмүгүнэн:

1. 1 кварталга – 1 миэстэ.
2. 1985 сыл кыстык түмүгүнэн – 1 миэстэ.
3. 2 кварталга – 2 миэстэ.
4. 3 кварталга – 1 миэстэ.

Оройуон отделениеларын икки ардыларынаабы социалистической куоталаһыыга Тиэлиги отделениета 1 миэстэни ылбыта. Биригээдэлэр икки ардыларынаабы күрэхтэһиилэргэ Бырама 2 миэстэни ылбыта.

**ССРС Норуотун хаһаайыстыбатын ситиһиилэрин быыстапкатын кыттыылаахтара
Сылгыһыттар:**

1. Шестаков Иван Иванович
2. Шестаков Иван Андреевич

Сүөһү көрөөччүлэр:

1. Исаков Олег Гаврильевич
2. Яковлев Никон Никонович
3. Гермогенова Ирина Иннокентьевна
4. Никитин Петр Никитич
5. Уткин Владимир Дмитриевич
6. Колесова Наталья Васильевна

Булчуттар:

1. Николаев Василий Николаевич
2. Захаров Тит Иванович
3. Николаев Гаврил Петрович
4. Никаноров Иван Николаевич
5. Никаноров Павел Иванович
6. Игнатьев Еремей Прокопьевич
7. Шестаков Афанасий Михайлович
8. Соловьев Михаил Тихонович

Ыанньыксыттар:

1. Осипова Елизавета Еремеевна
2. Исаков Крет Гаврильевич

Совхоз дириэктэрин быһыытынан саҥа үлэлиир киһиэхэ мунаарар кэмнэр да ханна барыай, бааллара. Бу түгэнгэ миигин куруук өйөөбүт, сүбэ-ама биэрэн көх-нэм буолбут салайар үлэҕэ опыттаах аҕа табаарыстарбар Алексей Семенович Пахомовка, Данил Гаврильевич Ивановка, Василий Васильевич Кириллингэ, Николай Петрович Кириллингэ, Василий Гаврильевич Сидоровка, Юрий Степанович Ларионовка, Гаврил Егорович Гаврильевка, Модест уонна Афанасий Гаврильевич Сивцевтэргэ, Николай Николаевич Пивоваровка, совхоз финансовай туругун чаччы кыахтаахтык көрөн-истэн хааччыан олорбут Клавдия Павловна Константиноваҕа, Надежда Степановна Заровняеваҕа, совхоз салалтатын эппиэттээх ыар сүгэхэрин бииргэ тэнгэ сүксүбүт Юрий Еремеевич Игнатьевка, Николай Федорович Петровка, Роман Васильевич Яковлевка, Иван Алексеевич Григорьевка уонна бары бииргэ үлэлээбит специалистарбар махталым мунура суох. Совхоз дириэктэрин кэлиилээх-барыылаах, бириэмэни аахсыбат сыралаах үлэтигэр миигин кытта тэнгэ сылдыбыт көмөлөһөөччүбэр-суоппарбар, табаарыспар Ефремов Николай Егоровичка махталым улахан.

Саҥа тэриллэр сопхуос директорын быһыытынан күнү-түүнү аахсыбакка сылдыар сыралаах үлэбэр биир саамай күүс-көмө буолбут киһим – олобум аргыһа, кэргэним Елизавета Владимировна буолар. Оччолорго түөрт оҕобут бары оскуола дьоно этилэр. Маҕаһыны кэтээбэккэ, этинэн-үүтүнэн хааччынар сыаллаах сүөһү тутарбыт. Инньэ гынан бу улахан дьизэ кэргэн түбүгэ барыта кини үрдүнэн барара. Онно эбии оччолорго гостиница да, остолубуой да суох буолан, республикаттан, оройуонтан кэлбит салайааччылары үксүгэр биһиэхэ чэйдэтэрбит, хонноробут. Бу туһугар хаһаайкаҕа бэйэтэ улахан эппиэтинэс, түбүк этэ. Аны туран орто оскуолаҕа учууталлыыр, классоводтуур, ону таһынан куруһуоктар. Оскуолаҕа, оройуонна үчүгэй үлэлээх учууталынан биллэрэ, холобур буолара. Кини үөрэтэр оҕолоро оройуон олимпиадатыгар бастаан, эбэтэр миэстэлэһэн төрөппүттэрин үгүстүк үөрдэллэрэ. Кыһамнылаах үлэ сыаналанан, «Россия үөрэҕириитин туйгуна» буолбута. Үчүгэй үлэтин туоһутунан үөрэппит оҕолоро 25-30 да сыл аастар, билингэнэнгэ дылы убаастаан үбүлүөйдэригэр ыныран, тийэн таһааран чиестииллэрэ, барҕа махтал тылларын этэллэрэ туоһулуур.

Биллэрин курдук уһук отделениебыт Хототтон 90 км сиргэ баара. Ону таһынан куоратынан, атын сирдэринэн командировкаҕа бардахха, киэһэ хойутаан, түүн да кэлиллэрэ. Көр, онно кэргэним өрүү сылаас, тотоойу аһа бэлэм, үөрэ-көтө көрсөрө, сылайбыппын көтүтэрэ, өссө таһаарыылаах, дьулуурдаах үлэҕэ кынаттыыра. «Мин эмиэ сылайбын, олоро түһэн дьизэҕэ-уокка көмөлөс» диэн биир тылы истибэт этим. Ону мин тустаах үлэтигэр бэриниилээх туруу үлэһит киһи, дьингэнэх кэргэн өйө-санаата, майгыта эбит дии саныыбын. Ол иһин үйэм тухары махтанабын.

1986 сыл мин олохпор кэрэ-бэлиэ түгэннэрдээх сыл буолбута. Ол курдук бастакынан, сыл санатыгар тыа сиригэр тутууну ытар икки бөдөн тэрилтэлэр «Сельстрой» уонна «Межколхозстрой» холбоһон, «Агропромстрой» буолбуттара. Онно республикаттан саҥа тэриллибит «Агропромстрой» Саха сиринээҕи холбоһугун Председателинэн талыллыбыт Бочкарев Семен Иванович, кини солбуйааччыта Антонов Нестор Климович (бу иннинэ республикатааҕы «Межколхозстрой» холбоһугун председателэ) уонна оччотооһуга республикаҕа баар 115 совхоз директордарыттан мин Россия «Агропромстройа» тэриллэр маннайгы учредительнай съезтиригэр делегатынан талыллан барбыппыт. Онно тийэн съезкэ кыттан Н.К. Антоновтыын Россия Агропромстройун холбоһугун Советын чилиэнинэн талыллар чиескэ тиксибиппит. Онон «Наахара» сопхуос аата Россия Агропромстройугар кытта биллибитэ.

Иккиһинэн, ССРС Верховнай Советын Президиумун 29/8-86 сыллаахха Уурааһынан республика Агропромышленнай комплекса сайдыытыгар улахан өнөтүн иһин диэн «Ноуоттар Дөбөрдөһуулара» орденынан наһараадаламмытым.

Үсүһүнэн, 23/12-86 сыллаахха Саха АССР АПК Председателин бирикээһинэн Мэнэ-Хангалас оройуонун Агропромхолбоһугун Советын председателинэн анаммытым уонна оройуон райсоветын председателин Бастакы солбуйааччытынан талыллыбытым.

Мин оройуонга үлэлиир кэммэр райсовет бэрэссэдээтэлинэн урут республикатаабы «Сельхозтехника холбоһугун» баһылаан олоубут Саха АССР Верховнай Советын депутата Белослудцев В.К. үлэлиирэ. Бу Томскай областан үөрэх бүтэрэн кэлэн колхоз кылаабынай инженериттэн сағалаан республика бөдөн холбоһугун салайааччытыгар дылы үүммүт улахан производственник-салайааччы этэ. Кини биирдэ үлэтинэн Чыамайыкыга тахса сылдьан баран, миигин ыңыран ылан урут директордыы сылдьан Тиэлигиттэн Чыамайыкыга дылы тобо электролинияны таттарбатахпын ыйыталаспыта. Мин туох баарынан, оччолорго Бэстээхтээби ЛЭП ПМК начальнига Назаренко В.И. уот күүһэ мөлтүү, ырааға бэрт диэн этиитигэр сөпсөһөн оройуон салалтата буолуммат этэ диэн быһааран биэрбитим. Онуоха киһим линия тутуутун үбүлээһинэ тыа хаһаайыстыбатын министри эриститэтинэн эрэ барыан сөптөөбүн, онно эн сөбүлэхэбин дуо диэн буолла. Мин саатар эрэ, урут кыайбатах боппуруоһум быһаарылларыгар үөрүүнү кытта үлэлииргэ бэлэммин эппитим. Онуоха киһим: «Тогда очень хорошо. Потянет. Заставим. Вопрос решен», - диэн баран остуолга уһун бағайы тарбахтаах ытыһын дуоспуруннаах бағайытык боппуруос быһаарыллыбытын бигэргэтэрдии чинник ууран кэбиспитэ. Вадим Константинович Тиэлиги-Чыамайыкы ЛЭП-10 кв. электролинияны чаччы туруулаһан туран, кылгас кэмнэ онотторбута. Онно харчыта АПК-нан үбүлэнэр буолан элбэхтик сүүрбүтүм-көппүтүм. Чыамайыкылар бастайааннай электроуоттаннахтара ол.

Вадим Константинович сааһын тухары производственник – салайааччы быһыытынан үлэлээбит, элбэх уу хаар тыла суох, «эттэ –бүттэ» принциптээх сүрдээх көнө, судургу майгылаах салайааччы эбит этэ. Биир сыл бииргэ үлэлээн кини биһиги бэркэ тапсыах быһыылаах этибит. Ону баара дьылға-хаан биһигини уһуннук бииргэ үлэлэппэтэҕэ. Бииргэ үлэлээбиппит иккис сылыгар, сарсыарда үлэбэр баран иһэн уулуссаны туораары халтарыһан атаһын тоһуппутум. Онтукам табыллыбакка сыл устата орон киһитэ буолбутум. Бу бириэмэҕэ оройуон үрдүкү салалтата уларыһан Вадим Константинович куоракка төттөрү барбыт этэ. Кэлин санаатахха, чаччы оройуонга хамсааһыны онорор киһи эрдэ барбыт диэн хомойо саныбын.

Киһи табыллан үлэлээбит үтүө-мааны майгылаах, үлэһит дьоннордooх сириин төрөөбүт - үөскээбит сириттэн итэҕэһэ суох истинник саныыр, дойду онгостор, урут ситэ онгорботоххун ситэрсэ, төһө кыалларынан көмөлөһө сатыыр эбит. Мин оройуонга үлэлии сылдьан постоянной оңоһуулаах поливной системалара суох диэммин, оройуон былааныгар көрүллүбэтэх «Наахара» сопхуоска Балыктаахха, «Байкалов» аатынан сопхуоска Бүтэйдээх отделениетыгар Баччаах бааһынатыгар постоянной поливной системаны оноттороммун, Барабанов үлэтин «алааснай патриотизымынан» сағалаата дэнэн сэмэлэнэн турардаахпын.

1987 с. Мэнэ-Хаңалас Амма оройуоннарын хабар совхозтар икки ардыларынаабы суолу онгорор республикаға сана тэриллибит «Агропромдорстрой» управлениетын учаастага аһыллар буолбута. Онно райком 1 сэкирэтээрэ Тимофеев И.Г. ыңыран ылан, учаастагы Майаға аһыллар гына кэпсэтиини ытарбар, базанан хааччыларбар соруудахтаабыта. Инньэ гынан «Агропромдорстрой» управлениетын начальнигын Плеханов Роберт Петровиһы таһааран, бэриллэхтээх базаны, маннайгы учаракка оңоһуллуохтаах Хотчо-Тиэлиги-Чыамайыкы суолун, үрдүгэр кутуулар тааһы хантан ылылларын - Ыпсары кытта көрдөрөн, учаастак начальнига буолар киһини кытта билиһиннэрэн, учаастак Майаға аһыллар буоллағына, сана кэлиэхтээх техникаттан учаастагы толору хааччыларытын эрэннэрэн кэпсэтии ытыллыбыта. Плеханов барытын көрөн истэн баран учаастагы Майаға аһарга сөбүлэспитэ. Учаастак начальнигынан опыттаах, үлэни тэрийэргэ дьобурдаах салайааччы Скрябин Ким Ильич анаммыта, базатын урукку «Межколхозстрой» учаастагын базатын «Агропромстройдартан» ылан бэриллибитэ, техникатын республикатаабы Госагропрому кытта кэпсэтэн, дьону таһар вахтовай автобуһугар тийэ толору хааччылыбыта. Райком соруудаға туолбута. Ити сыл сана тэриллибит «Агропромдорстрой» республикатаабы управлениетын Майатаабы ХДСУ-га Мэнэҕэ Хотчо-Тиэлиги, Аммаға Покровка-Болугур суолларыгар тиэрдиллибит былааннарын аһары толорору ситиспитэ. Начальник Скрябин К.И. бэрт кылгас кэмнэ сүүрэн-көтөн үлэһиттэрин булан,

тэрилтэтин тэрийэ охсон государствонан тизэрдиллибит былааны өссө аһары толоруута бу кини чаччы талааннаах, дьобурдаах салайааччы буоларын дакаастаабыта.

Атахпын өлөрбүт кыһыммар оройуонна, ол иннинээҕи сайын кураан буолан, сүөһү кыстыгар улахан тутта быһаарыллар боппуруос элбэх этэ. Онон үлэҕэ тахсарым уһуур чинчилэммитигэр мин оннубар атын киһини булалларыгар көрдөһөн, райкомна заявление суруйан үлэбиттэн тохтообутум. Сыл буолан үтүөрэн тахсыбыппар «Мэнэ» сохуоска дириэктэринэн анаабыттара. Кэлин үлэлиир кэмнэрбэр оройуонна, «Мэнэ», «Бүтэйдээх» сохуостарга Наахара үлэһит дьоннорун үтүө холобур оносторум.

Үлэ дьонугар айхал буоллун! Наахара үүнэр көлүөнэтэ төрүттэрин, эһээлэрин-эбээлэрин, ийэлэрин-аҕаларын, убайдарын-эдьийдэрин үтүө үгэстэригэр сүгүрүйэн, үөрэнэн аҕа табаарыстара ситиспит үрдэллэрин салгыы сайыннара, элбэтэ турдуннар.

Алгыс баһа сыаланнын.

Уруккута Россия Агропромстройун Советын чилиэнэ, Мэнэ-Хангалас райсоветын председателин 1 солбуйааччы – РАПО председателэ, «Наахара», «Мэнэ», «Бүтэйдээх» совхозтар директордара, үлэ ветерана, «Норуоттар Дьобордоһуулары» орден, «Гражданская доблесть» знак кавалера, «Саха республикатын тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна», Бүтэйдээх, 2-с Наахара нэһилиэктэрин уонна Мэнэ-Хангалас улуунун Бочуоттаах гражданина, Чыамайыкы нэһилиэгин Бочуотун кинигэтигэр киирбит.

*Илья Миронович Барабанов.
2011 сыл, олунньу 22 күнэ. Дьокуускай.*

Совхоз директора
Барабанов
Илья Миронович
1982 с.

Совхоз солбуйааччы
директора
Игнатъев
Юрий Еремеевич

«Наахара» совхоз
кылаабынай бузаалтыра
Заровняева
Надежда Степановна

«Наахара» совхоз
экономиста
Константинова
Клавдия Павловна

«Наахара»
совхоз салалтата
реммастерской
үлэһиттэрин кытта

Массынан ыаһын
маастардарын күрәфин
бастығнара
Васильев В.В., Анисимов Д.Е.,
Никаноров В.И., Гаврильев М.

1986 с.
«Наахара» совхоз
лауреаттара

«Наахара» совхоз
бастыгтан бастыг
үлэһиттэрэ

26.11.1986 с.
XXIX оройуоннаабы партийнай
конференция делегаттара

1983 с.
«Наахара» совхоз
передовиктарын
1 слета

«Наахара» совхоз бирийнхгэр ат сүүрдүүтэ. «Өлөх келүйэ» ипподрома

Автопарка үлэһиттэрэ

Бэстээх бизэрэгэр
комбикорм сүекээһинэ

«Наахара» совхоз
техникатын
бэрэбиэркэлиир үлэ

«Наахара» совхоз
экономистара,
бухгалтердара

Тураллар (хагастан уна)
Терякова В.С., Григорьева
А.К., Фёдорова Л.А.,
Никанорова Т.Д. Олоролдор:
Гаврильева Е.Н., Ларионов
И.Р., Платонова П.Н.

«Кустук» ферма бастыг
ыанньыксытгара: Тимофеев
Иннокентий Иннокентьевич,
Осипова Елизавета
Еремеевна, Шепелев Евгений
Иннокентьевич.

1984 с.
Майа. Оройуonnaафы XXXI
комсомольской конференция

Реммастерской үлэһиттэрэ.
Олороллор (хаһастан уһа):
Тимофеев И., Устинов И.Т.,
Дьячковский Н.К., Петров
Д.В. (Тураллар): Филиппов,
Гарильев Г.Е., Петров Г.Н.,
Григорьев Г.К.

Реммастерской сэбиэдиссэйэ
Сидоров В.Г.
Слесарь Устинов О.И.

«Наахара» совхоз
субуотунньуга.
Ермолаев И.Я., Ефремов Н.Е.,
Гаврильев Г.Е.

Коммунистической
субуотунньук

Бытовой комбинат

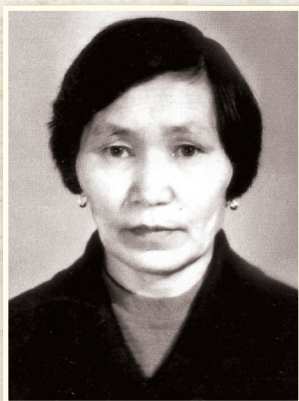
Майатаабы бытовой комбинат начальник Захарова Н.Н., кылаабынай экономист Винокурова Е.А., партком сэкирэтээрэ Габышева Д.И., профком Жиркова Р.И. үлэлиир бириэмэлэригэр нэһилиэктэргэ тутар пууннары аһы маассабайдык сағаламмыта.

Наахаратаабы комплекснай тутар пуун 1984 сьл тохсунньу 12 күнүттэн аһыллан үлэтин сағалаабыта. Сельсовет председателэ Никифоров В.Д. бу тутар пуун аһылларыгар элбэхтик сүүрбүтэ-көспүтэ. Анаммыт үлэлиир дьизэ арендатын, уотун, маһын барытын олохтоох сэбиэт хааччыйара.

Тех. үлэһитинэн Федотова М.С., обувцигынан Васильев Т.И. үлэлээбиттэрэ. Кинилэр бастакы үлэһиттэринэн буолбуттара. Наахара совхоз 4 отделениетын барытын хааччыйар этибит. Эбии обувщиктарынан Анисимов С.Ф., Алексеев П.П., Корнилова С.Н., Федотов В.Н. үлэлээбиттэрэ. Парикмахердарынан Осипова Зоя, Лонгинова Маша, Лыткина Аня үлэлээбиттэрэ. Кэлин тэнийэн бэргэһэ тигээччинэн Платонова Е.А. үлэлээбитэ.

Наахара совхоз бастың үлэһиттэригэр (лауреаттарга, чемпионнарга), сэрии бэтэрээннэригэр андаатартан бэргэһэ, убаһа тыһыттан этэрбэс анаан тигэр этибит. Кварталга биирдэ Майа бытовой комбинатыттан командировкаға тахсаллар этэ. Парикмахер Соловьева Д.Д., рембыттехника маастардара иистэнэр массыына, сэппэрээтэр, холодильник ремонтнаан бараллара. Фотограф Лонгинова В.Е. кэлэн докумуоннарга, биирдиилээн уонна коллективынан хаартыскаға түһэрэрэ. Телемаастардар хоно сытан телевизор өрөмүөннүүлэрэ. Химчисткаға, кырааскаға нэһилиэнньэттэн сакаас ыларбыт. Трикотаж тангас, тигиллибит тангас, билэ атыыга хамағатык барара. Эр киһи сонун тастыырбыт. Саха тангаһын тиктэрэн оскуола оғолоругар, төрөппүттэргэ атыылыырбыт. Кэлин искусственной мех тэнийэн эр дьонно, уолаттарга летнай унтуу, кыргыттарга, дьахталларга ынах тириититтэн, убаһа тыһыттан тигиллибит билэлээх этэрбэстэрбит атыыга хамағатык барара.

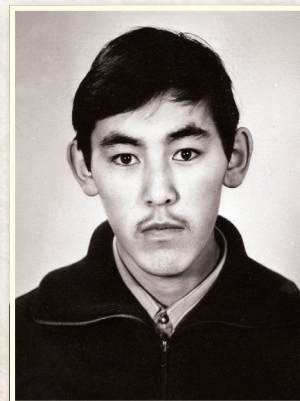
*Наахаратаабы приемнай пуун сэбиэдиссэйэ
Игнатьева Т.Н. 2011 сьл.*

Федотова
Мария Семеновна

Корнилова
Светлана Николаевна

Федотов
Владимир Николаевич

Үлэ, Албан аат музей

Сэри и уонна үлэ бэтэрээннэрэ Хочо нэһилиэгэр аһыллыбыт мусуой бастакы ыалдыттарынан буоллулар.

Икки сый анараа өттүгэр Мэнгэ-Ханалас «Наахара» сопхуонун кырдыбаастара сэри и уонна үлэ албан аатын мусуойун тэрийэргэ быһаарыммыттар. 4 нэһилиэккэ коллективизация сайдыытын, ол иһигэр 15 кыра холхуос кэлин сопхуоска көһөн бөдөһсүйбүттэрин кэрэһэлиир мусуой барылын онорбуттар.

Бэйэтэ историк үөрэхтээх, мусуой сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Василий Давыдович Никифоров салайыытынан Дьокуускай куорат, Амма, Майа архивтарын фондаларыгар сүүһүнэн докумуон үөрэтиллибит. Кинигэлэртэн үгүс элбэх матырыйаалы түмпүттэр, өлбүт уонна сэрииттэн тыыннаах эргиллибит буойуттар, тыылга үлэлээбиттэр - холхуостаахтар сүүһүнэн хаартыскаларын хомуйбуттар. Оскуола оҕолоругар анаан «Сахалар – Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойдара», «Ф.К. Попов Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойа», Наахара орто оскуолатын историята диэн экспозициялары туруорбуттар. Кири и отдел сахалар еребөлүүссүйэ иннинээһи олохторун-дьаһахтарын, төрүт үгэстэрин көрдөрөр.

Сопхуос историятын мусуойа тэриллиитигэр практической уонна научнай-методической көмөнү Дьокуускайдаағы история уонна Хоту норуоттар култураларын судаарыстыбаннай холбоһуктаах мусуойа онорбут.

С.Сизых, краевед. «Социалистическая Якутия», 1990 г., 20 мая.

Нэһилиэк сэбиэтигэр үлэлээбит кэмим

Мин, Платонов Ачанаш Алексеевич Наахара нэһилиэгин сельсоветын председателинэн 1986 сый ахсынны 22 күнүттэн сельсовет депутаттарын сессиятынан талыллан үлэлээбитим.

1986 сый от ыйыгар дылы Сэбиэт председателинэн Никифоров Василий Давыдович үлэлээбитэ. Онтон пиэнсийэҕэ тахсан заявление биэрэн уурайбыта.

Наахара сельсовета икки бөһүөлэктээх, Наахара совхоз икки отделениетын территориятын хабар этэ, Хочо уонна Бырама.

Сүрүн социальной боппуруостары Наахара совхоз кыағын иһинэн быһаарыллара, туруорсуллара.

Мин сельсовет председателинэн 1990 сый атырдыах ыйыгар дылы (эдэр перспективэлээх, партиялаах диэн), онтон 1 сый Яковлев Р.В. үлэлээбитэ, исполком председателинэн Григорьев И.А. эмиэ 1 сый үлэлээбиттэрэ.

1991 сый атырдыах ыйын 16 күнүттэн эмиэ сельсовет председателинэн талыллан 1993 сый алтынны 22 дылы, сельсоветтар ууратыллыахтарыгар дылы үлэлээбитим. Исполком председателинэн Яковлев Афанасий Афанасьевич 1992 сыйга дылы үлэлээбитэ. Онтон дьаһалталар диэн бөһүөлэктэргэ анаммытгара, оройуонунан. Бастакы дьаһалта баһылыгынан Игнатьев Юрий Еремеевич анаммыта. 1992-93 сыйларга нэһилиэк икки нэһилиэккэ араһыбыта: 11 Наахара уонна Холгума диэн.

Мин үлэлиир бириэмэбэр икки бөһүөлэгинэн син элбэх тутуу барбыта. Хочоҕо физзал (ФОК) бүтэн үлэҕэ кирибитэ. Тутуутугар биир дойдулаахпыт Бубякин Борис Никифорович Нерюнгриттан тийэ көмөлөспүтэ, сүбэ-ама онорбута. Ис тэрилин ситэрэргэ ону тэнгэ Платонов Петр Гаврильевич улахан өһөлөөх. Уопсайынан физзал бөһүөлэктэ бастакы улахан тутуу буолан элбэх киһи сүүрбүтэ-көппүтэ: совхоз директордара Барабанов И.М., Игнатьев Ю.Е., прорабтар Исаков В.К., Федоров И.П., хозчаас Никитин П.П., тутуу үлэһиттэрэ, рабочайдар.

Физзал үлэҕэ кирибитин кэннэ сельсовет сессиятынан ФОК-ка республика хайыһарга 4 төгүллээх чемпионун Федотов Н.А. – Торбаза аатын биэрэргэ быһаарыы таһаарбыта, ону оройуоннар (райком) биһиги компетенциябыт диэн ааттаан тохтотон тураллар.

Эмиэ ити бириэмэбэ бөһүөлөк ген. плана дьүүллэһиллэн, хас да проектан талыллан бигэргэммитэ. Онно бастакы учарат орто оскуола дьиэтэ, учууталлар уопсайдара, кварталнай котельнай, эбии таас детсад, участковой балыыһа, бааннык, уопсай дьиэлэр көрүллүбүттэрэ. Бөһүөлэги уунан хааччыйарга скважина үлэбэ киирбитэ. Онно улахан көмөнү биир дойдулаахпыт Кириллин Егор Прокопьевич онорбута.

Таас оскуола акылаатын түһэрэргэ үп суох аатыран үлэ сағаламматабар Игнатьев Юрий Еремеевич совхоз суотугар бэйэтэ эппиэтинэһи ылан подрядчиктары Никитин Павел Павловичтыын булан, кэпсэтэн таһааран үлэлэтэн оскуола акылаатын түһэрбиттэрэ.

Онтон дьэ оройуон ПМК-та подрядчик буолан бастакы этээһи Монголияттан кэлбит тутуу бригадата сағалаабыта. Дьининэн оскуола эрдэ бүтүөн Чүүйэ, Суола, Лоомтука, Бүтэйдээх оскуолалара, үһүэттэн билсиинэн быһа үбүлэнэн буоллаҕа буолуо, быһа түспүттэрэ.

Участковой балыыһаҕа анаан икки иккилии квартиралаах дьиэлэр үлэбэ киирбиттэрэ. Совхоз үлэһиттэригэр анаан 2-3 уопсай дьиэлэр ититиллэр системаҕа холбонон үлэбэ киирбиттэрэ. Таас бааннык үлэбэ киирбитэ. Учууталларга эбии совхоз уопсай дьиэтэ көһөрүллэн тутуллубута.

Бырамаҕа 25 миэстэлээх детсад үлэбэ киирбитэ, оскуолаҕа анаан совхоз күүһүнэн дьиэлэр тутуллубуттара, саҥа оскуола дьиэтин акылаата түспүтэ, бааннык саҥа дьиэтэ үлэбэ киирбитэ.

Ити тутуулар барыларыгар үгүс өттүн Игнатьев Юрий Еремеевич тус кыттыгытынан, быһаарыгытынан, тэрээһининэн ытыллыбыттара. Сельсовет өттүттэн нэһилиэннэ туруорсуута уонна наадалаах докуменнар (ирдэнэр) оҥоһуллаллара.

Нэһилиэк икки нэһилиэккэ хайдарыгар элбэх хамыһыйалар үлэлээбиттэрэ. Нэһилиэктэр границалара, карталара чуолкайдаммыта.

1993 сылга күһүн сельсоветтар уурайбыттара. Нэһилиэк сэбиэтин үлэтин түмүктээн оройуон архыыбыгар туттарыллыбыта.

*Урукку с/совет председателэ Платонов Ачанаш Алексеевич.
2001 сыл, тохсунньу 20 күнэ.*

«Наахара» совхоз сана тутуулары

«Наахара» совхоз 1981 сыллаахха тэриллибитэ. Совхоз тэриллэбиттэн үлэ күөстүү оргуйбута. Ордук тутуу үлэтэ күөскэ ытыллыбыта. 4-түү квартиралаах олорор дьиэлэр, физкультурнай – чэбдигирдэр киин, хонтуора, бааннык, оҕо сада, стационар, ферма хотоно, пилорама уонна да атын объекттар бэрт кылгас кэмнэ тутуллан үлэбэ киирбиттэрэ.

Мин тутуу биригээдэтигэр Чыамайыкынан, Хочонон үлэлээбитим. Тутуу үлэтэ олус тэтимнээхтик, өрө күүрүүлээхтик барара. Күннээх Кавказ уолаттара объектарын саҥа сағалаан эрдэхтэринэ, биһиги 4 квартиралаах дьиэни 1 ый иһинэн тутан

бүтэрбиһпит. Ону көрөн чеченнэр олус диэн соһуйан турардаахтар уонна: «Вы всем нам нос утёрли», - диэбиттэрэ.

Наахараҕа саамай улахан тутуунан ол кэмнэ физкультурнай – чэбдигирдэр киин буолбута. Бу объекты тутууга мин биригэдьиир этим. Болуотунньуктар: Никитин Андрей Павлович, Прокопьев Николай Николаевич, Никаноров Василий Антонович, Сивцев Афанасий Афанасьевич, Андросов Николай Степанович этилэр. Харабылынан үлэ ветерана Васильев Иосиф Васильевич үлэлээбитэ. Биригээдэ чилиэннэрэ бары олус

көхтөөхтүк, үтүө суобастаахтык үлэлээбиттэрэ. Бу улахан объекгы биһиги 1992 сыллаахха үлэбэ киллэрбиһпит.

Тутуу маһын бэлэмнээһингэ элбэх сыраларын биэрэн үлэлээбит дьону хайдах да умнар сатамат. Кинилэртэн ордук чорботон бэлиэтиэхпин баһарабын Прокопьев Григорий Николаевичы, Семенов Дмитрий Ильичы, Никитин Андрей Павловичы, Прокопьев Николай Николаевичы, Никитин Алексей Никитичы. Трактористар: Соловьев Иван Дмитриевич, Керемясов Андрей Ильич; лесовоз суоппардара: Брызгалов Платон Алексеевич, Луковцев Владимир Иннокентьевич, Никаноров Иннокентий Иннокентьевич.

ФОК кэнниттэн Наахараба таас оскуола тутууга сағаламмыта. Аан магнай сваятын түһэригэ биригэдьириһинэн Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич сылдыбыта. Киниэхэ улуу монгол уолаттара көмөлөспүттэрэ. Мин тус бэйэм таас оскуола тутуутугар 12 сыл үлэлээбитим. Үп – харчы суоһар сугэнэн оскуола тутуутун тохото сылдыбыттара, иннэ гынан «долгострой» буолбута. Оскуола 2005 сыллаахха балаһан ыйыгар үлэбэ кирибитэ.

Ити курдук мин төрөөбүт Наахарам сайдытыгар бэйэм сэмэй кылаппын киллэрсит дьоллоохпун.

Керемясов Андрей Ильич.

Тимир көлө тэһинин ыһыктыбатаба

1973 сыллаахха Социалистической куоталаһы кыайылаба.

1973-1974 сылларга Оройуон чемпион тракториһа.

РСФСР социалистической куоталаһытын туйгуна.

Биһиги абабыт Григорьев Гаврил Константинович 1934 сыл алтынны 20 күнүгэр Мэнгэ-Хангалас оройуонун II Наахара нэһилиэгэр дьадыһы холхуостаах кэргэнигэр төрөөбүтэ. Абага Григорьев Константин Николаевич уус бөбө киһи эбит. Оскуола тутуутугар, парта, ыскаап оноруутугар үлэлээбит. Биһиги кыра сылдьан кини онорбут паарталарын булан олого сатыырбыт. Ыскамайка анныгар «К» буукубаны дириһник хаһан бэлиэ хаалларбыт этэ. Абабыт ийэтэ Зыкова Елена Егоровна Табаһаттан төрүттээх. Кинилэр ыал буолан биэс оһоломмуттарыттан самай кыралара биһиги абабыт. Ийэтэ, абага эрдэ өлөннөр тулааһа хаалбыта. Эбэтигэр Үлүксээс эмээхсингэ иитилибитэ. Интернатка олорон Наахара сэттэ кылаастаах оскуолатын үһүс кылааһын бүтэрбитэ, усулуобуйата суох буолан салгыы үөрэммэтэбэ.

Олох кыра эрдэбиттэн орус сизтэн, сэри, уот кураан, ачыктыаһын, тонуу-хатыы диэн тугун билэн, улэ суолун сағалаабыта. Сүөһү көрүүтүгэр, тутууга, станцияба моториһынан үлэлээбитэ.

1956 сыллаахха МТС линиятынан трактористар куурустарын бүтэрэн тимир көлө тэһинин туппута. Айылбаттан бэриллибит ырыаһыт талааннаах буолан, культура эстафетатын 1 фестивалыгар лауреат үрдүк аатын ылбыта. Ол кэнниттэн кинини Саха театрыгар ырыаһытынан үлэбэ ынғыра сылдыбыттар. Ону оччотообу салалта суолта биэрэн киниэхэ тиэрдибэтэх эбит. Кини ыраас тенор куолаһынан үрдүк ноталары ылан ыллыра. Нэһилиэк саастаах өтгө ону өйдүүр буолуохтаах.

1959 сыллаахха олоһун аргыһын 2 Баатара кыһын Варламова Анна Михайловнаны кытта дьоллорун холбоон, икки тулааһа дьон өйдөһөн ыал буолбуттара. Биэс оһону - түөрт кыһы, биир уолу төрөтөн ыал онортообуттара. Бастакы кыһыстарын иппит эбэтин аатынан Александра диэн ааттаабыттара.

Тыраахтар уруулун тутуобуттан бочуоттаах сынныаланга тахсыар диэри тимир көлө тэһинин ыһыктыбатаба.

Бу кэмнэр усталарыгар төһөлөөх эталоннай ганы онорбута, төһөлөөх уматыгы кэмчи-лээбитэ буолуой! Кини хорсун уонна бэйэни харыстаммат үлэтэ сыаналаммыта «РСФСР

социалистической куоталаһытын туйгуна», «Оройуон чемпион-тракториһа» буолан Москвага НХБСБ-гар күүлэйдээн кэлэр босхо путевканын, «Юпитер-3» мотоцикл фондатынан наһараадаламмыта.

Тыа ыалын кыһалҕата хаһан да бүппэт: муус, мас, от тизэйитэ, балбаах таһыыта. Холхуос, сопхуос үгүс түбүктээх үлэтэ: сайынны өнүрүк куйааска от үлэтэ, кыһынны аам - даам тымныыга от – мас соһуута, саас ыһыы, күһүнүн хомуур үлэтэ баранан биэрбэтэ. Мотоцикл, “Дружба” эрбии, тыраахтар өрөмүөнэ. Бу үлэлэри биһиги аҕабыт биэс тарбаһын курдук билэрэ, түргэн-сыыдам сырыытынан, сатабылынан дьону сөхтөрөрө.

Биһиги аҕабыт айылҕаҕа сылдыарын, кустуурун, балыктыырын туохтааҕар да ордоро. Онно мончуук онгосторо. Дьингнээх кус курдук кырааскалаан кэбиһэрэ, туутун бэйэтэ борубулуоханан өрөрө, мас онгочо онгосторо.

Ханна үчүгэй мас баарын кини булан көрөрө, элбэх ыалга дьэ маһа кэрдэн көмөлөспүтэ. Куоратынан – тынан элбэх доҕоттордооҕо. Араас үөрэхтээх дьону кытта бодоруһара.

Үлэни үгэр таһара онгостон, күнүстэри-түүннэри совхоз, дьон туһа диэн сүрэхтиин-быардыын бас бэринэн туран үлэлиир, сылайбат сындааһыннаах, туруу үлэһит, тарбахха баттанар дьонтон биирдэстэрэ биһиги аҕабыт буоларынан киэн туттабыт.

*Кыһа Татьяна Дьячковская.
25.03.11.*

Үлэттэн дьоллонор

Урукку өртүгэр сүөһү иитиитигэр уһуннук, ол быһыыгар холхуос эрдэххэ кылгастык да буоллар искусственной сиэмэлээһингэ үлэлээбит опыттааһын, уопсайынан хайа баһарар үлэҕэ кыһамнылааһын учуоттаан И.П. Никаноровы техник-осеменаторынан аныырга быһаарыллыбыта.

Иван Павлович эппиэттээх партийнай соруудахтан аккаастамматаҕа. Искусственной сиэмэлээһини наука этиитинэн тэрийиигэ билиитэ-көрүүтэ намыһаһын, өрдөөбүтэ ый аһаардаах быстах куурсу эрэ барбытын туһунан этиитин учуоттаан Мархаҕа техник-осеменатордар аналлаах куурустарыгар ытыллыбыта.

Техник-осеменатор быһыытынан үлэлээн, төрдүс сылын түмүктээн ээр. Отделение салалтатын уонна коммунистар итэбэллэрин толорор туһугар дьулуруун түмэр. Сыралаах үлэ түмүгэ куһағана суох. Маннайгы сылыгар 87 % ынахтар ууланалларын ситиспитэ. Оттон быйылгы көрдөрүүтэ итинтэн 7 % -н тупсарыллыбыта быһаарылынна.

Искусственной сиэмэлээһини тэрийиигэ ферма бары үлэһиттэрин, чуолаан ыанньык-сыттары кытта ыкса сибээһи тутуһан, кинилэр өйдөрүн-санааларын ураты суолталаах сыалы тула түмүгү көрдөнөрө. Ити соруу таба өйдөөн, Иван Павлович үлэһиттэри кытта биирдиилээн кэпсэтиһэр, наада буоллаһына коллектив мунньахтарыгар сирэй харах анньыһар. Искусственной сиэмэлээһин материалнай базатын итэбэстэрин, ону тупсары сорукутары туһунан отделение да, совхоз да салалтатыгар боппуруос туруорар.

Кини үлэҕэ дьобурдааҕа, уопсай дьыала туһугар бэриниилээҕэ, баар итэбэстэргэ эйэлэспэт дууһалааҕа адьас оҕо эрдэбиттэн биллибитэ. Сэттис кылааһы бүтэрээт комсомолец баҕа өтгүнэн оччотооҕу «Правда» холхуоска ньиэрэй көрөөччүнэн үлэли тахсыбыта. Икки сыл үлэлээбитин кэннэ киниэхэ тингэһэ бургунастары сыһыарбыттара. Уол сүөһү үлэтигэр сыстыаһыттан сүүрбэттэн тахса түбүктээх сыллар биллибэккэ аастылар. Опытаах үлэһит ыраах учаастакка, үлэһит тийибэт сиригэр ньиэрэй көрдө, ыанньыксыттаата, субан төлөһүттэ, бостууктаата, сүөһү аһатта, тингэһэр техник-осеменатор. Быһата сүөһү итиитин бары үлэтин кытаанах оскуолатын ааста.

Үлэттэн үлэҕэ көһүү тус бэйэтигэр чопчу тутулуга суох, барыта производственной наадыһыттан тутулуктаах. «Чопчу баар салааҕа үлэлээбитим буоллар баһар, ханнык

эмэ түмүгү ситиһиэм этэ. Ол гынан баран, хомойорум туох да суох», - диир кини. Салалта соруудаһын толорон, холхуоһум, сопхуоһум тустарыгар үлэлээбитим. Инникитин өссө дьулуһан үлэлиир эбээһинэспин өйдүүбүн диэн сөпкө этэр.

Ханнык да соруудаһы аккаастабакка толоруу, үлэбэ үтүө суобастаахтык сыһыаннаһы, дьобуру барытын үлэбэ анааһын – коммунизмы туттааччы бастакы уочарат көрдөнөр хаачыстыбаларыттан биирдэстэрэ.

Үлэлээбитин былаһын тухары наар бастыһнар кэксэлэригэр сылдыбыт Иван Павлович коммунистическай үлэ ударнига, Наахара советын депутата. Байкалов аатынан совхоз коммунистара кинини оройуоннааһы XXVIII партийнай конференцияға делегатынан таллылар. Коммунист общественной олоххо актыбынайдык кыттар. Хаһыс да сылын сыахтааһы партийнай тэрилтэ бюротун чилиэнинэн үлэлиир. Бэрэ ферматыгар партийнай группа салайааччыта. Коллективы үлэбэ түмүүгэ кини оруола улахан.

Отделение үлэһиттэрэ ССКП уочараттаах XXVI съедин чиэһигэр үрдэтиллибит эбэһэтэлистибэ ылынан үлэлиир кэмнэригэр И.П.Никаноров сүрүн үлэтин таһынан сүөһү аһатар. Оту хорһомнообокко, быһыллыбыт нуорманы кытаанахтык тутуһарга кыһанар.

Дьибэ-кэргэн ытыктабыллаах хаһаайына оһолорун иитиигэ аһсаабат кыһамһытын ууһар. Улахан уол Коля Советскай армия кэксэтигэр туйгуннук сулууспалыыр. Майя орто оскуоланы бүтэрэн, сити-хотуу аттестатын ылбыта. Билигин ыччат-комсомольскай ферматыгар ыанһыксыттыыр, Проня VIII кылаас үөрэнэччитэ, кыракый Варя дьибэни-уоту кизргэтэр.

*Н.Петров, сыахтааһы партийнай тэрилтэ бюротун секретара.
«Ленинскэй Знамя», 20.11.80 с.*

Улуус үтүөлэх механизатора

1940 сыллааһха балаһан ыйын 21 күнүгэр Мэнгэ-Хаһалас оройуонун «Молотов» колхуоһугар «Бэс күөлэ» диэн сиргэ төрөөбүтэ. 1960 сыллааһха Майаға 3 ыйдаах трактористар курстарын бүтэрэн баран «Правда» колхозка «ДТ-75» тракторга үлэтин саһалаабыта. Кэлин үлэлээбит трактордара: «ДТ-55», «МТЗ-5», «ДТ-75», «С-100», «Т-100».

Эдэр сааһыттан от, тутуу маһа тизийитигэр, сир оноһуутугар үлэлээбитэ. Наахара сүрүн объектары (кулууп, физкультурнай саала, начаалынай оскуола, интернат, маһаһыын) маһын таһыыга элбэх сыратын-сылбатын биэрбитэ. «Ийэ күөлүгэр», «Саамыйа сиригэр», «Хочо үрэбэр» бааһына сирин онорбута. «С-100», «Т-100» курдук улахан кыамталаах трактордары биэс тарбаһын курдук баһылаабыт бастыһ тракторист Семен Анисимов Наахараға эрэ буолбакка Табағаға, Бүтэйдээххэ, Морук Суолатыгар, ыаллы оройуонна Аммаға сир уонна суол оноһуутугар үлэлээбитэ. Ол курдук Амма – Болугур - Өнньүөс, Хочо – Алаас – Олом Күөлэ маршрутунан суол оноһуутугар, Чыамайыкы үрдүк күүрүүлэх уот линиятыгар просека солоһунугар үгүс сыратын биэрбитэ, көмүс көлөһүнүн тохпута.

Наһараадалара:

- «ДТ-75» тракторга оройуон чемпиона, 1964 с.
- «В ознаменовании 100-летия В.И.Ленина» мэтээл.
- К.К. Байкалов аатынан совхоз лауреата, 1973 с.
- «В ознаменовании 60-летия Великого Октября», 1977 с.
- «Победитель социалистического соревнования» бэлиэ, 1980 с.
- «За строительство БАМ-а» мэтээл, 1985 с.
- «Заслуженный механизатор улуса», 1994 с.
- «Почетный донор России», 1996 с.

Талбыт идэтигэр бэринилээбэ

Гаврил Гаврильевич Платонов 1970 сыллаахха суоппар үөрэбин бүтэриэбиттэн олохтон барыар диэри барыта 28 сыл араас мааркалаах массыына уруулун эргитэн төһөлөөх уһун суолу айаннаабыта буолуой?! Кини бастаан «ГАЗ-53» Наахара оскуолатын массыынаатыгар үлэлээбитэ. Оччолорго оскуола буфетыгар Майаттан бурдук ас таһыллар этэ. Маҕаһыннарга көмөлөнөн ас, табаар, мебелигэр тийэ аҕалара. Кэлин Байкалов совхозка «ЗИЛ – 133», уу баһар массыыналарга үлэлээбитэ. Водовоз массыына барахсан ол сағана уу эрэ тийиэ дуо «скорай» оруолун толорон ыарыһабы, төрөөрү ыксаабыт дьахтары Майаҕа, Бэстэ-

эххэ тиэрдэрэ. Хас да сыл бензовоз массыынанан бу энэр нэһилиэктэргэ бензин таспыта. 10 – ча сыл үүт таһар массыынаҕа үлэлээн балай эмэ үүтү таһан былаан туоларыгар кылаатын киллэрдэбэ. Чуолкайдык үлэлиирин сөбөн Майатаабы маслзавод үлэһиттэрэ «Платонов Ганяҕа чаһыны тэнниэххэ сөп» дииллэрин дьонтон истээччибин.

Урукку суоппардар үлэлиэхтээх массыыналарын үксүгэр Улахан Невертэн бэйэлэрэ баран аҕалар этилэр. Ганя хаста да массыына перегоннуу барыталаан кэлбитэ.

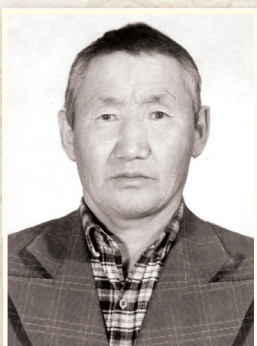
Үлэтигэр сүрдээх эппиэтинэстээбэ, бириэмэни аахсыбакка массыынаатын көрүнэрэ, чаһыны олус тутуһан сылдыааччы. Үлэлээбит массыыналарын олус ыраастык тутара, таастарын нөҥүө туох да көстүбэт кирдээх сылдыааччылары көрдөбүнэ бэркиһиир буолара. 1991 сыллаахха чемпион суоппар буолан Москва, Санкт – Петербург куораттарынан күүлэйдээн кэлбитэ.

Кэлин «Наахара» коллективнай предприятиеҕа «УАЗ» массыынаҕа олобун тиһэх күнүгэр диэри үлэлээбитэ.

Үлэбэ бэринилээх, чизинэй, дьонно көмөлөнөр эрэ мөккүөрдээх тапталаах кэргэним барахсан өссө да үлэлиэ этэ буоллаҕа. Ону баара өлөр өлүү дэгиэ тынгыраҕа соһуччу былдыаабыта номнуо 12 сыла буолла.

*Кэргэнэ Платонова Анна Афанасьевна,
СР чэрэбириитин туйгуна*

Механизатордар

Гаврильев Иван Николаевич

Ыам ыйын 5 күнүгэр 1939 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр Хатай диэн сиргэ төрөөбүтэ.

1962 сылтан 1966 сыллаахха диэри «Правда» колхозка, «Байкалов», «Наахара» совхозтарга тырахтарыыстаабыта. «ДТ-28», «МТЗ-5», «ДТ-74», «ДТ-75», «МТЗ-80», «МТЗ-82», «Т-150К» мааркалаах тыраахтардарга үлэлээбитэ.

Үлэтигэр үрдүк ситиһиилэрин иһин элбэх бочуотунай грамоталардаах.

1976-1981 сылларга оройуон, республика социалистической куоталаһытын кыайылааҕа.

1983 сыллаахха «Наахара» совхоз лауреата.

Босхо путевканын Москваҕа, Украинаҕа, Германияҕа сынньаммыта.

Үлэ ветерана.

Ефремов Николай Егорович

1965-1998 сылларга «Правда» колхозка, «Байкалов» уонна «Наахара» совхозтарга суоппардаабыта.

Наҕараадалара:

1970 сыллаахха «Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээл.

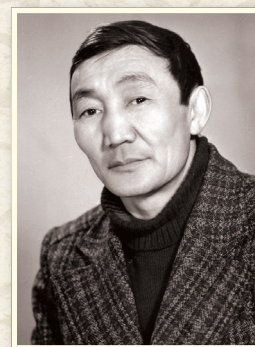
1976 сыллаахха ССКП чилиэнэ.

1981 сыллаахха коммунистической үлэ ударнига.

1985 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонун ХХХ партийнай конференциятын делегата.

1999 сыллаахха үлэ ветерана.

2010 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгин бочуоттаах гражданина.

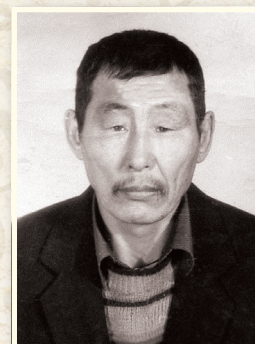
Прокопьев Григорий Николаевич

1950 сыллаахха олунньу ый 20 күнүгэр Мэнэ-Хангалас оройуонун Хочо бөһүөлөгэр төрөөбүтэ. 1967 сыллаахха Майаҕа трактористар курстарын бүтэрэн баран «ДТ-75» трактор уруулугар олобута. Советской Союз үрэллээр диэри (1991) «Правда» колхозка, К.К.Байкалов аатынан, «Наахара» совхозтарга үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Кэлин ДьУОКХ-ҕа, Наахара орто оскуолатыгар быстах кэмнэ трактористаабыта.

Наҕараадалара: Коммунистической үлэ ударнига.

Комсомол Киин Комитетын анал бэлиэлэрэ: «Ударник 1977 года», «Молодой гвардеец пятилетки», «Победитель социалистического соревнования».

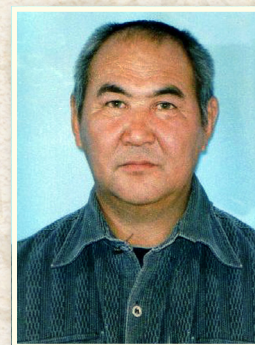
К.К. Байкалов аатынан совхозка 2 төгүл (1978, 1980), «Наахара» совхозка 2 төгүл (1982, 1984) лауреаттаабыта, 1978 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонун «Чемпион-рекордсмен тракториһа» буолбута, «Москва-ВДНХ», «Москва-Таллин», «Москва-города Золотого кольца», «Москва-Геленджик» маршруттарынан босхо путевканы күүлэйдээн кэлбитэ.

Никаноров Иван Иванович

1956 сыллаахха от ыйын 31 күнүгэр Мэнэ-Хангалас оройуонун Хочо бөһүөлөгэр төрөөбүтэ. 1975 сыллаахха Хочоҕо аһыллыбыт трактористар куурустарын бүтэрбитэ. Тракториһынан үлэтин 1982 сыллаахтан саҕалаабыт. Бастаан К.К.Байкалов аатынан совхозка, кэлин «Наахара» совхозка «ДТ-75» тыраахтарга үлэлээбит. 1989 сыллаахтан ОДьКХ-ҕа көһөн «МТЗ-82» тыраахтарга күн бүгүнүгэр диэри таһаарыылаахтык үлэли сүлдүр.

Наҕараадалара: 1986 сыллаахха «Наахара» совхозка лауреат буолан Москва – Рига – Юрмала маршрутуна босхо путевканы күүлэйдээн кэлбитэ. 2010 сыллаахха Саха республикатын ОДьКХ-тын министриэристибэтин грамотатынан наҕараадалаабыта.

Попов Николай Спиридонович

1958 сыллаахха балаҕан ыйын 7 күнүгэр Мэнэ-Хангалас оройуонун Бырама бөһүөлөгэр төрөөбүтэ. Тракторист идэтин Табаҕаҕа 3 ыйдаах тырахтарыыстар куурустарыгар ылбыта. М. Горькай аатынан совхозка Тарат учаастагар тырахтарыыһынан үлэлээбитэ.

1981-82 сылларга Амма оройуонугар Алтаннааҕы 15 №-дээх СПТУ-ну бүтэрэн суоппар буолбута уонна «Наахара» совхозка үлэтин саҕалаабыта.

Николай Спиридонович тырахтарыыс да, суоппар быһыытынан үрдүк таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. 1996 сыллаахтан күн бүгүнүгэр диэри ОДьКХ-ҕа ууну таһар массыынаҕа үлэли сүлдүр.

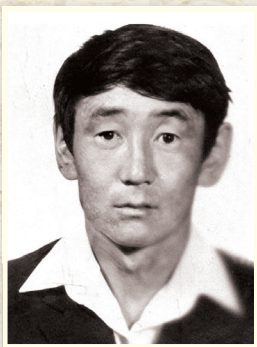

Наџараадалара:

«Наахара» совхоз лауреата, 1986, 1991 сс.

«ДТ-75» тракторга «Наахара» совхоз, оройуон чемпиона, 1989 с.

«МТЗ-82» тракторга улуус чемпиона, 1992 с.

Захаров Иван Васильевич

1947 сыллаахха муус устар 22 күнүгэр Чыамайыкы нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1965 сыллаахха Намнаабы СПТУ-га «Тракторист-машинист» идэтигэр үөрэммитэ. 1965 сылтан Намнаабы СПТУ-га үлэтин саџалаабыта. 1966 сылтан «Правда» колхозка, «Байкалов» уонна «Наахара» совхозтарга тракториһынан үлэлэбитэ. Кэлин «Наахара» СХПК-џа 2010 сылга диэри трактористаабыта. Үлэтин уопсай ыстааһа 44 сыл.

Аргунов Валерий Никанорович

«Наахара» совхозка үлэтин 1982 сылтан «ГАЗ-53» водовоз массынаџа суоппарынан саџалаабыта.

1988 сылга спец. массына (ЗИЛ) суоппардарын күрэбин түмүгүнэн «Наахара» совхоз чемпиона буолбута. Үрдүк таһаарылаах үлэтин иһин Узбекистанга барар босхо путевканын наџараадаламмыта.

1990 сыл – Социалистической куоталаһыыга III миэстэ («ЗИЛ» массына).

1991-1992 сылларга саһа «Камаз – 4320» бензовоз массына суоппарынан үлэлэбитэ.

1995-2000 сылларга «Наахара» коллективнай предприятиеџа «Урал-5557» полуприцепка үтүө суобастаахтык үлэлэбитэ. 2000

сылтан Наахара орто оскуолатын суоппарынан үлэлиир.

2008 сылтан 2-с Наахара нэһилиэгин сэбиэтин депутатынан талыллыбыта.

Производственной үлэ чемпионнара

Карпова Елена Александровна

1978-1989 сылларга «Байкалов», «Наахара» сопхуостарга сүөһү көрүүтүгэр үлэлэбитэ.

Наџараадалара:

1981-1984 сс. ЫБСЛКС КК «Пятилетка эдэр гвардееһа».

1981-1982 сс. ЫБСЛКС КК «Бастыһ сүөһү көрөөччү».

1983с., 1988с., 1989с. ЫБСЛКС КК «Үлэџэ туйгунун иһин» бэлиэ.

1983с. «Наахара» совхоз лауреата.

1983, 1984, 1988 сылларга эдэрдэр ортолоругар сүөһү көрүүтүгэр оройуон чемпиона.

1987 с. «Наахара» совхоз чемпиона.

1991 с. оройуонга «Бастыһ звеневоd».

1996 с. Тыа хаһаайыстыбатын министрствотын бочуоттаах грамотата.

2007 с. Мэнэ-Хаһалас улуунун аџа баһылыгын махтал суруга.

2009 с. 2-с Наахара нэһилиэгин бочуоттаах гражданина.

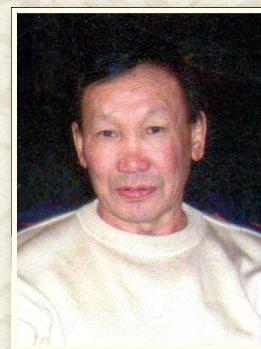

Куприянов Николай Николаевич

XI пятилетка эдэр гвардееһа.

1989 сыллаахха приоизводственной үлэбэ «Наахара» совхоз чемпиона.

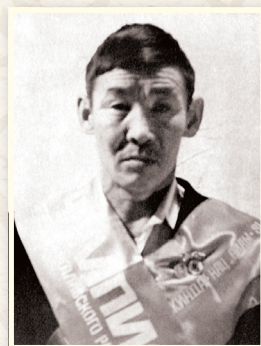
1990 сыл түмүгүнэн «Бороон көрүүтүгэр оройуон чемпиона». XII пятилетка былаанынан производственной үлэбэ үрдүк көрдөрүүтүн иһин социалистической күрэхтэһии кыайылааба.

«Наахара» совхоз сылгыһытара

Никаноров
Дмитрий Антонович

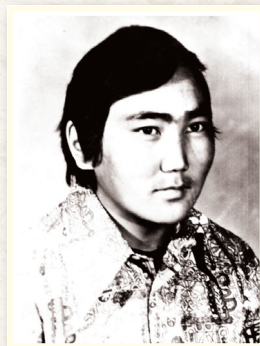
Дьячковский
Павел Павлович

Ларионов
Егор Васильевич

Попов
Константин Михайлович

Никаноров
Дмитрий Дмитриевич

Николаев
Валерий Николаевич

Попов
Никифор Спиридонович

Семенов
Павел Иннокентьевич

Данилов
Николай Петрович

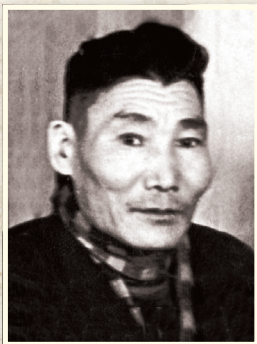
Кириллин
Виталий Васильевич

Павлов
Павел Дмитриевич

Байанайдаах булчуттар

Игнатьев
Еремей Прокопьевич

Никаноров
Иван Николаевич

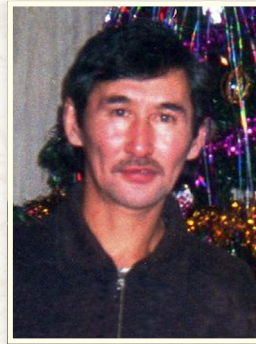
Васильев
Василий Васильевич

Никитин
Никита Васильевич

Куприянов
Николай Иннокентьевич

Никаноров
Павел Иванович

«Кустук» ферма наставнига

Мин 1959 сыллаахтан «Правда» колхозка 7 кылаас кэнниттэн үлэһит буолбутум. Маннай ньирэй көрөөччүнэн, кэлин ыанньыксытынан үлэлээбитим. Оччолорго үлэ кытаанах этэ, ону эдэрбит бэрт буолан баардыылаабат этибит. 1962 сыллаахха Саха сириҥ комсомолун үбүлүүйдээх комсомольскай конференциятыгар делегатынан талыллан кыттыыны ылбытым. Үчүгэй үлэбит иһин ити үрдүк чиескэ үһүө буолан тиксибиппит: Тиэлигиттэн сибиинньэ көрөөччү Николай Аммосов, Бырамааттан сылгыһыт Иннокентий Давыдов уонна Хототтон мин. Бэрэссэдэтэлбит Анисимов Семен Тихонович этэ. Конференцияҕа Саха сириҥ чулуу үлэһит ыччаттара араас оройуоннартан кэлбиттэрэ. Элбэх эдэр ыччаты кытта алтыһан, үлэ-хамнас туһунан кэпсэтэн, үөрэн-көтөн тарҕаспыппыт. Ону

билигин, сааһыран олорон, олус күндүтүк саныыбын.

«Кустук» ыччат-комсомольскай фермаҕа өр сылларга наставнигынан үлэлээбитим. «Оскуола-производство-үөрэх» диэн девининэн эдэркээн уолаттар, кыргыттар фермаҕа үлэли тахсаллара. Мин өйбөр ордук чабылхайдык хаалбыт оҕолор: Ира Никанорова, Маша Никанорова, Оля Федорова, Света Гаврильева, Вера Соловьева, Муся Петрова, Таня Куприянова, Анюта Григорьева, Таня Колесова, Слава Никаноров, Федя Уломжинскай, Вася Уломжинскай. Оҕолор олус көхтөөх, кыайыгас этилэр. Былааммытын куруук толорорбут, концерга, араас тэрээһиннэргэ оҕолор инники күөннэ сылдьаллара.

Кинилэри сэргэ опыттаах ыанньыксыттар Аржакова Айталиа Прокопьевна, Яковлева Тамара Константиновна үлэлээбиттэрэ. Биригэдьиирбит Хомподоева Мария Никитична сарсыарда эрдэттэн кэлэн үлэни көрөн-истэн, сүбэлээн-амалаан абырыыр этэ. Арыт ким эмит ыарыйдагына, бэйэтэ тэннэ үлэлээн холобур көрдөрөрө. Асчыппыт Анисия Павлова олус ыраас туттунуулаах, ирдэбиллээх үлэһит этэ. Инньэ гынан үүппүт өрүү ыраас буолара. Молоковоз суоппара Гаврил Платонов үүккүт ыраас диэн мэлдьи хайгыыр этэ.

Ити курдук «Кустук» фермаҕа олус иллээхтик уонна көхтөөхтүк үлэлээбиппит.

Үчүгэй үлэмиһин минэлбэхтик «Махталсуругунан», «Грамотанан» наараадаламмытым, харчынан бириэмийэни эмиэ ыларым. Олус күндүтүк саныыр наһараадам – Саха АССР Бочуотунай грамотата уонна республикатааҕы комсомольскай конференцияҕа кыттытым.

Умнуллубат үтүө кэмнэрим

Мин 1970 сыллаахха Наахара орто оскуолатын бүтэрэн баран Байкалов совхоз Хочотооҕу отделениегыгар ыанньыксытынан үлэлии тахсыбытым. «Кустук» ыччат-комсомольскай фермата дэнэр этэ.

1978 сыллаахха алта дояркаҕа миигин старшай ыанньыксытынан талбыттара. Оччолорго ферма үлэһиттэрэ оскуоланы бүтэрээччилэри кытта көрсүһүү онороллор этэ. Мин эдьийбинээн Акулина Ивановналыын эмиэ ол бачыымы тутуһан оскуоланы бүтэрээччилэри кытта көрсүһүү биэчэригэр кыттыыны ылбыппыт. Оҕолору оскуола кэнниттэн фермаҕа үлэлии тахсалларыгар ынҕыры онорбуппут. Биһиги ынҕырыбытын ылынан биэс кыыс фермаҕа ыанньыксытынан үлэлии тахсыбыттара.

1982 сыллаахха шефтээх Алданнар ыалдыттыгы кэлбиттэрэ. Үөрүүлээх мунньахха миэхэ «Лучший животновод» диэн үрдүк ааты инэрбиттэрэ. Пятилетка былаанын аһары толорон курортка сынньанар путевокканан наһараадаламмытым. Ол курдук 1983 сыллаахха Владивостокка «Садгород» куруорка, 1987 сыллаахха Латвия Рига куоратыгар сынньаммытым. 1989 сыллаахха коммунистическай үлэ ударнига, 1990 сыллаахха олохтоох сэбиэт депутата буолбутум.

Саҥа сокуон ылыныллан 1996 сыллаахха 15 сыл ыанньыксыттаабыт ыстаасынан пиэнсийэҕэ тахсыбытым.

*Ахтыыны суруйдум
Аржакова Айталиа Прокопьевна.
2011 сыл, Хочо бөһүөлэгэ.*

Аҗа дойду сәриитин уонна эйэлээх олох бастакы сылларыгар «Коммуна» холхуоска үлэлээбит кэмим

1939-1940 сылларга саҕалаабытым үлэбин. Бастаан суха туттааччынан, бугул түгэҕэ харбааччынан сылдыбытым. Сэри саҕаланан улахан дьон суоҕа. Оҕо-аймах мунньустан бары үлэлиир этибит. Аан маннайгы салайааччыбыт «Коммуна» колхоз председателэ Платонов Гаврил Петрович этэ. Кэргэнэ Платонова Евдокия Михайловна окко звеноводтуур этэ. Сайын эрэ үлэлиир буолан звеноводпутун эрэ билэбин. Онтон кэнники Миитэрээс оҕонньор (Платонов) армияттан кэлэн баран, армияҕа барбатах Захаров Иринарх, Матвеев армияттан эрдэ төннөн кэлэн эмиэ председатель буолбуттара. Захаров Уйбаан оҕонньор биригэдьиир этэ сэрии саҕаланарыгар. Кэлин Платонов О.Т. уурайбытын кэннэ сылтан ордук председателлиги сылдыбыта. Матвеев Константин Петрович эмиэ председатель буола

сылдыбыта. Платонов Василий Петрович армияттан кэлэн эмиэ биригэдьиирдээбитэ. Сэрии кэмигэр икки харананы тэннээн үлэлиирбит. Инньэ гынан Сталин төбөлөөх мэтээли 1947 сыллаахха оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан ылбытым. Күннэ 800-900 түүтэҕи баайар этим. Оччотооҕу оҕолортон Платонов И.Д. билигин Майаҕа баар, Прокопьев В.Е., Кириллин М.А. мэтээл ылбыттарын өйдүүбүн. Оскуолаҕа I кылааһы 1939 сыллаахха бүтэрбитим. 1940-41 сылларга Уус-Маайаҕа дьоммун кытта холхуонунан ферманан тахсан кыстаабытым. Иккис сылбар Намна киирсибитим, эмиэ сүөһүнэн кыстыылларыгар. 1941-42 сылларга Намтан кэлэн баран оскуолаҕа II кылааска үөрэнэ киирбитим. Уус-Маайаҕа, Нуотараҕа, Чаччаҕар үрөүр кыстаабышпыт. Намна Түбэ диэн сиргэ олобуспут. Ити сиргэ даҕаны биһиги таах олоҕоботхпун, эмиэ сүөһү көрөөччү быһытынан барбытым. Ити саҕана председателбит Платонов Г.П. этэ.

«Коммуна» колхоз хонтуората ити саҕана Иван Иванович Платонов дьиэтигэр баара. Сайынны хонтуоралара «Көрдүгэн» сайылыкка Кириллина Варвара Афанасьевна (мин хотунум) салҕааһыннаах дьиэтигэр этэ.

Колхоз бөдөнсүүүтүн саҕана, 1949 сыллаахха этэ бадаҕа, «Каганович» колхоз председателинэн Табаҕаттан Герасимов Григорий диэн үлэлээбитэ. Ити дьыл мин кэргэним Кириллин Николай Петрович аҕыйах кэмнэ Аммаҕа «Кириэстээххэ» сайын суол тутуугар тахсан үлэли сылдыбыта. Ньюкулайы Герасимов төттөрү ыңыран ылбыта. Ити дьыл холбоспуптун. Ити Амма «Кириэстээбиттэн» киирээт да ферма сэбиэдиссэйинэн үлэлээн барбыта. (Онтон ыла биригэдьиирдээбитэ. 1956-1957 сылларга сэбиэт бэрэссэдээтэлэ буола сылдыбыта. Онтон ыла араас салайар үлэлэргэ (совхоз управляюща, с/совет секретара) пенсияҕа тахсан олоруор диэри үлэлээбитэ. «Бочуот Знага» орденнаах – үлэтин иһин.)

Сэрии кэмигэр 1942 сыллаахха «Көрдүгэн» сайылыктан 4 киһи сэриигэ ыңырыллан барбытын өйдүүбүн: Платонов Миитэрээс, Платонов Василий Петрович, Никифоров Дарыбыан, Платонов Байбаас. Онно ордук Платонов Миитэрээс аймаммыта. Төһүнүбүтүн билээхтээбитэ буолуо. Сэриигэ баран сотору өлбүт этэ. Онно 2 сайылык ыла барыта атарбыта – «Синньигэс» уонна «Көрдүгэн». Ити барбыт 4 киһиттэн 1 эрэ киһи төһүнүбүтэ – Платонов Василий Петрович.

Оччолорго биһигиттэн 2-3 сыл аҕа кыргыттар бааллара: Платонова Мария Дмитриевна, Платонова Татьяна Иннокентьевна, эдьийим Мария, Тихонова Екатерина Васильевна, Тихонова Екатерина Николаевна диэннэр. Тихонов Семен Егорович эмиэ биригэдьиирдээбитэ.

Миигин кытта араа-бараа оҕолортон Платонов Иннокентий Дмитриевич билигин баар, Платонов Ньюкулай Васильевич собуруу баран кэнники өлбүтэ, Платонова Наталья Иннокентьевна, миигиттэн балыс оҕолор Платонова Зоя Егоровна, Платонова Татьяна Дмитриевна, Платонова Елена Васильевна, Прокопьева Александра Петровна (Бүтэйдээххэ олорон өлбүтэ) у.д.а. сэрии кэмигэр үлэлээбиттэрэ.

Сүрүн үлэбит от үлэтигэр, бурдук хомууругар, бурдук ыраастааһыныгар, малатыылкаба көлө үүрүүтүгэр. Бурдугу самоскадынан быстараллар. Онуоха түүтэх байыыта оҕо, дыхтар үлэтэ буолар. Албыннаабаккын. Түүтэххин 10-нуу гына соһулуоннуу уурабын, бэлиэ гына тус-туһунан араарабын: бу эн баайбыт түүтэбин диэн. Киэһэ үлэ бүппүтүн кэннэ биригэдьиир, зеновод үлэбин ааһан тутар. Оччолорго биригэдьиир төһө оту муспук-кун мээрэйдээн, ааһан угар.

Сэрии хас да сыл инниттэн сут-кураан дьыллар, 1938, 1939 сыллардаахтан, сағаламмыттара. Онно «Коммуна» колхоз Уус-Маайаҕа тахсабыт, онтон салгыы Намҕа киирэбит. От, бурдук олох үүммэккэ, сайынын аһынгка бөҕө. Аһынгканы түһэрэргэ бааһына кытытынан миэтэрэ, миэтэрэттэн ордук дириннээх дьаама хастараллар. Ону таһынан куйуурдаталлар, тангас мөһөөччүгү тимиргэ баайан баран күнү быһа дэйби-ирдээн тахсабын. Аны хаһын түстэбинэ, сарсыарда кун быдан тахсыан иннинэ баран, бааһынаҕа үүммүт бурдугу уһун өтүүнэн тартараллар, бурдук куолаһыттан сиргэ түстүн диэн. Ол төһө туһалаах эбитэ буолла. Аны баһаар бөҕө баран тыа умайар. Ону күнүһүн окко сылдьан баран түүнүгэр умуларсабын, түүн уота утуйар диэн. Сарсыарда син биир үлэҕэр тахсабын, баһаарга сырыттын диэн утуйа сыппаккын. Оччолорго массыына, тыраахтар диэн кэлиэ дуо, аңардас тимир күрдэбинэн, мутукча лабаатынан, уонна сүгэнэн утары маһы охторон тохтоото сатыыгын.

Күн кытаран эрэ көстөр, ардах кэлиэ дуо ама, хаһан эмэ былыттар тахсаллар да хаппыла да таммах түспэт этэ. Дьон уоттан сэрэхтээхтик тутта сатыыр этэ да, кураана бэрт буолан баһаар барар эбит. Алаастарбыт олох хатан от диэн үүммэт, туох эмэ тахсыах курдугун сииктээх сирдэргэ, күөл кытытыгар аһынгка сиэн кэбиһэр. Киэн ала-астан 10-нуу эрэ бугулу ыларбыт. Бу Хототтон 7 эрэ бугулу ылбыппыт, 2 кыраабылынан 2 бугулдьут буолан. Ол иһин курданаргар диэри кэһэ сылдьан наар күөл кытытын, уу отун оттуугун. Сут дьылга Көймөөлө диэн оҕонньор куораттан тахсан иһэн Павловскайга өлбүтүн өйдүүбүн. Сэрии сағаланар дьылыгар, уонна атын дьон биһиги колхозпугугар хоргуйан өлбүтүн өйдөөбөппүн. 1943 сылтан ыла от, бурдук үүммүтэ. Онно арыый тыын ылбыппыт. Сэрии кэмигэр кырдыаҕастартан Прокопьев Е.Г. (Доҕуй), Захаров Иринарх, Платонов Миитэрээс оҕонньоттор баһылаан-көһүлээн үлэлэппиттэрэ.

1948-50 сылларга эмиэ кураан буолан от үүммэккэ Горнай оройуонугар сүөһүнэн от сии бара сылдыбыппыт. Сэрии кэмигэр ферма дыхталлара бэйэлэрэ отторун – мастарын тиэйэн-таһан сылдыбыттара – Кириллина Екатерина Гаврильевна (Суон Кэтириис), Матвеева Екатерина Николаевна, Никанорова Варвара Гаврильевна оту-маһы тиэйэн, сүөһүнү аһатан – сизтэн, ойбонун тэһэн олорбуттара. Оччолорго «Коммуна» колхоз сүөһүтэ «Куталаахха» кыстыыра, «Синньигэскэ» сайылыыра. Ыанньыксыттарынан Прокопьева Прасковья Васильевна, Прокопьева Акулина Петровна, Платонова Фекла Андреевна, Григорьева Өлөөнчүк эмээхсин ордук элбэхтик үлэлээбиттэрэ. Ферма саамай төһүү үлэһиттэрэ этилэр. Хотонноро ити билигин синнэн, суулан турар халдыайыга ампаар хотон этэ. Ферма сэбиэдиссэйинэн Платонова Ирина (Платонов Е.Д. кэргэнэ) үлэлээбитэ. Арыһытынан Бортунуоп диэн кэли оҕонньор үлэлээбитэ. Ол иннинэ Платонов Сэмэнкэ оҕонньор эмиэ үлэлээбитэ. Ферма үүтүн сэппэрээтэрдээн баран арыы онороллор. Үүт аннын суораттаан баран дьонго аһылык быһыытынан бэриллэр. Аны арыыны ууларан (дьэнкирдэтэн) баран төбүрөбин арыы хааһыта диэн онорон үлэһиттэргэ бэриллэрэ. 200 гр. лэппиэскэни биэрэллэр, ону 3 аһылыкка тийэр гына сизтээххин. Лэппиэскэни көмүлүөк оһоххо уопсай хатарбаҕа буһаран баран түнгэтэллэрэ. Суораты ункучахха сойутан баран эмиэ нуорманан биирдии куруусканы үллэстэбин. Ким да ордук-хоһу испэт, барыта нуорманан. Эгэ, урукку дьонго уоран сизэһин кэлиэ дуо. Ол да иһин бары өлбөккө туораатахпыт.

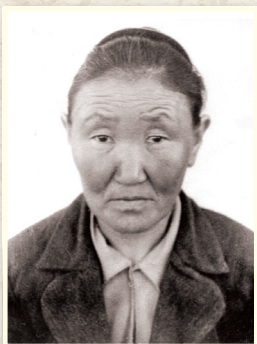
Урукку эмээхситтэртэн Платонова Ааныкка (Анатолий Трофимович ийэтэ), Григорьева Өлөөнчүк 4-түү оҕолоох аңардас хаалан баран, наар сүөһү көрүүтүгэр Ыанньыксыттабыттара. Сүрдээх үлэһит, үчүгэй эмээхситтэр этэ. Ааныска 52 сыллар эргин, Өлөөнчүк өссө кэнники өлбүттэрэ.

Оччолорго халдьяайыга Иван Иванович Платонов, Иван Алексеевич Ефимов (Дырам) уонна Сэмэнкэлэр дьиэлэрэ эрэ баар этэ. Ону таһынан кулууп дьиэ ити Иван Иванович Платонов дьиэлэрин илин өттүгэр баар этэ. Кэнники бөдөнгүөн Каганович аатынан колхоз буолан баран ити улахан кулуубу туппуттара. Эргэ кулуубу тутатына көтүрэн ылбыттара. Маһын санга кулуупка эбии гыммыттара дуу, хайдах дуу өйдөөбөппүн.

*Тыыл, үлэ ветерана, сэрии огдообото
Ермолаева Дария Яковлевна тылыттан Прокопьев И.И. суруйда.
2004 сыл, олунньу ый 4 күнэ. Хочо бөһүөлөгэ.*

Ытыктыыр-убаастыыр хотунум

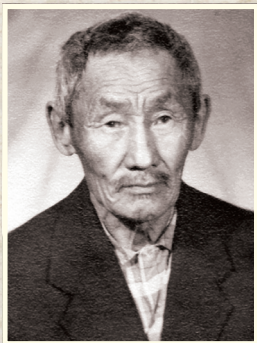
Мин хотунум, Варвара Гаврильевна, Никифоров Давыд Иннокентьевичтыын холбоһон 1931 сыллаахха «Куодуй» холхуоска чилиэн буолбуттар. Иккиэн комсомол активистара эбиттэр. (Ол сабана аан бастаан Варвара баттах кырыйтарбыт, хара юбка, хобулуктаах бачыынка кэппит.) Кэргэнэ холхуос бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит, эмээхсин ыанньыксыттаабыт. 1941 сыллаахха кэргэнэ маннайгы хомуурга армияҕа барбыт. 4 оҕо ийэлэрин дьарамай санныгар хаалбыттар, улахан уол Вася 10 саастаах эбит. Сэрии сут-кураан сылларыгар фермаҕа от-мас тийиитэ, бурдук-от оҕустарыта барыта дьахтар үлэтэ этэ. Варвара Гаврильевна ол үлэттэн эмиэ туора турбатаҕа. 1947 сыллаахтан партия чилиэнэ, үлэ ударнига. Захаров Гришаны, Прокопьев Иннокентийы (Тэрэнтэй) кытта Ааллаах

үүннэ бара сылдыбыт, бу дьахтар киһиэхэ сүрдээх ыарахан айан, атын холхуостаах дьахталлар эмиэ бааллара үһү.

Сэрии сут-кураан сылларыгар 3 оҕото олохтон туораабыт. Улахан уола Василий Давыдович тыыннаах хаалан киһи-хара буолбут.

Варвара Гаврильевна ханнык да үлэттэн чабыйбат, хоһуун үлэһит этэ. Киһиэхэ дьоно-сэргэтэ өрүү убаастабыллаахтык сыһыаннаһара, ону туоһулуур элбэх грамоталар бааллар. Кини - колхознай-совхознай тутуу бэтэрээнэ, үлэ ударнига, стахановка, 4 сиэннэх, 10 хос сиэннэх.

Күндү дьонум

Мин аҕам Платонов Василий Семенович 1905 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр дьаданы-бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Платонов Семен Николаевич, ийэтэ Табабаттан төрүтгээх Керемясова Акулина Ивановна. Платоновтар аҕыс кыыс, биир уол оҕолоохтор. Аҕам кыайан үөрэммэтэх, кыра эрдэбиттэн хара үлэбэ үлэли үөрэммит. 19 саастааҕар ийэбин Стручкова Наталья Никифоровнаны кэргэн ылбыт. Эһэтин хос аата Куобах диэн үһү - бука олус маҕан буолуо. Аҕам аах 1931 сыллаахха «Куодуй» холхуоска чилиэнинэн киирбиттэр. Ийэм араас үлэбэ үлэлээбит: ыанньыксытынан, үүт тутууччынан. Кинилэр 4 оҕолоохтор эбит. Аҕам холхуоска биригэдьиридээбитэ, өр кэмнэ сылгыһыттаабыта, Никаноров Дмитрий Антоновичтыын эмиэ өр үлэлээбитэ. Үлэлэрэ түмүктээх

этэ, убаһанан бириэмийэ ылаллара. Аҕам Ааллаах Үүннэ таһаҕас тийиитигэр иккитэ баран кэлбитэ. Уус-Маайаҕа, Ынахчаан бириискэбэ сылдыбытым диэн кэпсиирэ. Өссө Өймөкөөн диэки эмиэ сылдыбыт этэ. Кэпсэтэллэрин иһиттэххэ: «Быйыл уута кыра, онон сыарҕа, сэп алдьанара, олгуобуйа тосторо үксүүрү буолуо, ат охторо да кэмнэх буолуо дуо», - диирэ. Ол ыарахан айанга аҕабын кытта бииргэ Захаров Гриша, Прокопьев Николай Моисеевич, Прокопьев Тэрэнтэй (улахан Иннокентий буолуо) сылды-

быттар. 1942 сыллаахха 2-с хомуурга сэриигэ барбыта. 1945 сыллаахха саас кэлбитэ. Ат көрүүтүгэр сылдыбыт этэ. Япония империалистарын утары сэриигэ илдьээри бэлэмни сырыттахарына, хата «сэрии бүттэ, Япония бэриннэ» диэн буолбут. «Оо, онно үөрбүшпүт саҕа суоҕа», - диирэ.

Аҕам колхознай тутуу бэтэрээнэ, ударниктар слеттарын кыттыылааҕа, стахановец этэ. 1952 сыллаахха пиэнсийэҕэ тахсан баран Наахара орто оскуолатыгар рабочайдаабыта, харабыллаабыта. Онно да куһаҕана суохтук үлэлээбитэ, үгүс махтал суруктардаах.

Ийэм Платонова Наталья Никифоровна 1907 сыллаахха Бүтэйдээххэ Стручковтар диэн дыаданы баһынай ыалыгар бэһис оҕонон төрөөбүт. Кэргэн тахсан 2-с Наахараҕа олохсуйбута, 5 оҕолоох.

1931 сыллаахха «Куодуй» холхуос чилиэнэ буолбута. Холхуоска араас үлэҕэ үлэлээбит, ыанныксыттаабыт.

*Ахтыыны суруйдум Никифорова Елена Васильевна.
2011с., олунньу 9 күнэ.*

Дьонум, холхуоһум туһугар диэн үлэлээтэҕэ

Бииһи аҕабыт Карпов Петр Алексеевич (Тооһой) 1883 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр Каапын Өлөксөй диэн киһиттэн төрөөбүт, аҕата эрдэ өлөн үс сааһыгар тулаайах хаалбыт. Ийэтэ огдообо хаалан, кыанар ыалга хамнаска үлэлээн олордобуна Устинов Петр диэн киһиэхэ кэргэн тахсан, ол кэргэниттэн үс кыыс, биир уол оҕону төрөтөн аҕам бырааттанан, балтыларданан хаалбыт. Быраата Устинов Терентий Петрович «Быыкаайык» диэн хос ааттааҕа.

Кэлин улааппытын кэnnэ маачаха аҕата дьиэ туттарыгар көмөлөһөн Тараҕайтан төрүттээх Егоровтар кыыстарын Александраны кэргэн булан биэрбит. Онто эрдэ өлөн биир кыыс оҕолоох огдообо хаалан баран 1-кы Наахараттан Кириллина Елена Николаевна диэн биир уол оҕолоох огдообону кэргэн ылан, ыал буолан элбэх оҕолонолор. Оҕолоро эрдэ өлөн икки кыыс, икки уол, аҕабыт кыыһынаан бэһиэ буолбүшпүт да, ийэбит батыһыннары уола аймахтарыгар итиллэн улааппыта. Бииһи аҕабыт тулаайах хаалбыт буолан кыра эрдэбиттэн аймахтарын кэрийэн улааппыт. Олох эририн-мускуурун эрдэ билэн үскээбит буолан олус мындыр, барыны билэр, толкуйдур дьобурдаах киһинэн билэллэр этэ. Аҕам дьону тургутан көрөр идэлээҕэ, сөбүлүүр дьонун ыныран аҕалан кэпсэтэрэ, сүбэлиирэ.

Кэлин кырдыан олорон, хайа эмэ оҕону улааттаҕына хайдах киһи буолуобун эн дэппэккэ таба таайара. Биирдэ Пахомов Алексей Семенович Хоcho оскуолатыгар үөрэнэр эрдэбинэ ыныран аҕалан хоннобута уонна өр баҕайы кэпсэспитэ, такайбыта быһыылааҕа. «Үчүгэй, өйдөөх киһи тахсыаҕа», - диирэ. Аҕам кырдыга улахан психолог быһыылааҕа.

Дуобакка үчүгэйдик оонньуура, куруук кыайыылаах тахсара. Үчүгэй экономист, баcтын асчыт этэ.

1930 сыллаахха аҕабыт сир үллэнигэ хамыһынайатыгар талыллан үлэлээбитэ. Онно Тохтоһут диэн олус киэн иэннээх сири 1-кы Наахараҕа, оттон Холгума нэһилиэгин сири «Быыс Күрүө», «Уот сиэбит» диэн сирдэринэн быһа астаран 2-с Наахараҕа анаппыт. Бу туһунан Холгумаҕа үлэлиир кэммэр оччолорго сир үллэнигэр үлэлэспит Васильев П.И. кэпсээбитэ. «Дьэ, мин эн аҕаҕар өлүөхпэр диэри өстүйэбин. Бииһи сирбитин быһа астаран ылбытын иһин, - диэн кыһыйара. - Эн аҕан улуу өйдөөх, ылыннарылаах сыты тыллаах киһи этэ».

1931-32 сылларга аҕам Алдананан Бодойбоҕо көмүс хостоонунугар сылдыан кэлбитэ.

1932 сылтан ыла аны Ааллаах Үүннэ таһаҕас таһытыгар биригэдьириинэн сылдыбыта. Үксүгэр 4 буолан үс-түөрт атынан сылдыаллар эбит. Кинини кытары быраата

Устинов Терентий Петрович, Куприянов Василий Егорович уонна нууччалыы үөрэхтээх Потапов Тит Егорович диэн киһи сылдыбыттара. Үксүгэр ити дьону илдэ тахсар быһыылааҕа. Айаннара олус кутталлаах буолара: арааһынай таас хайалар хапчааннара, сиикэй тарыннаах үрэхтэр, суол былдьаһыга. Манныкка дьэ мындыр өй, сылбырҕа туттуу, күүс-уох, албас-сатал, көлө санаатын билии, нууччалыы билии, быһаарсыы наада буолара. Дьыала толорорго Тит Егорович абырыыр этэ, үксүн кини бөрүбүөттээн сылдыбаллара. Бу курдук мин аҕам таһаҕас таһытыгар 10 сыл сылдыбыта.

Сэрии сылларыгар аҕабыт аны ферма сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. Бу олус эппиэттээх, ыарахан, үөрөҕө суох киһиэхэ олус эрэйдээх үлэ этэ. Дьонум, холхуоһум туһугар диэн санаанан үлэлээтэҕэ. Сут-кураан сатыылаабыт кэмэ этэ. От-бурдук курааннаан, аһыҥа ыһан, үрэхтэр, күөллэр уулара уолан, сут сыллар этилэр. Сүөһүгэ от тийибэт буолан Амма сиригэр Нуотара үрөҕүн ылан, онно тахсан оттоон, кыһын субан сүөһүнү, сылгыны көһөрөн кыстаан киирэллэрэ. Сэрии ыар сылларыгар аҕам от көрдөһө атын оройуоннары кэрийэрэ. 1942 сыллаахха Нам Түбэтигэр ферматын ыанньык сүөһүтүн кыстатан аҕалбыта. Син от булар буолан биир да сүөһү өлбөккө кыстыгы туоруура.

Үөрөҕө суох буолан улаханньык эрэйдэнэр быһыылааҕа. Үүтүн учуотугар миигин, сороҕор эдьийбин көмөлөһүннэрэрэ.

Сэрии ыар сылларын улахан сүтүгэ суох сүөһүлэрин сыл таһаарбытын иһин үчүгэй үлэлээхтэр кэккэлэригэр сылдыара. Сотору – сотору оройуонна, куоракка передовиктар слеттарыгар кыттара. Сэрии кэнниттэн эйэлээх олоҕу тутууга өссө ылсан туран үчүгэйдик үлэлээбитэ. Сыл аайы үчүгэй үлэтин иһин бириэмийэ ылара. Оройуонтан тойоттор тахсан аҕабын партияҕа киллэрэ сатыыллара, үөрөҕүм суох диэн буолуммата.

1950 сыллаахха дылы фермаҕа сэбиэдиссэйдэбитэ, ахсынньы ыйга, өлүөн эрэ иннинэ, Пивоваров Н.Н. диэн эдэр киһиэхэ үлэтин туттаран баран өлбүтэ.

Аҕабыт эдэр сааһыттан өлүөр диэри сельсовет депутатынан, солбуйааччы сэбиэтинэн, холхуос бырабылыанньатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччытынан сылдыбыт. Партията суох буолан улахан чиэскэ, бочуокка тиксибэтэҕэ. Сэрии сылларыгар тыылга үчүгэй үлэтин иһин Сталин төбөлөөх мэтээллээх.

Уот кураан уоттаах сэрии сылларыгар 2-с Наахара нэһилиэгэр үчүгэй үлэһит дьон баара: сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит Колесов Дмитрий Федорович (Бөтүүк Миитэ), «Молотов» холхуос бэрэссэдээтэлэ Никифоров Егор Петрович (Туруйа Дьөгүөр) уонна Устинов Егор Христофорович олох эдэр саастарыттан салайар үлэҕэ үлэлээбит, буспутхаппыт барахсаттар этилэр.

Оскуола директора Уломжинская В.Р. нэһилиэккэ полит. үлэһит оруолун толорбута, сүбэһит-амаһыт, сырдатааччы киһибит этэ.

«Чаран» холхуоска Никаноров И.И., Игнатьев Ю.Е. бастыҥ үлэһиттэр этилэр. «Коммунаҕа» үчүгэй үлэһит дьахталлар бааллара: Кириллина Варвара -Баарысчыт, Никифорова Варвара-Баартыйалаах Балбаара, Захарча Кэтириис, Мотрена Прокопьева, Кириллина Екатерина. Толуу үлэһит дьоннордooх уонна олус түмсүүлээх буолан, Наахаралар сут-кураан, сэрии ыар сылларын этэннэ туораабыттара, биир да киһини хоргутан, тонорон өлөрбөтөхтөрө диэхпин баҕарабын.

*Суруйда Тооһой кыһа үлэ, тыыл ветерана
Карпова Марфа Петровна.
2011 сыл, олунньу ый.*

Бэрэ үлэһит дьоно

1963 сыллаахха Саха сирин самаан сайына сатыылаан турдагына, от ыйын орто-то, таһаҕас массыынаатынан айаннаан Амма суолугар күтүөтүм Байбаллыын кэлэн түспүспүт. Аны санаатахха «Ньамньаҕа» ферматын ортотунан, «Кэриэй өтөбүнэн» быһа түһэн «Тыымпы баалынан» «Саппыйа» алааска күүнүскү ыам саҕана кэлбит эбиппит. Нуучча дьыэтэ салҕааһыннаах балаҕан дьыэ тобус-толору дьонунан туолбут кэмэ этэ.

Сохуйбут санаабар нуучча эрээри уу сахалыы сангарар Серафима Матвеевна кэпсээн-ипсээн дьизэ иһин толорон кэбиһэрэ. Саамай баһылыктара эбээлэрэ Марфа Иннокентьевна эбит этэ. Сүрдээх кыра, хатыныр, куура хаппыт эмээхсин диэтэххэ, сиэттэрин буйойан хаһытаан-ыһытаан алааһы ылан кэбиһэрэ. Манна эдьийим Балбаара кийиит буолан сүктэн кэлэн, ыанньыксыттыы сылдьара. Мин кэлээт да эдьийбэр көмөлөһөн «Бэрэ» ферматыгар тахсыһарым.

Оччолорго Бэрэ бэйэтэ кыра бөһүөлөк курдуга. Дьизэ аайы толору ыал, сорохтор хастыы да буолан дьукаахтаһан олороллоро. Олох, үлэ, хамнас тигинээн ньиргийэн олороро. Ол курдук «Саппыйа» үрдүнэн уу кырбас кыра оҕолордоох Куприянов Егор Павлович уонна Мотрена Романовна олороллоро. Кинилэри сэргэ Карповтар дьиэлэрэ (Куоһаҕаска) көспүттэр этэ). Силлэхэ, тэлгэхэбэ Анисимова Елена-Сибигинэй Өлөөнчүк олороро. Суол нөҥүө кыра дьизэбэ Абрамова Мария Степановна аҕата, ийэтэ, кыһа Катя бааллара. Ортоку дьизэбэ Винокуров Кирилл - Кириискэ оҕонньордооххо Амыйыыс Марыыната кыһа Өкүлүүннүүн, сиэнэ Маринкалыын дьукаахтыыллара. Онтон Аргунова Настаа уола Ньюкулай, Никифорова Мария Петровна-Балаҕаннаах Маайа, Никифоров Егор Петрович-Туруйа Дьөгүөр оҕолорунаан дьукаахтыы этилэр.

Иккис эрээккэ Колесов Дмитрий Федорович-Бөтүүк Миитэ Татыһааһынаан, онтон Анисимов Сүөдэр Суоппуйатынаан, оҕолорунаан олороллоро. Ортоку балаҕанҥа Павлова Оппуруоһа уола Байбаллыын, кыһа Маайыстыын, иннилэригэр сэрии кыттыылааҕа, икки атаҕа суох Бубякин П.В. кэргэнэ Анисиялыын, уоллара Даниллыын олороллоро. «Саппыйа» үрдүнэн Исаков В.В. эмээхсинэ Маайа, эдьийэ Өлөксөөс, аҕата Төллөкө Баһылайдыын уонна уоллара Кириисэ олобуттара. Арҕаа өтгүлэригэр икки хараҕа суох Бубякин Иван Федорович кэргэнэ Сүөкүлэ, уолаттара Никита, Петр, кыргыттара Настя, Полина буолан олороллоро. Маайа саһарчы көрбүт, ыас хара хойуу суһуохтаах дьахтар «Саппыйа» күөлүттэн уу баһа киирэрэ, мэник-тэник уолун Кириискэни ыһыран тыа баһын аймыыр буолара.

Күн аайы Уйбаанчык оҕонньор киирэн кэпсээн-ипсээн тахсара, суолун төрдүгэр киллэрдэххэ иннибэккэ холку сылдьара. Иһээкэп Баһылай тутууга үлэтиирэ. Эдьийим илин хотонно Суоппуйалыын ынах ыра. Биирдэ эдьийим улаханлык ыалдыан бэйэм солбуйар буоллум. Күнүскү ыамҥа Кириискэ Балбаарата, сүрдээх түргэн туттуулааһын иһин «Дьараппалаан» диэн сүрэхтэммит, аһыныгас дууһалаах киһи кыһын Феняны көмөҕө биэрбитэ. Фенялыын хотон салҕааһыныгар ынах ыы олодохпутуна хап-хара хойуу кыргыылаах баттахтаах кыыс дьааһыһа-дьааһыһа аһан эрдэбинэ Феня этэр: «Ити Балааса диэн кыыс, эн кинини кытта оонньоомо сөп дуо?» Дьэ мантан ыла мин оҕо сааһым доҕотторунаан билсиһиим саҕаланан барбыта.

Суоппуйа хамсатын туора уоба сылдьар бэрт холку дьахтар, өрүү уолун Ылдьааны таптаан эймэнэрэ бу баар курдук. Улахан кыһа Настаа тэнгэ сылдьара. Кэлэбара Кириискэлэр дьизэлэрин таһынан аһарбытыгар биир кыыс өрүү дорооболоһоро. Ол Еля-Елена Кирилловна этэ. Биирдэ Куприяновтар кэннинээҕи ойуурга биир бэлэ-сипиэттээх киһи олорорун көрөн соһуйбуттаабым. Ол Пивоварова Өкүлүүннэ кэлэр Хаптаҕай киһитэ эбит. Ол сыл холбоспуттара. Иннэ гынан Оппуруос Кириискэлэргэ киирбитэ.

Абрамова Маайа бэтэринээр уонна осеменатор этэ. Катя кып-кыра чоп курдук кыысчаан этэ. Бөтүүк Миитэ Татыһааһа үт туттааччы, кыыстара Маруся үөрэнэ сылдьара.

Балаҕаннаах Маайа ыанньыксыт, Руслан кыра уол, кыргыттар суохтара, Егор Петрович –суотчут, уола Гоша, кыра кыыс Настя эмиэ бааллара. Аргунов Ньюкулай өрүү саа сүгэн бултуу барара, Настаа эмээхсин үлэлээбэт этэ. Сүөдэр-бостуук, Егор Куприянов биригэдьиир, Мотуруона оҕолорун көрөрө, Анныыска ыанньыксыттаан уурайбыт, Оппуруос сибиинньэ көрөр этилэр.

Бэрэ арҕаа баһыгар Нуучча Дьаакып кийиитинээн Сүөкүлэлиин, сиэнэ Ганялыын бааллара, уоллара Бааска соһуруу үөрэнэрэ. Аттыларыгар Поповтар- Григорий Васильевич дьизэ кэргэнэ, иннилэригэр Анисимов Егор Егорович, Марков-Эттиир Мэхээлэ диэн оҕонньоттор олороллоро.

Кыра Саппыйа иһэ өрүү толору буолара. Райпожа үлэлиир Николай Павлович уонна повар Дария Митрофановна оҕолоругар өрөбүл ахсын тахсаллара. Улахан эдьийдэрэ Өлөксөөс уолаттара Бүөтүр уонна Гоша бааллара. Кэлэ-бара физрук уол Иннокентий Павлович, Майаттан Владимир Павлович сылдыаллара. Михаил уонна Серафима учууталлыыллара, 2 уоллаахтара, оҕо-уруу ампаарга сытарбыт. Иннигэр эргэ балаҕан баара да киирбэт этибит. Куурусса сарайыгар толору Сталин томнара кыстанан турара. Дьиэбэ, ампаарга «Хотугу сулус» сурунаал толору этэ. Мин манна аан бастаан «Сүрэх тэбэрин тухары» романы, Чингиз Айтматов «Тэбиэн хараҕа», Эрилик Эристиин айымньыларын таттаран аахпытым.

Күһүнүгэр Карповтар дьиэлэригэр кыстыгы тахсыбыппыт. Балыктаахтан ийэм ынахтарын илдэ көһөн кэлбитэ. Бэрэбэ кыстаан, Саппыйаҕа сайылаан барыта 16 сыл олорубуппут. Ол устата сыыйа-баайа ыаллар көһүтэлээн, дьон-сэргэ солбуллан испитэ.

Кэлин Васильева Февронья Егоровна-Хомуньюус Хобороос кыһа Даша, Исаков Бүөтүр Илларионович, кэргэнэ Розалия Афанасьевна уонна кинилэр оҕолоро Гена, Афоня, Ларик, Лина, Роза. Устинов Семен Сергеевич, кэргэнэ Александра Васильевна, кыыстара Шура. Кириллин Василий Николаевич, кэргэнэ Даайа, бырааттара Василий, 6 уол, 2 кыыс оҕолоро. Прокопьев Прокопий Алексеевич, кэргэнэ Устиния Ивановна, 7 кыыс, биир уол оҕолоохторо. Сидоров Пивовар Яковлевич, кэргэнэ Мария Семеновна, 4 уол, 3 кыыс оҕолорунуун. Аргунов Николай Яковлевич, кэргэнэ Варвара, оҕолоро Настя, Коля. Попов Спиридон Афанасьевич, кэргэнэ Варвара Семеновна, 5 уол, 1 кыыс оҕолоро. Кириллин Павел Павлович, кэргэнэ Варвара Михайловна, мин, ийэбит Марфа Егоровна, оҕолорбут Вася, Давид буоламмыт өр кэмнэ ыаллыгы олорубуппут.

Бу дьон ыччаттардаах буоланнар, кинилэр олохторо оҕолоругар салҕанар. Билигин Бэрэттэн төрүттээхтэр аймахтыгы курдук санаһан, көмөлөсүһэн олоробут.

Биһиги Павлова Маайыс, Винокурова Феня, Анисимова Мила, Устинова Шура уонна мин оҕо сааспыт онкула Бэрэбит сиригэр ааспыта. Кыһынын бииргэ сылдьан үөрэнэн, сайынын фермаҕа ыанньыксыттары солбуйан, «Алааска» оттоон бэрт бэһиэлэйдик сылдыарбыт.

Оҕо курдук араас түгэннэри мүччү көтөн, киһи быһыытынан буһан-хатан иитиллэн тахсыбыппыт. Манна үрдүккэ-кэрэбэ, билиигэ-көрүүгэ тардааччыбыт Маайыс (билигин Захарова Мария Дмитриевна) буолара. Кини оҕо эрдэбиттэн барыны-бары улахан киһилии анааран билэрэ, быһаарар дьоһурдааҕа, онон инники уктар хамандыырбыт этэ. Феня (Романова Февронья Кирилловна) булугас сытыы өйдөөх, түргэн быһаарыылаах буолан өрүү санаттан-сананы, сонуну киллэрээччибит буолара. Мила –Балааса (Анисимова Мелания Федоровна) саамай уйаммыт, аргыый аҕай сылдьан лоп-бааччы быһаарсан, ырыаны-тойугу аргыс онгостон улааппыта. Шура (Захарова Александра Семеновна) кырдыаҕас дьон оҕотун быһыытынан онно-манна орооспокко, чөөмпөөр соҕус иитиллибитэ.

Мин оччоттон дьээбэни-хообону толкуйдааччы, өй уган биэрээччи, инники диэки дьулутар хамсатааччы быһыылаабым. Иннэ гынан бэйэ-бэйэбитин ситэрсэн, бэркэ тапсан сылдыарбыт.

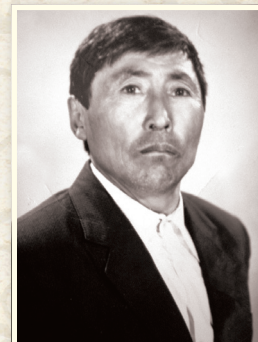
Фенябыт эрдэ ыал буолан биһигиттэн тэйэ быһыытыбыта. Уоннаабылар бииргэ тутуһан кэллибит. Сөбүлүүр идэбитин баһылаан, дьон сиэринэн үлэлээн-хамсаан, оҕолорбут, сиэннэрбит тустарыгар олохпутун анаан, түспэтиги кэрдийиһигэр киирдибит. Аны бэйэбит олох муудараһыттан эдэр ыччакка сүбэ-ама биэрэр көлүөнэбэ кубулдубут. Иннинээҕи көлүөнө олобун, үлэтин-хамнаһын ыччаппытыгар тириэрдэр ытык иэспитин чиэстээхтик толорорго ылсыһан эрэбититтэн киһи сүргэтэ көтөбүллэр. Бу үлэбит түмүктээх буоларыгар баҕарабыт.

*Раиса Иннокентьевна Кычкина,
СР чөрөбуриитин туйгуна,
Россия уопсай чөрөбуриитин Бочуоттаах үлэһитэ.*

Ахтар-саныр аҗалаах ийэбит

Биһиги дьоннорбут Аргуновтар Бэрэҕэ, Куоһаҕаска олоро сылдыбыттара. Аҕам ийэбинээн холбоһон икки оҕону төрөтөн, бэйэлэрин кэннилэриттэн ааттарын ааттатар дьоннору хаалларан бардахтара. Ийэм Аргунова Валентина Петровна Амма улуһун Бологур бөһүөлэгиттэн төрүттээх. Ийэм маннайгы кэргэниттэн икки уоллаах: Игнат Аммаҕа олорор, кэргэннээх, Павел Хорообукка олорор, кэргэннээх, элбэх оҕолоох. Биһиги аҕабытыттан Аргунов Николай Яковлевичтан икки кыыстаах уол оҕолоох. Биһиги аҕабыт сүрдээх булчут киһи этэ. Саас эрдэ хаарга туус ыһан, күл ыһан уу таһаарынан маннайгы көҕөнү, күһү биһиги сиирбит эбитэ үһү. Сайынын Бэрэ эбэтигэр илимнээн, туулаан балыгы быспат этэ. Күһүнүн, кыһынын туһахтаан куобаҕы да сиир этибит. Аҕабыт сүрдээх кэнэн, көнө майгылааҕа. Эдэр сааһын сут-кураан сылларга атаарбыт буолан бука олохтон эрдэ туораабыта буолуо. Аҕам кэпсиириттэн өйдөөн хаалбытым диэн сут-кураан дьылларга дьоннор тугу да сииллэрэ суох буолан, аанҕа сааллыбыт былыргы үйэҕэ хатан хаалбыт ынах тириитин ууга оргутан буһарбыта буолан баран сииллэрэ үһү. Дьоннор ачыктаан дыгдаччы сирэйдэрэ, атахтара иһэн хаалара үһү. Сэри кэмигэр буоллаҕа эбитэ дуу, хоту Булунна балыктыы диэн ыта сылдыбыттарыгар онно биһиги аҕабыт эмиэ барсыбыт этэ. Биир да балыгы сииргэ диэн биэрбэттэр этэ диирэ. «Барытын сэриигэ ытталлара дуу, туттараллара дуу?» - диир этэ.

Ийэбинээн бэйэ-бэйэлэрин өйөһөн-убаһан биһигини улаатыннарбыттара, булбуттара барыта биһиэхэ оҕолорго диэн буолара. Аҕам Бэрэ ферматыгар кэнники кэмнэргэ харабылынан үлэлээбитэ. Ийэм ерүү аҕабар көмөлөһөр этэ. Оскуоланы 1990 сыллаахха бүтэрэн баран Куталаах ферматыгар үлэлии тахсыбытым. Онно дьоннорбун илдэ баран түөрт квартиралаах дьиэттэн биригэр олорон үлэлээбитим. Аҕам онно ыалдыа-ыалдыа харабыллаабыта. Бэрэҕэ олорон ааспыт кэрчик кэммитин туохтааҕар да ордуктук саныыбыт. Онно олорбут дьоннору: Анныыска Бубякинаны, Сүөдэр, Суоппуйа Анисимовтары, Маайа, Былыгаар Сидоровтары, Үлүксээс, Сэмэн Захаровтары, Мотуруона, Дьөгүөр Куприяновтары, Даайа, Баһылай Кириллиннэри, Татьяна, Баһылай Сидоровтары олус күндүтүк саныыбыт, ахтабыт. Бэрэбит барахсан урут бэйэтин кэмигэр ферма бөҕөтө буолан, ыччат бөҕөтүн түмэн, сорохторун ыал онортоон, тигинээн-тангынаан эдэр буола сылдыбыттаах. Билигин Бэрэ оҕолоро, ыччаттара Хотчо олордохпут. Аргуновтар оҕолоро, сиэннэрэ диэн ааттарын ааттатар дьоннордоохтор.

*Ахтыыны суруйдум
Соловьева Анастасия Николаевна.
2011сыл, кулун тутар ый.*

Захар Яковлевич Колесов – төрдө-уһа, ыччаттара

Илин-Хангалас Наахаратыгар биир халыҥ аймах Көлөһүөптэр (Колесовтар) ХIХ үйэҕэ олорон ааспыттар.

«Төрдүгүтүн-уускутун оҕолоргутугар билиһиннэрин, кэпсээн. Муммут кус оҕотун курдук, кимтэн кииннээхтэрин, хантан хааннаахтарын билбэттэр, - диэн кырдыаҕас эдьийбит Прасковья Ивановна Оконешникова 4 көлүөнэни суруйан биэрбитэ. - Хаһан эмэ Наахараҕа тахсан, аҕа уһуттан саамай кырдыаҕас, үөрэхтээх учуутал убайдара Уламды баарыгар көрсүөххэ, сэлэргэниэххэ баара, оҕо сааспыт ааспыт, күлэн-оонньоон күөлэһийбит Чуочабылбытыгар да сылдыбыт киһи куһаҕана суох буолуо этэ».

(Бадараан Охоноохой), Хабырыыс (Хаалдыт Хабырыыс), Дьаакып, Сахаар, кыыс (аатын өйдөөбөттөр эбит, кини Тарасов диэн киһиэхэ кэргэн тахсыбыта үһү).

Бу алта биригэ төрөөбүттэртэн Захар Яковлевич кэргэнинээн 22-тэ оҕолонон 23 оҕону төрөспүттэр, кыралара игирэлэр эбит: Өлөксөй - Өлөксөөс.

Олортон биһиги көлүөнэ өйдүүрүнэн аҕыйах киһи хаалбыт. Улахан кыыстара Марыына Сосина – Сосиннар кийииттэрэ эбит. Онтон Нуучча Дьаакып (Сидоров) диэн былыр Манньыаттаахтарга үлэһитинэн сылдыбыт күүстээх-уохтаах нуучча төрүттээх киһи кэргэнэ этэ. Уоллара Гаврил Яковлевич учуутал техникумун бүтэрэн, армияҕа баран, сэрии толоонугар охтубута, кини огдообото Сүөкүлэ кыра Васятын улаатыннарар, үөрэхтээх үтүө киһи онорон баран өлөөхтөөбүтэ. Ол Василий Гаврильевич билигин бэйэтэ оҕолоох-уруулаах кырдыаҕас ыал аҕата, эһэтэ. Иккис кыыс Анна Захаровна (Тайҕа Ааныската) диэн бэрт кыраһыабай дьүһүннээбэ. Кини кыыс оҕо сылдьан убайын Хаалдыт Хабырыыһы батыһан Тайҕаҕа барсыбыт. Онно баран Коля Кэриэй диэн быраас киһиэхэ эргэ баран, Тайҕаттан (Незаметнайтан) сайын аайы күүлэйдии кэллэллэрэ. Кэлин Павловскайга – Төрүккэ Боһуудалар олбуордарыгар кыра дьиэ туттан, Мотодор диэн уолланан балачча өр олобуттара.

Үһүс кыыс баҕар бэһис да буолуон сөп, Елена Захаровна (Өлөөнчүк) кэргэнинээн Николай Анисимовтыгын иккиэйэҕин өр сылларга тынанан-куоратынан, бэйэлэрин тустарыгар эмиэ үлэлээн-хамсаан олорон ааспыттара.

Сахаар оҕонньор икки кыһа – Улахан Маайа, Кыра Маайа Моорукка эргэ барбыттара. Улахан Маайа Скрябиннар ийэлэрэ үһү. Кыра Маайа Окороков Романна тахсан уоллаах кыыс оҕоломмуттар. Уоллара Анисим Романович – Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа үрдүк үөрэхтээх учуутал, хоту үлэлии сылдьан өлбүтэ. Кыыстара Дария Романовна Герасим Герасимович Аргуновка – Аҕа дойду сэриитин ветерана, Үп министриэристибэтин ре-

Прасковья Ивановна – РСФСР үөрэҕириитин туйгуна, Үлэ Кыһыл Знамята орден кавалера, СР Үтүөлээх учуутала, «Учууталлар учууталлара». Кини ахтытыттан:

«Мэнэ-Хангалас улууһун 2-с наахара нэһилиэгэр Бааҕынаан Дьаакып (Яков Колесов) бэйэтин үйэтигэр кинээстээн олоҕорбута үһү. Кини аҕата эмиэ кинээс эбит. Үһүс көлүөнэ кинээһинэн кини уола Яков Яковлевич олох уларыйыар диэри кинээстэбит.

Иккис көлүөнэ кинээс – Дьаакып кэргэнинээн Балааҕыйалыын (Ефремова – Арҕаа Хангалас, Баҕарах) биэс уол оҕону, бири кыһы төрөспүттэр: Ньюкулай, Охоноохой

визора киһиэхэ кэргэн тахсыбыта. Дьокуускайга кулинарнай техникумна өр сылларга үлэлээбитэ, билигин пиэнсийэҕэ олорор. Соҕотох кыыстара Светлана Герасимовна – быраас, медколледж солбуйааччы директора, кэргэнэ Валерий Романович Васильевтыгын, үүт тураан үчүгэйдик үлэлии-хамсыы сылдьаллар, Герасим диэн уоллаахтар.

Дьэбдьэй диэн кыыс – Евдокия Захаровна Амма Наахаратыгар кэргэн барбыта үһү. Кини сыдыааннарын билбэппит.

Оттон Дмитрий Захарович – Мииккэ Иркутскайга художник үөрэбэр үөрэнэ сылдьан өлбүт.

Гаврил Захарович – Молоот Хабырыыс кэргэнинээн Самсонова Акулиналыын Нөөрүк-тээйигэ Төрүт диэн дэриэбинэбэ олохсуйбуттара. Кинилэр икки уоллаахтара: Андриан армиятттан ыалдыан кэлбитэ, Валериан өссө үөрэнэ сылдыан өлбүтэ.

Улахан Өлөксөй – Алексей Захарович уола Коммунаров Ким Алексеевич (Колесов Роман) сахалартан биир бастакынан авиатор буолбут, кэлин советскай – партийнай үлэһит, ЯФАН-на өр кэмнэ үлэлээбитэ. Кэргэнинээн Фелисата Степановналыын үс оҕолоохтор: Валерий Кимович Коммунаров, Наталья Кимовна Семенова, Галина Кимовна Эверстова. Бары үрдүк үөрэхтэнэн улахан үлэһит, ыал аҕата, эһэтэ, ийэтэ-эбэтэ буолан үлэлии-хамсыы сылдыбаллар. Моорук Өлөксөй – Алексей Захарович Мооруктан кэргэн ылан кыыс оҕоломмота, сиэнэ Василий Алексеевич Эверстов билигин бэйэтэ эппиэттээх дуоһунастарга үлэлээбит, уопуттаах үлэһит, норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, финансовай үлэ туйгуна. Дьонун-мааны ыал аҕата, эһэтэ, Майаҕа олороллор.

Александра Захаровна - Өлөксөөс 1914 сыллаахха Наахараҕа төрөөбүтэ. Захар оҕонньор кыра кыыһа Павловскайга Васильевтарга (Боһуудаларга) кийиит. Боһууда уола Баһылай оҕотугар Иван Васильевичка кэргэн тахсан бэрт үчүгэйдик олорбуттара. Алтата оҕоломмуттарыттан үһэ куор ыарыыга ыалдыан утуу-субуу, кыра сылдыан өлөөхтөөбүттэрэ».

Аҕабыт Иван Васильевич – бэрт үлэһит сытыы-хотуу киһи. Биригэдьиридди сылдыан, Аҕа дойду сэриитэ саҕаланан бастакы ыңгырыыга түбэспитэ, 1941 сыллаахха Арҕаа фронтка барбыт. Бастаан Читаҕа үлэ фронугар сылдыан, бэйэтэ тылланан 1942 сыллаахха Арҕаа фронтка барбыт. Онно Курскай дуга туһаайытынан уоттаах сэриигэ түбэспит уонна онтон тахсыбатах, онтон «хара сурук» кэлэн дьиэ кэргэнин аймыыр (табаарыстара кэпсииллэринэн).

Ийэбит – Александра Захаровна «Красная огородница», «Саҕа олох» холхуостарга Сталин аатынан Государственной бириэмийэ лауреата Михаил Григорьевич Егоров салалтатынан оҕуруокка үлэлээбитэ. Үксүтэ илии үлэтэ буолара, былаан улахана, ону хайаан да толоруохтааххын. Киниэхэ биһиги, обургу оҕолор, көмөлөһөрбүт, мань таһынан бэйэбитигэр оҕуруот олордуюхтаахпыт. От-мас бэлэмнээһинэ, дьиэбэ кыра оҕолору, үс кыаммат кырдыаҕаһы көрүү диэн кыһалҕа эмиэ баара. Биһиги эдьийбинээн ынахпыттын көлүйөн маспытын, мууспутун тизэйэрбит (Энсиэли хаһыат).

Ийэбит барыны бары сатыыра, иистэнэрэ: танаспытын-саппытын барытын бэйэтэ түүннэри олорон тигэрэ. Хаһан барытын ситиһэрэ буолла... Ас-танас кырыымчык кэмигэр оҕуруот олордон – атыгылаан, кутуйах хасааһын (оҕолор) хомуйан, бурдук тардан аһаан сут-кураан кэми, ыарахан да буоллар, этэннэ туораабыппыт.

Эдьийбит Анна Захаровна үтүө майгылаах, барыбытыгар көмөлөһө сатыыра. Мигин эдьийбинээн батыһыннара сылдыан аймахтарбытын кытта билиһиннэрэрэ. Онтон ыла чугас аймахтарбытын: Оконешниковтары, Коммунаровтары, Конфей Яковлевич Колесовтары, Аргуновтары, Нина Гаврильевна Корякинаны, Евдокия Афанасьевна Макарованы, Бубякин Никифор Николаевичтаағы, Сидоров Василий Гаврильевичтаағы кытта билсигэбит, истигэбит.

Александра Захаровна оҕолоро:

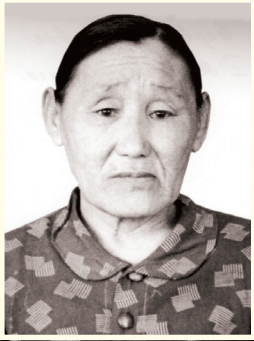
Татьяна Ивановна педучилищени бүтэрэн учуутал, СР, РФ үөрэҕириитин туйгуна, «Учууталлар учууталлара» бэлиэлээх, Майаҕа биир биллэр ыал кэргэнэ Лев Егорович Зыковтыын – Саха АССР үтүөлээх учуутала, түүрт оҕону төрөтөн, барыларын үрдүк үөрэхтээн, үтүө-мааны ыал онортообуттара. Л.Е.Зыков 1941-1942 сылларга 2-с Наахара сэттэ кылаастаах оскуолатыгар математика учууталынан, завучунан үлэлээбитэ. Билигин Татьяна Ивановна оҕолорун, сиэннэрин сылаас тапталларыгар куустаран, күндү хос эбээ буолан бочуоттаах сынныаланна олордор да художественнай самодеятельноска кыттан кэрэ куолаһынан дьонун-сэргэтин үөрдэр.

Мин, Васильев Анатолий Иванович, тутуу инженера идэлээхпин, дьоммун барытын көһөрөн аҕалан (ийэбин, бырааттарбын, балтыбын, эбэбин, эһэбин, ийэ кынныбын, кылыммын) Нам улууһун 1-кы Хомуस्ताах нэһилиэгэр олохсуйбуппут.

Анатолий Васильев.

Ийэм туһунан

Ийэм Захарова (Прокопьева) Варвара Егоровна 1910 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр дьаданы кэргэннэ төрөөбүт. Революция иннинэ төрөөн үөрэммэтэх. Эдэр сааһыттан үлэҕэ сыстан сүөһү иитиитигэр ыанньыксытынан үлэлиир. Колхоз биир тутуах үлэһитэ буолар. Ийэбин сэрии саҕаламмыт сайыныгар кэргэнин Уйбаныап Баһылайы, 15 саастаах уолун Дьуонаны хоту Быков Мыыска балык үлэтигэр ытталлар. Ийэм кыайыылаах үлэтин иһин Сталин төбөлөөх мэтээлинэн наҕараадаланар. Сэрии бүтэрин кытта 1945 сыллаахха дойдуларыгар төннөн кэллэр. Ити сыл эдьийим Аанчык төрүүр. Сотору кэргэнэ Баһылай ыалдыан өлөр. 1949 сыллаахха ийэм мин аҕабар Захаров Иринарх Михайловичка кэргэн тахсар. 1951 сыллаахха мин төрүүбүн. Хотуттан кэлээт ийэм «Коммуна» колхозка ыанньыксытынан үлэлиир. Мин билэрбинэн, кыстык ферма «Куталаахха», сайылык ферма «Синньигэскэ» олус кэрэ айылҕалаах сирдэргэ олорубуппут. Ийэбин кытары уһундук ыанньыксытынан Никифорова Варвара Гаврильевна (Баартыйалаах Балбаара), Матвеев Гаврил Гаврильевич (Гаанньа), Григорьева Акулина Ивановна (Өкүлүүн), Григорьева Ольга Петровна (Уокка), Никаноров Иннокентий Иванович (Лэгэнтэй) үлэлээбиттэрэ.

Ыанньыксыт – ыарахан илии үлэтэ, өрөбүлэ, уопускаата суох кыһынын кыраһыын лаампатынан сырматынан уон биэс-уон сэттэ ынаҕы күннэ үстэ илиинэн ыаһын, ньирэйдэри көрүү-аһатыы, сүөһү ноһуомун ыраастааһын, таһырдыа түннүгүнэн быраҕыы, көөнньөрбө оноруу уонна да атын иһпэй-туппай үлэ элбэҕэ. Сайынын былаан түһэрэн ыанньыксыттары отторот этилэр. Ферма үлэһиттэрэ олус иллээхтик-эйэлээхтик биир дьиэҕэ үс-түөрт ыал дьукаахтаһан олорубуппут. Ийэм ааҕы ааҕарга-суруйарга үөрэтэ саабыттара да нэһиилэ илии баттыыр эрэ буолбуттара.

Билигин өйдүүрбүнэн, биэстээхпэр-алталаахпар Куталаахха олорон кыһын ыалдыбыппын аҕай. Сыттыгым, суорҕаным хотуо. Ийэм мин ыалдыбыппын билбит буолуохтаах да сүөһүлэрин ким көрүөй-аһатыай, ынахтарын ыы бардаҕа дии, кинини солбуйар киһи суох буоллаҕа. Арай таһырдыаттан арыһыт Никанорова Мотуруона киирэн мин ыалдыбыппын көрөн сатыы Хотчоҕо биэлсэргэ сүүрбүт. Биэлсэр атынан кэлэн миигин балыһаҕа илдьэ барбыт. Майаҕа киирэн балыһаҕа өр эмтэнэн үтүөрбүтүм, өлө сыспытым.

Бэс ыйын сағата сайылыкка көһүү умнуллубат кэрэ түгэн буолара. Сайылыкпыт ньаассын отунан тэлгэммит, араас дьэрэкээн сибэккилэринэн киэргэммит буолара. Күөрэгэй чыычаах күөх халлаантан түспэккэ ыллаан дьырылатара. Ынах мангырааһына, ньирэй мэнирээһинэ, орус мөңүрүүрө, үөр сылгы танытытын тыаһатара, оҕо-аймах айдаана бу мин ойор-тэбэр оҕо сааһым алыптаах музыката буолан сүрэхпэр сөңмүт.

Ийэбэр Варвара Егоровнаҕа «Коммунистической үлэ ударнига», «Оройуон бастын ыанньыксыта» ааттары инэрбиттэрэ. Ити бэлиэлэр ол кэмнэ кини үлэтигэр үрдүк ситиһиилэрин кэрэһиттэрэ буолаллар.

Биир туспа сыаналааһынынан Майаҕа бастын үлэһиттэри сынньатар (кырдыаҕастар сынньанар дьиэлэригэр) пансионатка сынньаммыта буолар.

Ийэбин батыһан Куоһаҕаска лааппыга сайынын биірде-иккитэ барсар этим. Халдыайыга мин хайаан да Платонова Евдокия Михайловналаахха (Ааҕардарга) сырытыннарым, Бүөккэлээх, Ганяны кытары оонньуу-хоно хааларым.

Мин оннубар ийэбин кытта доҕор уонна көмө буолары кыра Шура барсара. Хас да хонон баран мин Бүөккэлиин сайылыкка төннөрүм. Ийэм кыра Шураны дьонугар илдьэн биэрэрэ. Аны Бүөккэ хас да хоно-оонньуу сайылыкка хаалара.

Ийэм Варвара Егоровна эдэр сааһыгар колхоз ыарахан үлэтигэр тонгон-хатан, доруобуйатын айгыратан, ыарахан ыарыыга ылларан атырдыах ыйын 1 күнүгэр 1963 сыллаахха бу орто дойдуттан букатыннаахтык барбыта. Кини олоҕун кыһа, уола, уон биэс сиэннэрэ, уон аҕыс хос сиэннэрэ салгыыллар.

Уола Виктор Захаров

Майа ээлиэнньэтин Бочуоттаах гражданина. Олунньу 17 күнэ 2010 сыл.

«Новай» холхуос олохтоохторо

Мин аҗам Никаноров Антон Павлович 1915 с. төрүөх, ийэм Никанорова (Колесова, Васильева) Марфа Васильевна 1919 с. төрүөх. Эһэм Никаноров Павел Никитич бизес ини-биилэр эбит: эһэм Байбаас, Уйбаан, Көстөкүүн, Антон, Ньюкулай (Түүрэй). Олорбут сирдэрэ «Дүөдэ», «Эмис күөл» диэн алаастар. Эһэм Байбаас быраата Уйбаан сэриигэ бараатын кытта 4 оҕону: Лэгэнтэйи, Ньюкулайы, Бииктэри, Раяны аҗабынаан иппиттэрэ, атахтарыгар туралларыгар, ыал буолалларыгар көмөлөспүттэрэ. Көстөкүүн уус эбитэ үһү. Эрдэ түбүркүлүөс ыарыыттан өлөн, санаһым Үлүксээс түөрт оҕону кытта соботох хаалбыт. Эһэм кинилэргэ эмиэ төһө кыалларынан көмөлөһөр этэ.

Онтон Антон быраатын уолун Миитээни ылан иитэн, улаатан ыал буолуор диэри бииргэ олорбуттара. Убайым Миитээ быраата Дьөгүөр арахсан барбыт ийэтин Вераны кытта барсыбыт, улаатан баран кэлэ-бара сылдыбыта, сибээһин быспатаҕа. Убайым Түүрэй Ньюкулай сэриигэ барбытын кэннэ кийиитэ Мотуруона кыра оҕолоох хаалбыта. Кини эмиэ бииргэ олорон, холхуоска ыанньыксыттаан уолун Никаноров Антон Николаевичи улаатынарбыта. Биһиги эһэбитин кытаанах, киннээх диэн кэпсэтэр этибит да, аны санаатахха биир да тулаайаҕы бырахпакка олох суолугар таһаарбыт сүдү үтүөлээх эбит. Дьэ улаатан, олоҕу билэн махталбытын этэбит. Эһэбит барахсан, Байбаас оҕонньор, баар буолан бары да дьон буоллахпыт. Иппит оҕолоро: Никаноров Николай Иванович Дмитриева Анна Никифоровналыын үс оҕону төрөппүттэрэ. Убайым кэлин үрдүк үөрэҕи бүтэрэн, олоҕун үгүс өттүн салайар үлэҕэ анаабыта - Павловскайга, Ленин аатынан сопхуоска директорууна, Минсельхозка миниистир солбуйааччытынан үлэлээбитэ. Оҕолорун атахтарыгар туруорбута. Кини убайа Иннокентий Иванович сэрии ветерана, түөрт оҕолоох. Санаспыт Маайаны кытары үйэтин тухары холхуоска, сопхуоска үлэлээбиттэрэ. Виктор Никаноров -саха тыһаатырыгар артыыстыы сылдыбыта, самодеятельнай композитор, култуура туйгуна. Горнайтан төрүттээх Мариялыын Виктор уонна Дуня диэн оҕоломуттара. Иккис кэргэнигэр Зинаҕа түөрт уол оҕолоох. Эдьийбит Рая Чүүйэҕэ Константинов Василий диэн киһиэхэ эргэ тахсан 7 кыыс оҕону төрөппүтэ.

Рая 5 оҕоломмота, кэргэнин Дмитрийдийин потребкооперацияҕа үлэлээбиттэрэ. Убайым Власий Константинович үйэтин тухары тутууга үлэлээбитэ. Ленин орденын кавалера, үлэҕэ килбиэнин иһин мэтээллэрдээх. Биир кыыс оҕолоох. Балта Маруся типографияҕа үлэлээбитэ. Быраата Исай Дьокуускайдаагы киин типографияҕа инженердаабыта. Кэргэнинээн Глафиралыын үс кыыс оҕолоохтор.

Убайбыт Дмитрий Антонович сэрии ветерана, үйэтин тухары сылгыһыттаабыта. «Байкалов» сопхуос лауреат сылгыһыта. Кэргэнинээн Наталиялыын 6 оҕону төрөппүттэрэ.

Убайым Егор Антонович сэрии кыттылааҕа. Саха сириин авиациятын Бочуоттаах үлэһитэ, үс кыыстаах.

Биһиги дьиэҕэ аҗабыт Антон Павлович - аҗа баһылыкпыт этэ. Аймахтарга барыларыгар сүрүннүүр киһибит этэ. Кини 1936 сыллаахха Дьокуускайга пед. училищени бүтэрэн баран учууталлаабыта. Тиэлиги, Наахара оскуолатыгар алын кылаастарга үлэлээбит. Саамай бүтэһик Сото Мөҥүрүөн оскуолатыгар 1948 сыллаахха директорды олон ыалдьан уурайбыта. Ол олон холхуоска ревизия ытарга көмөлөһөр этэ. Кэлин рентген-техник буолан Хомустаахха санаторийга үлэлээбитэ. Иллэн кэмигэр хаартыскаҕа түһэриинэн дьарыктанара. Дэриэбинэҕэ бастаан патефону, радиону, бэлэсипэти, илии панаарын кини аҗалбыта. Олус элбэҕи аҗара, кыралаан хоһоон суруйара. Аҗам бииргэ төрөөбүттэр 10-лар, онтон соботох кини тыыннаах хаалбыт.

Кини туһунан коллегата Карпова Варвара Петровна маннык ахтар: «Биһиги Туппакаанга үөрэнэ сылдьан бастаан Антон Павловичы көрбүппүт. Оҕолор «эдэр буолан баран учуутал үһү» диэн кэпсэтэллэр этэ. Антону ааҕарга Наумовскай Михаил Гаврильевич үөрэтэн, оскуолаҕа ааҕар оҕо кирибит. Мандалинаҕа, скрипкаҕа бэркэ оонньуура. Наһаа элбэҕи билэрэ. Барыта 15 сыл учууталлаабыта».

Аҕабын кытары бииргэ учууталлаабыттар Климентов Терентий Терентьевич, Дмитрий Терентьевич, Наумовскай М.Г., Саввин И.И.

«Саҥа дәриэбинэ» холхуос турар сирэ «Эмис күөл» соҕуруу, «Көппөхтөөх» күөл хоту, «Илиптэттэн» соҕуруулуу тыа быһыгар бэрт кыра сиргэ уонтан эрэ тахса ыал буолан олорубуппут. Ону таһынан «Чаранга» - Сивцев Бүөтүккэ, «Бэчичимэҕэ» - саҥаһым Мотуруона, Никаноров Прокопий Иванович, Варвара Ивановна, Григорьев Алампадист, Григорьев Прокопий олоруттара. «Новайга» бэйэтигэр биһиги, эһэм Павел Никитич, Климентьева Т.М. бырааттара Василий Павлович, Сидоров Коля, Дуня, эбээлэрэ Уһун Маайа, Суоппуйа, Үлүксээс сиэнэ Григорьев Хабырыыс олоруттара. Биһиги аттыбытыгар Григорьев Уйбаан (Аана уола), Григорьев Егор, онтон кинилэр тастарыгар Никитин Н.В. кэргэнэ Татьяна, оҕолоро Коля, Петя олоруттара. Никаноров И.И. кэргэнэ Ольга, оҕолоро Иван, Афоня, Вася, Таня, Исак, Фекла, Феня, Назар, эбээлэрэ Хобороос олоруттара. Никаноров Константин (Тыаһыт уола) быраатын Уйбааны кытта олооро. Оҕолоро Маайыс, Дуунһа, Ньюкулай, кыралара Лина, Уйбаан оҕолоро Кээтии, Варвара. Никаноров Иван Николаевич, ийэтэ Настаа, кэргэнэ Ксения, оҕолоро Маайыс, Настя, Надя бааллара. Григорьев Афанасий кэргэнэ Хобороос, оҕолоро Шура, Вася, Варя. Ойуун уола Ньюкулаас, кэргэнэ, кыһа Маайыс, уола Ким. Ефремов Ньюкулай (Морускуой) кэргэнэ, кыһа Маппа, уола Пиригрин. Ефремов Егор кэргэнэ Оппуруоһа, оҕолоро Афоня, Коля. Игнатьев Прокопий уонна Огдооччуйа уолаттарынаан олоруттара.

Дэ итиччэ эрэ киһи холхуос буолан олорубуппут. Биһиги кыра сылдьан оҕус сиэтэн, сыыс ыраастаан, кукуруза олордунан, арыый улахаттар окко сылдьан, бурдук быһан, оҕуһунан от-мас тиэйэн үлэ бөҕө этэ. Аны үлэбит электричество уота суох буолан барыта илии үлэтэ этэ.

Никаноров Исак Иванович – биригэдьиир, кэлин Никита Васильевич биригэдьиирдэбитэ. Балы кэрийэ сылдьан үлэҕэ таһаарар этилэр. Кыһын оҕолор ыһыы бурдугун сыыһын ыраастыыр этибит. Ити аҕыйах да ыал буолларбыт кыһын быыбарга, Сталин төрөөбүт күнүгэр, саҥа дьылга танхалаан, тон дьиэни ириэрэн бырааһыннык бөҕө буолара.

Дэ итиччэ кыра дәриэбинэттэн дьонно ааттанар улахан дьон тахсыбыттара: Афанасий Егорович Ефремов - народнай артыыс, Николай Гаврилович Устинов - учуутал, Афанасий Ефремов - сахалартан бастакы балет артыыһа, Виктор Никаноров - мелодист, Дьячковскай Ньюкулай - уус, Никаноров Николай Иванович (чыгычаах Куолата) - улахан салайааччы, Никанорова Татьяна Исаковна - ветврач, Никанорова Варвара Антоновна - ветврач, Никанорова Марина Антоновна - СГУ методиһа. Юрий Еремеевич Игнатьев - сопхуос директора, СР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ.

Билигин кырдьан баран урукку олохпутун астына ахтабыт. Бары биир дойдулаахтар бар махтана хаалабын. Оҕолоргут, ыччаттаргыт дьоллоох-соргулаах. инники кэскиллээх буоллуннар.

*Ахтыыны суруйдум Никанорова Варвара Антоновна.
26.02.2011 с. Дьокуускай.*

Күн аайы биирдии гааны охсорум

Уончалаахпар аҕабын кытта сылдьаммын саас ыһыга оҕус сиэтэр этим. Ыһыны бүтэрээт да бурдук ыспыт сирбит бааһынатын күрүөтүн сабаат, аны ходуһа ыраастааһыныгар киирэрбит. Ньюкулун кэнниттэн ыам ыйын 25-н диэки сайылыкка көһөн тахсабыт. Сайылыкка тахсаат да ийэм кымыска анаан биир биэни ыыр, онно мин ыаҕас тутан биэрэбин. Оччолорго ыһыах диэн буолбат этэ. Ийэм ити биэтин үүтүнэн бэйэбит иһэрбитигэр кымыс онороро.

Сэрии иннинэ окко үлэлиирбэр Бырдья уола Миисэ биригэдьи-рдиирэ. Дьахталлар элбэхпит: Ньилбэк кыыһа Өкүлүүн, Бокку-ойа, Баартыйалаах Балбаара, Ааһар ойоҕо Дьэбдьизэй. Биригэдьиир-бит хотуур онорон биэрбитинэн от охсорбут. Миигиттэн 5 сыл ба-лыс балтым Таанһа, Хаптаҕас Маайата уонна да атын кыра кыр-гыттар от мунһаллара.

От үлэтин кэнниттэн аны бурдук быһытыгар барабыт. Бурдук кэнниттэн малатыылкаҕа үлэлибит. Малатыылка «Кутуйаҕа» ту-рар. Баайбыт бурдукпут түүтэхтэрин малатыылкаҕа сыстаран бур-дугун туспа кууллаан иһэбит, солomotун фермаҕа сүөһүгэ тэлэххэ анаан туспа кэбиһэн иһэбит, сүөһүгэ сиэппэттэр. Оччолорго от, бур-дук үүнэр этэ.

Сэрии инниттэн саҕалаан 7 сайын курааннаабыта, онно издэйбиппит. Алаастарбыты-гар туох да үүммэт, ыспыт бурдукпут курааннаан хаалар, онно эбии аһыҥка бөҕө өрө туран кэбистэ, күөллэр оноччу уоллулар, тыа бөҕө умайар. Аны сэрии буолан эр дьон эдэр өттө армияҕа бардылар, хас да ыңырыыга. Үлэһит диэн олох суох буолла. Бары-та оҕо, дьахтар, оҕонньор, эмээхсин эрэ хаалла. Биригэдьиирбит Бырдья уола Миисэ сэ-риигэ ыңырыллан барбытын кэннэ Майыһыай ананна биригэдьииринэн. Киһибит үөрөбү-суох, таах тылынан дьаһайар. Күһүн фермаҕа 3-4 көлөнөн от тийиитигэр ананым. Күн кылгаһыгар 2-тэ, күн уһаабытын кэннэ 3-тэ кырынар буоллум. Сүөһү элбэх: 100-кэ ынах, ону таһынан субан, кыра сүөһү барыта. «Куталаахха» Хаптаҕастар дьиэлэрэ баар этэ, онно Майыһыайдаах олороллоро. Мин кинилэргэ дьиэлэнэбин. Сырҕам алдьаннаҕына Майыһыай онорон биэрэр уонна сүбэлиир – оту хайдах тийэргэ үөрэтэр. 3-4 оҕуһунан ити курдук үлэлээн син ферма сүөһүтүн отунан хааччыйан олорбутум. Сарыарда халлаан сырдыгыта үлэбэр барабын. Сүөһүнү сутаппатаҕым. Сахаарап Уйбааннаах эмээхсининээн Сахааччалыын сүөһүгэ иккиэн үлэлиллэр, кыыстара Үстүүнкэ оччолорго кыра.

Ити кэмнэ фермаҕа үлэлээбиттэрэ: Көстөкүүн ойоҕо Кэтириис, Борокуоппайаба Бокку-ойа, Көппүт ойоҕо Сүөкүлэ, Ньилбэк кыыһа Өкүлүүн. Суон Хабырыыс, Партиялаах Бал-баара ол дьыл хонууга үлэлээбиттэрэ быһыылааҕа. Аны алаастарга сылгы аһаттардылар, онно сылгыга анаммыт оту көлөнөн тийэн сиргэ ыһан төрүүр биэлэри аһатабыт. От бүттэбинэ атын алааска көлөнөн көһөн тийэн онно ыһан аһатабын. Саас хаар хараарбы-тын кэннэ арҕаа «Хаастаахха» оскуолаҕа оттукка анаан, ыһыыга киириэххэ диэри саһаан эрбибит. Онно элбэх буолан сылдыабыт: Никифорова Варвара, Кириллина Кэтириис, ону таһынан «Куталаахтан» фермаҕа үлэлиир дьахталлар бары тахсан эрбиллэр.

Мин ийэм бииргэ төрөөбүттэрэ 3 кыыс, 2 уол. Биир быраата аармыйаттан кэлбитэ. Урут аармыйаттан кэлбит киһиэхэ эмп иһэрдэллэрэ үһү. Киниэхэ эмп иһэрдэллэрин кытта тутта барбыт. Таайым куораттан таһааран Бырамаҕа кистээбитэ.

Сайын от үлэтигэр наар охсууга сылдыар этим. Барыта дьахтар үлэлиир. Хоту-ур таптаһааччынан Сэмэнкэ оҕонньору сыһардылар, онно эбии Дьөгүөр оҕонньору. Оҕонньотторбут аанһа көрбөттөрө дуу – хотуурбутун эрбии тийһин курдук тийһэн тап-тайаллар. Ону тойотторбор баран үгэбин: «Оҕонньотторбут хотуурбутун сатаан таптай-баттар, тийһэн-тийһэн кэбиһэллэр», - диибин. Ону: «Инньэ диир буоллаххына бэйэбит да таптanan охсун, харахтаах, көрөр-истэр дьон», - диэтилэр. Онтон ыла аны бэйэбит таптanan, сытыыланан от охсор буолан хааллыбыт. Охсууга Ньилбэк кыыһа Өкүлүүн, Боккуойа, мин буолан сылдыабыт. Мунһууга балтым Таанһа, Хаптаҕас кыыһа Маайа, Хаптаҕас уола Тэрэнтээс диэн баара, ол кыыһа Маайыс, оҕонньорум балта Скрябина Ма-айа, Сиксиллэ Миисэ, Василий Давыдович, мин быраатым, Боккуойа уола Киэсэ, бары-та ахсыалар. Онно биһиги охсорбутун кыайан мунһубаттар. Мин күн айы биирдии га-аны охсор буолбутум.

Күһүн бурдук үлэтигэр сорох бааһыналары сиэрпэнэн быһар этибит. Ол быһа-быһа түүтэх онорон баайан иһэбин. Түүтэби соһулуоннаан ууран иһэбин. Бурдугу бурдук быһыыта бүппүтүн кэннэ малатыылкаҕа таһан сыстараллар. Туох да көхтөөх баһайытык үлэлиирбит, этиһии, кыҥкыйдаһы диэн суох.

Ийэм чааһынайыгар 1 ынахтаах этэ. Ол ынафын мин көрөбүн. Убайым Өлөксөй учуу-таллыыр, миэхэ көмөлөспөт. Тыаҕа тахсан мас кэрдэн, оппун тийээн олоробун. Оскуола оҕотун өрөбүлүгэр икки бырааппын илдэ тахсан маспытын быһан, тийээн нэдиэлэтээҕи отторбутун бэлэмнээн кэбиһэбит. Балтым кыра, ыарыһах этэ.

1941 сыллаахха аҕам бырааттара Миисэ, Ньюкулай, Байбаас ону таһынан Бырдья уола Миисэ буолан аармыйаҕа барбыттарын атаарбыппыт. Ол баран төрдүөн уоттаах сэрииттэн хайалара да эргиллибэтэҕэ, бары өлөөхтөөбүттэрэ. Убайым Өлөксөй 1941 сыллаахха куоракка үөрэнэн баран, Төнгүлүгэ тахсан учууталлыы сылдыбыта. 1942 сыллаахха ыам ыйыгар бэбиэскэ тутан аармыйаҕа барбыта. Ол баран, хата үлэҕэ сылдьан өлбөккө 1944 сыллаахха эргиллэн кэлбитэ уонна эмиэ учууталлаабытынан барбыта.

Сэрии кэнниттэн «1941-1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии кэмигэр килбиэннээх үлэтин иһин» диэн Сталин төбөлөөх мэтээли туттарбыттара. Онон «тыыл бэтэрээнин» аатын ылан, кэлин хас да юбилейнай мэтээллэринэн наҕараадаламмытым. Куоракка таас дьиэ биэрбиттэрэ, бу ааспыт алдьархайдаах сэриигэ тыылга харса суох үлэлээбитим аныгы былааһынан сыаналанан, билигин кыра кыыспын, сиэттэрбин кытта олоробун. Хас сайын аайы дойдубар Хотчоҕо тахсан сайылаан, дьону-сэргэни кытта кэпсэтэн, дуоһуя сынньанан киирэбин.

*Тыыл, үлэ бэтэрээниэ, Дьокуускай куорат олохтооҕо
Ермолаева Мария Иннокентьевна тылыттан*

Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич суруйдум. 2004 с., олунньу 13 күнэ. Хотчо бөһүөлөгэ.

Биһигини үлэнэн ииппиттэрэ

Мин киһини, ону-маны өйдүүр буолуохпуттан санаатахпына, биһиги дьоммут Бубякиннар оччотооҕу «Бэрэ» ферматын арҕаа өттүгэр баар кыракый өтөххө икки ыал буолан олороллор этэ. Бу сүрдээх үчүгэй, төгүрүк өтөх, тулата барыта тыа, аллара ыллык суол устун киирдэххэ сыыр анныгар, тыа тоҕойугар кыракый ыраас уулаах, ортотугар арыылаах «Саппыйа» диэн күөл бара. Онтон аһаан, уулаан олорбуттар. Бу күөл аттыгар эмиэ ыаллар олороллор этэ, үөһэ диэки «Бэрэ» фермата баара, элбэх дьиэлээх, дьонноох, оҕолордоох. Онно кэлэн биһиги оонньуур, көлүччэҕэ сөтүөлүүр этибит.

Аҕабыт Бубякин Иван Федорович, ийэбит Бубякина Фекла Васильевна, саха дьонун биир бастын ыала буолан элбэх оҕону төрөтөн, иитэн, ыал онорон, үөрэттэрэн баран бу күн сириттэн барбыттара. Аҕабыт кыратыгар аҕата өлөн ийэтэ соҕотоҕун ииппит, онон ийэтин аатын ааттатар буолбут. Настааччыа уола Уйбаанчык дуо, диэн кэлин дьон-сэргэ онон билэр киһитэ буола улааппыт, үрдүк унуохтаах, күүстээх, быһый, сангалаах-ингэлээх, сытыы-хотуу буолан, хотунан-соҕуруунан, баай дьонно үлэһитинэн сылдьан элбэҕи билэн-көрөн, кэлэн-баран киһи-хара буоллаҕа. Кэлин, илин «Бэс күөлэ» диэн сиргэ олохсуйан олорбут, онтон кэлин бу өтөххө көһөн хойукка дылы олорбуппут.

Ийэбит Эмис нэһилиэгиттэн төрүттээх сүрдээх сэмэй, эйэбэс, үлэһит, саха дьахтарын сизэринэн иистэннээн этэ. Бастакы кэргэннэрэ өлөн, кэлин биһиги аҕабытыгар кэргэн буолан, элбэх оҕону төрөтөн, олоро өлөн олох аһыытын, кытаанафын этинэн-хаанынан билбит, кэлин бу биһиги икки кыыс оҕо ордон сылдыабыт. Ийэбит көмүс унуоҕун Наахара нэһилиэгин сиригэр көмпүппүт.

Аҕабыт, ийэбит үлэһит дьон буолан биһигини үлэнэн ииппиттэрэ. Кыра оҕо эрдэпиттэн дьоммутун кытта оттуурбут, оттук мас бэлэмниирбит, муус ыларбыт, үлэҕэ барытыгар сылдыарбыт. Кэлин улаатан баран оскуоланы бүтэриэхпитигэр дылы сайын аайы колхоз отугар хайаан да барарбыт.

Аҕабыт оҕолорун үчүгэйдик иитэ сатыыр эбит, биһиги дьиэҕэ элбэх пластинкалаах патефон баара, гитара булан уолаттарыгар аҕалбыт. Кини ыллыырын сөбүлүүр этэ. Киэһэ аайы биһигини мунньан урукку олоҕун, хайдах сылдыбытынын, бултаабытын, сүүрүктээх күһүнү ууга түһэн нэһииччэ быһааммытын, онтон сылтаан хараҕа ылдьан көрбөт буолбутун абара кэпсиирэ. Сэрии сылларыгар холхуоска түүннэри-күннэри

үлэлиллэрин, биир да сүөһүнү-аһы сутаппатабын кэпсиирэ барыта дьонугар-сэргэтигэр туһалаах буолуохтаах диэн өйдөбүлү биэрэрэ.

Кини стахановец булчут аатын ылбыт, сэрии кэмигэр үтүө үлэтин иһин Сталин төбөтө мэтээллээх этэ, гражданскай сэриигэ бандьыттары тутууга актыбынай кыттыгытын иһин К.К. Байкалов махтал суруга баарын ийэбит уура сылдыарын биһиги ааһар буоларбыт.

Ийэлээх аҕам Наахара нэһилиэгэр ааттара ааттанар ыал этэ. Улахан убайдарым төһө да олохсуйбаталлар оройуонна биллэр дьон этилэр. Бубякин Иван Иванович – Саха республикатын үтүөлээх бырааһа, өр сыл кылаабынай бырааһынан олорбута, сэрии кыттыгылааҕа. Бубякин Никита Иванович өр сыл бу нэһилиэккэ учууталынан, завучунан, парткомунан үлэлээбитэ. Улахан эдьийдэр оҕолоро, сиэннэрэ билигин Дьокуускай куоракка олороллор. Бары үөрэхтээхтэр, оҕолоохтор, сиэннээхтэр.

Наахара нэһилиэгэ урут элбэх фермалаах, дэриэбинэлээх, толору ыаллаах сиринэн биллэрэ. Тоҕо диэтэххэ урут олорон ааспыт дьоммут түмсүүлээх, эйэлээх, үлэһит буолан, дьону-сэргэни тутан, оҕону-урууну биир сиргэ үөрэттэрэн, ынаҕы-сүөһүнү хото иитэн ньир бааччы олорбут эбиттэр.

Нэһилиэк сайдыан, чэчириэн наада. Биһиги дьоммут өбүгэ сирэ эстибэтин, дьон-сэргэ салгы олохсуйдун, чэчирии сайда турдун.

Анастасия Ивановна Бубякина

Ийэм эр киһи үлэтигэр

Мин ийэм Прохорова Фекла Давыдовна, тыыл, үлэ ветерана 1915 сыллаахха Амма оройуонун Олом Күөлүгэр төрөөбүтэ.

Аҕата - Прохоров Давид Иванович 1871 сыл төрүүх, ийэтэ - Прохорова Марфа Даниловна 1878 сыл төрүүх «Молотов» аатынан колхозка үлэлээбиттэрэ.

Энэм Давид Иванович 1968 сыллаахха Табаҕаҕа улахан кыһыгар Анна Давыдовнаҕа олорон өлбүтэ. Эбэм элбэхтик оҕоломмут, онтон уола Иван Давыдович 21 сааһыгар армияҕа баран, эдьийим Анна Давыдовна 1996 сыллаахха ыалдьан өлбүттэрэ.

Ийэм Фекла Давыдовна 8 сааһыттан «Молотов» аатынан колхозка «Даарда» суһаҕа оҕус сиэтиититтэн үлэтин саҕалаабыта. Колхозка эр киһи үлэтин барытын толорор этэ, ол курдук сайын от үлэтигэр, кыһынын сыл устата субуруччу таһаҕас таһыытыгар Эдьигээнинэн, Уус-Маайанан, Дьокуускайынан сылдыбыта. Кини эдэр сылдьан олус кыайыгас буолан, колхозка суол оҕоһуутугар, мас кэрдиитигэр, тибии типтэриитигэр, катогунан бурдук ыстарыытыгар үлэлээбитэ. Сэрии ыар сылларыгар, сут – кураан дьылларыгар элбэх эрэйи, кыһалҕаны көрсүбүтэ. Бутугаһынан, суоратынан, лэппиэскэнэн, кийһилэ хааһытынан сылдыбыттара. Сэрии кэнниттэн өр сыл ыанньыксытынан үлэлээн элбэх грамоталарынан, сыаналаах бэлэхтэринэн бириэмийэлэммитэ. Сталин төбөтө уонна элбэх юбилейнай мэтээллэрдээх, «Коммунистической үлэ ударнига» аатын ылбыта.

Кэлин Наахара балыһатыгар биир тэрилтэҕэ 30 сыл устата энкилэ суох үлэлээбитэ. Үлэлээбит кэмнэрин, бииргэ үлэлээбит коллективын, дьүөгэлэрин, быраастарын Д.М. Барабанованы, Е.А. Санникованы, А.П. Егорованы, Л.Е. Ефремоаны, Ф.А. Колесованы, П.Г. Колесовы уо.д.а. наһаа астынан туран ахтара – саныра, кизэн туттара.

Фекла Давыдовна кэргэнинээн Кирсанов Семен Афанасьевичтыын наһаа иллээхтик ньир-бааччы олорбуттара. Ийэм көрсүө - сэмэй, олус чиэһинэй, эйэҕэс, аһыныгас майгылааҕа, дьонно үчүгэйи эрэ баһарара, сүрдээх үөрүннэҕэ. Кини нэһилиэк общественной олоҕор актыбынайдык кыттара, чөл олоҕу пропагандалыыра.

Ахтыны суруйда кыһа А.В. Прохорова, Саха Республикатын муниципальной сулууспатын туйгуна, үлэ ветерана.

Олоџум доџоро Алексей Егорович

Мин олоџум доџоро Алексей Егорович Наахара аџыс кылаастаах оскуолатын 1963 сыллаахха үөрэнэн бүтэрбитэ. Оскуолаџа үөрэнэр кэмигэр бастаан Туппакаантан, онтон кэлин Бэрэттэн сылдьан үөрэнэн бүтэрбит. Оскуолаџа күннэ кырата иккитэ, арыт үстэ кэлэр-барар этибит диэн кэпсирэ. Ол курдук сатыы, арыт сүүрүүнэн утумнаахтык сылдьан дьарыктанан хайыһарга 3-с спортивной разряды толорбут, 4-с оройуоннааџы юбилейнай спартакиадаџа 200м. барьердаах сүүрүүгэ 2-с миестэ буолбутун ордон хаалбыт дипломнара туоһулуулар. Маны таһынан ГТО нормативын олох үчүгэйдик туттартаабыт.

1963-1966 сылларга Советскай Армия кэккэтигэр сулууспалаабыта. Сулууспалыыр кэмигэр «Отличник Советской Армии» түөскэ анныыллар бэлиэнэн, онтон ССРС Верховнай сэбиэтин президиумун 07.05.1965 ыйааџынан «20 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» мэтээлинэн наџараадаламмыт. Уонна 75055 нүөмэрдээх байыаннай чаастан үчүгэй сулууспатын иһин махтал суруктаах кэлбитэ.

Уолаттара Саша, Вова армияџа аџаларын туйаџын хатаран үчүгэйдик сулууспалаан иккиэн махтал суруктаах кэлбиттэрэ. Армияттан кэлэн баран Намнааџы 2№ СПТУ-га үөрэнэ кирибитэ, 1966 сыллаахха (1967 сыллаахха) бүтэрбитэ. Суоппар – автослесарь идэтин «с отличием» бүтэрбитэ. Үөрэнэ сылдьан училище общественной олоџор актыыбынайдык кыттан Намнааџы комсомол райкомун Бочуотунай грамотатынан наџараадаламмыта. Үөрэнэ сылдьан үнкүү ансамбылыгар кыттан, Москваџа съезд дыбарыаһыгар элбэх концертнай залларга үнкүүлээн кэлбитэ. Актыыбынай кыттыытын иһин республикатааџы профтехүөрэхтээһин управлениетын Бочуотунай грамотатынан наџараадаламмыта.

СПТУ-ну бүтэрэн баран Байкалов аатынан совхозка үлэџэ ылыллыбытын туһунан соџотох бирикээс сурулла сылдьар.

1968 сыл бэс ыйын 4 күнүгэр мин Алешалыын ыал буолбушпун, түөрт оџолоохпун. Саша, Володя иккиэн аџаларын курдук суоппар идэлээхтэр. Улахан кыыс Саргы үрдүк үөрэхтээх юрист идэлээх, кыра кыыс Настя медсестра, Наахара участковой балыыһатыгар үлэлии сылдьар. Барыта тоџус сиэннээхпит, 1 хос сиэннээхпит.

Биһиги аџабыт үлэтигэр олус эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһара. Ол курдук рейстэн кэлээт да, массынатын көрүнэн баран дьиэтигэр кэлэрэ. Сарсыарда эмиэ бэрэбиэркэлээн баран рейскэ тахсара. Алдьанаары туга эмит тыһаабыт буоллаџына, дьиэтигэр кэлэн аһаан баран, түүннэри онгосторо. Ол курдук, куруук көрүнэр буолан суолга эрэйдэм-мэккэ сылдьара.

Үлэтигэр үтүө суобастаахтык сыһыаннаһарын туоһута элбэх Бочуотунай грамоталарынан, хайџал суруктарынан бэлиэтэммитэ буолар. «За доблестный труд в ознаменовании 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина» - 26.03.70 мэтээлинэн наџараадаламмыта. Хочо отделениетыгар общественной үлэџэ актыыбынайдык кыттарар. Комсомольскай тэрилтэ сэкирэтээринэн талыллан, элбэх субуотуннуктары тэрийсэрэ. Культура эстафетатыгар бэйэтэ кыттарар, ону таһынан дьону тизээрэ.

1971 сыллаахха «Коммунистической үлэ ударнига» бэлиэни ылбыта. 1971 сыллаахха Наахара сэбиэтин депутатынан талыллыбыта. 1974 сыллаахха Байкалов аатынан совхозка «Лауреат суоппар» аатын ылан, Москва куоракка босхо путевканын сыннынан кэлбитэ. 1974 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонун 37№-х быыбардыыр уокуругар Райсовет депутатынан талыллыбыта. 1975 сыллаахха «За трудовую доблесть» мэтээлинэн наџараадаламмыта.

Төһө да кылгас кэмнэ үлэлээтэр үлэџэ сүрдээх эппиэтинэстээхтик, ис дууһатыттан кыһаллан туран үлэлээбитин кини наџараадалара туоһулуулар. Арыгы испэт, табах тардыбат этэ, чөл олоџу тутуһара. 1975 сыллаахха үлэлии сылдьан производствен-

най травма ылан, I группалаах инвалид буолар. Онтон 4,5 сыл устата санаатын олох түһэрбэтэбэ, куруук күлэ - үөрэ олорооччу. Мин төрөппүттэрим, күтүөттэрим тапты-ыллара, ытыктыыллара. Ийэм Марфа Васильевна, аҕам Харитон Иванович Смолин-нар Үөһээ – Бүлүүгэ үлэлии олороннор, биһиэхэ көһөн кэлэн сүрдээбин көмөлөспүттэрэ. Аҕам оннооҕор күтүөтүн снимогын, медицинскэй картатын илдэ Новосибирскэй куорат профессордарыгар илдэ сылдыбыта, ону кыайан операцияламмат, уһаатабына 1,5 сыл буолуо диэн ыппыттар этэ. Онтон олус хомойон төннүбүтэ. Икки төгүл Владивосток куорат «Садгород» куруордугар иккилии ыйдаах путёвканы булан, кэпсэтэн эмтэтэ сылдыбыппыт. Ону таһынан Федотов Николай Алексеевич саас аайы хатын сэбирдэбин бэйэтэ хомуйан аҕалан сытыарара. Ол да туһалаан 1,5 сыл оннугар 4,5 сыл сыттаба. Онон Николай Алексеевич үтүөтэ - өнгөтө умнуллубат.

1980 сыллаахха тохсунньу 10 күнүгэр олохтон барбыта.

Ахтыыны суруйдум Анастасия Васильева.

Санааны сайҕы таарыйа

Мин билигин Архангельскэй куорат олохтооҕобун. Уобалас бырабыыталыстыбатын судаарыстыбаннай сакааска агенствотын салайааччытынан үлэлибин.

Наахараба үөрэммит оскуолабын улахан баҕайы курдук өйдөөн-санаан сылдыбын. Маһынан оттуллар оһохтордоох этэ. Үөрэнээччилэр, учууталлар саас ахсын уокка оттуллар маһы бэлэмниир этибит. Дьэ онно күрэхтэһии киэнэ кытаанаба буолара. Аны кыһынын ол кыстаммыт маспытынан оһох оттооччу Мэхээлэ оскуола дьиэтин олох тымныпат этэ. Үлэтигэр сүрдээх эппиэтинэстээх да киһи эбит.

Кыра кылаастарга Андрей Васильевич Бурнашев атын сиргэ уларыһан көһүөр диэри биһигини үөрэппитэ. Бу аҕамсыһа барбыт киһи оҕону олус интэриэһиргэтэр кэпсээннээх, набыл, лоп-бааччы тыллаах өстөөх киһи этэ. Быстах кэмнэ Варвара Петровна Карпова, Анна Ивановна Кычкина үөрэтэ сылдыбыттара. Наһаа да үчүгэй майгылаахтара. Оҕо кинилэргэ ис дууһатыттан тартаран, умсугуйан истэр учууталлара этилэр. Орто кылаастарга Марков Андрей Афанасьевич, Никифоров Василий Давыдович, Молгарова Валентина Гаврильевна (Степановна), Бубякин Никита Иванович, Лебедев Дмитрий Николаевич, Саввин Иван Иннокентьевич, Кириллин Петр Самсонович, Платонов Иннокентий Иннокентьевич, Григорьев Петр Дмитриевич, Кириллин Иннокентий Павлович бэйэлэрин предметтэрин олус диэн ылсан үөрэтэллэрэ.

Санааны сайҕы таарыйа олох аҕыйах түбэлтэни кэпсээим.

Хас саас ахсын уолаттар бары кус булдугар умса-төннө түһэрбит. Ол ардыгар күрөөн, кистээн буолара. Биир сыл мин туттубут дурдам тоҕо эрэ Николай Гаврильевич Устинов сытар күөлүн нөһүө өттүгэр буолан биэрбитэ. Онон харанарбытын кэннэ бэрт сэрэбинэн сыбдыһан киирэн чөкө олорунан кэбиһэрим. Сарсыардатын эмиэ, хайдах эрэ көстүбэтэргин диэн саһан, ардыгар олох бөкчөччү туттан үөмөн тахсарым. Николай Гаврильевич сытыы харах мунутаан ону көрбөт-билбэт бэйэлээх буолуо дуо? Ол гынан баран биирдэ даҕаны мөхпөтөбө, тугу даҕаны билбэтэх-көрбөтөх курдук туттара. Мин түүнү быһа дурдаба олорон баран үргүлдү кэлэн оскуолабар үөрэнэ барарым. Ол үөрэнэ олорон сааскы сылаас күн уотуттан унуохтарым ууланнар утуһа олорор буоллахпына, Николай Гаврильевич эмискэ кинигэнэн бэрт тыастаахтык чопчу быраһан уһун уубун уйгуурдан кэбиһэрэ.

Үөрэх чааһынан эттэххэ, ортонон эрэ сыананан айаннаабыт киһи эгим. Ону билинэбин. Арай биирдэ математикаба экзаменга боростуой да соҕус тэнгнэбили сатаан суоттаабакка учууталбын Мария Егоровнаны хомоппутум аҕай быһыылааба. Ону хата Николай Гаврильевич эмиэ өрүһүйэн турардаах. Кини эппит тылларын билигин даҕаны өйдүү сылдыбын. «Кэлин өйүн үчүгэйдик туттабына үөрэнэр кыахтаах уол, бириэмэ көрдөрүө», - диэбитэ. Хас биирдии оҕо киниэхэ эрэнэр, итэҕэйэр тыллары олус чугастык ылынар эбит. Кэлин кырдык үөрэммит сылларбар Красноярскэйга, Дьокуускайга, Хабаровскэйга, Москваба кимтэн да итэҕэһэ суох үөрэммитим.

Мария Егоровна Никифорова биһиги үрдүкү кылаастарга үөрэнэрбит сағана бастаан практикатыгар кэлэ сылдыбыта. Кэлин үлэли кэлэн баран, биһиги оскуоланы бүтэрэр сылдыбыгар, кылааспыт салайааччытынан буолбута, кини илиитин иһиттэн көччөх буолан көтөн, олох киэн суолугар үктэммиппит. Оччолорго эдэркээн бэйэлээх Мария Егоровна танна-сапта, тутта-хапта сылдыар үрдүк культуратынан биһиги ис дууһабытын сүүйбүтэ, өйбүтүн-санаабытын өрүкүппүтэ. Үөрэтэрэ олус өйдөнүмтүө, тыла-өһө истингин эриэхсит. Дьингнээх учуутал бу маннык буолуохтаах диэн өйдөбүл бэл биһиэхэ, оройбутунан көрө сылдыар уолаттарага, кытаанахтык ингэн хаалбыта. Онтон кыргыттарбыт барахсаттары туох диэнгий, Мария Егоровнаҕа адьас сыста сылдыар этилэр. Үөрэрим диэн баар, билигин бэйэбит эһээ-эбээ буолбуппут ыраппыт дьону мэлдьи, сибээһин быспакка, түмэ, сомоҕолуу сылдыар. Биһиги хаһан баҕар түмсэ түстэрбит эрэ учууталбытын Мария Егоровнаны үтүө тылынан аһтан ылбатах түгэммит суох.

Бииргэ үөрэммит оҕолорум истэригэр үчүгэйкээн да оҕолор бааллара. Хомойуох иһин кинилэртэн сорохторо бу күн сиригэр хайыы үйэ суохтар. Орто дойду олоҕо элбэх түһүүлээх-тахсыылаах, баҕарбыт курдук барыта туолан испэт буолаахтаатаҕа. Өйгүттэн-санаабыттан олоҕун устата сүтэн, араһан биэрбэт күндү үөлээннээхтэрим сырдык мөссүөннэрэ биһиги бэйэбитин кытары бу орто дойдуттан букатыннаахтык барыахтара буоллаҕа.

Ахтыылар үһүлүччулаах дьон туһунан суруллубакка сатаматтар. Хас биирдиибит бэйэтин суолун-иһин хаалларар. Кини үөрэрэ, киэн туттар дьонноро биһиги да кэккэ-битигэр бааллар. Олортон биирдэстэрэ Николай Никитич Никитин буолар.

Кини идэтигэр бэриниилээҕин, сатабыллааҕын, билиилээҕин туһунан эмтэммит дьон сөҕө-махтана эттэхтэринэ мин ойон туран «Николай Никитич мин однокласснигым» диэн киэн тутта этиэхпин баҕарабын.

Олох суолугар бигэтик үктэннэрбит, үөрэх-билии сырдык храмын бүтэрбит бары биир дойдулаахтарбын үбүлүөйүнэн ис сүрэхпиттэн эбүрдэлиибин! Барыгытыгар дьолу-соргуну баҕарабын.

*Бубякин Борис Никифорович
Наахара орто оскуолатын 1967 с. выпускника. 2010 сыл, ыам ыйа.*

Быһый дьон

Стручков Иннокентий Гаврильевич (Тиэрээмпий) Ходоро нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Кини 1943 сыллаахха армияҕа ыңгырыллан байыаннай чааска сулууспалыы сылдыбыта. Ол сырыттаҕына, бэйэтин кэпсээнинэн, байыаннай үөрэҕи ыыта сылдьан командири куорат куһаҕан уута сүүрэн ааһар 4-5 метрдээх ашпатын унуор көтөргө бирикээс биэрбит. Онно кэккэлэһэ байыаннай чаас саллаатын Российскай Федерация биллиилээх сүүрүгэ татаар уолун кытта куоталаһыннарбыт. Бастакынан татаар уола ыстаммыт да, биир метр сиринэн тийбэккэ, бадараанҕа түһэн хаалбыт. Ол кэнниттэн биһиги киһибит метр сирин унуор аһара ыстанан түспүт уонна аһар атаҕынан үктэнэн туран эмискэ эргиллибитигэр, атаҕа кэннинэн эргийэн хаалбыт. Онно изччэҕин тыс этэ ибили баран хаалбыт. 400-кэ метр сирин сатыы тайахтанан барбытын кэннэ массыынаҕа олордон госпитальга илдьибиттэр. Онно икки ый эмтээн баран, комиссиялаан дойдутугар төттөрү ышпыттар. Кини 1944 сыллаахха сайын военкоматка торуоскалаах кэлбит. Онтон дьиэтигэр – Ходоро бөһүөлөгэр диэри 20 км сиргэ торуоскатын быраһан баран сэлиинэн тахсыбыт. Ол күһүн биирдэ куобах күрүбэр саллаатын синиэлин кэтэн тахсыбыт уонна киэһэ борунгуй буолуута куобахтары үллэстибиттэр. Онно өлүүтүгэр тиксибит аҕыс куобаҕын сүгэн, үс мастаах бағана күрүөнү көтөн элэс гынан хаалбыта диэн Чүүйэ бөһүөлөгүн олохтообо Николай Федоров кэпсиирэ.

Кини икки атаҕын тиэрээргитэн дьонго көрдөрөр идэлээҕэ. Холхуостар бөдөҥсүйбүттэрин кэннэ биирдэ Лоомтука бөһүөлөгэр эдэр уолаттарга дьээбэлэнэн кулуупка «бэрбээкэйбиттэн былалаан баран такыммыттан тэбинэн туран кыайан токуччу тардыаххыт суоҕа», - диэбит. Ону боруобалаан көрбүттэр, ким да кыайан, кырдык, тарпатах.

1981 сыллаахха өлбүт промкомбинат столяра Дмитрий Дмитриевич Степанов манньк кэпсээн турардаах: «Биирдэ сайын ат сүүрдүүтүттэн тахсан иһэн Аллараа Бэстээхтэн Гаврильев Николай Петрович грузовой массыныатыгар олорсон айаннаан истэхпитинэ И.Г. Стручков бэргэхэтин мүччү тутан кэбиспитэ. Массына бытаарбакка айаннаан куугунатан истэбинэ, сиргэ ыстанан түспүтэ. Доҕорбут син хаалар инигин дии санаабыппыт да, киһибит массынананы ситэн, кузов үрдүгэр баар эрэ буолбутун көрөн хаалбыппыт».

Бөдөнсүйбүт Ворошилов аатынан холхуос холхуостаахтара сааскы ат сүүрдүүтүттэн эмиэ грузовой массынанан айаннаан истэхтэринэ И.Г. Стручков дьээбэлэммитин туһунан Николай Павлович Колосов манньк кэпсээн турардаах: «Массынафытын тохтотун уонна этинг, төһө баҕарар түргэнник ыттын. Массына скороһын ылбытын кэннэ бэргэхэбин ылан сиргэ бырафын. Массынаттан ыстанан түһэн бэргэхэбин ылан массынананы ситэн олоруум да харчы миэнэ буолуо», - диэбит уонна сизбиттэн 600 солкуобайы таһааран нэлэнгэтэн көрдөрбүт. –Кыайан ситэ олорботохпуна бу харчы эһиэнэ буолуо, - диэбит, ону хайдах эрэ харчыбыт таах баран хаалыа диэн онно киириммэтэхпит».

Уломжинскай Василий Романович туһунан 1951 сыллаахха Хомуस्ताах санаторийыгар маннай аһыллыгытыгар сытан истибитим. Онно Никаноров Антон Павловичтыын табаарыстаспыппыт. Кини рентген-технигинэн, мин оһох оттооччунан санаторийга хаалан үлэлэбиппит. Онно сылдьан Антон Павлович Уломжинскай туһунан манньк кэпсээбитэ. Биир сайын үөрэх бүтүүтэ Хочо бөһүөлөгэр сүүрбэччэ буолан холхуостаах уолаттардыын кылыһса, куобахтаһа оонньоотубут. Ол кэнниттэн сүүс метр сиргэ сырыстыбыт. Ол сүүрбэччэ киһиттэн икки эрэ киһи халыһнарынан кыайан бастаабыттара. Онно өйдөөн көрбүшпүт, ити биһиги сүүрүүбүтүн-көгүүбүтүн Василий Романович тэйиччиттэн көрө турар эбит. Онуоха киниэхэ сүүрэн тийээн биһигини кытта тоҕо сүүрбэтинг, төһөнөн куотаргын көрүө этибит дэһии буолла. «Эһигини кытта сырһан да диэн», - диэт баалан турар бэйэтин биэтин күөйөн ылан, хону диэки хайыһыннаран баһын быатын устаат, самыыга оҕуста. Биэтэ бачыгыраччы ойуолаан сүүрбүтүгэр ойбоһуу сүүрэн тийээн көбүлүттэн ылан эргиллнэри тарта уонна эмиэ оҕуста. Оннук үстэ-хаста хатылаабыта уонна «Дьэ көрүң, эһиги өкөчөннүүр эрэ сылгыны да итинник туппаккыт буолуо. Билэбит мин биэм сүүрүк, ол кэннэ эһигини кытта сырһан да диэн», - диэбитигэр бары сөп эрэ буолан хаалбыппыт.

Эмиэ ити сылдьан А.П. Никаноров манньк биир түбэлтэни кэпсээбитэ: «Биирдэ оскуола дьэтин өрөмүөннүү сылдьан мин оскуолаттан уонча хаамыылаах сиргэ тимир күрдэҕи тутан турдахпына Василий Романович ол күрдэхпин көрдөөбүтэ. Ону сит да ыл диэн баран, кини түннүк сэнгийэтиттэн үктэнэн өндөс гынан эрдэбинэ ыстанан кэбиспитим да, киһим ситэн күрдэхпин сулбу тардан ылан, оскуолатын диэки хаама турда. Мин бэлиэтии турбут сирбин хаамыылаан көрбүтүм уонча эрэ хаамыыны кыайбат этэ. Оччотооһуга доруобай, эдэр учуутал киһи этим. 100 метр сири 14 сөкүүндэнэн кэлэрим буолуо, оттон кини икки төгүл түргэнник кэлбитигэр тэнгэхэр». Антон Павлович уонна Василий Романович биир алааска үөскээбит дьон. Василий Романович билигин Хочо бөһүөлөгүн ытык кырдыаһаһа.

Николай Васильев. Майа.

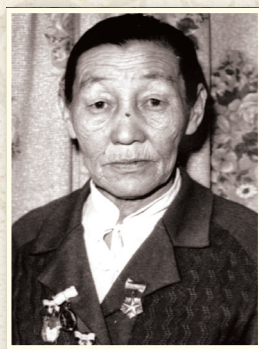
Үлэ киһини киэргэтэр

Васильев Василий Васильевич 1929 сыллаахха алтынны 15 күнүгэр Мэнгэ-Ханалас оройуонун Холгума нэһилиэгэр «Көппүт» алааска төрөөбүтэ. Бииргэ төрөөбүттэр үһүөлөр этэ. Олох кыра сааһыгар ийэлээх аҕата угуу-субуу ыалдьан өлбүттэрин кэннэ, төгүрүк тулаайах хаалбыт оҕолору убайдара, аҕаларын быраата, Бөлтөркөй Бүөтүр иитэ ылар.

Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии саҕаламмытыгар Бүөтүр бэбиэскэ тутан фронтта аттанар. Кини Калининскай уобалас Оленинскай оройуонун Линьково дэриэбинэтин атыгар геройдуу охтубут.

Вася уол иккистээн тулаайах хаалан, аччык, аас-туор олоһу этинэн-хаанынан билэр. Кыра сааһыттан хара үлэҕэ эриллэр, оонньооботох оҕо саастанар. 20 сааһыгар олоһун доҕорун Федорова Екатерина Семеновнаны көрсөн кэргэн ылар.

Ийэбит 1930 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонун I Холгума нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Бииргэ төрөөбүттэр алтыалар: 2 уол, 4 кыыс. Билигин улахан убайа Егор Семенович, кыра балта Мария Семеновна бааллар. Катя кыыс кыра оҕо сааһыттан үлэҕэ эриллэн улааппыта. Бырамаҕа үөрэнэн 4 кылааһы бүтэрбитэ. 1947 сылтан, 17 сааһыттан, колхозка ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Оччолорго ыанньыксыт үлэтэ ыарахан этэ: ынаҕы этэттээн күннэ 4-тэ ыыллара, ньирэйдэрин бэйэлэрэ көрөллөрө. Күнүстэн киэһэ ферма үлэһиттэрин от мустара илдьэллэрэ.

Кыһынҥы өттүгэр үлэ өссө кытаатара: быа хатыгыта, саах күрдүүтэ, таһаарыгыта, от киллэриитэ, көөнньөрбө оноруута, сүөһү уулатыгыта. Билинҥи техника сайдыбыт үйэтигэр санаан көрдөххө, чаччы даҕаны сыраны-сылбаны эрэйэр кытаанах үлэ эбит. Итинник күүстээх үлэҕэ биһиги ийэбит, эбээбит 14 сыл үлэлээбитэ.

Биһиги ийэбит Екатерина Семеновна истинг - эйэбэс майгылаах, дьонно сылаас сыһыаннаах, ыраас туттунуулаах, минньигэс астаах, ханнык да үлэттэн игнибэт кэрэ киһи этэ.

1950 сыллаахха бастакы уоллара Валентин төрүүр. Кэлин сылы-сыллатааҕы оҕолор утуу-субуу төрөөннөр, ийэбит ферматтан уурайбыт. Ити кэмнэргэ аҕабыт Баһылай эмиэ даҕаны сылгыһыт буолан сыспай сиэллээҕи кытта сырсар. Булт умсулҕаныгар ылларан эргэнэ хара тыаны иккис дьиэ оностор. Биир кэмнэ атыгыһыт да буолан ылар. 1953 сыллаахха Советскай армия кэккэтигэр ынырыллар. 3 сыл сулууспалаан, сапер идэтин баһылаан, старшай сержант, взвод командирын көмөлөһөөччүтэ чыыннанан, Ийэ дойдугун иннигэр иэһин чиэстээхтик толорон төрөөбүт түөлбөтигэр эргиллэн кэлэр. Кэлэ-эт да, Дьокуускай куоракка суоппар куурсугар үөрэнэ киирэр. Үөрөҕүн бүтэрэн бастаан колхозка, кэлин совхозка суоппар буолар.

Бу талан ылбыт идэтинэн Василий Васильевич өр сылларга «Правда» колхозка, М.Н. Байкалов аатынан, кэлин «Наахара» совхозтарга энкилэ суох, үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Үүт таһар массыынаҕа үлэлии сылдьан биирдэ да бытаарыыны таһаарбатаҕын, үүтү аһыппатаҕын туһунан бар дьоно билиннэ диэри махталлаахтык ахталлар. Ардаҕы-самыры аахсыбакка, тонору-хатары, итиини-буһууну барытын тулуйан, дьин-чаччы геройдуу үлэлээбитэ.

В.В. Васильев 1957 сыллаахха массыына уруулугар олорон, илиитин араарбакка үлэлээн баран өр сыллаах үлэтин 1995 сыллаахха «Наахара» СХПК-ҕа үлэлии сылдьан түмүктээбитэ. Үчүгэй үлэтин иһин совхоз хас да төгүллээх лауреата, социалистическай үлэ кыайыылааҕа, оройуон чемпиона буолбута, элбэхтик чиэскэ-хайҕалга сылдьыбыта. Үгүс слёттар, конференциялар, Москватааҕы НХБ-тын кыттыылааҕа этэ. 1973 сыллаахха «Үлэ Кыһыл Знамята» орден кавалера буолбута.

Биһиги аҕабыт, эһээбит В.В. Васильев олоҕун холобура советскай кэмнэ «Үлэ-чиэс, хайҕал, геройство дьыалата» диэн бэргэн этиини чаччы даҕаны итэҕэтэр.

Ийэбитин Екатерина Семеновнаны кытта 10 оҕону төрөтөн, иитэн-аһатан киһи-хара, ыал онорбуттара, 52 сыл устата сарын-сарыннарыттан өйөнсөн, иллээхтик-эйэлээхтик, сүөһү-ас тутан саха ыалын сиэринэн быр-бааччы олоронно бу орто дойдуттан арахпыттара. Олунньу ый 22 күнүгэр 1974 сыллаахха ийэбитигэр Е.С. Федороваҕа Правительствоту үрдүк наҕараадата – Герой Ийэ ордена туттарыллыбыта.

Биһиги, Васильевтар дьиэ-кэргэн оҕолоро, бары олоххо бэйэбит миэстэбитин булан, норут хаһаайыстыбатын араас салааларыгар үлэлии-хамсыы сылдьабыт. Аҕабытыгар Василий Васильевичка биһигини оҕо эрдэхпититтэн үлэҕэ-хамнаска, бултка-алтка уһуйбутугар, күн-күбэй ийэбитигэр Екатерина Семеновнаҕа түүннэри-күннэри сылайары аахсыбакка көрөн-истэн атаһытыгар туруорбутугар сиртэн халлаанна диэри махтанабыт.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Күн күбэй ийэбит

Биһиги ийэбит Васильева Прасковья Кузьминична 1927 сыллаахха Мэнэ Хангалас оройуонун 1 Холгума нэһилиэгэр Васильев Кузьма Осипович уонна Васильева Евдокия Прокопьевна дьэ кэргэнигэр төрөөбүтэ.

Төрөппүт ийэлэрэ эрдэ өлбүт. Биһиги ийэбит 7 саастааҕар Кузьма Осипович иккиһин кэргэн ылан 4 оҕолонолор. Ииппит ийэтэ Варвара Никитична сүрдээх сымнаҕас майгылаах, иистэннэн үтүөтэ, асчыт мааныта буолан тулаайахсыппакка элбэххэ үөрөспүтэ. «Тэннэ илдэ сылдыар этэ» диэн ийэм күн бүгүнүгэр диэри махтана саныыр.

Сэрии ыар кэмнэрин эттэринэн-хааннарынан билэн улааппыттара. Эдэр чэгиэн өттүлэрэ бары сэриигэ барбыттара. Ийэм Бырамаҕа 4 кылааһы бүтэрэн баран салгыы үөрэнэр кыах суох буолан үөрөммэтэх. Онон улахан дьону кытта от, бурдук үлэтигэр, кирпииччэ үктээһинигэр, аһыҥа хомуйууга барытыгар оҕолор сылдыаллара.

1947 сыллаахтан холхуоска ыанньыксытынан үлэлиир. Биир ыанньыксыкка 12 ынах, 12 бороон уонна 1 атыыр оҕус туттаран көрдөрөллөрө. Ыанньыксыт үлэтэ билигин санаатахха ыарахан этэ. Ынаҕы этэттээн күнүгэ 4 ыыллара, ыһырайдэрин бэйэлэрэ көрөллөрө, саахтарын бэйэлэрэ таһааран, балбаахтаан, сарсыныгар сарсыарда хоннорон чөмөхтүүлэрэ.

1948 сыллаахха Соловьев Иван Степановичтыын, төгүрүк тулаайах уоллуун, олохторун холбуулар. 11 оҕону төрөтөн, иитэн, дьон онортоотулар. Оҕолор бары сөбүлүүр идэбитин баһылаан ыал буолан олоробут.

Аҕалаах ийэбит күнүһүн олорон турбакка, түүнүн аанһа утуйбакка биһигини бүөбөйдөөн улаатыннарбыттара.

Биһиги ийэбит күүстээх үлэ кэнниттэн түүн хойукка диэри иистэнэрэ, сайынын оҕолорун батыһыннара сылдыан сир аһын арааһын хомуйан кыһынныга хаһаанара, оҕуруот аһын арааһын үүннэрэн тууһуур, сибэкки араас көрүнгүн үүннэрэн бүөбөйдиирин сөбүлүүр.

Билигин биһиги ийэбит 83 саастаах да буоллар иистэнэр, кинигэ ааҕарын сөбүлүүр, хотонугар сылдыан сүөһүлэрин бэрийэр, кууруссаларын, сибиинньэтин аһатар. Дьэ истас үлэтин барытын хонтуруоллуур, сүбэ-ама биэрэр күндү киһибит буолар.

*Ахтыыны суруйдулар оҕолоро, сиэннэрэ.
2011 сыл. Хочо бөһүөлөгэ.*

Сүрэхтэн тахсар истин тыллар

*Аттыбытыгар куруук баар курдуктар
суох буолбут чугас дьоннорбут*

Сааспытыгар саас эбиллэн кэм-кэрдии элэгэлдиччи аастабын аайы, бу орто дойдуга олоҕу бэлэхтээбит төрөппүттэрбит барахсаттар сырдык мөссүөннэрэ ордук күндүтүөн иһэр. Ийэбитин, аҕабытын олус убаастыырбыт. Хаһан да мөккүспэт буоларбыт. Улаатан киһи – хара буолбуппут да кэннэ, дьоммут туһунан үчүгэй, истин өйдөбүл өлбөөдүйбэтэх. Ол оҕолор, сиэннэр ахтыларыгар да кестөр. Иванова Раиса Михайловна, бухгалтер – экономист (1-кы кыыс): «Аҕабыт от үлэтэ да буоллун, мас да бэлэмнээһинэ, кэрдээһинэ буоллун араас үлэни, олох үрдүнэн – аннынан үлэлээбэт этэ. Ходуһаҕа биир да салаа оту

хааллартарбата. Үлэтигэр олус диэн ыраастык туттара. Киниэнэ буолла да тутта барыта орун оннугар турар, бэрээдэктээх. Сарай, гараж иһэ бэрээдэк, дал иһэ ып – ыраас, оттуур ходуната мас сыһа суох. Оннук үлэтигэр барытыгар үтүө суобастаахтык сыһыаннаһара, бириинчик да диэххэ сөп».

Дегтярева Людмила Михайловна, медик (2-с кыыс): «Сайын аайы сиэннэр бары, үрүң ас аһы, собо балык сии, сайылыгы тахсаллара. Онно ийэм барахсан оскуола ремонугар үлэлиирэ, ол быһыгыгар ньирийдэригэр от сүгэн кэлэрэ, сибиинньэҕэ күөх үүт собуоттан сиэннэринээн аҕалара. Үлэтин барытын хайдах аттаран успейдырын наһаа диэн сөҕөбүн. Өссө быһыгыгар сиэннэринээн сир аһын хомуйаллара. Оо, дьэ ийэм – аҕам барахсаттар мындыр дьон буоланнар, олох эририн – мускуурун муннуларынан тыыран биһигини элбэххэ үөрэттэхтэрэ – такайдаһтара».

Күтүөт Дегтярев Михаил Николаевич Мэнэ-Хангалас улуунун уонна Майа сэлиэнньэтин бочуоттаах гражданина:

«Михаил Егорович бары оҕолорун, сиэннэрин мунньан сайын аайы оттуура. Аны санаатахха, кытаанах үлэни сатабыллаахтык тэрийэн үлэлэтэр эбит. Наар илиинэн охсон – мунньан, кэбиһэн 35 тоннаҕа тийэ үчүгэй хаачыстыбалаах оту совхозка туттара. Оттук маспытын кэлин көмөлөөн соҕутоупкалыырбыт. Михаил Егорович олоххо уопута ол бириэмэҕэ эдэр киһиэхэ улахан туһаны биэрбит эбит».

Кычкина Саргылана Михайловна, медик (кыра кыыс): «Ийэм – мин олоххо идеалым. Хайдах эрэ ис иһиттэн сахалыгы санаалаах үтүө киһи. Туохха барытыгар олус муударайдык, суолталаан иһирэхтик сыһыаннаһар».

Ноговицына Туйаара Егоровна, иитээччи (сиэн): «Эбээ остуол оонньууларын сөбүлээн оонньуура. Киэһэ аайы хабылыктыырбыт, уксаан, дуобат оонньуурбут. Эһэни кытары саахымакка оонньоотохпуна сонно тутта кыайтаран миэстэбин туран биэрэрим. Эбэм эһэбинээн өр олороллоро. Ол кэннэ суорат сиэн баран утуйарбыт».

Необутова Лидия Ивановна сиэн, медик: «Арай биирдэ биһиги, оҕолор, оонньоон аралдьыйан хааламмыт мууспутун, отгор маспытын киллэрбэтэхпит. Ону эбээбит саҕата – инэтэ суох бэйэтэ онордо. Онно мин наһаа да кыбыстыбытым, улаханлык мөҕүллүрдээбэр куһаҕаннык санаммытым. Ити курдук элбэҕи мөҕө – этэ барбат эбит, кэнники өттүгэр бэйэн суобаһын оонньоон, итинник түбэлтэ тахсыбатыгар кыһанабын. Каникул бүтүүтүгэр үрүң ас аһаан, айылбаҕа сынньанан, күүс эбинэн Майаҕа үөрэнэ киирэрбит. Дьиэбитигэр төннөрбүтүгэр эбэлээх эһэбит хайаан да кэһиилээн ытталлара: сымыыт (ол саҕана кууруссалаах эрэ ыалга баара), сүөгэй, үүт – эт, барыанньа. Эбээм уруучка, тэтэрээт ылын диэн наар кыра харчылаан ытара. Итини билигин барытын санаатахха наһаа да күндү».

Лукина Любовь Михайловна сиэн, медик: «Арыт палаатканын хоно сытан оттуурбут. Биирдэ ханнык эрэ алааска: «Мээнэ айдаарыман, тыа кырдыаһа баар дойдута», - диэбитэ. Биир түүн утуйа сыттаһытына от – мас барчылыыр тыаһа иһиллибитигэр уһуктан кэлбиһпит, ону эһэбит аттыгар илдэ сытар сүгэтин ылан палаткаттан тахсыбыта, биһиги куттаммыппыт аҕай. Сотору буолаат эһэбит тугу эрэ үүрэр саҕата иһиллибитэ уонна палаткабытыгар киирбитэ. «Сылгы сылдыар» диэбитигэр, хуу гыммыппыт. Оҕолорун харыстаан эһэҕэ анардас сүгэнэн тахсар, хорсун да санаалаах киһи эбит. Мээнэҕэ «Чиэппэрдээх» диэбэтэхтэрэ буолуо. Оннооҕор Майаҕа черчением учуутала «Чиэппэрдээх сиэнэ» диир этэ. Эһэм бэйэтэ өрбүт туутунан балыктыыр идэлээҕэ. Уһун сайыны быһа балык сиирбит. Оо, дьэ өссө биирдэ, саатар биир сайынҕы күн төптөрү оҕо сааспар тийбит киһи».

Иванов Вадим Иванович сиэн, газоинженер: «Бу санаатахха, оҕо сылдыан эһээм мөҕөр дии саныыр этим да билигин кэлэн толкуйдаатахха, хаһытаабакка эрэ тоһоҕону саайбыт курдук кытаанахтык этэн кэбиһэрэ. Олус да сөпкө гынар эбит. Эбэлээх, эһээм олоххо дьулуурдара, үлэҕэ сыһыаннара оҕолоругар да, биһиэхэ сиэннэригэр да элбэх холобуру биэрбиттэрэ».

Попова Алена Михайловна сиэн, физико-математической наука доцена: «Эбээбит үөрөбү суох да буоллар, муударай, норуот педагогикатынан оҕолорун кырдьыксыт, сэмэй, үчүгэй дьон буолалларын курдук ииппитэ. Сахалыы кинигэни ааҕарга кини үөрөппитэ. Өбүгэ үгэстэрин убаастыырга, чуолаан хомуһу таптыырга үөрөппитэ. Киниэхэ такаллан оҕолоро, сиэттэрэ Францияҕа, Грецияҕа, Финляндияҕа, Кавказка тийэй саха тылын-өһүн культуратын көрдөрөн, куонкурустарга ситиһиилээхтик кыттан кэлбиттэрэ.

Петрова Мария Михайловна, учуутал (орто кыыс):

Бил аҕатынан саҕаланар.

Дьүз кэргэн хайдаҕа:

Көстөр кини мындыра, сатабыла –

Оҕолорун олохторун оңкулугар,

Эр киһилии дьолуна –

Кэргэнин бэрэниилээх сыһыаныгар...

Сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр-санаабытыгар, аттыбытыгар билигин да баар курдуктар, суох буолбут төрөппүттэрбит барахсаттар. Кинилэр олохторо салҕанар 9 оҕо, 27 сиэн, 37 хос сиэн чэчириир олохторугар. Ол былаһын тухары өссө да кэпсэниэ, суруллуо турдаҕа – бэйэлэригэр этиллибэтэх хас биирдиибит сүрэхтэн тахсар истин тыллара!

*Мария Константиновна Иванова, Михаил Егорович Федоров ыччаттара.
2011сыл.олунньу 2 күнэ. Хочо.*

Сытыары, сымнаҕас майгылаах, сайаҕас киһи этэ

Еремеев Павел Прокопьевич 1920 сыллаахха Мэнэ-Хангалас улуунун 1 Хаптаҕай нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Сибээс куурсун бүтэрэн монтер буолан 1940-1946 сылларга төрөөбүт дойдутугар 11 разрядтаах сибээс линиятын көрөөччүнэн, Майаҕа телеграф хонтуруоллуур пуунугар үлэһитинэн, 1 разрядтаах почта агенынан үлэлээбит.

1946 сыллаахха Наахараҕа «Правда» холхуоска үлэбэ киирэр. Онтон ыла колхоз, совхоз үлэһитэ. Холхуоска үксүк кыладыапсык, совхозка заправщик этэ. Производственник киһини ханна ытталларынан үлэһитирэ. Сайынын окко ыраах учаастакка сылдьара, өрүс суола аһылларыгар муус ыраастааһыныгар, субан сүөһү көрүүтүгэр. Үлэтигэр кыһамнылаахтык, үтүө суобастаахтык сыһыаннаһара. Кыладыапсыктыы сылдьан кырдыаҕастарга, кыамматтарга дохуоттарын дьиэлэригэр сыарҕалаах атынан илдьэн биэрэн дьон махталын элбэхтик ылбыта. Оттон заправщик оҕонньор түүн да кэллэхтэринэ баран заправкалыыр, дьону кэтэһиннэрбэт. Сытыары, сымнаҕас майгылаах, сайаҕас киһи этэ. Кини икки төгүл коммунистической үлэ ударнига буолбута (1963,1971 сс.), 1970 сыллаахха В.И.Ленин 100 сааһын туолар юбилейыгар килбиэннээх үлэтин иһин юбилейнай мэтээлинэн наҕараадаламмыт. 1977 сыллаахха өр сыллаах үтүө суобастаах үлэтин иһин «Ветеран труда» мэтээли ылбыта.

Аҕа дойдуну көмүскүүр улуу сэриигэ кыттыбатаҕа, хараҕа мөлтөбүнэн армиятан босхоломмут. Сэрии кэмигэр тыылга дьулуурдаах үлэтин иһин 1992 сыллаахха тыыл ветерана буолбут. «Кыайыы 30 (1975 с.), 40 (1985 с.), 50 сылларыгар (1995с.) » уонна «1941-1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин» (1992с.) мэтээллэрдээх. Итини таһынан Кыайыы 50 сылыгар аналлаах «Тыыл ветера-

на» диэн өйдөбүннүк түөскэ аннынар бэлиэнэн Саха Республикатын президенэ наҕараадалаабыт.

Еремеев Павел Прокопьевич 1947 сыллаахха Наахараҕа ыал буолар. Кэргэнэ Прокопьева (Еремеева) Клавдия Моисеевна (1928-1980сс.) 2 Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт, 1945 сылтан колхозтаах, 1967 сыллаахха совхоз рабочайа. Кыһынын ынах быатын хатара, массыына капотун сабыытын баатаны сирийэн тигэрэ, сайынын отчуттарга кили-эп онороро, оҕурукка үлэлиирэ, онтон да атын үлэни толороро. 1974 сылтан детсадка таңас сууяаччы буолбута.

Клавдия Моисеевна, Павел Прокопьевич иллээх-эйэлээх ыал этилэр. Бизэс оҕону иитэн улаатыннарбыттара.

Дойдугут аатын ааттата турун

Мин билигин атын нэһилиэккэ да олордорбун, дойдум дьонун кытта сибээспин быспаппын. Дойдум сайда турарыттан, билинни кэмнэ бииргэ тутуһан олорон үлэлии – хамсыы сылдьалларын истэн үөрэбин. Бэйэм көлүөнэм дьонунан норут эмчитэ Егорова А.П., Россияҕа, омок сиригэр тийэ биллибит артыыстар Колесова М.П., Борисова С.И., оҕо эрдэспиттэн табаарыһым, Россия үтүөлээх бырааһа Никитин Н.Н. тустарынан куруук киэн тутта, үөрэ – көтө кэпсиибин.

Мин Наахара нэһилиэгэр, Хочо бөһүөлөгэр, 1948 сыллаахха төрөөбүтүм. Аҕам Ермолаев Иппат Иванович (Ыппаах уус) нэһилиэгэр биллибит тимир ууһа этэ. Ийэм Ермолаева Мария Иннокентьевна сэрии сылларыгар күн аайы биир гектаартан тахса сири охсор үһү, Сталин мэтээллээх. Бииргэ төрөөбүттэр алтыа этибит: Августа, Февралина, Наталья, Иннокентий, Сергей. Ыал улахан оҕото буолан үлэҕэ миккиллэн улааппытым, уон сааспыттан оҕус сиэтиитигэр звеноҕа үлэлээбитим. 1967 сыллаахха армияҕа сулууспалы барбытым, онно сылдьан «Отличник боевой и политической подготовки» буолбутум, байыаннай собуот почетнай грамотатынан наҕараадаламмытым, байыаннай чаас знамятыгар хаартыскаҕа түспүтүм.

Армия кэнниттэн нэһилиэкпэр рабочайынан, мастерскойга слесарынан, бөһүөлөк комсомольскай тэрилтэтин секретарынан үлэлээбитим.

1972 сыллаахха Дьокуускайдаағы пед. училищеҕа үөрэххэ кирибитим, ол кэмнэ спордунан күүскэ дьарыктаммытым. 1974 сыллаахха САССР норуоттарын спартакиадатыгар кыттан 1500м, 800м иккис миэстэлэри ылбытым, 1975 сыллаахха республикатаағы десятиборьеҕа, спортивной ориентированиеҕа иккиэннэригэр чемпионнаабытым, хайыһарга «Урожай» общество күрэхтэһиилэригэр хаста да призердаабытым, үөрэнэр кэмнэрбэр чэпчэки атлетикаҕа республика сүүмэрдэммит хамаандатыгар киирэн Волгоград, Омскай, Ессентуки, Хабаровскай куораттарга российскай таһымнаах күрэхтэһиилэргэ кыттыбытым. 1975 сыллаахха олимпийскай чемпионнар Галина Кулакова, Александр Тихонов, Вячеслав Ведин биһиги республикабытыгар кэлэ сылдьан Саха сиригэр спартакиадатын хайыһарга күрэхтэһиигэр кыттыбыттара. Онно 50км А.Тихонов, В.Ведин биһигини кытта сүүрбүттэрэ, олимпийецтары кытта биир дистанцияҕа сүүрбүппүн киэн тутта ахтабын.

Үөрэхпин бүтэрэн баран дойдубар икки сыл физкультура учууталынан үлэлээбитим. Физзал суох буолан оҕолору үксүгэр көңүл тустууга эрчийбитим, ол үлэм түмүгэр Владимир Яковлев Советскай Союз спордун маастара, үөрэнээччилэрэ ССРС чемпиона буоларыгар олук уурбутум, Максим Платонов оҕолорго республикаҕа икки төгүл чемпионнаабыта.

1976 сыллаахха кэргэннэнэн Дьанхаады нэһилиэгэр Төхтүр орто оскуолатыгар физкультура учууталынан үлэлии кэлбитим. 1977 сылтан ыла сайын аайы оскуола, орой-

уон үлэ-сынньалан, спортивной лаабырдарыгар тренеринэн, начальнигынан үгүс сылларга үлэлээбитим. 1982 сыллаахха 320 тонна оту оттоон республикаҕа 2-с миэстэни ылан республикатааҕы слекка кыттыбыппыт. Ол кэмнээҕи тыа хаһаайыстыбатын министирэ Михаил Ефимович Николаевы кытта хаартыскаҕа түспүтүм.

1980 сыллаахха Майаҕа ытыллыбыт тыа сиригэр 1 спортивной оонньууларыгар Мэнэ – Хангалас хамаандатын бэрэстэбиитэлинэн кыттыбытым, оройуон республикаҕа бастаабытыгар бэйэм сэмэй кылааппын киллэрбитим. Бу күрэхтэһиигэ үөрэнээччим Люба Свинобоева (Бугаева) республикаҕа дыахталларга 10км бастаабыта.

Спордунан дыарыктаабыт үөрэнээччилэрим Любовь Свинобоева, Аграфена Цой, Мария Попова, Григорий Бугаев, Юрий Попов, Людмила Кривошапкина сүүрүүгэ, хайыһарга улуус, республика чемпионнара. Петр Портнягин, Василий Борисов, Василий Гурьев спорт национальной көрүннэригэр Россия, Саха республикатын спордун маастардара буолбуттара. Любовь Свинобоева, Аграфена Цой физкультура институтугар, Михаил Варламов үөрэҕири министиэристибэтин физкультура отделыгар салайааччыларынан үлэлиилэр. Афанасий Владимиров – Оокко Бухатыыр тренерэ, «Азия оҕолоро» оонньууларыгар таһаарааччы тренер, мас-рестлингэ спорт маастара, Саха республикатын үөрэҕириитин туйгуна, «Физкультура уонна спорт сайдарыгар өгөтүн иһин» бэлиэ хаһаайына. Төхтүргэ кэлиэхпиттэн ыла нэһилиэккэ ытыллар араас өрүттээх улуус, республика таһымнаах үгүс спортивной күрэхтэһиилэри көбүлээн, тэрийэн, судьуйалаан ытыабын, үгүс сылларга народнай дружинниктаабытым, 1975 сыллаахха Саха АССР ис дьыалатын министиэристибэтин Бочуотунай грамотатынан наҕараадалаабытым. Хас да сылларга сельсовет депутата этим, охотобчество салайааччытынан билигин да үлэлиибин.

2008 сыллаахха республикатааҕы «Народный тренер» номинацияҕа 2 миэстэлэнэн, «Лучший детский тренер страны» дипломунан наҕараадалаабытым. Бэйэм хайыһарга, чэпчэки атлетикаҕа, дуобакка 1 разрядтаахпын. 2002 сыллаахха Россия гроссмейстера А.Г.Азаровтыын сеанска оонньоон тэннэспитим.

Дойдум дьонугар, эдэр ыччакка XXI үйэҕэ сайдыыны, ситиһиини баҕарабын. Ыччаттар ханна да буолларгыт дойдугут аатын ааттата турун, төрөөбүт түөлбөҕү кытта ситимнитин быһымаҥ диэн баҕа санаабын тиэрдэбин.

Ахтыыны суруйда Россия норуотун үөрэҕириитин туйгуна, Россия спордун ветерана, Саха республикатын булдуун обществотун бочуоттаах чилиэнэ, педагогической үлэ ветерана Ермолаев Иван Иппатьевич

Аҕабыт кэриэһигэр

Мэнэ-Хангалас улууһун 2-с Наахара нэһилиэгин киин бөһүөлөгэ Хочо, киниттэн арҕаа үрэх куулатыгар урукку «Новай» колхоз өтөҕө баар. Онно Ефремовтар, Никаноровтар түөлбэлээн ололорбуттара. Бүөтүр Ефремов уолаттара Дьөгүөр, Сэмэн кырыымчык олоххо буһан-хатан улааппыттара. Дьөгүөр Тараҕайтан төрүттээх Бурнашова Оппуруоһалыын холбоһон биир кыыс, икки уол оҕололмуттара. Улахан уоллара Афанасий Егорович эрдэ куораты булан Саха театрыгар өр кэмнэ үлэлээн, Саха народнай артыыһыгар тийиэ үүммүтэ.

Николай Егорович өр сылга колхозка, совхозка үтүө суобастаахтык суоппарынан, кэргэнэ Тамара Александровна 30-ча сыл Наахара участковой балыыһатыгар биэлсэринэн үлэлээн баран, иккиэн бочуоттаах сынньаланна ололорлор. Кэргэнинээн Тамара Александровналыын 40-тэн тахса сыл олорон үс кыыс оҕону төрөтөн, үрдүк үөрэхтээн, олох суолугар үктэннэрбиттэрэ, элбэх сиэн эһээтэ, эбээтэ дэтэн сылдьаллар.

Эһэбит Сэмэн Бөтүрүөбүс Амма улууһун Эмис нэһилиэгиттэн Новикова Ольга Назаровнаны кэргэн ылбыта. Кини сүрдээх сэмэй, улахан сангата суох, үлэһит үтүөтэ, от охсооччу бастыҥа этэ. Эһэбит ыраах айанна бара сылдьан тымныйан эдэр сааһыгар

олохтон туораабыта. Эбэбит Ольга 3 оҕолоох огдообо хаалан баран, Никаноров Исак Ивановичка 1 оҕолоох киһиэхэ кэргэн тахсан 5-тэ оҕоломмута.

Биһиги аҕабыт Сэмэнтэн кырата буолан сүрдээх атаах, мааны оҕо этэ. 9 оҕолоох ыаллар тииммэт-түгэммэт кэмнэригэр, дьукаахтаһан олоро сылдьан Оппуруоһа эмээхсин бэйэтигэр чугаһата сатаан, уолугар Коляҕа ханыылы сатыыра да, бэйэтин кэргэттэригэр төннө турара.

Аҕабыт Баһылай Сэмэнэбис Наахара 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрэн баран, Дьокуускайга убайыгар Афанасий Егоровичка олорон, 2 №-дээх орто оскуоланы бүтэрбитэ. Ол кэнниттэн армияҕа 3 сыл сулууспалаан баран, монтер идэтин ылар.

1958 сыллаахха Хотчоҕо бастакы электрическэй уот линиятын тардытыгар бэйэтин кылаатын киллэрситэ. Дьокуускайга автооскуоланы бүтэрэн баран, суоппаркрановщик идэтин ылан, Амурскай уобаласка суоппарынан үлэлии барар. Онно Благовещенскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун агрономическай отделениетыгар кэтэхтэн үөрэнэ киирбитэ. Онтон дойдутугар кэлэн колхоз, совхоз араас үлэлэригэр мискиллибитэ, суоппардаабыта, тутууга үлэлээбитэ. Аҕабыт эдэр сааһыгар спорт араас көрүнгэр: волейболга, көңүл тутууга ситиһиилэрдээҕэ, кэлин саахымакка, дуобакка куһаҕана суохтук оонньуура.

1967 сыллаахха ыал буолан 2 уол, 1 кыыс оҕолонор.

1969 сыллаахха учуонай-агроном идэтин ылан, Амма оройуонун Строд аатынан колхозка 5 сыл агрономунан үлэлээбитэ. Соморсунҥа бурдук үүннэриитигэр үрдүк үүнүүнү ылары ситиспитэ.

Амма өрүс уңуор баар бааһыналарга, техниканы туоратарга бастакынан болуот онорон, араас техниканы туоратан үгүс дьон махталын ылбыта.

Дойдутугар төннөн баран, агроном мизэтэтэ суох буолан, Бырамаҕа хонуу биригэдьиригэр анаммыта. Маҕаһыын утарытыгар баар көңүһү туоруур муостаны онорбута, билигин да туһалыы турар.

Байкалов аатынан совхозка хонуу биригэдьиригэр, сылгыһытынан үлэлээбитэ. Ол кэмнэ биэ төрүөбүн 80% таһаарбыта. Кэлин пиэнсийэҕэ тахсан баран кадровай булчутунан үлэлээбитэ.

Биһиги аҕабыт, эһэбит Василий Семенович судургу, аһыныгас, кимиэхэ да илин-кэлин түспэт майгылааҕа. Сатабыллаах механизатор, суоппар, тракторист, комбайнер уонна монтер, сварщик, дэгиттэр үлэһит этэ. Чугас аймахтарыгар Остуорас Хоноһойго, Морускуой Ньюкулайга, Суоппар Уйбаанҥа, быраатыгар Коляҕа дьиэ тутуутугар сүрүн прораб буолара.

Аҕабыт кинигэни, хаһыаты, сурунаалы элбэҕи ааҕара, киэн көрүүлээҕэ, олох бары боппуруостарыгар кимиэхэ баҕарар сүбэ-ама буолара.

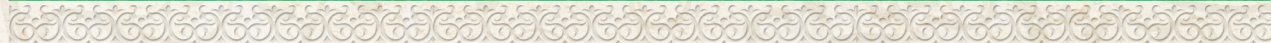
Күндү аҕабыт, эһэбит Василий Семенович үтүө санаата, көргө-нарга көхтөөҕө, үлэҕэ-олоххо дьулуура биһиги сүрэхпитигэр сүппэт үтүө өйдөбүл буолуохтун.

*Кэргэнэ Ефремова Лидия Ефремовна,
оҕолоро Ефрем, Аграфена дьиэ кэргэттэрэ.
2011 сыл, тохсунньу 30 күнэ.*

Иван Иннокентьевич Платонов туһунан аҕыйах тыл

Мин Наахара туһунан истин ийиһилээх тыллары 1961 сыл сайын Николай Гаврильевич Устиновтан истибитим. Онно кини төрөөбүт Наахаратыгар наһаа бэриниһилээҕин билбитим. «Ыраах үлэлии сылдьар биир дойдулаахтар бары мустан нэһилиэкпитигэр, оскуолабытыгар үлэлиэххэ наада», - диир этэ. Ол кэмнэ мин кэргэним Иван Иннокентьевич Горнайга Кэптин оскуолатыгар директордыыр этэ. Оройуон хаһыатыгар үчүгэй үлэтэ элбэхтик суруллубута. Мөлтөх оскуоланы бастыһар кэккэлэригэр таһаарбыта. Билигин да оскуола ол аатын түһэн биэрэ илигэ үөрүүлээх. Онтон 1964 сыллаахха үс оҕолонон баран, аймахтарбыт оҕо көрөргө көмөлөһүөхтэрэ диэн уонна дойдутун ахтара

бэрдитгэн көһөн кэлбиппит. Ол иннинэ 1962 сыллаахха убайбытыгар Алексей Иннокентьевичтаахха күүлэйдии кэлэ сылдыбыппыт. Онно Хочо куула өттүгэр биир да дьиэ суоҕа. Алексей Иннокентьевич олбуоругар диэри оттуур сир этэ. Манан былааттаах дьахталлар от мунньан бугул бөһөнү кэчигирэппиттэр этэ. Халдыайыга, билигин хаалбыт уус дьиэтигэр, кулууп дииллэрэ, киэһэ танцы буолар этэ. Онтон 1964 сыллаахха кэлэрбитигэр Алексей Иннокентьевичтаах дьиэлэрин иннигэр улахан кулууп акылаата түспүт этэ. Иван Иннокентьевич Тиэлиги оскулатыгар директорынан анаммыта. Онно биэс сыл үлэлээбитэ. Тиэлигигэ үүнээйи да, хортуоппуй да үүммэт диэбиттэрэ. Иван Иннокентьевич оскуолаҕа учаастак тэрийбитэ, теплица онгорбута, оҕурсу ыһан үүнүү бөҕө ылбыттара. Атын да үүнээйини, сибэкки бөҕөтүн элбэхтик ыспыттара, үчүгэйдик үүнэр этэ. Олохтоохтор кэлэн көрөллөрө, сибэкки ортотугар хаартыскаҕа түһэллэрэ. Олохтоохтортон бастакынан Иван Николаевич уонна Ульяна Ильиннэр теплицанан дьарыктаммыттара. Кинилэргэ үүнээйи үчүгэйдик үүнэр этэ. Онтон 1969 сыллаахха Хочоҕо үөрэх завучунан үлэли кэлбитэ. Хочоҕо эмиз оскуола учаастагын үлэлэппитэ. Арааһынай опыттары үүнээйигэ да, химияҕа да үгүстүк онорор этилэр. Оскуола тулатыгар олордубут мастарын сорҕото билигин да бырабыллыбыт оскуолалар кэрэһиттэрэ буолан тураллар. Биир да сайын дьиэтигэр сынньамматаҕа. Сайын аайы оҕолору кытта бастаан өрүскэ оттоһор этэ, онтон совхозка оҕо лаабырыгар орто дойдуттан арахсыар диэри үлэлээбитэ. Онон төгүрүк сылы быһа оҕолору кытта сылдыбыта.

Киниэхэ үөрэммит оҕолортон химия да, биология да учууталлара бааллар. Бүтэһик сылыгар кылаас салайааччытынан үлэлээбит оҕолоро дьиэтигэр кэлэн санаан, үтүө тылынан ахтан, өйдөбүннүк хаалларан барбыттара долгутуулаах уонна махталлаах. Онон Иван Иннокентьевичи саныыр, өйдүүр, умнубат дьон баар дьин биһиги дьоно, оҕолоро уоскуйабыт. Иван Иннокентьевич киэн билиилээх, эргиччи сайдыылаах, талааннаах дьонун киһи Наахара нэһилиэгэр олорон ааспыта.

*Кини чөрүчүтүн-хомолтотун тэңнэ үллэстибит кэргэнэ
Корякина Дария Федоровна.
2011 сыл, олунньу 3 күнэ. Наахара – Майа.*

Истинник, иһирэхтик суруйуохпун баҕарабын

Бу орто дойдуга мин саамай истинг өйдөбүлүм – аҕалаах ийэм. Үтүө өйдөбүлүм ханнык да түгэнгэ өлбөөдүйбэт, кинилэр ааттары кини туттан ааттыбын. Бэрт кыра сааспыттан ийэлээх аҕам «үөрэхтээх буолун» дьин тылларын элбэхтик истибитим. Онон икки убайдарбын кытта үөрэби ыларбытыгар ийэбит – аҕабыт оруола улахан дии саныбын.

Бу ахтыбар аҕам Ион Васильевич Иванов туһунан аҕыйах тылынан истинник – иһирэхтик суруйуохпун баҕарабын.

Аҕам 1926 сыллаахха бэс ыйын 15 күнүгэр Мэнэ – Хангалас оройунун I Холгума нэһилиэгэр дьаданы ыал кэргэнигэр төрөөбүтэ. Биргэ төрөөбүттэр алта оҕо этилэр, аҕам орто уол эбит. Үс саастааҕар аҕата Соловьев Степан Никонич эмискэ өлөн, онтон сыл курдук буолан баран ийэтэ Соловьева Наталья Гаврильевна өлөн алта оҕо тулааһа хаалан бары аймахтарынан – дьонно иитиллэ тарбаспыттар. Аҕабын II Наахара нэһилиэгэр ийэтинэн аймахтарыгар Иванов Василий Петрович дьин ыалга ийтиэх уол буолан, кинилэр анныларынан суруллан, аҕатын аатын уларыттаран оҕо буолан иитилибит. 1941 сыллаахха Дьокуускайдааҕы 8-с номердаах орто оскуоланы бэһис кылааһын үөрэнэн бүтэрбитэ.

Ити съл дьоно «Быков рыбзаводун» кытта дуогабардаһан хоту балыктыы, үлэлии бараллар, кини барсыһар. Онно тийиэн охотник – рыбақ диэн үлэһит буолар. 1947 съллаахха дьонун кытта дойдутугар II Наахараҕа төннөн кэлэр. 1949 съллаахха дылы Наахараҕа «Правда» колхозка булчуттуур. Ыраах «Учур», «Алдан» оройуоннарынан бултка сълдьар. 1950 – 1952 сълларга Наахара сельпотугар продукта маҕаһыныгар продавецтыыр. Дьон санаатын биир сълга түмэр, дьону хаһан баҕарар итэҕэтэр дьобурдаах, олохтоох тыллаах – өстөөх. Онон да буолуо, 1952 сълтан 1959 съллаахха диэри Наахара нэһилиэгин сэбиэтин депутатынан талыллар. Нэһилиэк сэбиэтигэр сэкирэтээринэн, кэлин 4 сълыгар бэрэссэдэтэлинэн үлэлээбитэ. Нэһилиэк сайдарыгар, тупсарыгар элбэх хайысхалаах үлэни ытытыспыта, үлэлэспитэ.

1958 съллаахха ийэбинээн Байшева Евдокия Львовналыын билсигэн, холбоһон Наахара биир эдэр ыала буолаллар. Хойут эдэр саастарын наһаа үчүгэйдик саныыллара, Бэрэҕэ Нуучча Дьаакыптаахха хайдах курдук эйэлээхтик олобуттары ахталлара. 1959 сълтан 1985 сълга диэри, пиэнсийэҕэ тахсыар дылы, Уус-Алданга, Төһүлүгэ эргин, сельпо араас үлэлэригэр сълдыбыта. Ол иһигэр продавец, экспедитор, хаһаайыстыбаннай маҕаһыын сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. Кэлин үлэ ветерана буолан сынныаланга тахсыбыта.

Аҕам 40 съл үлэлээбитэ. Киниэхэ төһө да аат-суол тиксибэтэҕин иһин хомойбот этэ, үрдүк сыанабылы аҕам туһунан Хотчоҕо үлэлиир сълларбар кырдыаҕастартан, аҕа саастаах дьонтон истэrim, ол баар ааттан – суолтан саамай үрдүк сыанабыл, убаастабыл. Аҕам спорду сүрдээҕин сөбүлүүр этэ. Ыһыахтарга хапсаҕайдаан, курдаһан тустууга элбэхтик мүһэ ыларын кэпсиирэ, телевизорга спортивной биэриилэри олох көтүппэккэ көрөрө.

Дьизэ кэргэнгэ аҕабыт биир саамай тапталлаах киһибит буолар. Ийэбинин 31 съл бииргэ олобуттара, үс уол оҕоломуттара. Билигин кинилэр ааттары ааттатар сиэннэр бааллар. Аҕам Ион Васильевич сымнаҕас, судургу, холку, чизинэй майгытынан, дьонно – сэргэҕэ аламаҕай сыһыанынан биһиэхэ, оҕолоругар үтүөкэн холобур буолар.

Уола Иванов Степан Ионович,

Саха Республикатын Физкультураҕа уонна Спортка туйгуна. 2011с. Төһүлү.

Дьонум туһунан кэпсээтэххэ

Мин дьонум: ийэм Куприянова Прасковья Васильевна 1971 съл төрүүх, оттон аҕам Куприянов Николай Иннокентьевич 1915 съллаахха төрөөбүт.

Ийэм 2-с Наахара Исаковтар диэн элбэх оҕолоох ыал кыралара, 8-с оҕо эбит. Кини 4 кылаас үөрэхтээх. «Дьонум мас уустара, бэйэлэрин кыанар, сэниэ ыаллар этэ», - диирэ. Кинилэр Эриэн алааска (Алаас – Мундулаах икки ардыгар сытар) олобуттар.

Эдэр сълдьан ыанньыксыттаабыт. Сэри кэмигэр Ааллаах Үүннэ таһаҕаска сълдыспыт. Хоргуйуу саҕана дыгдай-

ан өлө сыспыт. Ону сэбиэттэр өлбүт ньирэй этин бэрдэрэн, тыыннаах хаалбыттар, кэлин ону махтана саныыра. Сэри кэнниттэн наар оскуола интернатыгар таһас сууйааччынан, поварынан, түүннү ньээнкэнэн үлэлээбитэ. Кыра сълдьан наар ийэбин кытта сиэттиһэн сълдьарым. Детсад диэннэ сълдыбатабым, ол саҕана суох этэ. Пиэнсийэҕэ тахсан баран кэлин уурайбыта. Ыарытыһар да этэ. Ол да буоллар, алта оҕону төрөтөн, иитэн таһаарбыт үтүөлээх.

Ийэбит хаһан да кыһыһырбата, мөхпөтө, сымнаһас майгылааһа, сангата суох этэ. Бэйэтин үтүө майгытынан холобур буолан иитэрэ. Оччотооһу кэмнэ диэтэххэ араас минньигэс аһы астыыра, иистэнэрэ, быысапкалыыра, хоруонканан кизэргэтэн суумка тигэрэ, баайара – барытын кыра-кыралаан сатыыра. Аны туран наһаа үчүгэй, кыраһыабай дьиэ сибэккилэрин үүннэрэрэ.

Ийэм үөрэн, сирэйдиин сырдаан, тиистэрэ көстөн олороро бу соторутааһыта курдук. Кини ыалдьан, 1985 сыллаахха күн сириттэн күрэммитэ.

Аһам Куприянов Николай Иннокентьевич Наахараһа төрөөбүт. Ийэтэ Ылдьаана икки уоллаах: аһам уонна быраата Дмитрий – оһолоро билигин Табаһанан, Майанан ололорлор. Төрдүлэрэ Тумустар, Томтоһордор диэн эбиттэрэ үһү. Кыра сылдьан эһэтигэр Оломго сылдьыбыт. Эдэр сылдьан араспаанньата эһэтинэн Романов эбит. Кэлин аһатынан Куприянов буолбут. Эһэтэ аһам 9-10 саастааһар өлбүтүн ахтара: «Бэйэм уңуох туппутум, бааһынай оһонньоро этэ, санааһар улахан баһайы этэ, нэһиилэ кыайбытым», – диирэ.

Аһа дойду сэриитигэр 1942 сыллаахха ыңырыллан бэс ыйын 11 күнүгэр 60-тан таһа буолан барбыттар. Ленинградскай фронт 2 Прибалтийскай, 23 стрелковай дивизияһа 1943 сыл сэттинньитигэр диэри стрелок быһыытынан сылдьыбыт. «Немецтэр Ленинграды төгүрүйөн сыталлар, биһиги немецтэр тас өртүлэригэр эргийэн сытабыт», - диирэ. Ити кэмнэ «За боевые заслуги» мэтээлинэн наһараадаламмыт. Ону: «Биир немец киһитин өлөрбүтүм иһин биэрбиттэрэ, арааһа улахан соһус киһи буолуо», - диирэ. Сэри устатыгар иккитэ бааһыран госпиталга сыппыт, санныгар, атаһар, окумалыгар. Доруобуйатынан сыыллан 1944 сыллаахха дойдутугар төннөн кэлбит.

Аһабыт 1954 сыллаахха ийэбитин кытта холбоспут. Ийэм оччолорго бастакы кэргэнэ ыалдьан өлбүт эбит. Үс оһолоох дьахтары кэргэн ылан, оччотооһу кырыымчык кэмнэ улахан көмө буоллаһа дии. Эдэр сылдьан быстах кэмнэ хонуу биригэдьииринэн үлэлээбитэ, сайынын окко звеноводтаабыта. Ардыгар рабочайдаан да ылара, сааһыран баран кыһынын кадровай булчутунан сылдьыбыта. Оһо сылдьан өйдүүрбүнэн, күн аайы үгүс кубаһы, тиини, андаатары сүгэн аһай кэлэр буолара. Ол кэмнэ кэтит туут хайыһарынан сылдьар эбит. Ардыгар аттаах буолара. Сайын Алааска чааһынайыгар оттуура, илимниирэ. Кэлбит-барбыт дьонунан кэһиитин балык, кус ыытара. Ону чугас ыаллары матарбакка, аймахтарынан энгин түнгэтии бөһө буоларбыт. Биһиги оһолор сүрүбүлдьиир да буоларбыт. Билигин санаатахха, элбэх ыалы сонун аһынан хааччыһар эбит. Бэйэтэ сүрдээх эйбүс, сайаһас майгылааһа, аһары мөхпүтүтн олох өйдөөбөппүн. Убайдарым, мэник-тэник дьон, аһаларыттан син саллаллар этэ да, кинилэри даһаны олус буйталаабытын өйдөөбөппүн. Кэлин атын дьон ахталларынан, аһам оһо, эдэр сылдьан наһаа күлүүк эбитэ үһү. Төкүнүйэ сылдьан күлэрэ үһү. Сааһыран баран наһаа уйан буолбута. Дэриэбинэһэ киһи өллөбүнэ, хараһыттан уу-хаар баһыллар этэ. Сааһыран баран: «Эдэр сылдьан атаһынан кыанар соһус этим, хапсаһайдаһан, тустан биэрэр этим», - диэн кэпсир этэ.

Аһам ийэбит кэнниттэн түөрт эрэ сыл буолан баран, 1989 сыллаахха күн сириттэн барбыта.

Биһиги оһолор алтыабыт. Наахаранан, Амманан олоробут. Бэйэм туспунан кэпсээтэхпинэ, Амматааһы коррекционнай оскуолаһа алын сүһүөх кылаастарга учууталлыбын, үрдүк үөрэхтээхпин. Биир кыыстааһым Чурапчы уолугар Аянитов Гаврилга кэргэн таһсан Дьокуускайга ололор, икки оһолоохтор. Кэргэним Эверстов Тимофей Семенович тракторист идэлээх.

*Суруйдум төрөппүт кыыстара
Куприянова Татьяна Николаевна.
2011сыл, олуһуньу ый.
Амма сэлиэнньэтэ.*

Сүүрүүнэн утумнаахтык дьарыктаммыта

Кириллин Иннокентий Павлович 1935 сыллаахха Мэнгэ-Хангалас оройуонун 2-с Наахара нэһилиэгин «Алаас» колхоз сиригэр Кыыллаах диэн алааска олохтоох Кириллин Павел Егорович уонна Кириллина Марфа Иннокентьевна дьэ кэргэттэригэр бэһис оҕонон күн сиригэр көрбүтэ.

2-с Наахара сэттэ кылаастаах оскуолатын бүтэрэн баран, 1954 сыллаахха Дьокуускайдаагы республиканскай культурнай-просветительскай оскуолаҕа үөрэххэ кирибитэ. Бу оскуолаҕа үөрэнэр сылларыгар Иннокентий Павлович бэйэ-

тин спортка сыстаҕаһын, ордук хайыһарга уонна сүүрүүгэ көрдөрбүтэ. 1957 сыллаахха оскуоланы ситиһиилээхтик бүтэрэн «организатор клубной работы и методист» идэтин ылбыта. Үөрэбин бүтэрээт, Иннокентий Павлович үөрэхтээх кулууп үлэһитэ буолан төрөөбүт нэһилиэгэр үлэлии тахсыбыта. Ол кэмнэ тыа сиригэр кулууптарыгар көтөбүллүү кэмэ этэ. Сахалыы спектакллары, олонхону уонна художественнай самодеятельность концертарын олус тэрээһиннээхтик ытталлара. 2-с Наахара нэһилиэгэ художественнай самодеятельноска ордук ситиһиилээхтик кыттыбытын өйдүүбүн. Республикаҕаагы 1 фестиваль түмүгүнэн хас да лауреаттар баар буолбуттара. Үлэтин быһыһыгар ордук ичигэс кэмнэргэ саас, сайын сүүрүүнэн дьарыктанара, күннэ 30-40км. сүүрэр этэ. Оройуонна сайынны спартакиадаҕа кыттар, өрүү миэстэлэнэр этэ. Республикаҕа ДСО «Урожай» уонна ДСО «Спартак» күрэхтэһиилэригэр кыттар, үксүн уһун дистанцияҕа сүүрэр. Онтон сыһыа марафонскай дистанцияҕа көһөн, Советскай Союз, Россияскай Федерация таһымнаах күрэхтэһиилэригэр Саха сириттэн баран кыттан кэлэрэ. Онно кини бэһис-сэттис миэстэлэргэ хас да сыл устата сылдьыбыта. Оччотооҕу кэмнэ бу сахалартан ба-стакынан сэмэй ситиһиилэр буолбуттара, оттон Иннокентий Павлович сахалар төһө да кыыдааннаах тымныы дойдуга олохтооттарын, бэйэлэрэ унуохтарынан кыраларын да иһин киин дойдулар спортсменнарын кытта тэнгэ сүүрэллэрин толору дакаастаабыта. Онтон ыла Саха сиригэр марафонскай сүүрүүгэ дьарыктанар дьон элбээн испиттэрэ.

Ол курдук 2 Наахара арытытын собуотугар маастарынан үлэлиир Устинов Андрей диэн эдэр киһи Иннокентий Павлович кытта дьарыктанан республикаҕа биллэр уһунна сүүрээччи буолбута. Оройуон уонна Республика спортивнай салалтата Кириллин Иннокентий Павлович спорт өртүгэр ордук дьаныардааһын иһин кинини 1960 сыллаахха Москва куоракка Центральной тренерскэй оскуолаҕа үөрэххэ ытталлар. Бу оскуолаҕа кини хайыһар спордун тренерин идэтин ылар, оскуоланы 1962 сыллаахха бүтэрэр. Ол оскуола кэнники, аһыйах сыл буолан баран, үрдүк үөрэхтээх спортивнай тренердэри бэлэмниир институт буолбута.

Иннокентий Павлович Кириллин аны анал үөрэхтээх тренер буолан кэлэн төрөөбүт оройуонутар физкультура учууталынан Матта, Балыктаах, Наахара орто оскуолатыгар ситиһиилээхтик үлэлиир. Бу үлэлиир сылларыгар кини эдэр ыччаты, оскуола оҕолорун спорт бары көрүнгүрүгэр дьарыктаан, кэнники ол оҕолор улаатан нэһилиэнньэ физкультуранан дьарыктанарыгар төһүү күүс буолбуттара. Аңардас Наахара аҕыс кылаастаах оскуолатыгар үөрэппит оҕолоруттан 5 оҕо физкультура учуутала буолбуттара. 1967 сылтан Иннокентий Павлович Орджоникидзевскай оройуонна учууталлыыр. Ол кэмтэн ыла кини доруобуйата мөлтөөн, эмтэнэрэ элбээн барар. Ол гынан ыарахан ыарыыттан 1973 сыллаахха от ыйыгар 38 саастааҕар олохтон өлөн туораабыта.

Иннокентий Павлович эдэр сааһыгар сылдьан саҕалаабыт уонна тэниппит спордун билигин Саха дьоно умсугуйан туран дьарыктанан Аан дойду таһымыгар кытталлар,

элбэх Аан дойду чемпионнара баар буоллулар. Сүүрүүнэн дьарыктаныы государственнай суолталаах буолла, чэгиэн олох кэрэһитинэн, быстыбат ситиминэн буолла. Иннокентий Павлович бэйэтин тус ситиһиилэрин хаһан да инники тута сылдыбыт, быһата олох кэпсээбэт, киһиргээбэт этэ. Бэйэтэ олус сэмэй, баар кыһалжалары өйдүүр киһи этэ, дьонно-сэргээ ытыктабыллаахтык сыһыаннаһара.

Олоххо туох баар кырдыгынан сылдыара, оҕону иитиигэ бэйэтэ туспа көрүүлээх уонна идеялаах этэ, ол иһин үөрэнээччилэр да, эдэр да ыччаттар Иннокентий Павловичы убаастыыллара уонна ытыктыыллара. Наахара орто оскуолатыгар үлэлиир сылларыгар оскуола хайыһарга хамаандата биллэр-көстөр ситиһиилэрдээх этэ. Үгүс хайыһарынан дьарыктанар оҕолор бааллара, оскуола оҕото барыта саастарынан көрөн ГТО нуорматын 100% толорбуттара. Элбэх разрядтаах хайыһардыт оҕолор итиллэн тахсыбыттара, ол оҕолор оскуолаларын, оройуоннарын чизһин элбэхтик көмүскээбиттэрэ. Элбэхтэн күүстээх хайыһардыт оҕолору ааттаталаатахха маннык: уолаттарга – Григорьев Петр Алампадорович, Соловьев Анатолий, Бубякин Никифор Никифорович, Васильев Алексей Егорович, Бубякин Данил Петрович, Кириллин Егор Прокопьевич, Ермолаев Иван Ипатьевич уо.д.а, кыргыттартан Устинова Роксана Иннокентьевна, Пивоварова Марианна Николаевна, Никанорова Лана Антоновна, Григорьева Анна Ивановна уо.д.а. Бу ааттаммыт оҕолортон 4 оҕо физкультура учууталын идэтин талан, хайыһарга оҕолору эрчийбиттэрэ. Мин манна көрөбүн оҕолор учууталларын туйабын хатараллара диэни. Онон Иннокентий Павлович үлэтин түмүгэ үксэ манна сытар, бу аһаардас биир нэһилиэк оҕолоро, онтон атын үлэлээбит нэһилиэктэригэр хас оҕо кини суолун солообута буолуой?

*Ахтыыны суруйдум Кириллин Иннокентий Павлович сиэнэ
Михайлов Егор Прокопьевич (Кириллин)
2009 сыл, ахсынньы 20 күнэ. Дьокуускай куорат.*

Үтүө-мааны дьонум

Биһиги аҕабыт-Винокуров Кирилл Егорович 1880 (сорох сурукка 1883, 1886) сыллаахха Холгума нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Эдэр эрдэҕинэ тайҕанан, Бодойбонон таһаҕас таһыытыгар сылдыбыта. Кэлин Хачанкаҕа олорон ийэбит Аргунова Варвара Ивановналыын ыал буолбуттара. Ийэбит Табаҕаҕа Боролуус өтөһөр төрөөбүтэ (Богдолорго). Кыра эрдэҕинэ Биэкэнэҕэ Назаров диэн мас ууһугар иитиэххэ биэрбиттэр.

Ыал буолан баран, Уот Сиебиккэ олороллор. Аҕабыт дьаам сүүрдэр, ийэбит чайынайга үлэлии-үлэлии оҕолорун көрөр. Аҕам кэлин Холгумаҕа сылгыһыттыыр. Онтон Наахараҕа көһөн холхуоска үлэһитинэн киирэллэр. Бэрэ ферматын биир тутуох үлэһиттэринэн буолаллар.

Ийэбит ыкса кырдыар диэри, оччотооҕу кэм ирдэбилинэн, биир күн өрөөбөккө фермаҕа ыанньыксыттыыр. Бастагынан биир ынахтан 1000 литр үүтү ыыр, ньирэйи ынахтан араарыыга кыттар, стахановец аатын ылар. Социалистической күрэхтэһии экраныгар дьараппалаантан түспэт, ол иһин «Дьараппалаан Балбаара» диэн аат инэр. Былыргы ыанньыксыттар үлэлэрэ ыарахана Саха сиригэр историятыгар элбэхтик суруллар: күннэ 4-тэ илиинэн ыаһын, ынах саабын таһаарыы, балбаахтааһын, ньирэйи көрүү, сайынны өттүгэр өссө оттоһунна нуорма, арааһынай таһымнаах хонтуруоллур ыамнар, өссө мин өйдүүрбүнэн, титииккэ көһөргө хотон истиэнэтин, муостатын сууйан, испиэскэлээн бараллара.

Ийэбит биирдэ, мин алтыска үөрэнэ сырыттаһына, аҕыйах хонуктаах уопуска диэни ылбыта. Онно өйдөөбүтүм - ийэ дьиэҕэ баар буолара үчүгэйин. Дьиэ өрүү сылаас, ыраас, итии ас, остуол тула олорон наһыл кэпсэтии. Ийэм сонньуйан кэпсиир буолара:

миигин оѳолоноругар фермаѳа түүтүүргү ыамын ыан баран, балыыһаѳа сүүрбүт. Ол баран иһэн талыыта киирдэбинэ чөнөчөккө ыга баттыы түһэр үһү, нэһиилэ тиййбит, тута төрөөбүт.

Аѳабыт кыһын ферма сүөһүтүгэр 4-5 оѳуһунан от таһара. Бастакы сырыытын биһиги оскуолаѳа барыыбытыгар кэлэрэ. Кэлин өйдөөтөххө, стоговозтаах тыраахтар үлэтин соѳотоѳун толорор эбит. Ото өрүү саппаастаах буолар этэ. Сайын холхуос отун үлэтэ, өрүү солбуллубат от звеневоѳа.

Ийэлээх аѳабыт атын холхуостаахтар тэннэринэн хамнаһа суох, чымадаан мунунан толору заем кумааѳытыгар үлэлээн үйэлэрин моһообуттара.

Аѳабыт биирдэ куоракка бастыгнар слеттарыгар кыттыбыта, сиэрэй хаатынканаан бириэмийэлэнэн кэлбитэ. Тыыл, үлэ ветерана - Сталин мэтээллээх, Саха Республикатын Үрдүкү Сэбиэтин Президиумуттан грамоталаах этэ. Мэлдьи Стахановец буолара.

Оѳонньор дьиппиэн, аѳыйах сангалаах, дьон толлор киһитэ этэ. Кырдьан олорон холхуоска кыраабыл, атырдьах, сыарѳа сынгааѳа онгорор буолара. Бастаан бэйэтэ өрбүт тууларынан, кэлин уола Боян аѳалар илимнэринэн балыктаан Бэрэ ыалларын аһатара. Аѳабыт куобахха икки сохсолооѳо (Куутту куулатыгар уонна Хатырык үрүйэтигэр). Ону таһынан элбэх туһаѳы иитэр этэ. Олору кэрийии, куобаѳы хомуйуу-убайым Коля биһиги үлэбит этэ. Дьоммут, аны көрдөххө, кыра да дьийэѳэ өрүү дьукаахтаах буолаллара. Кыһайан мастаммат кырдыаѳастар, агардас ийэлэр кэлэн сыл тахсаллар эбит. Мин өйдүүрбүнэн, Пивоварова Акулина аѳатынаан, Амыйыыс оѳонньордуун, Павлова Оппурус оѳолорунаан, Уломжинскаѳа В.Г. аѳата оѳонньор уонна да атыттар. Дьоммут 9 оѳону төрөппүттэриттэн 4 оѳо кыра сылдьан ыалдьан олохтон туораабыттар.

Улахан убайым Винокуров Боян Кириллович-журналист, Өймөкөөн улууһун Бочуоттаах гражданина, идэтинэн историк. Далан, Софрон Данилов истин доѳордоро. Олоѳун үтүө кэмэ Өймөкөөн улууһун кытта сибээстээх, «Северная Заря» хаһыакка олохтон (78 сааһыгар) туоруор дылы быыстала суох үлэлээбит. Өймөкөөнтөн Аѳа дойдуну көмүскүүр сэрии кыттыылаахтарын уонна Улуу Кыһыйыны уһансыбыт тыыл ветераннарын ааттарынын үйэтитэр сборник кинигэ таһаартарбыта, улууска олохсуйбут ГУЛАГ сиэртибэлэрин олохторун туһунан иккиэ буолан сборник хомуйан онорбуттара. Убайбыт төһө да ыраах хоту олохсуйдар дойдутун суохтуура, ахтара. Сайын ахсын кэлэн дуоһуѳа сынһанан, ахтылѳанын таһааран барара. Сурдья Уйбаан төрөөбүт түөлбэтэ Уот сиэбитинэн, Араһаһынан, атын да алаастарынан күүлэйдэтэрэ.

Боян Кириллович кэргэнэ Эмма Иннокентьевна Аммосова олоѳун тухары библиотекарынан үлэлээбитэ. Икки уол, биир кыыс оѳоломмуттара. Кыыстара Тяпкина Ирина Бояновна, идэтинэн авиация экономиһа, Усть-Нераѳа олорор, предприниматель. Сиэннэрэ Кирилл чох промышленноһын специалиһа, Нерюнгрига үлэлиир. Дария Новосибирскаѳа биллэн эрэр журналист. Богдан эмиэ Новосибирскаѳа.

Винокуров Иван Кириллович - Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Мэнэ Хангалас улууһун Бочуоттаах гражданина. Убайым 1940 сыллаахха төрөөбүтэ. Сэрии сылларынын аас-туор сылларынын барытын билбит, ооньоботох оѳо саастаах көлүөнэ бэрэстэбиитэлэ. Орто оскуоланы Усть-Нераѳа бүтэрбитэ. Сайынын, каникул кэмигэр, экспедицияѳа сылдьан, өй-санаа сайдыытын оскуолатын ааспыта.

Ленинградка тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрэн 1967 сылаахха К.К.Байкалов аатынан сопхуоска механигынан үлэлиир. 1972 сыллаахха тыа хаһаайыстыбатын управлениетын инженер-механигынан ананан оройуон сопхуостарын тыа хаһаайыстыбатын техникатынан байытарга, сопхуостар киин уһаайбаларыгар улахан гаражтары, техника өрөмүөннүүр мастарыскайдары тутууга былааннаахтык үлэлээбитэ. 1988 сыллаахха «Майатехснаб» директорынан, солбуйааччы директорынан 2009 сыллаахха дылы таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Уларыыы, рынокка киирии кэмигэр кини тэрилтэтэ эстибэккэ, сана суоллары тобулан, үлэлээн атын тэрилтэлэргэ холобур, тирэх буолбута. Сүүһүнэн дьону үлэнэн-хамнаһынан хааччыйбыта.

Иван Кириллович төһө да экономическаѳа үөрэхтээһин диплома суох буоллар, экономика сокуоннарын диригник үөрэтэн, сатаан ааѳан-суоттаан, ырытан үлэлиирэ, төрөөбүт

улуунун тыатын хаһаайыстыбатын сайдытыгар дьонун кылаатын киллэрбитэ.

1968 с. Попова Анна Константиновна ыал буолан икки кыыс, биир уол оҕоломмуттара. Кыыһа Варвара Ивановна кэргэннээх, үс оҕолоох. Аҕата саҕалаабыт үлэтин салгыыр, сайыннарар, «Майа МТС»-ка экономияһынан үлэлиир. Уола Винокуров Виктор Иванович-предприниматель, кэргэннээх, биир оҕолоох.

Винокуров Виктор Иванович, 1945 сыллаахха төрөөбүтэ. Кыра эрдэбиттэн сайынын холхуос үлэтигэр толору миккиллибит киһи. От охсуутугар киэн, ыраас суоллаабынан биллэрэ. Томскай куорат политехнической институтун бүтэриэбиттэн Ааллаах Үүннээҕи комплекснай-геологической экспедицияҕа үрдүк таһаарылаахтык үлэлиир. Сахабыт сирин сиртэн хостонор туһалаах баайын көрдүүр. Сахалартан промышленность салаатыгар биир биллэр киһи.

Николай Кириллович - Россия сирин баайын Чинчийи туйгуна, Петр1 мэтээл хаһаайына, үтүөлээх геолог, Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин уонна СР президенын грамоталарынан наҕараадаламмыта.

Кэргэнэ Сунтаар кыыһа Гуринова Анна Григорьевна, полиграфист идэлээх. Икки уол оҕолоохтор. Улахан-Айсен Николаевич юстиция министриэстибэтин эппиэттээх үлэһитэ. Кыра уол, Андрей-землеустроитель.

Балтым Февронья Кирилловна 1953 сыллаах төрүүх. Оскуоланы бүтэрээт Бүтэйдээхтэн төрүттээх Романов М.Г. эргэ тахсыбыта. Кини Байкалов сопхуоска өр сылларга ыанньыксыттаабыта. 4 оҕолоох, элбэх сиэннэрдээх. Улахан уол Кирилл-индивидуальной предприниматель. Табаҕа олорор, түүрт оҕолоох. Кыра уол Илья-электрик, Аммаҕа олорор, икки оҕолоох. Улахан кыыһа Анна икки оҕолоох, Майаҕа олорор, бухгалтер. Кыра кыыс Феня үрдүк үөрэхтээх информатик, дьонун кытта куоракка олорор.

Мин, Винокурова Елена Кирилловна, 1948 сыллаахха төрөөбүтүм. Ахтылҕан аргыстаах оҕо сааһым Далан «Тыгын Дарханыгар» ойууга киллэриллибит алта атахтаах, тоҕус тумуллаах, икки хос эргимтэлээх Улахан күөл (Эбэ) аттыгар Бэрэҕэ ааспыт. Ол сағана Бэрэбит оҕо чугдаарар санатынан туолан, сүүһүнэн ферма сүөһүтүнэн тоҕуоруйан, кэлии-барыы киинэ буолан сэргэх да буолара. Бэйэтэ да айылҕаттан маанылаах сирдээх-уоттаах, икки киһи мыыммат улахан күөллэригэр минньигэс собо; кус таптаан түһэрэ, саас дьэрэкээн өгнөөх бараахтары онно эрэ көрөрбүн өйдүүбүн. Сыыр аннынан сүүрэр от үрөҕө сааскы уута тыһаан-ууһаан ааһара. Куула тыа дьэдьэнэ, хаптаҕаһа, моонньоҕоно, Тэллэх сиһин отоно, үөттэр күлүктэригэр окко кубахтар киирэн мэччийэллэрэ - бу барыта оҕо саас ааспат ахтылҕана.

Оччотооҕу ферма оҕолоро бары кыра эрдэхтэн ынах-сүөһү үлэтигэр миккиллэн, сайынын үһүс-төрдүс кылаастан оҕус сиэтиититтэн сағалаан, от үлэтигэр кырдыаҕастары кытта сарсыарда эрдэттэн үһүс туман түһүөр дылы үлэлиирбит. Орто оскуоланы Бүтэйдээххэ бүтэрбитим. СГУ биолого-географической факультетыгар үөрэнэн, 1971-2010 сылга диэри Р.А.Бурнашев аатынан Табаҕа орто оскуолатыгар үлэлээн кэллим. Кэргэннээхпин, биир кыыс оҕолоохпун. Кыыһым Бэстээх оскуолатын кылаабынай бухгалтерынан үлэлиир.

РФ үөрэҕириитин туйгуна, СР президенын Гранын хаһаайына,
Учууталлар республикатааҕы 10-с сийиэстэрин делегата
Винокурова Елена Кирилловна.

2010 сыл, тохсунньу 21 күнэ.

Табаҕа.

Хаһан да быар куустан олоҕоботхоро

Мин ийэлээх аҕам 2-с Наахара нэһилиэгиттэн төрүттээхтэр. Аҕам Колесов Дмитрий Федорович 1907 сыллаахха «Сыырдаах» диэн сиргэ дьаданы дьизэ кэргэнгэ төрөөбүт. Аҕата Колесов Федор Николаевич, ийэтэ Акулина Николаевна. Биэс бииргэ төрөөбүттэр эбит. 4 уол, 1 кыыс оҕо. Аҕалара мин аҕам 4 саастааҕар өлбүт. Онон ийэлэрэ огдообо хаалан соҕотоҕун иитэлиир кыаҕа суох буолан мин аҕабын аҕатын убайыгар ииттэрэ биэрбиттэр үһү. Колесов Петр Николаевич диэн кырдыаҕас оҕонньорго иитиллибит. Онон үөрэнэр усулуобуйата, кыаҕа суох буоланнар оскуолаҕа үөрэммэтэх. Кэлин сэбиэскэй былаас олохтоммутун кэннэ «ааҕар – балаҕанна» үөрэнэн суруйар ааҕар буолбут. Олох уларыян харанаттан сырдыкка тардыһар, кыра эрдэбиттэн кыһалҕалаах олоҕу этинэн – хаанынан билэн, үлэҕэ – хамнаска эриллэн дьон кыһалҕатын өйдүүр, аһынар, көмөлөһөр эбит. Сэбиэскэй былаас тэриллэн бастакы холхуостааһынна, хотону балаҕантан араарыыга актыыбынайдык кыттан испит. Ону таба көрөн, салайар дьобурдааҕын иһин үүннэрэн испиттэр. 1930 сыллаахха хомсомуолга кирибит. Ячейка сэкирэтээринэн, онтон 1932-1933 сылларга кыра холхуос бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит. Онтон I-Тыыллыма нэһилиэгэр баран сэбиэт исполкомун бэрэссэдээтэлинэн үлэлии сылдьыбыт. Майаҕа остолубуой сэбиэдиссэйинэн эмиэ үлэлии сылдьыбыт үһү, ону ийэм кэпсиирэ. Коммунистическай партия чилиэнэ. Майаҕа Васильев Роман Гаврильевич тэрийиитинэн «Үлэ – бойобуой албан аат» кулуубугар чилиэн этэ. 1941 сыллаахха сэрии саҕаланан, мин аҕам Аҕа дойдуну көмүскүүр улуу сэриигэ бэбиэскэ тутан Майаҕа ынҕырыллан кирибит, доруобуйатынан сыллан тахсан төрөөбүт нэһилиэгэр сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн салгыы үлэлии хаалбыт. 1938-1947 сылларга саамай кыһалҕалаах кэм этэ. Эдэр ыччаты, үлэни кыайар эр дьону бүтүннүү хомуйаннар сэрии толоонугар киллэрбиттэр. Инньэ гынан нэһилиэккэ ыарыһах, кыаммат кырдыаҕас дьону кытта оҕуруу, ангардас дьахталлар хаалбыттар. Ол сылларга саатар сут-кураан дьыллар сатыылаан, аһыныкка туран олох - дьаһах өссө ыараабыт. Кыһалҕа барыта хаалбыт дьонго мэнэһик буолбут. Аһыыр ас – таһас мөлтөөн тыыннаах хаалар туһугар, сэрии кыайарын туһугар турунан охсуспуттар. Утуйары да умнан түүннэри – күнүстэри аччык ангардаах сылдьан үлэлээбиттэр. Тыылга хаалбыт дьон көмөлөрө ол буоллаҕа.

Ол курдук бэйэлэрин да сүөһүлэрин өлөрөн сириллэрэ бобуулаах буолбут. Атын нэһилиэктэргэ, улуустарга хоргуйан өлүү элбээбит. Оттон биһиги Наахарабытыгар оннук өлүү суох этэ диэн кырдыаҕастар кэпсэтэллэрин истэrim уонна кэнники хаһыакка ыстатыйалар да бэчээттэнэр буолбуттара. В.Р. Уломжинскай, Н.Н. Пивоваров уонна да атыттар сырдаталлара, махтаналлара. Аҕам кэлин араас үлэҕэ үлэлээбитэ. Мин ийэм Колесова – Григорьева Татьяна Михайловна 1917 сыллаахха эмиэ дьаданы кэргэнгэ төрөөбүт. Алта бииргэ төрөөбүт кыргыттар. Ийэлэрэ эрдэ өлөн ангардас аҕаларыгар хаалан кыра саастарыттан дьизэ ис – тас үлэтигэр эриллэн улааппыттар. Аҕалара эмиэ эрдэ өлөн мин ийэм таайыгар иитиллэр. Үөрэнэр усулуобуйата суох буолан 5-с кылааһынан тохтообут. Туппакаан диэн сиртэн сылдьан үөрэнэrim диирэ, дэриэбинэттэн ырааҕа, аны чугас олордор ыала суох эбит.

Мин аҕам, ийэм 1939 сыллаахха холбоспуттар, үс оҕону төрөппүттэр. Бэрэ халдыаайытыгар олорбуттар. Ийэм детсадка үлэлээбит. Кэлин фермаҕа арыһыттаабыт. Аҕам хону биригэдьиирэ. Көлүллэр оҕустары аһатааччы, сарсыарда 3-4 чаастан туран аһатарын өйдүүбүн. Лесник, почтальон буола сылдьыбыта, онтон да атын үлэҕэ эриллибитэ. Хаһан да быар куустан олорбот, сыппат этэ. Иккиэн үлэттэн дьолломмут дьоннор. Туох баар үлэлэрин иккиэн көмөлөөн үлэлиир этилэр. Отторо, мастара, улара, сүөһүлэрэ. Дьизэ үлэтин түбүгэ. Ону таһынан эдэр эрдэхтэринэ иккиэн кустууллара. «Эбэҕэ» кирирэн дурдаҕа хонон тахсар этилэр. Хаһан да кураанах тахсыбаттар этэ. Сарсыарда айы туран кус ааҕарбын өйдүүбүн. Сороҕор ийэм күнүстэри кирирэн оннооҕор хаас өлөрбүтүн дьон кэпсиир этэ. Наһаа бултка азартах эбит. Ону таһынан куобахха сохсо иитэллэрэ. Ийэм сарсыарда эрдэ туран сохсотун көрө барар. Сороҕор 5-6 куобаҕы сүгэн кэлэр эбит. Ону барытын кыайан сиэбэттэр ыалга өрүү бэрсэллэр этэ. Хайдах барытын саба тутан үлэириллэрин, аны санаатахха, киһи кыайан өйдөөбөт. Бэйэтин ынаҕын ыан баран, аны «Куоһаҕастан» «Бэрэ» ферматыгар үүт сүүрдэ, арыһыттыгы барар. Ийэм

арыһыттыыр кэмнэригэр «Бэрэнэн», «Тутуу ойбонуна», «Сатабайынан», «Чуочабылынан» сайылыыр этибит. Онтон аҕабынаан иккиэн бороон көрбүттэрэ. Ийэм кэлин осеминатордар куурустарыгар үөрэнэн хас да сыл осеминатордаабыта. Иккиэн үчүгэй үлэлэрин иһин хайҕал суруктаахтар. Атын чиескэ – бочуотка дуораһыйбаттар эбит. Мин эргин үөрэҕин бүтэрэн, Бүлүүгэ үлэлии сылдыбытым, онтон дойдубар Майаҕа кэлэн, Райсоюзка, райпоҕа үлэлээбитим. Майаҕа дьиэ атыылаһан дьоммун Наахараттан көһөрөн киллэрэн бииргэ олорубуппут. Сиэннэрин көрбүттэрэ. Кэтэх сүөһүлээх этибит. Ону таһынан аҕам хаһаайыстыбаннай маҕаһыынҕа рабочайдаабыта. Ийэм «Сэбиэскэй» маҕаһыынҕа муоста сууһааччынан үлэлээбитэ, онтон пиэнсийэҕэ тахсыбыта. Дьонум дойдуларын ахтар буолан син биир Наахараларыгар төннүбүттэрэ. Кыра сиэннэрин илдэ тахсыбыттара. Онно «Ньямһаҕа» дьиэ атыылаһан олорубуттара. Син биир үлэтэ суох олорботохторо. Колхоз, совхоз диэн суох буолубутун кэннэ Наахараҕа предприятие эрэ хаалбыта. Туох баар тыраахтардарын, массыналарын чааһынайдарга үллэрбиттэр. Сүөһүлэрин эмиэ. Урут сүөһүгэ үлэлээбит дьонно үллэртээбиттэр.

Мин оскуоланы 1959 сыллаахха бүтэрэн баран, бииргэ үөрэммит оҕолорбунаан «Правда» колхозка фермаҕа үлэи тахсыбыппыт. Мин икки сыл дояркалаабытым. Кыра сааспыттан үлэҕэ эриллибитим. Ол курдук саас ходуһа ыраастыырбыт, аһынаны куулунан хомуйарбытын өйдүүбүн, өссө ыйаһынҕа ыйыллара. Көлөһүн күнэ диэн ааҕар этилэр. Сиилэс угуутугар оҕус сиэттэрэллэрэ, ону кыайан салайбакка мөһүллэр этим. Кэлин улаатан баран, сайыны быһа хоно сылдьан илии мунһуутугар сылдьар этим. Соҕуруу «Алаас» энгин диэн сирдэринэн бэттэх диэки «Бэс күөл», «Дьабара», «Уһун күөл», «Эбэ» диэн алаастарынан сылдьарбыт. Наар дулҕалаах уулаах сирдэри атах сыгыннах мунһарбыт. Биллэн турар, техника сылдыбат сирдэрин кэрийэн үлэлиирбит. Ардах түстэҕинэ бырааһынньык курдук буолара. Күһүн оскуолаҕа барыахпыт 3-4 хонук эрэ иннинэ босхолууллара. Онно холоотоххо билигин ырай олоҕо. нэһилиэктэргэ билигин үлэ да суох курдук, ким да оттообот – мастаабат, сүөһү да көрбөт буолла. Мин билигин кэтэх сүөһүбүн тутан олоробун. Бэйэм эргин ветеранабын, эргин туйгуна бэлиэлээхпин. Отуттан тахса сыл биир тэрилтэҕэ үлэлээн пиэнсийэҕэ олоробун. Кэргэннээхпин, оҕолордоохпун, сиэннэрдээхпин. Мин нэһилиэк, колхоз сайдытыгар олоҕо тупсуугар бэйэм кылааппын киллэрсибит курдук сананабын.

Үлэ ветерана Колесова Мария Дмитриевна.
Майа с.

Сырдык мөссүөннэрэ өйбүтүгэр-санаабытыгар куруук тыыннаах

Тапталлаах дьоммут, биһигини күн сирин көрдөрбүт күн-күбэй ийэбит Фекла Андреевна, тээтэлээтэр-тээтэбит Петр Гермогенович сырдык мөссүөннэрэ үйэ саас тухары биһиэхэ - төрөппүт оҕолоругар, сиэннэригэр, хос сиэннэригэр - өйбүтүгэр-санаабытыгар куруук тыыннаах сылдыахтара.

Уон оҕону төрөтөн, көрөн-истэн, үөрэттэрэн, үлэһит дьон онортоон атахпытыгар туруортаабыттарыгар сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэбит, махтанабыт. Билигин хас биирдии бэйэбит тус-туһунан үлэлээх дьон буолан сылдыабыт.

Биһигини кыра эрдэһпиттэн үлэни таптыырга төрөппүттэрбит үөрэппиттэрэ. Ол курдук бары тус-туһунан үлэлээх этибит. Ким оҕо көрөр, ким таһырдыа үлэлиир, ким

дьяэ ис үлэтин толорор. Тустаах үлэбитин толордохпутуна, оонньуу барарбыт. Ийэбит Фекла Андреевна үлэ туолуутун, онгорбут үлэн ырааһын, орун-оннугар буоларын кытаанахтык ирдиирэ.

Ийэбит балыһаҕа оһох оттооччунан өр сылларга үлэлээбитэ. Халдыаайыга кулуупка уборщицанан эмиэ үлэлээбитэ. Өссө онно колхоз хонтуората, библиотека эмиэ киирсэллэрэ. Биһиги онно көмөлөһөн, 8-9 оһоххо мас кыстаан, муостаны тимиринэн аала-аала сууйар этибит.

Ийэбит наһаа аһыныгас, сүрдээх дэлэй, минньигэс астаах, хойуу үүттээх чэйдээх ыалдьытымсах, үөрүннээн этэ. Урут гастролга кэлбит артыыстар (10-20 киһи) бары биһиги дьоммутугар түһэллэрэ, хонон бараллара. Кинилэри аһатан-сиэтэн, хоннорон үөрэ-көтө атаарарын ыкса ыаллара: «Сүөкүлэ, ити дьону барытын хайдах аһатан, ханна утутан ытабын,» - дьин сөбөллөрө.

Аҕабыт сэрии иннинэ биригэдьиirinэн, колхоз бырабылыанньатын солбуйааччы председателинэн үлэлээбитэ. Ол үлэлии сылдьан, армияҕа бэбиэскэ тутуат, Ийэ дойдутун иннигэр иэһин төлүү сэриигэ барбыта.

Бастаан утаа инники линияҕа снайперынан сылдьыбыт. Онтон 180 хайыһардаах саллааттары өстөөх тыылыгар ыыппыттар. Немецтэр хорҕойон олорор дэриэбинэлэригэр үксүгэр түүн соһуччу саба түһэн, икки дэриэбинэни босхолообуттар. «Үһүспүтүн кыайан ылбакка, сэттэ эрэ саллаат ордон куоппуспут. Чааспытыгар тийээн, стройга туран хараастан сэттиэн ытаан турабыт. Сэрии быһылааннара киһини ол курдук кэбирэтэллэрэ», - дьин кэпсиирэ. Старай Русь оборонатыгар Хотугулуу-Арҕаангы строй үһүс стрелковой полкатыгар сэриилэспит, отделение командира эбит. Биир кимэн киириигэ чэпчэки соһустук бааһыран балтараа ый госпитальга сыппыт. Онтон иккиһин сэриилэһэ сылдьан, уҥа атабын быһа ыттаран, төрөөбүт дойдутугар аҥаар атаҕа суох эргиллибит.

Төрөөбүт дойдутугар эргиллэн кэлээт, сэрии уотугар хатарыллыбыт буйун норуот хаһаайыстыбатын чөлүгэр түһэриигэ актыыбынайдык кыттар. Бастаан Тараҕай, онтон Наахара Сэбиэттэрин исполкомун бэрэссэдээтэллэринэн үлэлиир. Ити нэһилиэктэр оччотооһу бытархай колхозтарын бөбөргөтүүгэ, нэһилиэнньэ олоһун-дьаһабын, культураны үрдэтиигэ сыратын харыстаабатаҕа. колхозтар бөдөнсүйүүлэрин саҕана биир бөдөн холхуоһу салайыыга биригэдьиirinэн ананар. 10 сыл устата «Молотов» колхоз экономиката бөбөргөөһүнүгэр элбэх кылаатын киллэрбитэ.

Биһиги төрөппүттэрбит бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн, өйөһөн дьоллоохтук оҕолорун тустарыгар олорон кэлбиттэрэ.

Тээтэбит Петр Гермогенович 1981 сыллаахха ыам ыйын 10 күнүгэр өлбүтэ.

Ийэбит Фекла Андреевна 1991 сыллаахха бэс ыйын 14 күнүгэр өлбүтэ.

Кинилэр олорбут олохторо үйэттэн үйэҕэ салгыы бара туруоҕа. Кэрэ мессүөннэрэ хаһан да умнуллуо суоҕа.

Ийэбит наҕараадалара:

- «Материнская слава» II-III степеннээх мэтээллэрэ;
- Сталин төбөлөөх мэтээл;
- Тыыл, үлэ ветерана.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Эбэм барахсан

Колесова Анастасия Николаевна Мэнгэ-Хаҥалас оройуонун I Наахара нэһилиэгэр - Тиэлигигэ Николай Марфа Захаровтар дьяэ кэргэнигэр 1928 сыллаахха төрөөбүтэ. Захаровтар 22-тэ оҕоломмуттара, онтон 2 кыыс эрэ ордон хаалбыттара. Эбэбит 7-лээҕэр эдьийинээн ийэлэрэ-аҕалара өлөн тулаайах хаалбыттара уонна сэрии кэмигэр Тиэлиги-

гэ Элэнкэ дигн сиргэ ыанньыксыттаабыттара. Кэнники бэйэтэ туспа ынах ыан, 10 сыл дояркалаабыта. 2 Наахараҕа Абрамов Куоста дигн киһиэхэ кэргэн тахсар. Варвара дигн соботох кыыс оҕолонолор, кыыстара 3 саастааҕар инбэлиит буолар. Онтон кэргэнэ со-
тору ыалдыан өлөр.

Эбээбит 2 Наахара Алааһыттан төрүттээх Колесов Василий Васильевичка кэргэн тах-
сар. 6 оҕону төрөтөн олус үчүгэйдик олобуттар. Эһээбит 1886 сыллаахха Дуловтар дьэ
кэргэнигэр төрөөбүтэ. Кинилэр үксэ уолаттар этилэр. Ол иһин Колосова Натаалдьыа
- дигн сэниэ эмээхсин иитэ ылар. Кини эдэр сылдьан Ааллаах-Үүнүнэн, Алданынан
таһаҕас таһытыгар үлэлиир. Кэлин түүлээхситинэн үлэлээбит. Эһээбит кулгаабынан,
харабынан мөлтөх уонна саастаах киһи буолан сэриигэ барбатах. Сэри кэмигэр тыылга
колхозтаахтары кытта бииргэ үлэлээн Сталин мэтээлинэн наһараадаламмыт, үлэ тыыл
бэтэрээнэ этэ. Бэһиэлэй, көрдөөх, элбэх кэпсээннээх эбит, үйэтин тухары кадровой бул-
чутунан, кэнники электростанцияҕа моториһынан үлэлээбит. Эһээм эбээбинэн 28 сыл
бииргэ олобуттара, 1979 сыллаахха 83 сааһыгар өлбүт.

Эбээбит «Молотов» колхозка Алааһынан, Сыырдаабынан олон дояркалыыр. 1960
сыллаахха Холгума нэһилиэгэр көһөн тахсаннар Нэлэгэргэ 150 сибиинньэни 3 сыл
көрбүтэ. Ол кэнниттэн Нэлэгэринэн, Дьэнкэрэнэн, Мүччүккэйгэ, сайынын Араҕас, Уот
сиэбит сайылыктарынан олон дояркалыыр. Оччолорго доярка үлэтэ ыарахан, 20-чэ
ынаҕы таһырдыа уулатар, саахтары таһаарар, көөнньөрбө онорон аһатар. Хоттоҕо 1970
сыллаахха көһөн кэлэн Куоһаҕаһынан, Ньамһаҕанан олон ыанньыксыттаабыта, кэ-
лин 20-тэн тахса сыл сайынын 50-60 ньирэйи, кыһынын 50-60 бороону үтүө суоба-
стаахтык илиитин араарбакка туран көрбүтэ-истибитэ. Кыһын борооннору тас өртүгэр
аһатар, саахтары таһаарар, көөнньөрбө онорор, мань барытын соботох киһи үлэлиирэ.
Пиэнсийэҕэ тахсан да баран үлэтин тохтоппотоҕо. Ол кэмнэргэ үлэһит илии тиийбэт этэ.
1971 сыллаахха 4 №-дээх Мирнэйдээҕи быыбардыыр уокурукка депутатынан талыллы-
быта. Кини 1989 сыллаахха дылы ньирэйин, бороонун көрбүтэ, онтон 1997 сыллаах-
ха диэри хотонно харабылынан, маһаһынна остуораһынан үлэлээбитэ. Эбээбит олус
чиэһинэй, ыраас тутуулаах үлэһит. Ол иһин кинини үчүгэй үлэтин иһин үрдүктүк сы-
налаан бырааһынньыктарга харчынан бириэмийэ биэрэллэрэ, миэбэлинэн, элбэх грамо-
таларынан, махтал суруктарынан, үстэ сибиинньэ оҕотунан, үстэ ньирэйинэн уонна да
элбэх бириистэринэн наһараадаламмыта.

1947 сыллаахха ахсынньы 2 күнүгэр «Килбиэннээх үлэтин иһин» Сталин, 2,3 сте-
пеннээх «Материнская Слава», 1997 сыллаахха «Маршал Советского Союза Жуков»,
мань таһынан үгүс юбилейнай мэтээллэринэн наһараадаламмыта. Ыччат сүөһүнү ии-
тэн 1974 сыллаахха «Оройуон чулуу үлэһитэ», оройуон чемпиона буолбута. Саха Си-
рин тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ путевканы наһараадалаабыта - Москваҕа
ВДНХ-ҕа сылдьар чиэскэ тиксибитэ. Үлэ уонна тыыл бэтэрээнэ.

Билигин эбээбит Анастасия Николаевна дьон-сэргэ ытыктыыр, нэһилиэк киэн туттар
киһитэ. 5 оҕо, 14 сиэн, 13 хос сиэн ытык мааны ийэтэ, эбэтэ, хос эбэтэ.

Биһиги бары дьон буоларбытыгар улахан сыратын, көмөтүн, сүбэтин-аматын иһин
барҕа махталбытын тиэрдэбит.

Күндү киһибит биһигини өссө да өр кэмнэргэ үөрдэ-көтүтэ, сүбэли-амалы,
ыалдыбакка-сүппэккэ сылдьарыгар, өссө да элбэх сиэн, хос сиэн, хос-хос сиэн көрөрүгэр
баһарабыт уонна алҕыбыт.

Сиэнэ Ефремова Анастасия Николаевна.

Аҕам сырдык кэриэһигэр

Лебедев Николай Николаевич 1904 сыл балаҕан ыйын 10 күнүгэр Тохтоһут үрөһин

Халдьяайытыгар баар Балаҕаннаах диэн кыра чонкучак алааска төрөөбүт.

Аҕата Атаҕа суох Ньюкулай уола уонча саастааҕар өлбүт. Өлөрүгэр оҕобун оскуолаҕа биэрэйэбит, саллаакка илдэ барыахтара диэн кэриэһин эппит. Бииргэ төрөөбүттэр икки эбиттэр, Баһылай диэн убайдаах эбит. Аҕалара өлбүтүн кэннэ сааһыран эрэр ийэлэринээн дьиэлэрин – уоттарын көрөн, сүөһүлэрин иитэн, оттоон – мастаан, олорбуттар.

15-16 сааһыгар убайа Учуртах кэлэ сылдьан булчут эбээни көрсөн, кыһын устата быраатын, аҕабын, ыраах бултата ытар. Онон дойдутуттан дьонуттан тэйэн, булчут эбээн ыалыгар олорон кыстыыр. Көһө сылдьан бултаан – алтаан олорор ыал эбит, онно кини бултка үөрэнэр, булчут киһи эрэйин этинэн – хаанынан билэр. Дойдугар кэлбитигэр тонустары кытары олоро сылдыбытын иһин Тонус Ньюкулай диэн хос ааттаабыттара өлүөр диэри сырыттаҕа дии.

Аҕам сүүрбэччэ сааһыгар ыал буолар. Оччолорго дьорҕот дьон санааларынан, харчы онорон, хамнас аахса диэн дьону кытта көмүскэ Бодойбо бириискэтигэр баран үлэлээн, икки сыл кэлбитэ. Үөрөҕө суох буолар куһаҕанын билэн, үөрэхтээх дьонго сыстан, ааҕарга, суруйарга үөрэммит. Онон кинигэни, хаһыаты, араас дьыаланы толорор, суруйар буолбут.

Онон тэйиччи баар, киин сиргэ II Наахара Бэрэтигэр, маҕаһыын бэрэдэбиэһэ буолар.

30-с сыллар саҕаланарыгар тыа сиригэр колхозтар тэриллэн бараллар. Тохтоһукка бастакы холхуоһу Иван Михайлович Лебедев тэрийбит уонна бэрэссэдээтэлинэн талыллыбыт. Кини чаҕылхай тэрийээччи уонна салайааччы эбит. Онон оройуонна партия райкомугар үлэҕэ ылбыттар. Кини кэнниттэн I Наахара нэһилиэгин «Кыһыл сардаҕа» холхуоһун бэрэссэдээтэлинэн Лебедев Николай Николаевичи талбыттар. Оччолорго I Наахараҕа үс колхоз баар эбит. Чкалов аатынан (билигин Тиэлиги бөһүөлөгүн тулата) Киров аатынан (Хомустаах) «Кыһыл сардаҕа» (Тохтоһут, Тымырҕа).

Кини Аҕа дойду улуу сэриитин иннинэ «Кыһыл сардаҕа» холхуоска сэттэ сыл түөрт ый бэрэссэдээтэлинэн тахсыылаахтык үлэлэбит. Холхуоска улахан тутуу үлэтэ барбыт, ол курдук Ньылбанна үчүгэй сүүс ынах киирэр типовой аныгылыы хотон, колхоз киинигэр Кэнэримэҕэ сана аныгылыы тииптээх балыһа дьиэтэ оҕоһоллубут. Ол дьиэ Тиэлигигэ көһүрүллэн детсад дьиэтэ буолбута. Тымырҕа уонна Ньылбанна дьааһылалары аһан үлэлэбиттэр, онон элбэх дьахтар сайынны колхоз үлэтигэр кыттар буолбут. Андреевтар олохторугар Чымаадайыга начальнай оскуола аһыллан, Тохтоһут оҕолоро бары үөрэнэр кыахтаммыттар.

Колхоз государство биэрэр былааннарын толорууга ситиһилэрин иһин Саха Республикатын Правительствотын дьаһалынан «Триер» диэн (молотилка) тыа харыстабылын массынататынан наҕараадалааһыт, оннук наҕараадаҕа Республикаҕа сэттэ эрэ колхоз тиксибит.

1940 сыллаахха Майатааҕы приёмнай пуун сэбиэдиссэйинэн ананан үлэҕэ киирэр. Кэргэттэрин Майаҕа көһөттүүр. Онтон ыла кини кырдыан баран, пиэнсийэҕэ тахсыар диэри, наар соҕотуопка тэрилтэлэригэр үлэлэбитэ.

1943 сыллаахха армияҕа ынырыллан, Ийэ дойдутун көмүскэлигэр барар. Онон кини мөлтөх доруобуйалааҕа, сааһыран эрэрэ, кэргэнэ ыалдьан өлбүтэ, үс оҕото тулаайах, көрүүтэ – истиитэ суох хаалаллара ол кэмнэ ахсыллыбатах. Кыра оҕотун аймахтарыгар, икки улахан уолун кырдыаҕас санаһыгар хаалларан, ыарахан санаалаах армияҕа барар. Үс сыл Забайкальскай байыаннай уокурукка сулууспалаан, иһин төлөөн, 1946 сыллаахха дойдугар эргиллэр. Кэлиэн иннинэ улахан оҕото, Кеша, VII кылаас үөрэнээччитэ ыалдьан өлөн хаалар. Кырдыаҕас санаһа өлөн, оҕолорун балта, убайын улахан кыһа Клавдия Васильевна иппитэ.

Армияттан кэлээт тута оройуоннааҕы Райуполминзаска үлэҕэ киирэр. Ол кэмнэ нэһилиэнньэ, ыал бары, эт, арыы, харчы нолуогун төлүүр эбит. Николай Николаевич үлэтир тэрилтэтэ ону ирдиир, толотторор аналааҕа. Ону таһынан колхозтарга түһэрлэр элбэх араас нолуоктар төлөнүүлэрин хонтуруоллуур, ирдиир эбээһинэстээх 50 с. нэһилиэнньэҕэ чэпчэтии оҕоһуллан, нолуок ахсаана аҕыйаабыт. Райуполминзаг уларыан, мясомолпром буолар.

Николай Николаевич 1950-1964 сылларга диэри мясомолпром Наахаратааҕы уча-астагар приёмщигынан үтүө суобастаахтык үлэлиир. Кыһынын үс нэһилиэк колхоз-тарын соботуопкаҕа туттарар эттэрин ыскылаакка уурар, ону тиэйтэрэн, разнарядка быһыытынан куоракка, рабочай бөһүөлөктэргэ ыыталыыр. Сайыныгар Тойон үрэххэ туттарбыт киэн хаччабар колхозтар соботуопкаҕа сүөһүлэрин тутан, бостууктарга тут-тарар. 120-150 сүөһү буоллаҕына куорат буйунатыгар үүрдэрэн киллэрэн туттарар эбэ-тэр разнарядканын араас бириискэлэргэ үүрдэрэр.

1964 сыллаахха 60 сааһын туолан, бочуоттаах сынныаланҥа тахсар. Үлэлээбит тэрил-тэтэ уонна Наахара нэһилиэгин Сэбиэтэ, оччотооҕуга санга тахсан эрэр, дьонун бэлэҕи «Сигнал» телевизоры бэлэхтииллэр, Наахараҕа бастакынан «күөх уоту» көрдөрбүт үтүөлээх. 1974 сыллаахха, 70 сааһыгар, уһун ыарыыттан олохтон туораабыта. Николай Николаевич үтүө суобастаах, дьулуурдаах үлэтэ элбэх оройуон, нэһилиэк бочуотунай грамоталарынан, махтал суруктарынан, уонна медалларынан бэлиэтэммитэ. Аҕам Лебе-дев Н.Н. сырдык кэриэһигэр, кини олобун, үлэтин туһунан ахтыыны суруйдум.

Лебедев Дмитрий Николаевич,
РФ үөрэҕириитин туйгуна,
Учууталлар учууталлара.
Учууталлар династияларын аҕа баһылыга.
2011сыл, олунньу 28 күнэ.

Өйдүү - саныы сылдыахпыт

Орто дойдуга айыллан, олобу олорон ааһар кэм киһи-киһи аайы тус-туспа бэриллэр эбит. Айбыт айылҕа бэйэтин ыйааҕынан араастык кэмнээн киһи олобун айар буолан, со-рох урут, сорох хойут бу дойдуттан барар. Ханнык да атын күүс, эбэтэр киһи быһаарбат ыйааҕа буоллаҕа □ Ол курдук биһиги дьиэ кэргэн күндү киһибит кэргэним, амарах аҕабыт, элэккэй эһэбит Марков Андрей Афанасьевич – РСФСР норуотун үөрэҕириитин туйгуна. Үлэтин үгэнигэр сылдьан, 40 сааһыгар ыарахан ыарыыттан 1969 сыллаахха биһиги кэккэбититтэн туораабыта.

Андрей Афанасьевич 1929 сыллаахха 1 Наахара нэһилиэгэр ийэтэ Феврония Гав-рильевна, аҕата Афанасий Николаевич Марковтар дьиэ кэргэнгэ күн сиригэр көрбүтэ. Аҕата Афанасий Николаевич ревком бэрэссэдээтэлинэн үлэлии сырыттаҕына, кини сыр-дык олобун сидьин өстөөхтөр эдэр сааһыгар быспытара. Аҕата өлөрүгэр балтараалаах оҕо хаалан, аҕа амарах сыһыанын, сылаас таптанын билбэккэ улааппыта.

1951 сыллаахха Дьокуускайга пединститутка (кэлин университет буолбута) кириэн үөрэнэн биология, химия идэтин баһылаан 1956 сыллаахха бүтэрбитэ. Абый оройуону-гар ананан биир сыл үлэлиир. 1958-59 сылларга төрөөбүт дойдутугар Наахара 7 кылаа-стаах оскуолатыгар үлэлии кэлбитэ. Нэһилиэк общественной үлэтигэр актыыбынайдык кыттан барбыта. Ол курдук лекционной пропаганда лекторынан уонна нэһилиэк ыччат-тарын түмэн спорт араас көрүнэр дьарыктаан барбыта. Ордук дуобакка, саахымакка, штангаҕа күрэхтэһэн оройуонун чиэһин ситиһиилээхтик көмүскүүрэ.

1962-63 сылларга Наахара оскуолатын директорынан ананан элбэх түбүктээх үлэни көрсүбүтэ. Иитэр-үөрэтэр үлэҕэ санга кабинеттары тэрийиигэ, элбэх көрдөрөр пособиелары, лабораторнай оборудованиены булууга үгүс үлэ ыытыллыбыта. Туспа начальнай оскуола тутуллубута, салгыы кыра спортзал тутуллан ыччаттар, үөрэнээччилэр дьарык-танар этилэр.

Мин 1960 сыллаахха библиотечнай үөрэҕи бүтэрэн Наахараҕа библиотекарынан 33 сыл үлэлээн, билигин бочуоттаах сынныаланҥа олоробун.

1962 сыллаахха ыал буолан 3 оҕолонон, 4 сиэн минньигэстик «эбээ» диэн дьолу бэ-

лэхтээбиттэрэ. Абалара ыалдыа да сылдыан куруук бодуустаһара. Айылбаа таһааран күүлэйдэтэрэ, хонуу сибэккитин арааһын хомуйан үөрэн кэлэллэрэ. Улахан кыһын Анютаны дуобакка үөрэтэрэ, кырлары уруһуйдатара.

Улахан кыыс Анна Андреевна Дьокуускайга куораттаабы суут судьуйата. Кыра кыыс Айталиа Андреевна фармацевт, Майа аптекагыгар үлэлиир. Икки кыыс оҕолоох, кэргэнэ Алексей Иванович Григорьев 11 Наахара нэһилиэгин баһылыга. Кыра уол Андрей Андреевич педагог идэлээх. Дьокуускайга олорор. Нолуок инспекторынан үлэлиир, икки уол оҕолоох. Кэргэнэ Анна Петровна педагог.

Кэргэним, аҕабыт сытыары сымнаҕас майгылааба, киэн холку көүстээбэ, хаһан да кыһырбат, оҕолору мөбө-этэ сылдыбат. Киэн билиилээх, кытаанах ирдэбиллээх учуталы үөрэтэр оҕолоро хара маннайгыттан ытыкты-сөбүлүү көрбүттэрэ. Үөрөспит оҕолоро «Андрей Афанасьевич урогун сүрдээх интэриэһинэйдик ытара, кылаас иһэ уу-чуумпу буолара» диэн ахталлара.

Аҕабыт ыалдыа сыттабына, өлбүтүн да кэннэ кэлэн субуотунньуктаан маспытын хайытан, саһааннаан бараллара. Уонна кыһынын оскуолаба «тыыннаах мунугу» тэрийэн куурусса, кролик иитэн оҕолор дьуһуурустубанан кэлэн аһатар, хомуйар этилэр. Сайынын оскуола таһыгар оҕурсу, луук ыһан, оҕолор бэйэлэрэ көрөн, күһүнүн нэһилиэнньэбэ атылыыллара. Ити курдук оҕолор сайынны сынныаланнарын туһалаахтык атааралларын тэрийэрэ.

1967 сыллаахха «РСФСР норуотун үөрэҕириитин туйгуна» диэн үрдүк аат инҕериллибитэ.

Аҕабыт, эһэбит олорбут олоҕо, сытыары сымнаҕас майгыта, ыраас дууһата, киһи быһыытынан кэрэтэ биһиэхэ холобур буола туруоҕа.

Ахтыыны суруйда кэргэнэ Маркова Клара Павловна.
Хочо. 2011 сыл.

Ийэм, аҕам туһунан аҕыннахха

Биһиги аҕабыт Матвеев Константин Петрович 1903 с. Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Кини «Коммуна» холхуоска үлэлээбитэ. Ааллаах Үүнтэн таһаҕас таһыытыгар сылдыбыта. 1943 сыллаахха армияба ыһырыллан сулууспалаабыта. Сэрииттэн кэлэн баран 1947 сыллаахха диэри «Коммуна» холхуос бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Ол кэнниттэн өлүөр диэри холхуоска ветеринарынан үлэлээбитэ. 1954 сыллаахха ыалдыан өлбүтэ. Икки кыыс, 1 уол оҕолоох, 10 сиэннээх, 15 хос сиэннээх.

Биһиги ийэбит Матвеева Екатерина Николаевна 1917 сыллаахха Тиэлигигэ төрөөбүтэ. 1937 сыллаахха Табаба «Стахановец» холхуоска Бурнашев Давид Романовичка кэргэн тахсыбыт. Киниттэн уол оҕолоох огдообо хаалар. Ол кэнниттэн 1939 сыллаахха биһиги аҕабытыгар, Матвеев Константин Петровичка, кэргэн тахсан Наахараба көһөн кэлэр. Ол сылларга Охотскайтан Ааллаах Үүнтэн таһаҕас таһыытыгар сылдыбыттара. Ол кэмтэн «Коммуна» холхуоска сайынны от үлэтигэр атынан от охсон, кыһынын от-мас тизийэн сылдыбыта. Кэлин ыанньыксытынан үлэлиир. Үчүгэй үлэтин иһин 1943-45 сылларга Стахановец аатын ылар. Олохтоох сэбиэктэ депутатынан талыллар. Кини дьонно-сэргэбэ өрүү үчүгэй сыһыаннаах этэ. Онон хонуу, ферма курдук ыарахан үлэлэргэ наставнигынан сылдыара. Ыалдыан өлүөр диэри фермаба үлэлээбитэ. 1964 сыллаахха өлбүтэ.

Биһиги аҕабытыттан икки кыыс оҕолоох. Кыргызтар иккиэн ыал буолан олоробут. Улахан кыыс Наахараҕа, кыра кыыс Чүүйэҕэ, убайбыт Аллараа Бэстээххэ олорбута.

Биһиги ийэбит 3 оҕо амарах ийэтэ, 10 сиэннээх, 15 хос сиэннээх. Күн күбэй ийэбит олобун кинилэр салгыыллар.

Григорьева Анна Константиновна.

Аҕам холхуос төһүү үлэһитэ

Мин дьонум 2-с Наахара арҕаа Чаранҥа диэн сиригэр олорбуттар. Икки бииргэ төрөөбүттэр эбит. Убайа Никаноров Константин Антонович, кэргэнэ Чүүйэттэн төрүттээх Никанорова Евдокия Николаевна.

Абаҕам сааһын тухары колхозка (бастаан - «Чаран», кэлин - «Саҥа дэриэбинэ») биригэдьиirinэн, ферма сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. Өрүү правление чилиэнэ этэ, кэлин сааһыран баран субан сүөһү бостууга. Кини туох баар үлэҕэ барытыгар кыттара, үлэ ударнига, «За доблестный труд» мэтээллээх. Кини ыарахан ыарыыттан 1952 сыллаахха өлбүтэ.

Кинилэр 4 оҕолоох этилэрэ. Улаханнара уол, Никаноров Николай Константинович диэн. Сэрии кэмигэр 7 кылааһы бүтэрэн баран, колхозка суотчутунан үлэлээбитэ. Онтон Майаҕа киирэн райвоенкоматка үлэлээбитэ. Кэлин өлүөр диэри райархивка сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. Кини сатаабатаҕа диэн суох буолара. Майаҕа соботоһо фотограф этэ, «За доблестный труд» мэтээллээх. Кэргэннээх. Кэргэнэ Андреева Екатерина Титовна диэн, учуутал идэлээх биир кыыстаахтар. Кини билигин пиэнсийэҕэ олорор, 4 оҕолоох - 1 кыыс, 3 уол. Бары үлэһиттэр. Николай эдэр сааһыгар 1962 сыллаахха өлбүтэ. Улахан кыыс Попова Мария Константиновна – учуутал, 8 оҕо ийэтэ, элбэх оҕо эбэтэ, хос эбэтэ. 1986 сыллаахха өлбүтэ.

2 кыыс эмиэ учуутал.

3 кыыс библиотекарь үөрэхтээхтэр, идэлэринэн үлэлииллэр.

Аҕам Иван Антонович, ийэм 1 Тыыллыматтан төрүттээх Никанорова Акулина Сергеевна диэн. Ийэм эрдэ мин кыра саастаахпар өлбүт. Аҕам убайын ааҕы кытта энгэрдэһэн бииргэ олорбуттар.

Аҕам колхоз төһүү үлэһитэ. Сыл аайы күһүн Аллаах Үүһүгэ таһаҕас таһытыгар барара. Саас биирдэ кэлэрэ. Кэллэ да ыһыгыттан саҕалаан колхоз бары үлэтигэр кыттара. Ыһыгыга суһаҕа 2 оҕуһу муһалаан оҕус сиэтээччигэ суох сир хорутара уонна сир наардааһыныгар эмиэ оннук үлэлиирэ. Окко от оҕустарааччы, охсооччу, бурдук хомууругар бурдук быстарааччы, түүтэх тизэйээччи, бурдук астааһыныгар малатыылкаҕа бурдук угааччы. Биир сайын Бэстээхтэн сельпо таһаҕаһын таһааччынан үлэлээбитэ. Эмиэ да дьаам сүүрдэрэ, Майаттан Тиэлигигэ почтаны таһара. Кэлин кырдьан баран «Байкалов» совхозка кыраабыл, атырдыах онорооччу этэ. Уонна моой оттуура. Сааһын тухары үлэ ударнига, «За доблестный труд» мэтээллээх, 2 кыыстаах. Мин аҕабын кыра сылдьан хаһан эмэ көрөр эгитим.

Эдьийим Ходоро киһитигэр кэргэн тахсан 3 уол оҕолоох. Улахан уол аграрном, «Ленин» колхозка, совхозка үлэлээбит, иккис уол финансист, налог үлэһитэ. Кини 2 уоллаах - үлэһиттэр, кыра уол учуутал, 2 оҕолоох. Эдьийим Наахараҕа олорон колхоз үлэтигэр барытыгар кыттара. Фермаҕа арыыһыт, окко от мустарааччы, бурдук хомууругар түүтэх баайааччы. «За доблестный труд» мэтээллээх. 1984 сыллаахха өлбүтэ.

Мин бэйэм сэрии буолбутугар 11 саастаах эгитим. Онон колхозка очотооһу оҕолор дьоммут сэриигэ барбыттарынан кэннэ оҕонньоттору, эмээхситтэри, дьахталлары кытта колхоз төһүү үлэһиттэрэ биһиги этибит.

Оскуолабыт оһоҕор бэйэбит мастыырбыт, саас саһаан кэрдэрбит, үөрэнэн бүттүбүт да ходуһа ыраастааһыныттан саҕалаан, сааскы сир тартарытыгар түүһүн сир хорутарбыт. Кирпииччэ үттүүрбүт, саһаан кэрдэрбит. Онтон окко барарбыт, от мунһарбыт, бугулуурбүт, от кэбиһитигэр оҕус сиэтэрбит, бугул түгэҕэ харбыырбыт. Бурдук хомуу-

ругар түүтэх баайарбыт. Онтукабытын сатаан баайбакка, аны тизэйэрбитигэр барыта сууллан, суол икки өртүгэр тохтон хаалара, ону ытаһа, ытаһа тизээн сордонорбут. Бурдук ыраастааһыныгар бурдук көтүтэр массынананы илиинэн эрийэн үлэлэтэрбит. Күһүн үөрэхпит алтынныттан аһыллара, онуоха диэри тугу үлэлээбэтэхпит баарай?

Онтон кэлин Майа орто оскулатыгар, Майатаабы госбанга, оҕо библиотекатыгар барыта 40-ча сыл үлэлээбитим. «Килбиэннээх үлэтин иһин» уонна «Ленин 100 сыла» мэтээллэрдээхпин. Биир кыыс оҕолоохпун, идэтинэн финансист, биэс саастаах кыыс сиэннээхпин.

Ахтыны суруйдум Никанорова Варвара Ивановна.
2010сыл, олунньу 23 күнэ.

Кириллинэр утумнара

Биһиги эһэбит Кириллин Петр Николаевич - Маҥан Бүөтүр төүт Наахара олохтооҕо. Төрөппүт аҕата Никитин диэн араспаанньалааҕа. Онон «төрдүбүт Никитиннэр» диэн этэр этэ аҕабыт Николай Петрович. Петр Николаевич сытыары сымнаҕас майгылаах, прогрессивнай өйдөөх- санаалаах үлэ үөһүгэр сылдыбыт киһи. Дьон-сэргэ өйүгэр хаалбыт үтүө умнуллубат холобура маннык: Оһоҕос үрэххэ 400-кэ бандыыттар Амма Солобуодатын босхолуу тахсан иһэр кыһыллары тоһуһа сыталларын билэн, Барҕалаах дьааһыгар тийэн тыллаан, кыһыллар 2 киһи сүтүктэнэн бандыыттары үүрбүттэр.

Эһэбит бииргэ төрөөбүт 9-лар. Петр Николаевич Уус-Алдан Өспөбүттэн төрүттээх Стрекаловская Варвара Афанасьевнаны кытта холбоһон уон алтата оҕоломмуттара. Ол эрэн олох ыараханьттан, аас-туор олохтон үгүс оҕо өлөн үһүө хаалбыттара.

Аҕабыт Кириллин Николай Петрович - советскай- партийнай үлэһит. Кини 1924 сыллаахха тохсунньу 12 күнүгэр төрөөбүтэ. 1943 сыл ыам ыйын 25 күнүгэр Кыһыл Армияҕа ыңгырыллар, бэбиэскэни Хаптаҕай нэһилиэгэр «от сии» олорон туппута. Майаҕа военкоматка киирэн көрдөрөн армияҕа барар буолан, ийэтин, быраатын Михайлы кытта Хаптаҕай Огдоруунун үрдүгэр быраһаайдаспыта. Сэрииттэн кэлэн баран Наахара төрүт олохтоохторун хоһуун үлэһит Ермолаевтар кыыстарын Дария Яковлевнаны кэргэн ылан 49 сыл 8 ый дьоллоохтук олорубуттара, 6 оҕоломмуттара. Урукку «Коммуна» холхуоска үүт ферматын сэбиэдиссэйинэн үлэтин саҕалыыр. 1955 сыллаахха Дьоккуускайга холхуостар кадрдарын бэлэмниир оскуолаҕа ыыталлар. Онно 3 сыл үөрэнэн зоотехник идэтин ылар. Үөрөһүн бүтэрээт төрөөбүт нэһилиэгэр тыа хаһаайыстыбатын араас үлэтигэр буспута-хаппыта. Ол иһигэр нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн, отделение управляющайынан, биригэдьиirinэн үлэһиir. Кэлин пиэнсийэҕэ тахсан баран, нэһилиэк сэбиэтин сэкирэтээринэн өр кэмнэ үлэлээбитэ. Биһиги аҕабыт үлэтигэр сарсыардаттан киэһэ хойукка дылы сылдыара. Ийэбит аҕабыт ыарахан үлэтин өйдүүрү уонна дьэиэ үлэтин аҕабытыгар соннообот этэ. Дьэиэ ис-тас үлэтин ийэбит дьаһалынан биһиги оҕолор толорорбут уонна ийэбитигэр көмөлөһөн холхуос ньирэйин көрсөрбүт. Ийэбит аҕабытынаан сүрдээх эйэлээхтэрэ, сарсыарда эрдэ туран күннээҕи үлэлэрин былаанныылар этэ. Бочуоттаах сынньаланга олорон кэтэх хаһаайыстыбатын көрбүтэ. Оттоһунна тэрээһиннээхтик үлэлээн, үгүс ыытыллар күрэхтэһиилэргэ кыттан электрическэй оһох уонна мотоцикл фондатынан дьэиэ кэргэнэ наһараадаламмыта. Иллэн кэмигэр табаарыстарынаан Никаноров Иван Николаевичтыын, Пивоваров Николай Николаевичтыын, Игнатьев Еремей Прокопьевичтыын, Васильев Алексей Васильевичтыын, Григорьев Афанасий Давыдовичтыын, Никитин Никита Васильевичтыын уо.д.а. кэпсэтэллэрэ - ипсэтэллэрэ, саахыматтыыллара, дуобаттыыллара, хаартылыыллара. Маны таһынан «эдэр куула кыргыттарыныын» доҕордоһоллорун наһаа истинник саныыра, киэн туттара. Сэрииттэн эмсэҕэлээбит норуот хаһаайыстыбатын чөлүгэр түһэриигэ,

тыа хаһаайыстыбатын өрө көтөүүүгэ бэйэтин кылаатын киллэрсибит үтүөтүн- өнөтүн туоһуларынан буолаллар: «Бочуот Знага» орден кавалера, элбэх мэтээллэрэ, «Социалистической куоталаһыны кыайыылааҕа» знага, Саха Республикатын Үрдүкү Сэбиэтин грамотата, Мэнэ - Хангалас улуунун Бочуоттаах гражданина.

Кини туһунан үлээннээхтэрэ, билэр дьоно бу курдук ахталлар: «Николай Петрович наһаа үчүгэй майгылаах этэ. Кырдьаҕас буоллун, эдэр буоллун кими баҕарар кытта сатаан кэпсэтэр, сайдам-сайаҕас майгылааҕа. Ол иһин дьоно-сэргэтэ кинини наһаа ытыктыыллара, элбэх доҕордооҕо. Нэһилиэккэ ытыллар общественной үлэлэргэ актыыбынайдык кытара, ырыаһыт бэрдэ этэ. «Сталин туһунан» наһаа үчүгэйдик ыллыыра, солбуллубат лектор, агитатор, пропагандист этэ. Өр кэмнэ Хочо радиоузельын үлэлэппитэ». (Н.Н. Пивоваров, 2005 с., кулун тутар 15 күнэ.)

«1950- 1951 сыллаахха Горнай оройуонугар оттоон баран, ол оппутугар сөп буолар 82 тыһаҕас уонна аҕыйах көлүүр оҕустаах хотон тутан кыстаабыппыт. Онно Исак Иванович Никаноров, Дмитрий Прокопьевич Игнатьев, Дмитрий Иннокентьевич Куприянов, мин кэргэмминээн Ксения Иннокентьевналыын, Карпова Варвара Петровна, Никитина Мария Николаевна алтыа дуу, сэттиэ дуу тахсан оттоон, кыстаан киирэн иһэн Николай Петровичтаах эмиэ сүөһүлэрин көһөрөн иһэллэригэр түбөһэн аргыстаһан киирбиппит, «Коммуна» колхоз сүөһүтүн үүрэн иһэллэрэ. Николай Петрович ферма сэбиэдиһэ дуу, биригэдьиэр дуу быһыылааҕа. Кини бар дьонго үтүө - эйэҕэс сыһыаннааҕа, дьону кытта түргэнник уопсай тылы булара». (Никаноров Иван Николаевич, 2005 сыл, кулун тутар 19 күнэ.)

«Николай Петровиһы 1959 сыллаахтан колхозка үлэлии тахсыахпыттан билэбин. Биһиги онус кылаас кэнниттэн «Правда» колхозка элбэх буолан тутуспутунан фермаҕа үлэлии тахсыбыппыт. Салайааччыларбыт зоовет куруһуогу ытталлара, политинформация онороллоро, хас үһүтүтэн кэлбит тойоттору өрүү фермаҕа сырытыннаран көрөн-истэн, сороҕор сүбэлээн- амалаан бараллара. Николай Петрович хаһан да киһини мөхпөт, тойомсуйбат киһи этэ. Управляющайды олон биһиги рядовой үлэһиттэри кытта тэннэ үлэлэһэрэ. Ол курдук субан сүөһү ыйааһыныгар, сылгы эмтээһинигэр, сүөһү өлөрүүтэ да буоллун бары көмөлөөн үлэлиирбит. Онон салайааччыларбыт үтүө сыһыаннарын үөрэх ылынан, этэннэ үлэлээн-хамсаан кэлбиппитигэр махтанабын аҕа көлүөнэбэр». (Сидорова Татьяна Исааковна – ветврач, 2005 сыл, кулун тутар 22 күнэ.)

«Николай Петрович мин сельсоветка сэкирэтээрдиэр бириэмэбэр миэхэ улаханнык көмөлөспүт баар суох наставнигым, салайааччыым, улахан сүбэһитим буолар. Киһи быһыытынан сүрдээх аламаҕай, кыраттан да үөрэр, ырыаһыт, саахыматчыт, дуобатчыт бастына. 16 төгүл депутатынан талыллан үлэлиир кэмигэр Саввин Семен Николаевичтыын социалистической куоталаһыныга бастаан Кыһыл знамяны ылары ситиспиттэрэ. Ол курдук дьонунук үлэлээн ааспыттара. Үлэтигэр сүрдээх эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһара, ханнык баҕарар ыарахан, үлэһит илии тийбэт кэмигэр, сүрдээх ылыннарыылаахтык, олох хайа да түгэннэ аккаастаммат гына кэпсэтэн үлэһиттэрин солбуйтарара, үлэһити да дөбөннүк булара, ханнык баҕарар салайааччыга холобур эрэ буолуон сөп. Ол курдук биһиги дьэ кэргэн аҕабыт Алексей Егорович, Николай Петрович тылын ылынан «Вода», «УАЗ», «ГАЗ-53» массыналарга суоппарынан үлэлээбитэ үрдүк ситиһиилэнэригэр олук уурбута». (Васильева Анастасия Харитоновна, Бороҕон, 2008 сыл.)

«Наахараҕа наһаа үчүгэй салайааччылары кытта үлэлээбитим. Мин өйбөр ордук Н.П.Кириллин хаалбыт. Николай Петрович куруук үлэтин миэстэтигэр баар буолара уонна үөрэ-көтө көрсөрө киһини кытта олус үчүгэйдик кэпсэтэр астык кырдыаҕас этэ. Ымпыктаан-чымпыктаан сонуну сураһара, хас биирдии кырдыаҕаһы олус диэн ытыктабыллаахтык ахтара. Бу билэрэ-көрөрө, бу аламаҕайа, бу киэнэ-холкута, киһи наадатын түргэнник быһаарара! Бу кэлбит киһи аны түргэнник суолга тахсан Быраматыгар төннүүн наада буоллаҕа дии. Ону кини бэркэ билэр, мунньахтыы да олон ынгыттардахха тахсан наадаһын истэр уонна көмөлөспүтүнэн барар. Николай Петрович барахсан олоҕун оҕолор салгыыллар, дьонно-сэргэтэ умнубаттар».

(Анна Филиппова, Бүтэйдээх орто оскуолатын библиотекара, 2006 сыл, ахсынньы 15 күнэ.)

Аҕабыт Николай Петрович быраата Кириллин Михаил Петрович - КПСС чилиэнэ, Саха Республикатын үтүөлээх хайа үлэһитэ, үлэ, тыыл, ветерана. Промышленность сангарды чөлгийэр кэмигэр 1964 сыллаахха хайа инженера специальноһун ылан төрөөбүт сахатын сириин баайын - дуолун туһаҕа таһаарар сыаллаах үлэтин хайа маастарыттан саҕалыыр. Дьону кытта сатаан кэпсэтэр, үлэҕэ көбүлүүр, тэрийэр дьоһурдаах, эппиэтинэстээх, бэриниилээх үлэһити бэлиэтии көрөннөр араас омук сомоҕолоһон үлэлиир улахан коллективыгар учаастак начальнигынан, кылаабынай инженеринэн, республикаҕа кылаабынай инженеры солбуйааччынан аныыллар.

Үлэлээбит сирдэр: «Ыныкчаан» бириискэтэ, «Бриндакит» карьера, «Эһэ Хайа» руднига, «Ленинскэй» бириискэтэ уонна Саха Сириин саамай кэскиллээх, улаханлык биллибит көмүһү хостуур «Джугдзур золото», «Алдан золото» комбината, Республикаҕа сиртэн хостонор баайы - дуолу сүрүннээн дьаһайар «Якутзолото» холбоһуга.

Боростуой тыа сириин ыалыгар төрөөбүт саха уола улуу нуучча норуотун кытта тэнгэ хаамсан Саха сириин промышленноһун сайдытыгар киллэрсибит сэмэй кылаатын туоһулары: «Бочуот знага», «Үлэ Кыһыл Знамята» орденнара, 2 төгүл социалистическай үлэ кыайыылааҕа бэлиэ, үгүс юбилейнай мэтээллэр, «За доблестный труд» мэтээлэ.

Кэргэнэ Александра Денисовна – педагог, 2 оҕолоохтор. Кыһа үөрэх министиэристибэтигэр экономистыыр, уола Сергей Михайлович кылаабынай федеральнай инспекторынан үлэлээбитэ, билигин Москваҕа олорор, үлэлиир.

Аҕабыт бииргэ төрөөбүт эдьийэ Захарова Екатерина Михайловна (ийэлэрэ биир) урукку кэмнэргэ түбүркүлүөс ыарыыта тэнийбит кэмигэр «бу үөрэхтэннэхпинэ эрэ дьоммун-сэргэбин түбүркүлүөстөн быһыһыһыкпын» диэн санаалаах үөрэнэн, фельдшер идэтин ылар. Сэрии кэмигэр Анаабырга ананан балыһаҕа үлэлиир. Онно Дордиин Роман Васильевич диэн Райком сэкирэтээрэ киһиэхэ кэргэн тахсар. 4 оҕолонолор. 1947-48 сылларга фельдшеринэн Наахара балыһатыгар үлэлиир. Ол кэннэ 1952 сылтан, кэргэнэ Дьокуускайга үөрэнэ киирбит кэмигэр, 2 сыл Бэрэбэ сельпоҕа бухгалтерынан үлэлиир. Төһө да элбэх оҕолоох буоллар бырааттарын Михайлы, Николайы, кинилэр оҕолорун үөрэттэрэр. Сыллата кэлэн тапталаах Наахаратыгар сайылаан, дуоһуйа сынһанара. Улахан уола Юрий Романович – технической наука доктора. СР учуонайдар сэбиэттэрин солбуйааччы бэрэссэдээтэлинэн үлэлии сылдьан олохтон туораабыта. В. Ларионовтыын бииргэ үлэлээбитэ. 2 сыл Наахара оскуолатыгар үөрэммитэ, табаарыһа Сидоров В.Г. (Нуучча Бааска). Эдьийбит соботох кыһа Бердникова Л.Р. терапевт – врач, «За заслуги перед отечеством» мэтээл кавалера.

Бу үөһэ ахтыбыт 3 бииргэ төрөөбүттэр аймахтаһы иһирэх ийиитэ инмитинэн, дьонно үтүө сыһыаннарынан, эйэбэс майгыларынан, үрдүк культураларынан холобур буолаллар. Үһүн ытык саастарыгар тийэн баран олохтон туораабыттара. Биһиги дьоннорбутун куруук ахтабыт, саныыбыт, кинилэринэн кизэн туттабыт.

Ахтыһыны суруйдубут кэргэнэ Дария Яковлевна Ермолаева, оҕолоро. 2011 сыл, олунньу 10 күнэ.

Ытык-мааны төрөппүттэрим

Ытык – мааны төрөппүттэрим Никифор Никифорович уонна Дария Ивановна Бубякиннар тустарынан ахтан ааһыахпын баҕарабын. Аҕам тулаайах буолан ыалтан ыалга сылдьан иитиллэн үтүө дьон көмөлөрүнэн киһи – хара буолбута, бултуу сылдьан Амматтан ийэбин сүгүннэрэн аҕалан ыал буолбуттара.

Аҕам Аан дойду сэриитин кыттыгылааҕа. 1942-1944 сылларга Арҕаанҕы фронтта кы-

рыктаах кыргынылары көрөн, үстэ бааһыран, сэрии 2 группалаах инвалида буолан дойдутугар балаҕан ыйыгар эргиллибитэ. «Хорсунун иһин» мэтээллээх этэ. Кэлэн баран дойдутугар Наахараҕа ферма сэбиэдиссэйинэн, оччотооһу колхоз үлэтигэр, кадровай булчутунан үлэлээбитэ. Ийэбит Дария Ивановна үлэ ветерана. Книн астаабыт килиэбэ отчуттарга былдьаһыкка сылдыар буолара, оннук минньигэстик астыыра. Дьоммут дойдуларыгар бэркэ кэрэхсэнэр, ытык – мааны майгылаах аһыныгас сүрэхтээх дьон этилэр. Биир да кылаас үөрэбэ суох эрэри биһигини, 4 оҕолорун, бэйэлэрин үтүө үгэстэринэн кэрэбэ, сырдыкка уһуйбуттара. Дьоммут үөрэхтээх дьон буолун, дьону кытта иирсимэн, албын – түөкэй, инсэлээх буолуман, кыра – хара дьону харыстыыр – аһынар буолун диэн такайаллара.

Сэрии кэнниттэн 3 уол уонна мин буоламмыт кылгас – кыараҕас олоххо олорон оскуоланы бүтэрбиппит. Онтон төрдүүн СГУ-ну бүтэрэрн, үрдүк үөрэхтэнэн республикабыт араас муннуктарыгар олорон үлэлээн - хамсаан кырдьан эрэбит. Улахан быраатым Никифор Никифорович Амма улуухугар Короленко аатынан оскуола директорынан, Амма сельсоветыгар, Райкомугар, Үөрэх управлениетыгар араас салайар үлэлэргэ отучча сыл үлэлээн дойдутугар Мэнэ – Хангаласка кэлэн Аллараа Бэстээх аҕа баһылыгынан үлэлээбитэ. Орто быраатым Борис Никифорович Сахабыт сириҥ промышленнай куораттарыгар Мирнэйгэ, Айхалга, Нерюнгрига наар салайар үлэбэ сылдыбыта. Кэлин Дьокуускайга 2004-2008 сыллардаахха Ил Түмэн депутатынан талыллан хонтуруоллуур хамыһыйаны салайара. Билигин Архангельскай куоракка биир эппиэттээх салааны салайан үлэлэтэр. Кэргэнэ Наталья Егоровна урукку комсомольскай үлэһит, Нерюнгри куоракка улахан оскуола директора, кэлин Дьокуускайга кэлэн баран Правительствоҕа, Саха государственнай университетыгар эппиэттээх үлэлэргэ үлэлээбит. Билигин Архангельскай куоракка наука, үөрэх министиэристибэтин бастакы солбуйааччытынан ситиһиилээхтик үлэһии сылдыар. Кинилэр Игорь, Лена диэн уоллаах кыыстаахтар. Оҕолоро иккиэн кэргэннээхтэр, биирдии оҕолоохтор. Олоххо миэстэлэрин булбут дьон.

Кыра быраатым Олег Никифорович Наукалар академияларыгар, правительствоҕа үлэлээбитэ, кэлин «Дыгын Дархан» гостиница директорынан тахсыылаахтык үлэһии сылдыан ыарахан ыарыыттан олохтон хомолтолоохтук туораабыта. Кэргэнэ Изольда Михайловна Бубякина Саха театрыгар үлэһиir. Кыра бырааппыт Олег олус дойдумсах этэ. Сылын аайы кэргэттэрин илдэ Наахараҕа тахсан сир астаан, бултаан барара. Олохтоох уолаттар Слава Кириллин, Пивовар Сидоров көмөлөрүнэн өтөбүн олбуордаан, сыһыанар сахалыы балаҕан онотторбута. Кинилэр Миша, Кирилл диэн уолаттардаахтар. Миша Федеральной университет маннайгы куурсун студена, Кирилл эмиэ онно кэтэхтэн үөрэнэр.

Мин медицинаҕа уһуйуллуум 1961 сыллаахха саҕаламмыта. Училищеҕа 1969-1961 сылларга үөрэнэн баран, Аммаҕа вызовой фельдшеринэн үлэлээбитим. Оччолорго Саха сиригэр уһулуччу талааннаах хирург Любавин Николай Петрович кылаабынай бырааһынан үлэһиirэ. Араас ыарахан операциялары үөскэ, быар эхиноккогыгар, зобка, куртахха местнай анестезиянан сатабыллаахтык онороро. Миигин куруутун ассистенынан ылар. Мин хирургияҕа тардыһыым онтон ыла саҕаламмыта. Кинилэр барбыттары кэннэ 1965 сыллаахха медицинскэй факультетка үөрэнэ киирбитим. Университетка олус үчүгэй дьонно үөрэмиппинэн киэн туттабын. Үөрөхпин бүтэрэн баран Таатта улуухугар 3 сыл соҕотобун үлэлээбитим. Анестезиолог - врач диэн суоҕа, хирурум таһынан эксперт бырааһынан эмиэ сылдыбытым. Онтон дойдубар кэлэн Аллараа Бэстээххэ 2005 сыллаахха дылы хирурунан, хирургическай отделение заведующайынан үтүө суобастаахтык үлэлээн кэллим. Уолум Василий Никифорович травматолог-хирург. Нерюнгрига олорор, 3 оҕолоох.

Бубякина Мария Никифоровна,
Доруобуйа харыстабылын туйгуна, «Трудовая доблесть» мэтээл кавалера, Мэнэ-Хангалас улуухун уонна Аллараа Бэстээх бөһүөлөгүн бочуоттаах гражданина.

Энээбит дьонно-сэргэбэ эйэбэс майгылааба

Биһиги энээбит Давыдов Иннокентий Константинович 1930 сыллаахха Холгума нэһилиэгэр сэниэ ыалга үһүс оҕонон төрөөбүтэ. Эдьийэ Марына Константиновна Саха сиригэр норуодунай артыыска, убайа Василий Константинович тыа хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ. Кинилэр аҕалара Көстөкүүн оҕонньор Амма Солобуодатыттан төрүттээх этэ. Ол да иһин буолуо нууччалардыы өйдөөх-санаалаах буолан дьиэтин-уотун аныгылыы гына онорон, улахан тэрээһэлээн туппута. Ынах-сылгы сүөһүттэн ураты куурусса, сибиинньэ иитэн, хортуопсуй уонна оҕуруот аһын олордон бэрт сэниэлээхтик олоһбуттара. Ийэтэ Ааныска инбэлиит буолан дьиэ ис-тас үлэтигэр кыра эрдэбиттэн сыстабаһа буола улааппыта.

Бырама оскуолатын алын сүһүбүн бүтэрэн баран, урукку кэм ирдэбилинэн 1 Холгума нэһилиэгэр сылгыһытынан үлэтин саҕалаабыта. 1950 сыллаахха Пятилетка холхуоттан Шестакова Анна Константиновна диэн тулаайах кыһы кэргэн ылбыта. Кини кыра эрдэбиттэн сибиинньэ көрүүтүгэр үлэлээбитэ уонна дояркалаабыта. Энээбит 1951 сыллаахтан 1955 сыл күһүнүгэр диэри армияҕа сулууспалаан Ийэ дойдутугар ытык иэһин төлөөн кэлбитэ. Армияттан кэлээччитин төрөөбүт дойдутугар «Оборона» холхуоска сылгыһыттаан барбыта. Үлэтигэр бэриниэлээхтик ылсыһан үрдүк көрдөрүүнү ситиспитэ, ыччат сылгыны иитиигэ элбэх сыратын ууран туран үлэлээбитэ. Кини үлэтэ сыаналананан үлэ геройугар түһэрбиттэрин мунньахха кыайан тыл эппэккэ ол чиэскэ тиксибэтэбэ. 1964 сыллаахха оҕолорун үөрэттэрээри Наахара нэһилиэгэр дьиэ кэргэни-нээн көһөн киирэн баран Майатаабы МТС-ка 6 ыйдаах тракторист куурсун бүтэрэн кэлэн өр сылларга трактористаабыта. Биһиги энээбит «МТЗ-82», «ДТ-75», «Т-16» тыраахтардары көрөн-истэн, өрөмүөннээн дьонно-сэргэбэ сирдэрбэккэ үлэлээбитэ. Уолаттара ону утумнааннар техникаҕа кыра эрдэхтэриттэн сыстабаһастар. Эбээбит Ааныска Наахара нэһилиэгэр көһөн кэлэн баран куруутун балыһаҕа санитарканан, кочегарынан, кылгас кэмнэ маҕаһынгна үлэлээбитэ. Онтон энээбит 1982 сыллаахтан Наахара совхозун арыы собуотугар дизелистээбитэ. 1992 сыллаахха бочуоттаах сынньаланна тахсыбыта. Үлэбэ сүрдээх эппиэтинэстээхтик, ис дууһатыттан кыһаллан туран үлэлээбитин туоһулуур элбэх грамоталардаах, махтал суруктардаах. Биһиги энээбит тыыл, үлэ бэтэрээнэ, сэрии кэмигэр үлэлээбитигэр Сталин мэтээлинэн наҕараадаламмыта. Энээбит дьонно-сэргэбэ эйэбэс майгылаах, олус дьээбэлээх киһи этэ диэн кэпсииллэр. Эбээбитинээн Ааныскалыын олус эйэлээхтик ньир-бааччы олорон сэттэ оҕону төрөтөн, уон аҕыс сиэннээхтэр, тоҕус хос сиэннээхтэр.

Ахтыһыны суруйда сиэнэ Анна Данилова
2011с. Хочо бөһүөлөгэ.

Нэһилиэк Сэбиэт былааһа эстиэн иннинээҕи сылларга
олоһуттан кэрчик ахтыһылар

Мин 1965 сыллаахха 23 саастаахпар СГУ физмат факультетын бүтэрэн бэйэм дой-

дубар математика учууталынан ананан үлэлии кэлэрбэр оскуолабыт 8 кылаастаахтан 9 кылаастаахха көспүтэ, онтон эһиилигэр 10 кылаастаах орто оскуола статуһун ылбыта. 9 кылаастаах оскуола директорынан Малгаров Садот Моисеевич, завуһунан Лебедев Дмитрий Николаевич анаммыттар этэ. Эһиилигэр орто оскуола директорынан Лебедев Дмитрий Николаевич, онтон завуһунан Никифоров Василий Давыдович буолбуттара.

Оскуолабар үлэлээбит 34 сылын устата 9 директорга эмиэ оччо завучка, онтон бэйэм 3 сыл председателинэн, 1 сыл организаторынан, 12 сыл завуһунан үлэлээбитим. Кэлин пиэнсийэҕэ тахсан баран психологынан, соцпедагогынан үлэлээн 2001 сылынан үлэбин түмүктээбитим.

Ханнык баҕарар тэрилтэ да буоллун, нэһилиэк да буоллун кини үлэтэ-хамнаһа, олоҕо-дьаһаҕа салайааччыттан улахан тутулуктаах. Сэбиэскэй бириэмэҕэ нэһилиэк үрдүкү былааһынан олохтоох сэбиэт исполкома буолара. Мин үлэһит буолан кэлэрбэр исполком председателинэн олох кыра үөрэхтээх эрэри айылҕаттан бэриллибит улахан салайар дьоһурдаах, сүрдээх мындыр өйдөөх, толуу-мааны сэбэрэлээх, дьон-норуот олус убаастыыр кийитэ Саввин Семен Николаевич үлэлиирэ. Кини үлэлиир сылларыгар Наахара нэһилиэгэ оройуонга биир бастын үлэлээх нэһилиэгинэн биллэрэ.

Биирдэ, мин санга кэлэн үлэлии сырыттаһпына, Семен Николаевич хонтуоратыгар ынгыттаран ылла уонна эттэ: «Мария Егоровна, бүгүн Саха АССР Верховнай Сэбиэтигэр дьокутаатынан Приходьконы (аатын-суолун өйдөөбөппүн) кытта көрсүһүү буолар. Онно эн тыла эт», - диэтэ. Мин «оскуола салайааччылары этиэхтээх буоллахтара» диэн akkaастаннабым дии. Онуоха: «Кинилэр даҕаны этиэхтэрэ, онтон эн санга үлэлээн эрэр уонна инникитин уһуннук үлэлиэхтээх эдэр исписэлиис быһыытынан, оскуола дьиэтин билинги туруга үлэлиир усулуобуйаҕа эппиэттээбэтин туһунан үөрэхтээх, нууччалыы энин сатаан сангарар киһи быһыытынан санга оскуола дьиэтэ наада диэн туруорсан тылла эт», - диэтэ. Син сөбүлэһэн тыл эппитим, атыттар да эппиттэрэ эрэри санга оскуола тутуллубатаҕа, бэйэбит оскуолабыт дьиэтэ барахсан ол кэмтэн 40-чэ сылы чугаһатар кэмнэ үлэлэппитэ. Ол аата оччотооһуга син сэнэх соһус буолан итиччэ өр турдаҕа дии. Итинэн мин, үчүгэй салайааччы балаһыанньа ыган кэлбитин эрэ кэннэ буолбакка, эрдэттэн толкуйдаан, өтө көрөн туруорсар, салайар эбит диэн этиэхпин баҕарабын.

1968 сыл күһүнүгэр Ленинскэй комсомол 50 сыллаах үбүлүөйүн көрсө райкомол соруудаһынан нэһилиэк комсомольскай тэрилтэтэ хаһан төрүттэммитин, маннайгы комсомолецтар тустарынан ахтылары хомуйан альбом онорбуппут. Ол кэмнэ мин олохтоох комсомол комитетыгар культурнай-маассабай секторы салайарым, онтон сэкирэтээринэн оскуоланы санга бүтэрбит Михайлов Егор Прокопьевич үлэлиирэ. Ол альбоммутун райкомолга ытыахтаахпытын истэн баран Семен Николаевич: «Суох, бастаан олохтоох былааска биэрин, онтон ханна барарын бэйэбит быһаарыахпыт», - диэбитэ. Инньэ гынан альбоммутун 50 сылы бэлиэтиир өрөгөйдөөх биэчэрбитигэр Семен Николаевичка туттарбыппыт. Көрөн баран олус үөрбүтэ уонна: «Бу бэйэбитигэр хаалыахтаах», - диэбитэ. Ол эрэн, бука, оройуонга ылбыттара буолуо, кэлин ханна да көрбөтөбүм.

Олохтоох кадр боппуруоһугар улахан болҕомтогун уурара. 1971 сыл күһүнүгэр оройуоннааһы үөрэх салаата миигин Бүтэйдээх орто оскуолатыгар математиканы, физиканы диринэтэн үөрэтэр кылаастарга учууталынан ыппыта. Күһүн дьиэбэр кэлэ сырыттаһпына көрсөн: «Мария Егоровна, кырдыаҕас аҕабын хаалларан дойдугуттан барарга тоҕо сөбүлэстин?», - диэн ыйыппыта. «Москваҕа МГУ-га ытан кууруска үөрэттэрбиттэрэ, онон үлэлиэхтээххин диэн ыттылар», - диибин. «Суох, биһиги туруорсан төттөрү ылыахпыт, бэйэбитигэр наадаһын», - дии хаалбыта. Ол гынан 2 сыл курдук үлэлээн баран дьиэтээҕи балаһыанньабынан дойдубар төннүбүтүм.

1974 сыл сааһыгар Семен Николаевич «дьяхтар күнүгэр дакылаатта онор» диэн соруудахтаата. Урут туох баар бырааһынньыктары олохтоох былаас дьаһайан, президиумга олорон, биэчэр үөрүүлээх чааһын аһан-сабан ытар буолаллара. Онон дьон-норуот түмсүүлээх уонна бэйэни эрэх-турах сананар курдук буолара. Ити биэчэргэ Семен Николаевич эмиэ президиумга олорбута. Дакылааттаан бүтээппин кытта ойон туран илии тутуһан махтамыта, улаханник астыммытын биллэрбитэ. Сарсыныгар аҕам сэбиэт

хонтуоратыгар бара сырыттагына кэпсээбит. Аҕам дьиэтигэр кэлэн: «Бэҕэһэ киэһэ туох айылаах дакылаатын онорбуккунуй, Сэмэн Ньыкылаайабыс хайҕааһын бөбөтө», - диэн кэллэ. Дьинэр өрүү буоларын курдук историяны кытта союз, республика, нэһилиэк дьахталларын ситиһиилэрин туһунан кэпсээн баран, уратыта диэн, оскуола оҕолоро ийэлэрин туһунан иһирэх суруйууларыттан уонна Семен Данилов хоһоонноруттан быһыта тутан кыбытан биэрбитим сонундук иһиллибит буолуохтаах. Ону Семен Николаевич бэйэтэ киһи быһыытынан уйаҕас дууһалаах буолан сөбүлээтэҕэ дии.

70-с сыллартан сағалаан оройуон үрдүнэн түөлбөнэн үлэ диэн хамсааһын сағаламмыта. Нэһилиэк туох баар культурнай-маассабай, спортивнай, сырдатар, иитэр үлэтэ барыта түөлбэлэр икки ардыларыгар күрэхтэһии быһыытынан бараллара. Түөлбэлэр кэнсиэрдэрин көрдөрөр, спорт көрүгнэригэр күрэхтэһэр киэһэлэригэр кулууп иһэ өрө үллэнгнээн олорор буолара. 1975 сыллаахха Улуу Кыайыы 30 сылын көрсө кыайыыга аналлаах кэнсиэрдэринэн күрэхтэһии буолбута. Биһиги бэйэбит олорор «Колхуоһунай» түөлбэбит кэнсиэрин Нелли Николаевна Федоровалыын биир өрөбүлү быһа сценарий суруйан, бэлэмнээн туруорбуппут. Түөлбэбитигэр 5 сэрии бэтэрээнэ бааллара: Федоров Михаил Егорович, Исаков Василий Васильевич, Дьячковской Николай Кузьмич, Колесов Петр Гермогенович уонна Никифоров Егор Петрович. Кэнсиэр сағаланыытыгар бэтэрээннэрибин сыанаҕа таһааран кэккэлэтэн кэбистибит уонна «Өйдүүбүн, доҕоттоор, ааспыт кэмнэри» диэн ис хоһоонноох биирдии устуруока хоһоон этиттибит. Оҕонньотторбут барахсаттар (оччолорго оҕонньоттор курдук көрөрбүт) долгуйаллара бэрдиттэн ол биирдии устуруоканы өйдөөн быстыбакка ууга-уокка түһэрэ сылдыбыттара билигин саныырга да күндү курдук эбит. Сүрдээҕин ис сүрэхтэриттэн бағаран туран кытталлара. Оннооҕор Петр Гермогенович тойуктуу туран «айдаарыман эрэ» диэн саала дьонун буйан ыла-ыла салгыы тойуктаан киирэн барара харахпар бу баар курдук. Николай Константинович Шестаков сиэнкэҕэ оонньоон, «□гитара тыаһыыр..» диэн сүрдээх нарын куолаһынан ыллаан дьону абылаабыта. Ол кэнсиэрбитинэн биһиги түөлбэ туох да мөккүөрэ суох бастаан турардаахпыт.

Семен Николаевич кэнниттэн сэбиэт председателинэн ис иһиттэн сырдыы сылдыар курдук сэбэрэлээх, сүрдээх сиэрдээх майгылаах Николай Федорович Петров үлэлээбитэ. Бэйэтэ музыкальнай дууһалаах буолан, нэһилиэк уус-уран самодеятельноһа, уопсай культурнай, сырдатар олоҕо сайдарыгар дууһатынан ыалдыара. Эстафета кэнсиэригэр балалайкаһыттар ансаамбылларын баянынан доҕуһуоллаһара. Тэрилтэлэр кэнсиэрдэрин, нэһилиэк эстафетаҕа кэнсиэрин бэйэтинэн дьүүллэһэн итэҕэстэрин-быһағастарын ыйан-кэрдэн биэрэрэ истэргэ да астык курдук буолара. Нэһилиэккэ оҕо музыкальнай оскуолата аһыллыан олус бағарара да дэбигис кыайтарбат дьыала быһыылааҕа. Оскуола үлэтин туһунан боппуруос сессияҕа турдагына оҕо доруобуйатыгар улахан болғомтону уурары ирдиирэ: «Үөрэхтээх буолан баран ыарыһах киһитээҕэр үөрэҕэ да суох эрэри доруобай киһи олоххо көдүүһэ улахан буоллаҕа», - диирэ.

80-с сылларга Союз былааһыгар М.С.Горбачев кэлбитигэр дойду үрдүнэн арыгылааһыны утары охсуһан «сухой закон» диэн хамсааһын сағаламмыта. Ити бириэмэҕэ сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн Василий Давыдович Никифоров, сэкирэтээринэн Николай Петрович Кириллин этилэр. Мин депутатынан талыллан маннайгы сессияҕа тийбиһпэр арыгылааһыны утары охсуһар комиссия бэрэссэдээтэлинэн талбыттара. Онон общественнай миэстэҕэ арыгылааһыны, итирик туруктаах сылдыһыны, айдааны тардыыны, арыгы атыытыгар «лимити» олохтооһуну хонтуруоллааһын, иһэр дьону кытта биирдиилээн кэпсэтии, дьүүллээһин, эмтэтии, лекциялары, бэсиэдэлэри оноруу энгин курдук араас көрүгнээх үлэлэр үгүс бириэмэни, дьону кытта сатаан кэпсэтиини ирдииллэрэ. Василий Давыдович ураты хаачыстыбатынан ханнык бағарар боппуруоһу уһаппакка-кэнэппэккэ суһаллык быһаарара, эппит тылы булгуруппата, сессия уураахтара туолуутун кытаанахтык ирдиирэ. Оттон Николай Петрович үгүс тэрээһиннэри, мунньахтары бэйэтэ тэрийсэн, кыттан ытыһара. Билигин санаатахха, төрүкү аһаах доруобуйалаах киһи Халдыайы курдук үрдүк сыырдаах, ыраах сиртэн сороҕор күнгэ хаста да кырынан сатыы сылдыарын, бука, ыарырғатара эбитэ буолуо да, ол туһунан хаһан да үгсэргэбэккэ,

үлэбэ-хамнаска бэриниилээбэ бэрт буолан, буолуохтаабын курдук санаан сырыттаба. Арыгы атытыгыгар «лимити» олохтоохун төһө да күлүк өрүттээбин иһин ити кэмнэргэ буруйу оноруу абыһааныгар, үлэ-хамнас көрдөрүүлэрэ тупсуутугар, нэһилиэнньэбэ да, оскуолаба да бэрээдэк тупсуутугар улахан оруолламмыта саарбаба суох.

90-с сылларга сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн Ачанаш Алексеевич Платонов, сэкирэтээринэн Анастасия Харитоновна Васильева үлэлии олодохторуна союз үрэллэн, сэбиэт былаана суох буолуобуттан нэһилиэги аба баһылык диэн талыллан салайар буолбута.

Ахтыыны суруйдум Никифорова Мария Егоровна, РФ үөрэҕириитин туйгуна, методист учуутал, Наахара нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо.
2011 сыл, тохсунньу ый.

Көлүһөттөртөн силис анһан

Мин, Оконешникова Прасковья Ивановна, 78-с хаарбын баран эрэр кырдыбас киһи. Мэнэ – Хаңалас оройуонун 2-с Наахараттан төрүттээх ийэм Колесова (кэргэнинэн Оконешникова) Ульяна Яковлевна төрүт – уус дьонун туһунан ахтыы онорорго сананным.

Ийэм Ульяна Яковлевна 1883 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр Колесов Яков Яковлевич диэн үс киһи үйэтигэр нэһилиэгэр кинээстээн олорбут төрүт – уус Көлүһөттэр кэргэттэригэр төрөөбүт. (нууччалыы алфавитка көһүөхтэриттэн Колесовтар диэн суруллар буолбуттар.)

Эһэм Яков Яковлевич аҕата Баабынаан Дьаакып, киһи аҕата (мин хос-хос эһэм) эмиэ Көлүһөтөн бэйэлэрин үйэлэригэр кинээстээн олорбуттара үһү. Ол гынан баран, мин эһэм сэбиэскэй былаас буолуутугар төһө да кинээстээн сылдыбытын иһин, кинини нэһилиэгин дьоно кулаах да онорботохтор, куолаһын да быспатахтар. Иккиһинэн, бэйэтэ сүһөттөн атын туох да баайа – талыма суох, эргиммэтэх – урбамматах, хамначчыты да туппатах, кими да кыһарыйбатах - үтүрүйбэтэх, бар дьонун кытта эйэ дэмнээхтик олорбут киһи, бэйэтэ 7 оҕолоох. Олору мин барыларын өйдүүбүн: улахан кыыс Татыйаас – Чэппиэдэй Наахара Иһээхтэр кийииттэрэ буолбут, иккис кыыс мин ийэм Ульяна (Ылдыаана) бастаан 4 Наахара Харабыллар – Кириллиннэр кийииттэрэ буолбут, бастакы кэргэнэ Семен Кириллин олох эдэригэр өлбүтүн кэннэ Мэнэ – Хаңалас Нөөрүктээйи киһитигэр Иван Степанович Оконешниковка сүктэн киирбит; Лэгэнтэй (Иннокентий Яковлевич Колесов) сахалыы кыратык ааҕар – суруйар, сааһын тухары үлэлээн иитилибит, кэргэнинээн Александралыын Тайбаба (Незамернайга) тийэй үлэлии сылдыбыт, кэлин Дьокуускайга олон өлбүттэрэ. Онтон Дуобуна Яковлевна (кэргэнинэн Устинова). Киһи кэргэнин Устинов Хабырыһы (Тынгырах Хабырыһы) билигин сааһырбыт Наахаралар өйдүүлэрэ буолуо. Кини күөгэйэр күнүгэр улахан биллэр – көстөр тэтиэнэх киһи Наахара оскуолатын тутуутугар бэриниилээхтик үлэлээн оскуола тутуутун сүһүөҕэр туруорсубутун туһунан Саха республикатын үтүөлээх артыһа, эмиэ 2 Наахара киһитэ Афанасий Егорович Ефремов «Хотугу Сулус» сурунаалга суруйан турар. Ити Устиновтар уоллара Николай Гаврильевич Устинов кэлин үрдүк үөрэхтээх физик – математик учуутал буолан, үөрэммит оскуолатыгар үлэлээбитэ (2-с Наахара) уонна партия ыңгырытынан тыа хаһаайыстыбатын өрө көтөҕүүгэ диэн төрөөбүт дойдутугар управляющайынан үлэлии сылдьан хомолтолоохтук өлбүт; эһэм аах 5-с оҕолоро Яковлевич Колесов сааһын тухары советскай – партиянай үлэһит. Кини эмиэ Наахара оскуолатын выпускнига буолуохтаах. Үгүс сылларга Горнайга райкомна сэкирэтээринэн, райком инструкторынан, Уус – Алданна, Чурапчыга, Таатбаба, Аммаба орой-

уоннай хаһыаттарга кылаабынай редакторынан, кэлин «Кыым» хаһыат редакциятыгар үлэлээн олорон Дьокуускайга 68 сааһыгар 1974 сыллаахха өлбүтэ. Элбэх үтүө дьон, үчүгэй үлэһит буолбут ыччаттардаах.

Эһэм аах 6-с оҕолоро Анна Яковлевна Колесова кэргэнинэн Саввина. Кини кэргэни-нээн Иван Иннокентьевичтыын уһун олоҕу олорбут дьон. Иван Иннокентьевич сааһын тухары учуутал, эдьийим Анна Яковлевна элбэх оҕолоох дьие хаһаайката. Оҕолорун барыларын үрдүк үөрэхтээх исписэлиис, үтүө дьон, бэрээдэктээх үлэһит онортообут, ийэ – аҕа буолбут үтүө иэстэрин чиэстээхтик толорбут ытыктабыллаах дьон. Кинилэр олорбут олохторун историята, оскуола историятын кытта быстыспат сибээстээҕин быһыытынан, остуоруйаҕа киирбит дьон буолуохтаахтар. Эһэм аах бүтэһик 7-с оҕолоро Дьаһаан Дьаакыбылабыс Колесов Аҕа дойду сэриитигэр үлэ фронтугар ытыллыбыта уонна онтон төннүбэтэҕэ.

Эһэм, эбэм советскай кэмнэ өр олорбуттара. Онон мин кинилэри үчүгэйдик өйдүүбүн. Эһэм өтөҕө «Ураһалаах» диэн сиргэ, сайылыктара «Чуочабыл» диэн сиргэ баара.

Чуочабыл үрүһэр оҕо эрдэхпиттэн элбэхтик сөтүөлээбит, оонньообут – көрүлээбит сирим. Сайын аайы дойду сиртэн – Нөөрүктээйиттэн, онтон куораттан эһэм аахха уонна аймактарбытыгар күүлэйди тахсарбыт. Көлүһүөптэр (Колесовтар) - халын аймактар. Эһэбин кытта бииргэ төрөөбүт дьон ыччаттара билигин республикаҕа киэнник биллэр араас үлэһиттэр, үтүө исписэлиистэр, улахан ааттаах – суоллаах дьон бэрт элбэхтэр. Олор тустарынан оностон олорон суруйар буоллар улахан кинигэ буолуох этэ.

Мин 1932 сыллаахтан Дьокуускайга улааппытым. Онон үөрэнэн, кэлин үрдүк үөрэхтээх учуутал буолбутум. Сэрииннигэр, 1939 сыллаахха, биһиги дьие кэргэнтэн аан бастагынан Дьокуускайдаағы учуутал техникумун бүтэрбит Оконешников Иван Ивановичы Мэнэ - Хангалас оройуонун II Наахара оскуолатыгар учууталынан анаабыттара. Ол ананан тахсан биир да күн учууталлаабакка Кыһыл аармыйа кэккэтигэр ынгырыллан, Хабаровскай куоракка младшай хамандыырдар оскуолаларыгар ытыглыбыта. Ону биһиги байыаннай үөрэххэ эрэ барда дии санаан, улаханник аймамматахпыт. Сотору төннөн кэлэр киһи курдук атаарбыппытын өйдүүбүн. Ити мин 9-с кылааһы бүтэрбит сайыммар этэ. Онтон ыла биһиги кинини көрбөтөхпүт. Кини 2 сыл үөрэнэн 1941 сыллаахха младшай хамандыырдар оскуолаларын бүтэрэн дьиебэр төннөбүн дии сырыттабына, Аҕа дойду сэриитэ сағаламмыта. Мин дьонум аармыйаттан төннөн кэлэн учууталлыа диэн учуутал киһи тангыахтаах таһаһын барытын бэлэмнээбиттэрин өйдүүбүн. Онон 1941 сыллаахха Хабаарыбыскайтан быһа, Дьокуускайга да таарыйбакка, тута аармыйаҕа барбыта уонна сэрии маннайгы уотугар сылдьан, 1942 сыл бүтүүтэ сураҕа суох сүппүт аатырбыта. Кини бүтэһик суругун «среднее течение Дона, полевая почта» диэн суруйбутун өргө дылы илдэ сылдьыбыппыт. Билигин да көрдөөбүт киһи сороҕо, бука баара буолуо. Онон эргиллэн кэлбитэ буоллар, 2-с Наахара учуутала буолуо эбитэ дуу □ Дьылҕа хаан хайдах дьаһайыаҕа биллибэт.

Мин 1940 сыллаахха Дьокуускайдаағы 2-с орто оскуоланы бүтэрээт, учуутал институтун историко – филологическай факультетын 1-кы куурсугар киирбитим. 1941 сыллаахха Аҕа Дойду сэриитэ сағалананытыгар бастагы куурсу бүтэрээпитин кытта, сайын устата методика лекцияларын иһитиннэрэн баран араас оройуоннарда учууталларынан ыталаабыттара. Мин Горнай оройуонун орто оскуолатыгар саха тылын учууталынан ананан барбытым. Ити кэмнэ таайым Конфей Яковлевич онно үлэлиирэ, эһэм аах кинилэри кытта олороллоро. Эһэм аағы кытта тihэх төгүлбүн 1942 сыллаахха бииргэ олорбуттаахпын.

Эһэм онтон 1943 сыл сайыныгар Бэрдьигэстээхтэн биир ынгыр акка иккиэ буолан табалаһан (ардыгар ат миинэн, ардыгар сатыылаан) Дьокуускайга кэлэн, мин дьоммор, кыһыһын аахха, хонон баран аҕам төһө эмэ «манна өрөөн - өһөөн, сынньанан баран дойдулар» диэбитин үрдүнэн, ааһа турбут. Сатыы Наахараҕа Домна Яковлевнаҕа тийэр, айаннаан кэлбит таһаһын, кээнчэтин, кулукатын сууйан куурда ыйаан баран, сарсыарда туран сиэнигэр Коляҕа (Николай Гаврильевич Устиновка, оччоҕо кини кыра, онно оскуолаҕа да киирэ илигинэ) чаачар саа оноруох буолан, күө бааччы үөрэ - көтө

аһаан баран утуйан хаалбыттар. Сарсыарда Дуобуна чэйдээри күөрчэфин ытыйан баран «Кыһылык, бар, эһэфин туруор эрэ, күөччэбэ уостан хаалаары гынна», - диэбит. Коля баран уһугуннарыах буолбута, эһэтэ хайыы - үйэ анараа дойдуга баран хаалбыт. Ол курдук күүстээх дойду ахтыллана диэн! Уһуобун дойдубар хааллын диэн, бачча ыраахха, субу өлүөхтээгин билбит киһи курдук, ыксаан ханна да тохтообокко кэлэн, сыалын ситэн, нус бааччы, хайдах олоҕорбутун курдук, туох да айдаана суох уу - чуумпуктук аннараа дойдуну буллаҕа. Кини ити 80 сааһыгар итиччэ ыраах сири хааман – сиимэн кэлэн өллөбө. Мин ийэм эмиэ аҕыс уон сааһыгар туох да эрэйи көрбөккө, сынныалангын төрүт сиригэр айаннаан турар. Үчүгэй киһи үчүгэйдик өлөр дииллэрэ чахчы быһылаах.

Биһиги дьоммут аймах – билэ дьонноруттан саамай урут куоракка олохсуйбут дьон (1932сыл) бааллар.

Аҕабыт Иван Степанович Оконешников дэгиттэр улахан уус киһи этэ (мас ууһа, тимири ууһа, чаһы маастара). Оннооҕор бурдук тардар тааһы бурдук көтүтэр массыына ханнык эрэ чаастарыттан танган тупсаран онорбутун дьон – биһирии көрөрө үһү. Якутжилстройга болуотунньуктар биригээдэлэрин биригэдьииринэн үлэлээбитэ, элбэх тутууларга үлэлээбитэ. Саха сиригэр бастакы стахановецтартан биридэстэрэ этэ. (ол туһунан үгүс докумуоннар кэпсииллэр.)

Биһиги ийэбит, аҕабыт дьон – дьоно, киһи - киһитэ этилэр. Кинилэр икки өттүттэн Наахаралартан даһаны, Нөөрүктээйилэртэн даһаны тыа оскуолаларын бүтэрбит ыччаттар салгыы үөрэнэллэригэр үгүс элбэх үтүө көмөнү онорбут дьон. Наахара оскуолатын бүтэрэн баран куоракка салгыы үөрэнээри биһиги дьоммутугар олон, сылдьан үтүө дьон буолбут дьоннортон мин элбэҕи ааттыахпын сөп этэ. Холобур, Сидоров Гаврил Яковлевич (Нуучча Дьаакып) учуутал буолан баран Аҕа Дойду сэриитигэр өлбүтэ, Саввин Иван Иннокентьевич - биһиги ийэбит балтын кэргэнэ, сааһын тухары учуутал, Никаноров Антон Павлович – учуутал, Карпова Варвара Петровна, РСФСР үөрэбин туйгуна, кырдыаҕас учуутал, Кириллина Варвара Самсоновна – учуутал, Кириллина Александра Самсоновна – эрдэ өлбүтэ. Кэнники соҕус көлүөнэттэн Устинов Николай Гаврильевич - үрдүк үөрэхтээх учуутал, Никаноров Виктор Иванович – народнай мелодист у.д.а. Кинилэр доҕотторо, аймахтара.

Миэхэ учуутал эрэ буолар үтүө баҕа санааны үөскэппит, иппит - инэрбит дьонунан ийэм - аҕам буолаллар. Саха тылын өрө туппут дьон этилэр.

Үлэтиттэн кэлэн аһаат даһаны, сынныанар кэмигэр, миигин аттыгар олондон сахалыы «Кыым» хаһыаты баһыттан атаҕар диэри аахтарара. Бастаан мин туох туһунан суруллубутун үчүгэйдик өйдөөбөт, мээһэ ааҕар буолан сүрүбүлдьиirim, онтон кэнники син ис хоһоонун өйдүүр буолан истэҕим аайы бэйэм да тартаран ааҕар, оннооҕор ол аахпытим туһунан аҕабыныын өр кэпсэтэр, илдьиритиһэр буолбуппут. Кулаковскай айымнытын (оннооҕор бобуллубут да кэмигэр) кистээн уура сылдьан аахтарара, бука, онтон саҕаланнаҕа саха литературатын пропагандалыыр баҕам. Орто оскуолаҕа саха тылын, литературатын үөрөппэтэх эрэри, 10-с кылааһы бүтэрээт да хара маннайгыттан учительскай институтка саха тылын учуутала буолар үөрэххэ киирэн, үөрэнэн саха тылын уонна литературатын учуутала буолбутум.

1940 сыллаахха саха салаата учительскай эрэ институтка баара. Ити сыл Наахараттан кэлин эмиэ сааһын тухары саха тылын учууталынан үлэлээбит Алексей Павлович Платонов үөрэммитэ. Онно биһигини кытта биир кууруска кэлин норуодунай суруйааччыларынан буолбут Софрон Петрович Данилов, Леонид Андреевич Попов, поэт Баал Хабырыыс – Вешников үөрэммиттэрэ. Кэлин кэлэн үөрэнэрбэр Наахараттан Николай Егорович Потаповы, Алексей Иннокентьевич Платоновы кытта эмиэ үөрэммиттээхпин.

Мин сэрии сылларыгар Бэрдьигэстээххэ, Мэнэ - Ханалас Нөөрүктээйи начаалынай оскуолатыгар заведующайынан, учууталынан, военругунан, Токо оройуонун Чокурдаах оскуолатыгар учууталынан үлэлээн баран, учительскай институтка төннөн, үөрэнэн бүтэрээт 1947 сыллаахха Хатас оскуолатыгар завучунан ананан тахсан 7 сыл үлэлээбитим. Үгүс общественной үлэни оскуолаҕа да, нэһилиэккэ да ытыарым. 1954 сыллаахха урут үөрэнэн бүтэрбит 2-с нүөмэрдээх орто оскуолабар үлэлии кэлбитим.

Кэтэхтэн үөрэнэн Саха Государственной университетын бүтэрбитим. 2-с орто оскуолаҕа өр сыллар усталара саха тылын, литературатын учууталынан, 6-7 сыл завучунан, бастакы сүһүөх партийнай тэрилтэ сэкирэтээринэн үлэлээбитим. Хаста даҕаны Горком пленумун чилиэнинэн, куораттааҕы, уобаластааҕы партийнай конференцияларга делегатынан талылла сылдыбытым. Саха тылын уонна литературатын учууталларын оскуолатааҕы, куораттааҕы методическай түмсүүлэрин салайааччыта, минпрос общественной инспектора, минпрос методическай советын чилиэнэ этим. 35 сыл устата саха тылын учууталлара буолуохтаах студеннар педагогическай практикаларын салайбытым. Онтон да атын общественной – массовой үлэлэри үөрэ - көтө толорорум.

Биир тылынан эттэххэ, бэйэм олорон ааспыт үйэм киһитэ этим. Инникини, ырааҕы өтө көрбүтүм диир кыабым суох. Оччотооҕу кэм ирдэбилинэн туох баар күүһүм, кыабым тийэринэн бэриниилээхтик үйэ аңара үлэлээбитим диэн билигин астына саныыбын.

Билигин биһиги бииргэ төрөөбүттэр иккиэйэх хааллыбыт. Балтым Татьяна Ивановна Оконешникова (кэргэнинэн Павлова) сааһын тухары эмиэ учуутал, детсад иитээччитинэн үлэлээн баран, бочуоттаах сынньаланна Хатас дэриэбинэтигэр олорор. Уола учуонай зоотехник идэлээх Павлов Михаил Николаевич Майаҕа олорор, үлэлиир. Кыыһа Павлова Саргылана Николаевна – быраас, куоракка үлэлиир. Ыччаттардаахтар, бары үөрэнэллэр.

Мин билигин улахан кыһым педагогическай наука кандидата, Саха государственнай университетын доцена Алина Васильевна Оконешникова, кыра кыһым үрдүк үөрэхтээх библиотечнай үлэһит Галина Георгиевна Степанова уонна кинилэр оҕолорун көмөлөрүнэн сынньаланна олоробун.

П.И. Оконешникова, үлэ, тыыл ветерана,
РСФСР норуотун үөрэҕин туйгуна,
Саха республикатын Үтүөлээх учуутала,
«Үлэ Кыһыл Знамята» орденнаах.
2000 сыл, олунньу 12 күнэ.
Дьокуускай куорат.

Ийэлээх аҕам Наахара нэһилиэтин сайдытыгар сэмэй кылааттарын киллэрситтэрэ

Мин ийэлээх аҕам Черноградская (Платонова) Ирина Семеновна, Платонов Еремей Дмитриевич тустарынан кылгастык ахтан ааһыахпын баҕарабын.

Ийэм Ирина Черноградская Арҕаа Хангаласка Хачыкаат диэн бөһүөлөккэ күн сириҥ көрбүт. Төрөппүттэригэр соҕотох кыыс эбит. Эрдэ тулаайах хаалан баран аймахтарын энэрдэһэн 7 кылааһы бүтэрбит, онтон салгыы кыайан үөрэммэтэх. Дойдутугар суотчутунан, агенынан үлэлээбит. Ол кэмнэ Наахараттан Хачыкаакка «от сии» тахсыбыттар. Платонов Павел Гермогенович диэн киһи Иринаны таба көрөн быраатыгар Еремейга дуруускалаабыт. Эдэр дьон бэйэ-бэйэлэрин сөбүлэһэн, 1938 сыллаахха Ирина Черноградская Наахараҕа сүктэн кэлбит. Кэлээт да, фермаҕа биригэдьиirinэн ананан үлэлээбит, кэлин ыанньыксыт буолбут. Оччотооҕу кэмнэ ыанньыксыт үлэтэ барыта илиинэн толорулар ыарахан үлэ буолан, икки харанганы тэннээн сылдыбаллар эбит. Мин кыпкыра кыһыл оҕо эрдэппинэ Платонова Фекла Ивановна (Марфа Колесова ийэтэ) бэйэтин оҕотун уонна миигин иккиэммитин эмтэрэрэ үһү. Кини оҕото билигин биллиилээх ырыаһыт Юрий Платонов. Бука, ытаан баппатым буолуо.

Сааһыран баран ийэм үс сыл оскуолаҕа поварынан үлэлээбитэ. Онтон Ньамнаҕаҕа саҥа кыстык хотон тутуллубутун кэннэ, эмиэ ыанньыксыт үлэтигэр төннөн хара өлүөр диэри үлэлээбитэ. Ийэм дойдутун ахтарын наһаа үчүгэйдик өйдөөн хаалбыппын. Төрүт буор ахтылҕана оннук күүстээх буоллаҕа!

Ийэм 1959 сыллаахха, мин сэттиһи бүтэрэр сылбар ыалдьан өлбүтэ.

Аҕам Платонов Еремей Дмитриевич 1914 сыллаахха Хочо бөһүөлөгэр «Халдыайы»

арбаа баһыгар «Лэкэй өтөбө» диэн кыра ырааһыйаба баар дьиэбэ төрөөбүт.

1941 сыллаахха, мин олорор оҕо эрдэхпинэ, армияба ынырыллыбыт уонна 1949 сыллаахха этэннэ эргиллэн кэлбитэ. Адам үлэ фронугар Уссурийскайга мас кэрдиитигэр, онтон Сангаарга таас чох хостооһунугар уонна таһыытыгар үлэлээбит. «Бу сүрдээх ыарахан, киһи сыратын ылар үлэ этэ», - диэн кэпсир буолара.

Дойдугар эргиллэн кэлэн баран колхоз, кэлин совхоз үлэтигэр төбөтүн оройунан түспүтэ. Сүннүнэн туттааччынан уонна тутуу биригэдьиirinэн үлэлээбитэ. Хотонон, Тиэлигинэн, Быраманан, Табаданан, Бүтэйдээжинэн көһө сылдьан үлэлиллэрэ. Үлэтигэр мэлдьи хайданар буолара, элбэх махтал суругу, грамотаны ылар.

Сүрүн объектар, уопсай дьиэлэр тутууларыгар мин адам Еремей Дмитриевич кыттыспыта, кини мындыр өйө, илиитин сылааһа ити дьиэлэр истиэнэлэригэр инмитэ диэн киэн тутта этэр дьоллоохпун.

Ити курдук 2-с Наахара нэһилиэгин социальнай-экономическай сайдыытыгар мин ийэлээх адам сэмэй кылааттарын киллэрсибиттэрэ.

Ахтыны суруйда кинилэр кыыстара үлэ ветерана Елизавета Осипова.

Убаастабыллаах II Наахара дьоно бука бары дорооболорун!

Орто дойдуга кэлбит киһи туох эрэ сыдыаннаах буолар эбит.

Билигин дьоннорум суохтарын да иһин, бар дьоммор ахтан – санаан ааһыахпын баһарабын.

Адам «Хаптаһастарга» 1906 сылга II Наахараба төрөөбүтэ. Платонов Василий Петрович диэн 1919 сылтан колхоз араас үлэтигэр үлэлээбитэ. 1942-1945 сылларга дылы аармыйаба сулууспалаабыта. Онтон 1945-1962 сылларга «Каганович», «Правда» колхозка сүөһү биригэдьиirinэн, атын да үлэлэргэ үлэлээбитэ. Кэлин пиэнсийэбэ тахсан баран, кыра быстах үлэбэ сылдыбыта.

Ийэм Платонова Евдокия Михайловна II Холгума нэһилиэгэр 1918 сыллаахха төрөөбүтэ. Майаба райсоветка буһаалтырдаабыта, 1942-1945 сылларга Холгумаба сэбиэт сэкирэтэринэн үлэлээбитэ.

1945 сыллаахха II Наахараба саас кэргэн тахсан көһөн кэлбитэ.

Адам Петр диэн уоллаах, ийэм Люция диэн кыыстаах холбоһон ыал буолбуттара. Маачааа адабын көрөөт сөбүлээн, төрөппүт адам курдук санаан сүрэхпэр – бырбар инэрбитим. Биирдэ мөһөн көрбөтөбө, наһаа көһө - сымнаһас үтө киһи этэ. Ийэбит биир оннук үтүөл киһи - эйэбэһэ, ырааһа, сүбэһитэ, аһа минньигэһэ. Биһиги дьиэбэ быһаарыылаах куоластаах ийэбит этэ. Дьоммут икки уол оһоломмуттара.

Василий 1948 сыллаахха 2-с Наахараба төрөөбүтэ. Кини эмиэ кэпсээн-ипсээн бөбө киһитэ этэ. 2-с Наахара орто оскуолатын бүтэрэн баран Сэбиэскэй аармыйа Тихоокенскай флотугар сулууспалы барбыта. Онно үс сыл сулууспалаабыта. Ол кэнниттэн 1970 сыллаахха СГУ-га саха тылын факультетыгар үөрэххэ киирбитэ, 1975 сылга үөрэжин бүтэрбитэ. 1975 сыллаахтан «Эдэр коммунист» уонна «Саха сирэ» хаһыакка суруналыыстаабыта, «Кыһыл көмүс бөрүө» бириэмийэнэн наһараадаламмыта.

Фёдор 1947 сыллаахха 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Кини кыра эрдэбиттэн музыкант, ырааһыт, көрдөөх-нардаах оҕо этэ. Бүтэйдээх орто оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан, үөрэбэр үчүгэйин, общественной үлэбэ актыыбынайын иһин, соһуруу «Артек» лаабырга сынньанан кэлбитэ. Онтон Наахара оскуолатыгар ырыа учууталынан үлэлээбитэ.

1967-1972 сылларга сельско-хозяйственной факультетка СГУ-га үөрэнэн зоотехник идэтин ылбыта. Үөрэжин бүтэрэн «Байкалов» сопхуоска зоотехниктаабыта. Онтон Орто Халыма СПТУ-гар, Лобуйаба плем холбоһукка үлэлээбитэ. Кэлин Тулагы культууратын дьиэтигэр художественнай салайааччынан үлэлээбитэ.

Дьоммут наахаратаабы дьиэтин, адам улахан уолугар Петрга анаабыппыт. Петр Олег диэн биир уоллаах этэ. Кини ыараханлык ыалдьан олохтон суох буолбута.

Бихиги дьоммут үтүө майгыга, кырдыаҕаны ытыктыырга, эйэлээх, бэрээдэктээх буоларга үөрөспүттэрэ. Ийэлээх аҕам аныгы үйэни көрөн, таас дьиэбэ, даачаҕа олорон, үс сиэннэрин көрсөн – биэбэйдээн олорон ааспыттара.

Мин кэргэммин Игнатьев Петр Дмитриевичи дьонум сөбүлээбиттэрэ. Куоракка киирэн ололбутум 41 сыл буолла. Араас омук дьонун кытта үлэлээн, олорон кэллим.

Икки оҕолоохпут: кыһым экономист, уолум юрист. Мин сиэннэрбин көрөбүн.

Убайым Бүөккэ куоракка «Алааска» интернекка олорор. Билсэбин, сылдыабын.

Василий Петрович Платонов кыһа Люция.

2011сыл, олунньу 20 күнэ.

Үлэ аргыстаах оҕо сааһым

Мин, Платонов Иннокентий Дмитриевич, 1929 сыллаахха сэттиньи 29 күнүгэр Куталаах диэн алаас халдыаайы өтөбөр 2 Наахара нэһилиэгэр Платонов Дмитрий Петрович, Платонова Прасковья Иннокентьевна диэн колхозтаах дьиэ кэргэнигэр төрөөбүтүм. Кыра оҕо эрдэспиттэн дьоммор дьиэ үлэтигэр көмөлөһөн барбытым. Бурдугу тааска тардыыга, дьиэ таһыгар кыһын хонук маһы эрбээн кыстааһынна, оҕуһу сизтэн ону-маны таһарга.

1942 сыллаахха аҕабыт армияҕа ыңгырыллан Аҕа дойду сэриитигэр барбыта. Мин 11, эдьийим Мария 13, балтым Таня 6, быраатым Дима 2 саастаах оҕолор хаалбыппыт. Аҕабыт сэрии толоонуттан эргиллибэтэҕэ.

Кыһынын 3 км сиргэ баран үөрэнэрибит, сайынын ыам ыйын бүтүүтүттэн күһүн алтынны 1 күнүгэр диэри колхозка араас үлэлэргэ үлэлирибит. Оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан муус устар ыйга биир учуутал баһылыктаах уончалыы оҕону кыратыттан улаханыттан тутулуга суох биригээдэ тэрийэн оскуола саһаанын тонуу хаары кэһэ сылдьан хара тыаҕа кэрдэрибит, саһааннырыбыт. Бэс ыйыгар колхоз иннигэр оскуола, балыһа оһохторун кирпиччэлэрин үктүүрбүт. От үлэтэ саҕаланна да, илиинэн от охсуута, мунһуута, кэбиһитэ, бүтэй оноһуута буолара. Бурдук үлэтигэр самоскидынан бурдук быстарыы, түүтэхтэммит бурдугу молотилка сынһар сиригэр оҕуһунан таһыы, молотилкаҕа ат үүрүүтүттэн саҕалаан бурдук соломотун таһан кэбиһии. Биир сайын ийэм онугар ыңгыр атынан Ходороттон Бэрэҕэ дылы почта таһыытыгар үлэлэбитим. Саас каникулбар эбэтэр өрөбүлбэр ийэбинээн 2 метр курдук халын мууһу көйөн, кыраан үөһэ таһарбыт уонна куйуурдуурбүт.

Мин, Кириллин Михаил Алексеевич уонна Прокопьев Виктор Егорович бихиги нэһилиэктэн оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан 1946 сыллаахха сэттиньи 7 күнүгэр «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» диэн Сталин мэтээлин ылбыппыт.

Ийэбит сайыннары-кыһыннары үлэлиирэ, ону таһынан бихиги үлэлирибит, ол үрдүнэн дохуот диэн суох, ардыгар изэстээх хаалар курдук этибит. Ол иһин мин манна сатаан олоруо суохпут диэн Наахара оскуолатын бүтэрээт, оҕолору батыһан куоракка үөрэнэ киирбитим. Дьокуускайдаағы кооперативнай техникум звероохотоведческой отделениетын бүтэрибитим. Үчүгэйдик үөрөбүм иһин, гос. экзаменнарбын биэскэ туттартаан, экзамена суох үөрэххэ быһалыы Москваҕа Пушкино-меховой институтка ытабыт диэн направление биэрбиттэрэ. Ону мин улаханлык тымныйан, икки тыһабын эппэрээс-ийэлэтэн сатаан барбатабым.

Онтон 1953 сыллаахха дойдубар Майаҕа тахсан Райсоюзка соҕуотупка хонтуоратыгар булду тэрийээччинэн үлэбэ киирбитим. Оччотооҕуга холхуостарга кылааннаах түүлээби туттарарга былаан биэрэллэрэ. Райсовет исполкома булчуттары биэрэн былааны толороллоругар уураах таһаарара, Райсоюһу кытта дуогабардаһалларыгар соруудах тиэрдэ-

рэ. Ону тэрийээччинэн уонна хонтуруоллааччынан мин үлэлэспитим. Кэлин мин Рай-союзка хаалан соботуопка отделыгар инструкторынан пиэнсийэҕэ тахсыахпар диэри үлэлээбитим.

Пиэнсийэҕэ тахсан баран «Холбос» линиятынан үлэлиир оскуола маҕаһынгна, кэлин Дьокуускайдаағы кооперативнай техникум уопсайыгар коменданынан 1995 сылга дылы үлэлээбитим.

1973 сыллаахха Мэлдьэхси нэһилиэгин Харба Атахха олорор Герой Попов сопхуос үлэһиттэрэ Босиков Семен Павлович, Босикова Анфиса Афанасьевна диэн ыал улахан кыыстарын Варвараны кэргэн ылбытым. Кини 30-ча сыл бытовоей комбинакка таҕас быһааччынан үлэлээн пиэнсийэҕэ тахсыбыта. Үс оҕобутун үөрэттэрэн үлэһит, ыал онортоон, 8 сиэннэнэн олоробут.

2009 сыл муус устар ыйга инсуллаан 1 гр. инбэлиит буолан дьиэбэр сытабын.

Ахтыны суруйдум тыыл, үлэ бэтэрээнэ Платонов Иннокентий
Дмитриевич.
3.02.2011 с.

Кэргэним Никаноров Николай Константинович туһунан

Никаноров Николай Константинович 1927 сыллаахха II Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Соботох уол буолан сэмэй, көрсүө, үлэҕэ-хамнаска дьоһурдаах киһи буола улааппыт. Наахара сэттэ кылаастаах оскуолатын ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрэн баран, дьону солбуйан холхуоска суоччутунан, Аҕа дойду улуу сэриитин кэмигэр 1941 сыллаахха Сэбиэт сэкиритээринэн кылгас кэмнэ үлэлээн оҕо сааһын атаарбыт.

1942-43 сылларга Майаҕа Райсовет иһинэн тэриллит ДСО «Урожай» уопастыба бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Онтон кэлин райвоенкоматка делопроизводителлинэн үлэҕэ ытталлар. Онно үс сыл үлэлээбитин кээнэ архив сэбиэдиссэйинэн аныыллар. Милииссийэ хонтуоратын таһыгар баар кыра дьиэни биэрэллэр.

1945-46 сылларга оройуоннай архив диэн ааттаан милииссийэ начальнига Кондаков дьаһалынан аҕыйах докумуону аҕалан биэрбиттэрэ. Ити кэлбит докумуоннар бэрээдэгэ суох ыһыллан хаалбыттар, ону барытын сааһылаан, наардаан кинигэ курдук онордо. Бары нэһилиэктэр киэнэ буолуо диэбиппит олох аҕыйах этэ. Барытын бэйэтэ онорон, сааһылаан нэһилиэктэринэн араартаабыта. Онтон ыла дьингнээх архив буолбута.

Архивка үлэли олорон военкомат дьаһалынан призывниктары байыаннай билиэккэ хаартыскаҕа түһэрэр. Оччотообуга соботох фотограф этэ. Ол курдук урукку бастын үлэһиттэри барыларын кини хаартыскаҕа түһэртээбитэ. Бочуот дуоската үлэлиир эрдэҕинэ көстөн турар этэ. Оройуонна бастаабыт ыанньыксыттары, сүөһү үлэһиттэрин, сылгыны сайыннарбыт үлэ Геройун, элбэх көлөнөн от тиэйбит Бачыым Байбалы, 100 ньирэйи көрбүт Дмитриева Даайаны кини аан бастаан хаартыскаҕа түһэрбитэ.

Бастын үлэлээх учууталлары, быраастары барыларын кини хаартыскаҕа түһэрбитэ. Ону таһынан хаартыскаҕа түһэрэргэ И.Л. Сергучевы, Ф.Е. Жирковы уонна В.Т. Васильевы үөрэппитэ. Ол иһин кинилэр фотограф буолбуттара. Кинилэр хаартыскаҕа үлэлииллэригэр улахан көмөнү онорбута. Билигин бааллара буоллар махтанна этилэр дии саныыбын. Василий Тихоновичка мин баар пленканы, эми, фото кумааҕыны барытын биэрбитим. Ити пленкаҕа М.К. Аммосов, П.А. Ойуунускай курдук чулуу дьону түһэрбитин барытын ылбыта. 1947 сыллаахха «За доблестный труд» диэн медалынан наҕараадалааммыта.

Николай Константинович милииссийэ иһинэн тэриллит комсомольскай организацияҕа туох баар араас хайысхалаах үлэни салайааччы, тэрийээччи этэ.

Майа сэлиэнньэтэ тупсарыгар, сайдарыгар үлэлээбит өгөтө элбэх.

Биһиги аҕабыт сытыары-сымнаҕас майгылаах, наар үчүгэйгэ эрэ тардыһар этэ. Ил-

лээх ыал буолан 16 сыл бииргэ олордубут. Надежда Николаевна диэн учуутал кыыстаахпыт, кини кэргэннээх, 4 оҕолоох, 2 сиэннээх.

Бэйэтин төрөөбүт нэһилиэгэр Майаҕа баарын тухары көмөлөһөрө. Наахаралар суопардарын бырабаатын ГАИ-тан кэпсэтэн ылан биэрэр этэ. Биир массына дьон сылдьан, хонон аһаан-сиэн бараллара. Ити курдук биир дойдулаахтарыгар наһаа кыһаллара. Ону таһынан ыалдьан киирэн эмиэ хонон-өрөөн бараллара.

Күндү доҕорбун эмискэ баҕайы 1962 сыллаахха атырдыах ыйын 31 күнүгэр киэһэ 8 чааска табаарыһа А. Кивитко кыайан сангарбат, хаампат киһини аҕалан биэрдэ. Биэлсэр кэлэн көрдө да тугу да эппэтэ. Түүн биир чааска баран хаалла, сүрэжинэн эбит. Биһиги соһуйан эрэ хааллыбыт. Ити курдук соһуччу 35 саастаах киһи биһиги кэккэбититтэн туораабыта. Хайдах да гынар кыах суох. Ыарахан күммүтүгэр атаһым М.П. Карпова баар буолан уйуттубуппут.

Марфа Петровнаҕа ис сүрэхтэн биһиги дьэ кэргэнтэн күүс-көмө, сүбэ-ама буолан барыбытын эмтээн көрөн көмөлөспүтүгэр махталбытын тиэрдэбит.

Суруйдум кэргэнэ Е.Т. Андреева, үлэ, тыыл ветерана. 21.03.2010.

Эбээбитинэн киэн туттабыт

Биһиги ийэбит, эбэбит Васильева Екатерина Гаврильевна 1927 сыллаахха балаҕан ыйын 14 күнүгэр Мэнэ-Хаҥалас оройуонун 1 Наахара нэһилиэгэр Дмитрий Кузьмич уонна Мария Федоровна Кириллинэргэ үһүс оҕонон төрөөбүтэ. Ону оҕото суох аҕатын балтыгар Екатерина Кузьминична Васильеваҕа аҕыйах ыйдаах кыһы иитиэх биэрэллэр. Ииппит ийэтэ Тиэлиги 4 кылаастаах оскуолатыгар үөрэнэ сырыттаҕына ыалдьан өлбүтэ. Тулаайах кыһы аҕатын тастыг аймахтарыгар куоракка ииттэрэ биэрэллэр. Өр буолбат, аҕатын ахтан тыаҕа төттөрү тахсыбыта. Ол да уһаабатаҕа, аҕата сотору өлбүтэ. Ити кэннэ аҕатын быраата Петр Яковлевич уонна Мария Павловна Васильевтарга энэрдэһэн олорор.

Екатерина Гаврильевна эрдэ тулаайах хаалан 13 сааһыттан уопсай үлэҕэ кыттыспытынан барбыта. Маннай дьаамсыгынан, кэлин от-мас үлэтигэр үлэлээбитэ.

Сэрии сылларын ыарахан кэмнэрэ кинини эмиэ тумнубатаҕа. 1944 сыллаахха күһүн алтынньыга Кыыл Бастаахха мас кэрдиитигэр ыппытара. Онно үчүгэйдик үлэлээн 200 солкуобай харчынан уонна 6 миэтэрэ таҕаһынан бириэмийэлэммитэ.

Екатерина Гаврильевна колхоз бары үлэлэригэр толлукка, үтүө суобастаахтык үлэлирин бэлиэтээн 1947 сыл үлэҕэ килбиэнин иһин мэтээлинэн наҕараадалаабытара. Ол сыл сайыныгар Хотто олохтообор Устинов Егор Христофоровичка кэргэн тахсар. Бэрэ ферматыгар асчытынан, оҕолонон баран хонтуораҕа остуораһынан үлэлиир. 1952 сыллаахха кэргэнэ, оҕото өлөннөр Тиэлигигэ төттөрү көһөн барар.

Дойдугар тийэн дьаамны сылдьан тымныйан ыалдьан Хомустаах санаторийыгар сыппыта, онтон «Краснай Якутияҕа» киирэн, тыҕатыгар эппэрээсийэлэнэн 2-с группалаах инбэлииккэ таһаараллар. Кэлин үчүгэй буолан баран Тиэлигигэ интернакка поварынан үлэлиир. Ол кэмнэ сельсоветка депутатынан талаллар.

1958 сыллаахха Хотто Пивоваров Николай Николаевичка кэргэн тахсар. Кэргэнин кыһынын, бэйэтэ 1 уол, 2 кыыс оҕолонон, уопсайа 4 оҕону көрөн-истэн атахтарыгар туруортуур. Кэлин сылларга оскуолаҕа остуорастаан, кулуупка харабыллаан, 1977 сыллаахха бочуоттаах сынньаланна тахсар.

Екатерина Гаврильевна нэһилиэк бары общественной олоҕор уонна самодеятельноска

актыбынай кыттыыны ылар. Ол курдук ыһыах түбүгэ (кымыс оноруута) кинитэ суох ааспата. «Удьурхай» кулууп чилиэнэ, дуобат күрэхтэһиитигэр нэһилиэккэ, оройуонга кыттан куруук миэстэлэхэрэ.

Биһиги ийэбитинэн, эбээбитинэн киэн туттабыт. Кини үлэбэ дьобура, дьонго-сэргэбэ эйэбэс сыһыана, олоххо дьулуура биһиэхэ өрүүтүн холобур буолар. Кини 4 оҕо иһирэх ийэтэ, 8 сиэн, 2 хос сиэн эйэбэс эбээтэ.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Күндүтүк саныр ийэм

Ийэм Платонова Наталья Никифоровна 1907 сыллаахха Бүтэйдээххэ Стручковтар диэн, дьаданы бааһынай ыалыгар 5-с оҕонон төрөөбүт, кэргэн тахсан 2-с Наахараба олохсуйбута, 5 оҕолоох.

1931 сыллаахха «Күөдүй» колхоз чилиэнэ буолбута, колхозка араас үлэбэ үлэлээбит, дьоркалаабыт. 1942 сыллаахха аҕам аармыйаба 2-с ыңгырыга барбыт. 4 оҕото кырдыаас оҕонньор (аҕам аҕата), ийэм дьарамай санныгар хаалбыт. Сир хоруттарыга, бурдук ыһыга (арыт илиилэринэн да ыһаллар эбит). Оскуолаба, балыһаба саһаан охсуута, мас эрбээһин, бурдук (түүтэх) тиэйиитэ барыта дьахтар үлэтэ (оҕуһунан үлэлиллэрэ). Ийэм трахома ыарыытыгар ыалдыа сылдьан сир хоруттарытыгар оҕус сиэтэр эбит. Биһигини батыһыннара сылдьан харах онгостон оҕустарара. Алаастартан хомуйар этэ.

Ас – таңас сут – кураан сылга кэмчи буолара, саас куйуурдаан кыра да буоллар балыктаан эбинэр этэ. Ол саҕана ыал барыта итинник аһаан киһи буоллаба. Мин өйдүүрбүнэн, от суох сылыгар ынахпытын дьиэбэ туруорбуппут – билигин баар халдыаһы дьиэбэ, кыра да буоллар ол үүтүн иһэн дьон буоллахпыт.

Аҕам 1945 сыллаахха саас кэлбитэ. Кэнники биир кыыс төрөөбүтэ, онон бэһиэбит.

1986 сыллаахха биһигини кытта олорон сиэттэрин, хос сиэттэрин көрөн олохтон тураабыта.

Ахтыыны суруйдум кыһа Никифорова Е.В.

2011сыл, олунньу 9 күнэ.

Аҕам олобуттан

Мин аҕам, Потапов Николай Егорович, II-с Наахара нэһилиэгэр 1913 сыллаахха сэттинни ыйга быстар дьаданы ыалга төрөөбүт. Аҕата инвалид этэ. Ол иһин 1930 сыллаахха педагогической училищеба киирэн баран, 2-с куурсу бүтэрээт, үөрэһин бырабарга күһэллэр. Маачаха ийэм кэпсииринэн, мин аҕам училищеба сылдьан, кэтэр ырбаахыта да суох буолан, сыгыннаах этигэр бараанка сонноох буолаахтыыр үһү.

1933 сыллаахтан, сүүрбэлээх эрэ уол сылдьан, Тыыллыма оскуолатыгар сэбиэдиссэинэн үлэтин суолун саҕалаабыт. Салайар дьобурдааба биллэн, үксүн салайар үлэбэ сылдыбыт. Үлэтин киниискэтинэн көрдөххө араас кэмнэ Мэлдьэхси, Табаба, Наахара оскуолаларыгар дириэктэрдээбит, 1939-1942 сылларга пропагандиһынан, «Колхозная правда» оройуоннаабы хаһыакка эппиэттиир редакторынан үлэлээбит.

1942 сылга сэриигэ ыңгырыллан, рота политругунан сылдьан араанна буолан, 1943 сылга дойдутугар төннөн кэлэр.

Мэтээллэрэ: «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», «За доблестный труд в ВОВ 1941-1945 гг.», «За боевые заслуги».

Аҕам, 1947 сыллаахха пединституту бүтэрэн саха тылын уонна литературатын учуталын идэтин ылан төрөөбүт Мэнэтигэр тахсар. Николай Егорович хаһаайыстыбаннай

да, педагогической да үлэтигэр олус дьобурдаах уонна эппиэтинэстээх этэ.

Биир характеристика этэринэн, сатабыллаах салайааччы, таланнаах тэрийээччи, актыбынай үлэһит эбит. Мин аҕам оройуон саамай бастың дириэктэрдэриттэн биирдэстэрэ диэн сыаналаммыт. Бастакы бириэмийэтин 1933 сыллаахха Рабпрос Союһун райкома 22 солкуобай суумалаах 5 метр трико, 4 метр сатин, 8 солкуобай харчы биэрбит.

Дириэктэр үлэтэ элбэх өрүттээх. Үөрэх процеһа барарыгар бары усулуобуйа баар буолуон наада. Холобура, маннык: ол кэмнэ оскуола маһынан оттуллар этэ. Онон оттук мас кэрдиллэн, хайытыллан, бэлэм саһаан буолан оскуола, интернат, учууталлар, тех үлэһиттэр дьиэлэрин аттыларыгар оһуһунан, атынан тиэллэн киирэн бэлэм буолуохтаах. Ону таһынан өрөмүөн сыл аайы бара турдаҕа. Кыаммат оһолору интернакка ылан, аһынан-танһынан хааччыһан оччотооһу аччык сылларга абырыыр буолаллара.

Уһун перемена диэн баара. Оно саахардаах килиэп сиир этибит. Николай Егорович педагог быһыытынан эмиэ бэрт этэ. Ирдэбиллээх, предметин үчүгэйдик билэрэ.

Ийэбинээн күнү быһа оскуолаҕа сылдьан баран хараһаҕа кэлэн аһыллара. Оччолорго оскуолаҕа эбии урукка бэлэмнэни тэриллэрэ. Үөрэбин кыайбат оһо оно хаалара. Куруһуоктар үлэһиттэрэ. Мин ийэм иискэ кыргыттары дьарыктаан, оройуонҕа киирэн ситиһиһилэнэн тахсаллара. Уус-уран самодеятельность үчүгэйдик сайдыбыт этэ. Испиктээкил да туруорар этилэр. Кырдык-хордык оонньооннор, мин курдук кыра дьон ытаһар да түгэннэрбит баар этилэр. Баһар онтон да Марина Константиновна Попова улуу ырыаһыт суолун саһалаабыта буолуо.

Оскуола көрүдүөрүгэр син оччотооһу кэмнэ сөптөөх спортивнай инвентарь турара: канат (потолокка тийэрэ), шведскай стенка уонна «ат» баар курдуга. Оттон уонна хабылык, хаамыска диэн оонньоулары тэрийэллэрэ. Хаама сылдьан ырыа ыллыырбыт, кэнники сылларга үнкүү буолара. Итини барытын дьуһуурунай учуутал тэрийэр эбээһинэстээҕэ. Ол иһин переменаҕа оһолор аралдыһан мээһэ мэниктээбэттэрэ.

Аҕам уһун уңуохтаах, ис киирбэх сэбэрэлээх, аһыһа саһалаах эрээри, астык кэпсэтиилээх киһи этэ. Элбэх билиилээх, киэн өйдөөх, көһө, кырдыгынан сылдьар, сытыары сымнаһас майгылаах үтүө-мааны киһи этэ. Дьоһун майгытынан, дьонно амарах саһаатынан, сыһыанынан киһини кэрэхсэтэрэ, сөбүлэтэрэ, төһө да эдэрин иһин дьон толлор курдуга.

Оччотооһу кэмнэ дьон олоһо ыарахан этэ. Ас-таһас кэмчи. Ол иһин кыамматтарга харчынан да, бородууктанан да көмөлөһө саһыра. Аҕам дойдутун, айылҕатын олус таһтыра. Соло буоллаһына куобахтыыр, кустуур этэ. Булдун кэлэрин кытта ыалларга түңэтэн кэбиһэллэрэ. Билинни курдук хаһааны диэн суоһа.

Арыт үһүөн (мин, аҕам, ийэм) буолан ойуурга хаамсан, арыт сыал ытан, хаптаһас сыһыһын (биирдэ кисил буһарарга диэн) үргээн киирэрбит. Төрөппүт ийэм эрдэ өлөн хаһалан, аҕам мийгин аһынар, харыстыыр, мин туспар сүрөһэ ыалдьар этэ. Оттон мин киһини билиннэ дылы аһыһабын. Аҕам эрөйдээх, күндү киһим, 39 эрэ саһастааһар күн сириттэн маһпыта. Ол 1953 сыл алтынньыта этэ.

Мин аҕам сырдык олоһо кэнэһэски ыччакка үтүө холобур буолуоһа диэн үрдүк эрэллээх хаһалабын.

Кыһа Потапова Зинаида Николаевна
16.02.2011 с. Дьокуускай к.

Үлэһит дьон буоларбытыгар сыратын-сылбатын уурбута

Биһиги ийэбит Прокопьева Валентина Николаевна 1929 сыл алтынньы 1 күнүгэр 2-с Нааһара нэһилиэгэр Хатай алаһыгар төрөөбүтэ. Ийэтэ Мааппа, аһата Ньюкулай Гаврильевтар үс оһону күн сирин көрдөрбүттэрэ.

Ийэбит оһо саһа оччотооһу кэм оһолорун курдук аччык, аас-туор олоһо аһпыта. Аһата эрдэ өлөн, тыла суох ийэтинээн, быраатынаан сэрии ыарахан сылларын өлбөтү

үрдүнэн эрэ туораабытара. Сүөһү, дьыэ үлэтэ улаатан эрэр оҕо санныгар сүгүллүбүтэ. Ийэбит кыайыы туһа диэн улахан дьону кытары тэбис тэнгэ үлэлиирэ. Тиймэт-түгэммэт буолан 2 кылааһы бүтэрэн баран, ситэ үөрэммэтэҕэ.

1954 сыллаахха аҕабытын кытары холбоһон ыал буолаллар. Сэттэтэ оҕоломмуттарыттан биһиги, үс кыыс эрэ, ордон хаалбыппыт. Биһиги ийэбит боростуой үлэһит этэ. Ол курдук оскуолаҕа остуорас, интернакка түүннү ньээнкэнэн үлэлэбитэ. Интернакка үлэлии сылдьан пиэнсийэҕэ тахсыбыта. Үчүгэй үлэтин иһин 1983 сыллаахха оскуола коллективин кытары Москваҕа баран күүлэйдээн кэлбитэ.

Ийэбит эрдэ огдообо хаалбыта. Биһиги үтүө үлэһит дьон буоларбыт туһугар сыратын-сылбатын уурбута, барыбытын ыал онортоон, олоххо оннубутун буларбытыгар күүс-көмө буолбута.

Бу орто дойдуга 79 сыл олорон ааспыт олоҕор 3 оҕолонон, 8 сиэннэнэн, 3 хос сиэннэнэн бэйэтин суолун хааллардаҕа. Кини үлэлээн ааспыт сылларын үгүс грамоталар, махтал суруктар кэрэһэлиллэр.

Лонгинова Оксана Викторовна.

Үгүс ыалдыттаах-хоһоһолоох бэрт сэргэх ыал этибит

Биһиги төрөппүттэрбит Анна Яковлевна уонна Иван Иннокентьевич Саввиннар 2-с Наахара нэһилиэгэр 1950 сыллаахха Холгуматтан биэс оҕолоох ыал көһөн кэлбиттэрэ.

Аҕа дойду алдьархайдаах сэриитэ ааспыта уонча да сыл буола илигэ. Танас-сап, асуөл дэлэйэ суоҕа олохпутугар биллэрэ. Ол сылларга бөһүөлэк «Хочо» диэн ааттаммат этэ. Көннөрү «оскуола», «оскуола ыаллара» дэнэрбит. Үгүс ыалдыттаах-хоһоһолоох бэрт сэргэх олохтоох ыал этибит.

Оскуолабыт кэннинээҕи ыраас, көнө хонууга, саас эрдэ ууланан саһархай сибэккилэринэн бүрүллэр көлүччэлэрдээх бөһүөлэк аннынааҕы холхуос киэн ходунатыгар сүүрэнкөтөн, «Аңгалах» күөлгэ сөтүөлээн улааппыппыт. Оскуола тупсаҕай оҕоһуулаах олбуорун, оскуола муннугар үүнэн турар хатыннар урукку сылларга Наахара оскуолатыгар үөрэммит оҕолор бары да күндүтүк саныыллара буолуо. Хонуубут саас эрдэ кууран, күп-күөх намчы отунан бүрүллэн, сибэкки арааһынан киэркэйэн турдаҕына, өссө силигин ситэрэн, күөрэгэй чыычаах тохтообокко үөһэттэн дьырылыы туойдаҕына, кэрэ да көстүү буолара. Хонуу ортотунан көбүс-көнө ыллык суоллааҕа, ол ыллык икки өртүнэн хаһан эрэ мас олордуллубут онкучахтарын омоонноро бааллара.

Оскуола хонуутугар саас ыам ыйыгар учууталлардыын, оҕолордуун тахсан перемена кэмигэр мээчик, лапта оонньуурбут, сытыы амтаннаах «чучунаах» луугу үргээн сиирбит. Күөх кырыска олорон кэпсэтэрбит, ырыа ыллыырбыт үчүгэй да буолара. Хонуубут сайын ыһыах ытыллар түһүлгэтэ этэ. Онно анаан буолуо, үрдүк атаһа оҕоһуллубут мас трибуна бэрт өргө дылы турбута.

Олбуор иһигэр учууталлар олорор дьиэлэрэ, аттыгар сайынны күөстэнэр балаҕан, ампаар, олбуор хоту өртүгэр оскуола сарайа бааллара. Ол сарайга паарта, остуол, араас мал-сал ууруллара. Ол быһыыгар Иисус Христос мас кириэскэ тоһоҕолорунан тириллэн, хаана-сиинэ дьиннээхтик сүүрэ турар курдук ойууламмытын көрөн олус саллар, куттанар да этибит. Ол бука, Илин үрэххэ баар буола сылдыбыт таһара дьиэтин мала буолуон сөп. Кэлин суруйааччы Суорун Омоллоон көбүлээн тэрийбит Чөркөөх музейыгар (Таатта) биир күндү экспонат быһыытынан көрдөрүүгэ турара.

Хочо оттонор ходуната харыстанара, от бөҕө үүнэрэ, күһүнүн кэбиһиилээх оттор кэчигирииллэрэ. Бөһүөлэк тулатынааҕы айылҕабыт чөл буолан оҕолор отоннуурбут, тэллэй бөҕө үүнэрэ. Дьэдэһниир сирдэрбит Ийэ күөлүн өтөхтөрө уонна Туппакаан уот сиэбит курун тыата. Ийэ күөлүгэр аҕам анаан-минээн сирдээн илдьэн, хатыннар төбөлөрө аллея курдук көбүс-көнө ыллык суол икки өртүнэн хонкуһа үүнэ туралларын: «Олус үчүгэй буолбат дуо?» - диэн көрдөрбүтэ харахпар бу баарды ойууланан хаалбыт. Айылҕа барахсан бэйэтэ анаан-чочуйан үүннэрбит хатыннара.

Оччолорго бөһүөлэккэ оскуола балаҕана, балаҕан таһыгар саамай көстүүлээх «дириэктэрдэр дьиэлэрэ», үһүн синнигэс интернат, учууталлар олорор икки уопсай дьиэлэрэ бааллара. Хоту сыыр анныгар балыыһа уонна ол аттыгар икки кыра дьиэлэртэн ураты атын тутуу суоҕа.

Аҕабыт Иван Иннокентьевич 1915 сыллаахха балаҕан ыйын 3 күнүгэр уруккутунан Илин Хаҕалас улууһун 3-с Наахара нэһилиэгэр (билингинэн Тиэлиги) 10 оҕолоох дьадаҥы дьиэ кэргэнгэ төрөөбүтэ. Бу оҕолортон 4 эрэ оҕо тыыннаах ордон үлэһит, ыал буолбуттара. Аҕата Саввин Иннокентий Кононович 1-кы Наахара нэһилиэгин киһитэ, ийэтэ Саввина (Гаврильева) Екатерина Кононовна Эмис Оломуттан төрүттээх этэ. Иннокентий Кононович айылҕаттан сытыы өйдөөх, ылыннарыылаах тыллаах-өстөөх буолан, дьонго-сэргэҕэ убаастанар эбит. Онон Сэбиэскэй былаас бастакы сылларыттан сана олоххо көхтөөхтүк кыттан нэһилиэгэр ревком, сэбиэт, холхуос бэрэссэдээтэлэ. Аҕабыт биэс бииргэ төрөөбүттэртэн саамай кыралара, балта Охлопкова Евдокия Иннокентевна дьиэ кэргэнинэн куоракка олороллор.

Төрөппүттэрэ улаханнарын Уйбааны 1925 сыллаахха Олом Күөлүн икки кылаастаах начаалынай оскуолатыгар үөрэттэрэ биэрбиттэрэ. 1928 сыллаахха бу оскуоланы ударнигынан бүтэрбитэ, бу сыл пионерга киирбитэ. 1930 сылга диэри, чугас оскуола суох буолан, дьиэтигэр олоҕбут, дьонугар көмөлөспүт. 1931 сыллаахха Тиэлигигэ оскуола аһыллан, үһүс кылааһы, онтон төрдүс кылааһы 2-с Наахара нэһилиэгэр Туппакаанга бүтэрэр. Төрдүс кылааһы бүтэриэбиттэн нэһилиэк общественной олоҕор кыттан барбыт. Дьиэттэн хотону араарыы уонна улахан дьону үөрэхтээһингэ көмөлөспүт, үп агенынан үлэлээбит. Майа ситэтэ суох орто оскуолатыгар сэттис кылааһы 1935 сыллаахха бүтэрэр. Бу сыл сайыныгар куоракка Минпрос иһинэн тэриллибит икки ыйдаах учууталлар куурустарыгар үөрэнэ киирбитэ. Күһүнүгэр Тиэлиги начаалынай оскуолатыгар учууталынан ананан педагогической үлэтин саҕалаабыта. Бу оскуолаҕа 1939 сылтан 1942 сыллаахха фронтта ыңгырыллыар диэри сэбиэдиссэйдээбитэ.

Аҕабыт үөрэххэ баҕалаах буолан, кэтэхтэн Дьокуускайдаағы педагогической училищени дьаныһан туран бүтэрбитэ. Оҕолорго, биһиэхэ, төрөппүт быһыытынан сырдыкка, сайдыыга, үөрэххэ сыһыанынан холбур буолбута. 1937 сыллаахха ийэбитинэн Колесова Анна Яковлевналыын олохторун холбоон ыал буолбуттара. Ийэбитинэн истин, иһирэх сыһыаннаахтара. Эдэр ыал сэрии иннинэ үс оҕоломмуттара. Элбэх иитимньитин эдэр кэргэнигэр, ыарыһах аҕатыгар, ийэтигэр хаалларан, дьон-норуот олоҕун аймаабыт Аҕа дойду сэриитигэр ыңгырыллан, 1942 сыллаахха от ыйыгар Арҕаа фронтта аттамыта. Аҕабыт армияҕа ыңгырыллан, хайдах сылдыбытын туһунан бу курдук суруйар: «Арҕаа Ураллаағы байыаннай уокурук чаастарыгар түбэспитим. Байыаннай режимгэ биир сыл икки ый сылдыбытым., 171 стрелковой пехотаҕа рядовойунан уонна кылгас бириэмэҕэ отделение командирынан сулууспалаабытым. Уһуннук айаннаан Орловскай уобаласка Елецк куоракка тийибитим. Манна саппаас чааска түбэхэн баран, 1943 сыллаахха күһүн 160 киһини быһан ылан, байыаннай собуокка ытталларыгар түбэхэн, сулуспабын салҕаабытым. Собуот байыаннай буолан, үлэтин-хамнаһын барытын кистэлэнгэ туталлара. Кэпсэммитин туһунан кытаанахтык сэрэтэллэрэ. Бу собуокка үлэтир кэм-мэр мийгин сыах комсомольскай тэрилтэтин салайааччытынан талбыттара. Күн аайы кэриэтэ политинформация оҥоһууларын ирдииллэрэ. Мунньахтарга, атын түмсүүлэргэ бэриллэр бириэмэ бэрт кылгас буолара. Бу кэмгэ Сэбиэскэй Армия сэриилэрэ Арҕаа кыайыылаах-хотуулаах кэмнэрэ үүнэннэр, балаһыанһа арыый сымнаабыта буолан баран, үлэҕэ-хамнаска байыаннай режим салҕана турбута». Аҕабыт сааһыран олорон «Сэрии кэмигэр сулууспалаабыт сирдэрбин баран көрүөхпүн баҕарабын» диэн этэрэ.

Ийэбит Анна Яковлевна 1917 сыллаахха кулун тутар ыйга, Мэнэ Хаҕалас улууһун 2-с Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Аҕата Колесов Яков Яковлевич, ийэтэ Колесова Татьяна Прокопьевна, икки өртүттэн оҕолордоох дьон холбоспуттара. Ийэбит Анна Яковлевна ийэтинэн эһэтэ Арҕаа Хаҕалас Кэнгэмэ үрүбэр олохтоох тоҕус оҕолоох Хороһоо Бо-рукуоппай диэн киһи эбит. Ийэбит оҕо сааһа «Чуочабыл» диэн наһаа кэрэ айылҕалаах, көнө хонуулаах, ыраас уулаах үрэх кырдалыгар, «Мэчэк төрдө» диэн ааттаах сайылык-

ка ааспыта. Ыал кыра оџото кырдыџас төрөпшүттэригэр дьэ ис-тас өттүгэр көмөлөһөрө. Аџатын батына сылдьан кыһын куобахха туһахтаһара, от-мас тизэйсэрэ, дьэ ис-тас үлэтигэр сылдьара. Сайынын от оттоһоро. Оскуолаџа бэрт кыратык үөрэнэн ааџар, суруйар буолбута.

Ол кэм туһунан ийэбит бу курдук кэпсиирэ: «Дьэ олус ыарахан күннэр-дьыллар этилэр, сэрии сыллара. Байыаннай балаһыанньа диэн холхуоспут салайааччылары баар аһы-үөлү кытаанахтык туталлара. Бэйэ да сүөһүтүн өлөрөн сиир көнгүллэммэт этэ. Дьон аччыктаан хоргуйан барбыттара. Ону «дьэнкэрэр» буолбут дииллэрэ. Кырдык аңардас уунан сылдьар дьон дыгдайан, дьэнкэрэн хаалаахтыыллара. Оннук буоллурлар да уһаабаттара. Аччыктаан-хоргуйан, аан тирии бүрүөһүнүн уһуннук илдьиритэ буһаран сииллэрэ.

Кэргэним аџата, Лэгэнтэй, уола фронтта бараатын кытта уһаабатаџа. Гражданскай сэрии кэмигэр бандыыттар кырбааһыннарыттан доруобуйатыгар оџустаран өлбүтэ. Бэйэм күнү-түүнү аахсыбакка, холхуос үлэтигэр сылдьабын. Кыһынын хас да көлөнөн ыраах баџайы сиртэн ферма сүөһүтүгэр от тизээн, киэһэ хойут дьэибин булабын, сайынын от үлэтэ, сүөһү көрүүтэ, ньирэйдэри көрүү. Аны ньирэйдэр отторун бэйэн оттуугун. От кыайан үүммэккэ, сүөһүнү сыл таһаараары, араас үрэхтэринэн, атын сиргэ баран оттуурбут. Кыһыннары-сайыннары үлэ да үлэ. Оџо сылдьан аџабар илии-атах буола улааппытым, үлэни билэрим, сатыырым абыраабыта. Дьэ-уот, оџо-уруу көрүүтэ диэн тохтообокко, судуругу үлэни эрэ кытта өрө мөхсөбүн.

Мин кэргэним учуутал буолан, ыйга аџыйах киилэ нуорма бурдук, курууппа, чэй биэрэллэрэ. Ону хотунум Кэтириис бэркэ кэмчилээн, хааһылаан, астаан оџолорбут, бэйэбит өрүһүммүппүт. Ол нуорма аспытын 2-с Наахара нэһилиэгиттэн Курчатова дьээн дьахтардыын (Тиэлиги учуутала Петров Анатолий Афанасьевич ийэтэ) баран аџаларбыт. Кини кэргэнэ Петров Афанасий эмиэ учуутал этэ. Сэрииттэн эргиллибэтэџэ.

Сэрии сылларыгар уот кураан туран, аһынгка саба ыһан, бурдугу, оту үүннэрбэтэџэ. Холхуостаахтар, барыта оџо, дьахтар, биир эмит кырдыџас оџонньор буоламмыт, бааһына кытыытынан онкучах хаһабыт, аһынгка түһэн хаайтардын диэн. Күөллэрбит чөнөччү уолан, балыкпыт да быстыбыта. Туох да ас суох □

Дьон аһары хоргуйан, ыксаан, бааһынаџа куолаһа хомуйбуттарынын туттаһтарына, «норуот өстөөџө» ааттананнар хаайыыга ытталлара. Биирдэ эмит олус ыксаан, дайаарка дьахталлар холхуос бэрэссэдээтэлигэр ас көрдүү тийдэхтэринэ тон чанкычаџы биэрэрэ, ону буһарарга тийбэккэ, оһох холумтаныгар уокка сырайа-сырайа сииллэрэ. Ол курдук сылдьан, холхуоспут сүөһүтүн, хаһаайыстыбатынын барытын көрөн-истэн сыл таһаарарга дьулуурдаах үлэ бөџөтө. Ол үлэ, үп-ас барыта кыайыыга ананара. Үлэбит быһыыгар фронтта анаан ичигэһ таһас тигиитин түбүгэ. Кыайыы туһугар заемна сурутуу, харчынан биэрбэтэххинэ, сүөһүтүн туран биэрэбин, үрүн, кыһыл көмүһү эмиэ фронт туһугар диэн хомуйаллара.

Дьон аһары хоргуйбутун үөһэ тойоттор да син истибиттэр быһыылааџа. Куораттан буолуо, Сизых диэн нуучча киһитэ инспектор кэлбитэ. Ол кэлэн, ысқылааттан бурдук, эт түнэттэрбитэ. Арыый сэниэлээхтэр нэдиэлэни быһа атынан ыаллары кэрийэ сылдьан, убаџас хааһы буһаран, кыра-кыратык аһатан, дьон арыый сэниэ ылбыта. Онно Сизых бэйэтэ көрөн, дьаһайан сылдьыспыта. Дьэ ол кэнниттэн аччыктаабыт, хоргуйбут дьон туруталаан барбыттара. Сизых «эмискэ элбэџи аһатыман» диэн сүбэлиирэ. Кини барарыгар кырдыџаһастар кэнниттэн кириэһ охсо-охсо: «Күн киһитэ, айыы киһитэ кэлэн бардын, өлүүттэн быһаатын!» - диэн махтана хаалбыттара.

«Хара сурук» диэни тутан айманыы, ытаһыы бөџө буолаахтыыллара. Леонтьева Мотуруона икки хаарыан уолаттарыттан маппыта. Уолаттарыттан саатар ыччат хаалбатаџа, оџонньоро өлөн туос соџотох туран хаалаахтаабыта».

Аџабыт армияттан эргиллэн кэлэн баран 1946-50 сылларга Бырама начаалынай оскуолатыгар учууталлаабыта. 1954 сыллаахха Дьокуускайдааџы педучилищени кэтэхтэн үөрэнэн бүтэрбитэ. 1957 сыллаахха ССКП чилиэнэ буолбута. Үгүс сылларга пропагандиһынан, профсоюз үлэтин тэрийээччинэн, агитаторынан, агитпуун начаалын-

нныгынан, төрөппүт университетын ректорынан үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Оскуола сайынны өрөмүөнэ, быстах үлэлэрэ эмиэ биһиги аҕабыт эбээһинэһэ буолара.

Учуутал быһыытынан үлэтин үгүс өттө Наахара сэттэ-аҕыс кылаастаах, онтон орто оскуолатыгар ааспыта. Ол курдук алын кылаастар учууталларынан, үлэ уруогун учууталынан, интернат сэбиэдиссэйинэн, иитээччитинэн, пиэнсийэҕэ тахсан баран харабылынан үтүө суобастаахтык 41 сыл устата үлэлээбитэ. Аҕам уроктарыгар туспа ирдэбиллээх уонна сыһыаннаах буолара. Хас биирдибитигэр төрөппүттэрбит былаат, киэпкэ, үлэ халаатын тигэллэрин ирдиирэ. Уруок бүтүүтэ хайаан да мас көөбүлүн, бөү-сыһы хомуйан баран үлэбит миэстэтин дьурууһунайга туттарар этибит. Ити оҕону бэрээдэккэ, эппиэтинэскэ үөрэтэрэ. Хомойуох иһин, үлэтэ саамай таһаарылыах кэмигэр оскуола мастарыскайа уонна силбэһэ тулар физкультура саалата умайан хаалан улахан моральной охсууну ылбыта.

Үгүс сыратын оҕо сайынны сынньалантын тэрийиигэ уурбута. 1962 сыллаахха Платонов Алексей Иннокентьевичтыын уонна Карпова Варвара Петровнаһын оройуонга биир бастакынан оҕолорго окко үлэ звенотун тэрийбиттэрэ. Бэһис-алтыс кылаас оҕолорун түмэн, Арҕаа үрэххэ көлө-илии звенотун салайан, бастакы сылбытыгар 120 оту оттоон, дьон махталын ылбыппытын оччотооҕу оҕолор олус үчүгэйдик өйдүүбүт. Оҕо сайынны сынньалантын тэрийиигэ үлэтэ сыллата кэнгээн, Наахара оскуолатын лаабырын үлэтэ оройуон, республика хаһыаттарыгар суруллан, телевидениеҕа уһуллан элбэхтик хайҕаммыта. Лаабырга «үлэ оскуолатын» ааспыт оҕолор аҕабыт туһунан өрүү ахталлар, махтаналлар. Иван Иннокентьевич үөрөспит, иппит оҕолорунан киэн туттара. Кинилэр ортолоругар учуонайдар, артыыстар, педагогтар, авиатордар, быраастар, республика таһымнаах салайааччылар баалларытттан астынара.

Аҕабыт үлэтэ, армияҕа сулууспата «За трудовое отличие», «За победу над Германией» юбилейнай мэтээллэринэн, Мэнэ Хангалас райсоветын уураабынан «Ударник учуутал» аатынан, райком, райсовет хайҕал грамоталарынан бэлиэтэммитэ. Наахара орто оскуолатын, «Правда» холхуос, «Наахара» сопхуос Бочуотун кинигэлэригэр үйэ-саас тухары киллэриллибитэ. Аҕабыт 1989 сыллаахха атырдьах ыйын 15 күнүгэр ыарахан ыарыытттан суох буолбута.

Ийэбит кыра оҕолордоох буолан, үлэлээбэт этэ. Арай сайын трахомалаахтар лаабырдарыгар поварынан үлэлиирин өйдүүбүн. «Чыычаах» сыһын анныгар оскуола оһохторугар кирпииччэ үктэхэрэ. Онно сэрии огдооболоро Исакова Дария, Устинова Александра, Платонова Александра баалара. 60-с сылларга Устинова Степанидалыын интернакка повардаабыта. Ыраах дьиэлэриттэн тэйэ сылдьар оҕолорго ийэли эйэҕэс сыһыанынан, миннигэс аһынан сөбүлэтэн, үгүс элбэх мероприятиеларга кыттар дьону аһатан, оскуола, холхуос, сопхуос салалталарыттан махтал ылара. Иистэнэрин сөбүлүүрө. Барыбытыгар хайаан да санга дьылга уонна ыһыахха ырбаахы уонна ыстаан, былааччыһа тигэн кэтэрдэрэ. Ийэбит асчыт буолан, сахалыы судургутук, ол гынан баран тотоойутук аһаан улааппыппыт. Бөһүөлөккэ ытыллар зона үлэтигэр, араас биэчэрдэргэ, быыстапкаҕа бэйэтин кыагынан кытта сатыыра. Ол курдук таңас сыыстарын аттаран дьыбаан сабыыта тикпитэ биһирэммитэ. Элбэх дьүөгэлэрдээҕэ. Олортон билигин Варвара Петровна Карпова куоракка, Евгения Николаевна Суворова, Мария Егоровна Егорова Майаҕа, Дария Федоровна Корякина бааллар.

Ыаллыы олоҕорбут Никифоровтар ийэлэрэ, үлэ ветерана Елена Васильевна ийэбит туһунан өрүү иһирэх тылынан ахтар: «Анна Яковлевна сытыары сымнаҕас майгылаах үтүө сүбэһитим этэ. Ас астыырга, таңас тигэргэ, дьиэ-уот үлэтигэр, оҕо иитиитигэр мин киниттэн элбэххэ үөрэммитим. Оҕолорум этэннэ үлэһит дьон буола улааппыттарыгар Саввиннар дьиэ кэргэттэрэ улахан оруоллаахтар. Ол иһин мин кинилэри өрүү махтана ахтабын».

Дьоммут ыал буолбуппутун кэннэ куруук кэһии-тутуу ууруналлара, кыһынын куораччыттарынан ытан үөрдэллэрэ. Биир суругу копировка кумааһытынан куопуйалаан барыбытыгар сурук, бырааһынныктарга эвэрдэ хайаан да ытталлара. Тыа учууталын хамнаһыгар аҕыс оҕону үөрэхтээн, ыал онорон, тэрийэн, өссө сиэн, хос сиэн көрсөн, хой-

укка дылы сүөһү-ас тутан саха дьонун толору олобунан олобуттара.

Ийэбит 1991 сыллаахха ыарахан ыарыыттан бу олохтон барбыта. Кини ыллыктаах тыла-өһө, амарах, ханнык да кэмнэ дьулуурдаах санаата, оҕолуу үөрүннээн дууһата биһигини, кини ыччаттарын, билигин даҕаны араначчылыы сылдыар курдук.

Дьоммут эрэллэрин толорон оҕолор бары олоххо суолбутун булунан, үлэһит, ыал буоллубут. Эдьийбит Варвара Омскайдааҕы тыа хаһаайыстыбатын институтун бүтэрэн олобун үгүс өттүгэр «Якутской» совхозка ветеринарнай бырааһынан үлэлээбитэ. Тулагы, Марха, Хангалас бөһүөлэктэрин дьонун-сэргэтин дирин убаастабылын ылбыта. Таалааннаах тарбахтаах, маанылаах дьиэ хаһаайката, сахалыы сайаҕас майгылаах, бииргэ төрөөбүттэригэр ийэли истин сыһыаннаах этэ, биһиги эдьийбит. Улахан убайбыт Афанасий борт-механигынан ситиһиилээхтик үлэли сылдьан оһолго былдьаммыта. Федор ыччаты үлэнэн иитиигэ үгүс сыратын биэрбитэ, билигин пиэнсийэҕэ олоорор. Мин математика учуутала идэлээхпин, Татьяна фармацевт, Лаврентий физик, Иван, Василий, сизн бырааппыт Ваня авиатор буоллулар, летчик уустук идэтин баһылаатылар.

Төрөппүттэрбит Анна Яковлевна, Иван Иннокентьевич олоххо, үлэҕэ дьулуурдаах сыһыаннарын, инникигэ эрэллэрин, дьонно-сэргэҕэ үтүө сыһыаннарын, эйэҕэс майгыларын оҕолорбутугар, сизнэрбитигэр өрүү кэпсибит, ыраас өйдөбүллэрэ умнуллубатыгар баҕарабыт.

Кычкина Екатерина Ивановна,
СР үөрэҕириитин туйгуна,
Наахара нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.
Дьокуускай, 2011 сыл.

Кэскиллээх олобу тутуһартан астынарбыт

1972 сыллаахха физика, кэргэним Екатерина Ивановна математика учууталларынан Наахара орто оскуолатыгар үлэбитин саҕалаабыппыт. Ол кэмтэн ыла номнуо 40 – ча сыл ааһа охсубут.

Эдэр киһи олоххо, үлэҕэ-хамнаска ханнык суолу тутуһарыгар, хайдах коллективка түбэхэрэ, бастакы салайааччылара, тулалыыр эйгэтэ улахан оруоллаах буоларын олох бэйэтэ көрдөрөр. Наахара оскуолатын коллективыгар биһиги элбэххэ үөрэммиппит, үгүһү билбиппит. Наахара дьонно-сэргэтэ эдэр үлэһиттэргэ үтүө өйөбүл буолбуттарын истинник саныыбыт. Билигин санаан кэлэбин кытаанах ирдэбиллээх оскуолабыт директорун Степанов Иван Дмитриевичи. Биир эрэ сыл бииргэ үлэлэтэрибит даҕаны кини дирин билиилээх, үрдүк культуралаах дьиннээх салайааччы буоларын өйдөөн хаалбыппын. Завуч Лаврентий Егорович Егоров баай педагогическай үлэтин опытыгар олобуран эдэр учууталларга сүбэни-аманы биэрбитин элбэхтик туһаммыппыт. Профсоюз председателэ Бубякин Никита Иванович салалтатынан ол сыл икки квартиралаах учууталлар уопсайдара үлэҕэ киирэн биһиги уонна эдэр ыаллар Надежда, Владимир Никифоровтар илин өртүгэр, аҕаарыгар Егоров Л.Е. дьиэ кэргэнэ көһөн киирбиппит. Учууталлар Бубякин Никита Иванович, Саввин Иван Иннокентьевич, Платонов Иван Иннокентьевич, Никифоров Василий Давыдович, Яковлева Александра Спиридоновна үгүстүк сүбэ-ама биэрэллэрэ. Завхоз Федоров Михаил Егорович оскуола тас үлэтин сатабыллаахтык тэрийэрэ. Ол курдук Михаил Егорович салалтатынан сайын оскуола өрөмүөнэ, коллективка түһэриллэр оттоонун сыыппарата кэмигэр ытыллара, толоруллара.

Наахара оскуолатыгар биһигини кытта Варламова (Прокопьева) Елена Петровна, Необутова Антонина Петровна, Лут Анна Ивановна кэлбиттэрэ. Учууталларга ирдэбил үрдүк этэ: предметкин хайаан да 100% биллэриэхтээххин, үөрэнээччилэргэ «2» сыаната турдаҕына учуутал бэйэтигэр «2» сыананы туруорунар диэн буолара. Ол иһин хас

биирдий оѳону кытары дьяныһан, үгүс бириэмэни биэрэн туран дьярыктыырбыт. Ити үлэ уруок кэннэ ытыллара. Киэһэ өттүгэр араас тэрээһиннэр: политзанятие, мунһахтар, көрсүһүүлэр, зонанан үлэлэр ытыллаллара. Нэдиэлэҕэ үстэ «Бүттүүн орто үөрэхтээһин» программанан занятиеларын ытырбыт. Онно салайааччыбыт Уломжинская Василий Романович, эмиэ улахан ирдэбиллээх этэ. Уус-уран самодеятельноска эдэр учууталлар тирэх буоларбыт.

Нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн Саввин Семен Николаевич, сэкирэтээринэн Кириллин Николай Петрович, партийнай тэрилтэ сэкирэтээринэн Петров Николай Федорович үлэлэбиттэрэ. 1973 сылтан сопхуос, нэһилиэнньэ уонна оскуола коллективын күүһүнэн спортивной саал тутуута саҕаламмыта. Маастарынан Семенов Иннокентий Петрович сылдыбыта. Нэһилиэк дьоно саал тутуллуутугар көхтөөхтүк кыттыбыттара.

Наахара нэһилиэгэр үлэлэбит сылларбар сүрүн үлэм таһынан наһаа элбэх общественной эбээһинэстээх этим: «Байкалов» сопхуос комсомольскай прожекторын редактора, сопхуос комсомольскай комитетын чилиэнэ, оскуола үлэһиттэрин алын сүһүөх комсомольскай тэрилтэтин секретара, бөһүөлөккэ ДНД начальнига, боксаҕа общественной тренер, мань таһынан улахан кылаастарга классоводтуубун, физика куруһуогун ытытабын, зона үлэтин тэрийсии, сайынын оѳо-сынһаланан лааҕырын тэрийэн үлэлэтии. Бу араас хайысхалаах үлэлэри эдэр буолан уонна бириэмэбин сөпкө аттарар буолан ситиһэр уонна толорор этим. Боксаҕа Никаноров Кирик, Куприянов Гоша, Анисимов Володя, Анисимов Ваня, Гаврильев Максим, Лонгинов Тима, Васильев Петя оройуон чемпионнарынан буолбуттара.

1995 сыл күһүнүттэн 1997 сыл от ыйыгар дылы Наахара нэһилиэгин дьяһалтатын баһылыгынан ананан үлэлэбитим. Общество олоѳун уларыта тутуу буолан уустук кэмнэр этилэр: сопхуос ыһыллан үлэтэ суохтар баар буолбуттара, хамнас ыйдаан-сыллаан төлөммөтө, инфляция үрдээн иһэрэ □ Ол да буоллар нэһилиэк сайдыытыгар сэмэй ситиһиилэр баар буолбуттара. Үлэ миэстэтин таһааран 7 үлэһиттээх пожарнай депо аһыллан үлэлирин ситиспиһит. Улууска «Телеком» салалтатыгар туруорсан элбэх точкалаах телефон станцията үлэҕэ киирбитэ.

Ол уустук сылларга миэхэ сүбэ-ама буолбут, көмөлөспүт аҕа табаарыстарбын, салайааччылары, общественной корреспонденттары, бэтэрээннэр Сэбиэттэрин бэрэссэдээтэлин Никифоров Василий Давыдовичи, бэтэрээн учууталы, спорт бэтэрээнин Платонов Владимир Павловичи, оскуола директорын Кириллина Серафима Афанасьевнаны, үрдүк категориялаах норуот эмчитэ Егорова Александра Петровнаны махтана ахтабын. Үгүстүк таас оскуола тутуутун туруорсубуппут. СДК коллектива, директор Афанасьева Тамара Романовна, үгүс өрүттээх үлэни ыытан, дьон кытаанах олоѳун сэргэхситэрэ.

Ити курдук төһө санаабыт, күүспүт кыайарынан нэһилиэк туһугар үлэлиирбит.

1997 сыл сайыныттан Үөрэх министиэристибэтин Республикагааҕы оѳо дьобурун сайыннарар Киин директорынан, 2007 сылтан лаборатория сэбиэдиссэйинэн үлэлиибин. Дьиэ кэргэмминэн аймахтарбытын түмэн Наахара орто оскуолатын оѳолоро сайдылаах буола улааталларын туһугар стипендия олохтуубут, араас тэрээһиннэри ытытыга көмөлөһөбүт. Улууска 2002 сылга «Бастын меценат» аатын ылбыппыт.

Эрчимнээх эдэр сааспыт, оргуйар олох үөһүгэр үлэлэбит сылларбыт умнуллубаттар. Бары инникигэ эрэллээх, уйгулаах олоѳу тутуһарбытыттан астынарбыт. Наахара нэһилиэгэ инникитэ кэскиллээх буола туруохтун!

Кычкин Р.Г. педагогическай үлэ, спорт ветерана,
1995-97 сылларга Наахара нэһилиэгин баһылыга.

Сидоров Яков Семенович – Нуучча Дьяакып

Куохаан Сиидэр диэн киһиттэн 2 уол төрөөбүт. Онтон биирдэстэрэ Сэмэн диэн эбит. Ол Сэмэн кэргэнэ Лотов диэн политсыылынайтан Дьаакыбы төрөтөр. Дьаакып 8 сааһыттан баайдарга хамначчытынан барбыт. Улаатан кыайар буолан истэбин аайы улахан баайдар ылан испиттэр. Кэлин Манньыаттаах улугар сылдыбыт. Олус күүстээх буолан таһаҕас таһытыгар сылдыбыт. Кинини кытта эмиэ Наахара киһитэ Гаврильев (Тимирдиир) Хатай олохтооҕо сылдыбыт. Борохуоттан тыраап устун биэрэҕкэ 25 бууттаах «Дорообо» чэй хоппотун сүгэн таһаараллара үһү. «Революция саҕана Ойуунускай, Аммосов уонна нуучча политсыылынайдарын сходкаҕа тыл этэллэрин истэrim диэн кэпсиирэ», - диирэ кийиitэ Фекла Семеновна.

Маннайгы холхуостар тэриллиилэригэр үөрүүнэн сылгы, ынах сүөһү, туттар тэрил, суха энгин холхуоска биэрбит.

1922-23 сылларга үөрэх дьылыгар кыра дьиэтигэр оскуола аспыттар. Онтон 1923 сылтан 1929 сылга диэри оскуола танара дьиэтигэр кэспүт. Онтон 1929-1933 сылларга эмиэ Туппакаанҕа кэспүттэр. 1936 сылтан 1939 сылга диэри ити дьиэ аны балыыһа буолбут. Онно Бүлүүттэн төрүттээх Золотарева диэн уонна Тааттаттан төрүттээх Дьяконов диэн кэргэнни фелдьшердэр үлэлээбиттэр. Биир дьиэтин кэлин Куоһаҕаска холхуос хонтуоратыгар ылбыттар. Улахан дьиэтин тыа хаһаайыстыбатын техникатын тойоно Мансуров И.И. атыылаһан тэрилтэтигэр уопсай дьиэ оностубут. Биир дьиэтэ, арааһа Куоһаҕастан көһөн, совхоз астан көһөн Ньамһаҕа ферматыгар 2 квартиралаах уопсай буолбута. Уонна куобахтаан, балыктаан элбэх дьону абыраабытын туһунан кэлин Чыамайыкы уонна Тиэлиги дьоно махтаналларын истибитим.

Дьаакып 1963 сыллаахха 90 сааһыгар сүрэбинэн ыалдьан өлбүтэ. Уола Гаврил Яковлевич уоттаах сэрии хонуутугар Ленинградскай фронтҕа 28 эрэ сааһыгар кыайыы туһугар олобун толук биэрбитэ.

Ахтыыны суруйдум сиэн кийиitэ
Сидорова Татьяна Исааковна.

Тус бэйэм махталым мунура суох

Мин Уйбааны кытта манна управляющайынан ананан (II/1982с.) кэлиэхпиттэн үчүгэйдик «Эн – мин» диэн билсибитим. Ыраабынан – Соловьевтарынан аймахтыы буолан тахсыбыппыт. Мин эбэм, Наталья эмээхсин, Соловьевтар кыыстара диэн буолара. Дойдулара Уот Сиэбит – Аранас.

Уйбаан отделениеҕа араас үлэлэргэ сылдыбыта. Кыһынын стоговоз оноһуута диэн, өрөмүөнэ диэн, хаар түһүөүттэн хаар ууллуор дылы тахса турар, элбэх сыраны – сылбаны эрэ буолбатах сатабылы – толкуйу эрэйэр биир сүрүн үлэҕэ төһүү үлэһиппит буолара. Оччолорго 5-6 «ДТ-75», 5-6 «МТЗ» трактордар бары кэриэтэ стоговозтаах буолаллара. Ону таһынан бу трактордар сыарҕалара – тэлиэгэлэрэ эмиэ күннэтэ өрөмүөннэнэн үлэҕэ бэлэм буолуохтаахтара.

Аны санаатахха тизэйэр – таһар үлэ наһаа элбэх эбит: аһаардас оту отделение наада-тыгар Чыамайыкыттан, Эмис сириттэн – Ынахсыттан, Дирэнтэн; Өрүс арыларыттан, Нам, Хангалас сирдэриттэн, Амматтан – Кириэстээхтэн, Болугуртан. Ити «чугас» сирдэр аатыран үксүн тыраахтардар сылдыбаллара. Ону таһынан нэһилиэнньэ ото – маһа тизэлиитэ эмиэ отделение тыраахтардарынан оноһуллара.

Онон соһуллар тэриллэр мэлдьи өрөмүөннэ наадыаллара. Аны онно тыраахтар ыллыктара өр барбат буолара, ол уларытыгыта барыта Уйбааннаах үрдүлэринэн этэ. Мэнэ-эх дьон буолуммат да этилэр: этэргэ дылы туттар сөп да, тымныыга таннар танас – сап (үксүн таһырдыа үлэ) да, күнү быһа хачыктаһарга сэниэ – сиилэ да ол «өрөмүөннэ» төлөнөр хамнаска, сымнатан эттэххэ, сөп түбэспэт этэ.

Аны ханнык кыстык чэпчэки аатырбытай, сүөһүлүүн – сылгылыын «Эбии» аһылыкка

киирэллэрэ. Ол бэлэмнээһинэ, тизийитэ, кырбаныыта: талах, харыйа, дулба, былыык бэлэмэ, онно эмиэ үксүгэр «ааттаһыыта» суох иннинэн Уйбаанга эрэниэххэ – соруйсуохха сөп этэ.

Сааһын сайылыктар өрөмүөннэрэ, күһүнүн кыстыктар бэлэмнэрэ эмиэ уһанар уус дьонно наадыйара. Онно эмиэ биир тутуах киһинэн Уйбаан буолара.

Биир муокаһа диэн баар ити үлэлэргэ кимнээх да буоллунар Уйбааны кытта бары тапсар этилэр. Кырдьаҕас буоллуннар, эдэр буоллуннар барыларыгар күүс – көмө, сүбэ – ама буолара. Уонна Уйбаан кэпсээннээх-ипсээннээх, санаатын түһэрэн «өһө» сылдыбат, ыараханы да чэпчэтэн, уустугу да ситэрэн – быһааран бииргэ үлэлэһэргэ эрэллээх киһи этэ.

Арай биирдэ хом түһэн турар. Хонтуораҕа хамнас үллэрдилэр, биедэмэскэ илии бататан. Арай Уйбаан харчытын ылан баран санга аллайда: «Бу хас оҕолонноххо холостуой нолуогуттан босхолонуох буоллахпытый?»

Онно быһаарсыбыппыт ким эрэ (өйдөөбөппүн) кыратыттан, 18-н туолан эмиэ холостуой нолуога тутан барбыттар. Кырдык 10 оҕолонон баран оҕото суохтар нолуоктарын төлөтөллөрө өйдөнүө суох курдук.

Хаһан эбитэ буолла, өйдөөбөппүн (83-84 сс.) Уйбаан «Т-16» тыраахтары ылбыта. Уонна саас, сайын трактористаабытынан барбыта.

Саас ыһыахха, күһүн убаһа өлөрүүтүгэр үлэһиттэргэ эт үллэриигэ кылаабынай этчинэн куруук Уйбаан буолара, эппиэттээх (айдааннаах) үлэ буолан манан аҕай киһи буолуммат этэ.

Сайын окко ыраах атын оройуон сиригэр көһөн барыы буоллун да звеневод кинини көрдөһөн ылар. Уйбаан бастын повар, тугу баҕарар астыыр, килиэп да бэйэтэ онорор, булду – балыгы да туйгуннук астыыр, ыраас – чэнчис тутуулаах, тылын ылыннарар, эппитин толотторор, сарсыарда эрдэлээн, күнүс – киэһэ бириэмэтигэр аһы бэлэм гынан үлэҕэ – хамнаска улахан көмөлөөх буолара.

Уйбаан «киэн көбүстээх» буолара, сангалаах – кэпсээннээх бэйэтэ ардыгар хайдах эрэ килбигийэн ылааччы: биирдэ иккиэйэбин Дирээнтэн дуу Ынахсыттан дуу киэһэ кымньы арыый иннинэ (кэннигэр дуу) чэй иһэн бараары Чоноойуба отчуттарыгар сырыттыбыт. Отууга (эргэ дьиэҕэ) киирбитим повар кыыс иһитин – хомуоһун хомуһан бүтэрбит. «Хайа повар айан дьонун чэйдэтэбин дуо?» - диэбиппэр, чэйдээх биедэрэни чугаһатта (ас тардыбата). Уйбаан таһырдыа тардыллан хаалбыта. Мин онтон кыһыйан (ас тардыбатабыттан): «Тоойуом, мааһын сарсыардаттан аһаабакка сылдыабыт киһим (Уйбааны) хайдар аһара хаалла, өллөмтөбүтүнэ айанныыр кыаҕа суох, хоннороргор тийэйэбин», - диэн дьээбэлэнним. Кыыс дьэ ас үрдүгэр түстэ, эт диэн, миин диэн, килиэп – ары тардыллан барда. Ол бириэмэҕэ Уйбаан айгыстан киирдэ. Кыыс Уйбааны көрөн соһуйда: «Киһин бу дуо?» - диэтэ. Мин: «Бу-бу, Уйбаан кэл сэниэтэ киллэр», - диэтэҕим дии. Аһаатыбыт, баһыбалаан баран салгыы айаннаахпыт дии, дьининэн өйүөлээх – чэйдээх сылдыааччыбыт. «Бу да киһи оҕону дьээбэлээннин, дьоно кэлэн мөбөллөрө буолуо – эттэрин бүтэрэ сыстыбыт», - диэтэ.

Уопсайынан Уйбаан миэхэ үлэбэр элбэхтэ көмөлөспүт киһи, туохха да соруй, ханна да быт, кырдыаҕас (пенсионер) киһи соробор ыарырҕыан да сөп этэ. Хайа уонна хамнаһы да мыныһан сөп этэ буоллаҕа, иитимниһилэрдээх киһи, ол эрэри биир бөппүрүөктэһэр тылы туттубатаҕа.

Ону аһан тус бэйэбэр «сүөһүлэн» диэн биир уулаах тыһаҕаһы «Запорожец» 4 көлөһөтүгэр атыылаан турар. Бүгүн ол ынах сиэнэ Сибэкки диэн ынахтаахпыт.

Уопсайынан Иван Степанович миигин кытта бииргэ үлэлээбит бириэмэтигэр бэйэтин аҕа табаарыс, эрэллээх көмөлөһөөччү быһыытынан көрдөрбүтэ.

Уйбаан окко Алданынан, Нам Үрүн күөлүнэн, Бүлүүнэн, Сунтаарынан, өрүс арыыларынан, Амманан сылдьан звено үлэһиттэрин элбэхтэ абыраабыт киһи.

Олох эдэригэр, 18-тааҕар, таһаҕаска Ааллаах Үүһүгэ сылдыабыт этэ да, ону мэнээх кэпсэммэт этэ.

Биллэн турар, маннык сырыыларга үлэҕэ-хамнаска эрэллээх тыыл Прасковья Кузь-

минишна өнгөтө мунура суох. Иккиэн колхоз-совхоз үлэтигэр илиилэринэн үлэлээн, 10 оҕону атахтарыгар туруоруу манан аҕай дьыала буолбатах. Биллэн туран кэтэх хаһаайыстыба тутаннар, онтон өйөнөн-убанан киһи-хара буоллахтара.

Этэргэ дылы биһиги Боккуойабыт курдук киһи дэриэбинэ аайы суоҕа буолуо ээ. Киһи тыла тийбэт, арай нууччалаатахха: «На них держится земля».

Онон Иван Степановичка мин тус бэйэм махталым мунура суох, төһө да кыһалҕалаах – кытаанах үйэҕэ олорон аастар бэйэтин орто дойдуга иэһин толору толорбут, элбэх оҕо, сиэн, хос сиэн аҕалара, эһээлэрэ буолан дьолломмут киһинэн ааҕабын. Эмиэ нууччалаатахха: «Дай бог каждому».

1982-1986сс. Хочо отд-н управляющайа А. Платонов.
Нахара. 2011с., тохсунньу ый.

Куоһаҕаска төрөөбүтүм

Мин, Степанов Критекеев Давыдович, 1935 сыллаахха от ыйын 14 күнүгэр II Наахараҕа Куоһаҕаска иккис оҕонун төрөөбүтүм. Эдьийим Нина Давыдовна 1931 сыллаахха төрүүх. Ийэбит аҕабытыттан мин балтараа саастаахпар арахсан барбыт. Эдьийбин уонна миигин эбэлээх эһэм иппиттэр. Эһэм мин маҕнайгы кылааска үөрэнэрбэр куоракка киирэн быарынан ыалдьан өлбүтэ, иппит уолугар олорон. Эбэм 1958 сыллаахха сиэн кыһыгар Аинаҕа олорон өлбүтэ.

Мин сельхоз техникумун 1962 сыллаахха бүтэрбитим. Техник – лесовод идэтин ылан Кэбээйи оройуонугар Чагда учаастагар үлэҕэ кэлбитим. Кэргэним Мария Петровна Дьяконова Чагда отделениетыгар бэтэринээринэн аһаммыта. Манна үс сыл үлэлээн баран Мэнгэ – Хаҥалас оройуонугар Төнүлүгэ иккиэн үлэлии барбыппыт. Мин лесниктаабытым. 1965 сыллаахха кэргэним 4-с СПТУ-га ветеринардары үөрэппитэ.

1976 сыллаахха Кэбээйигэ кэргэним дьонугар көһөн кэлбиппит. Уонна идэбитинэн пиэнсийэҕэ тахсыахпыттар дылы үлэлээн кэллибит. Үс оҕолоохпут - 2 уол 1 кыыс, 4 сиэннээхпит, 3 хос сиэннээхпит. Оҕолорбут куоракка олороллор. Биһиги кэргэмминээн Кэбээйигэ олоробут, пенсионердарбыт.

Улахан уолбут хайа инженерэ идэлээх. Кэргэнэ үрдүк үөрэхтээх медик, фармацевт. 2 оҕолоохтор – улаханнара университеты бүтэрбитэ, кыра уола университетка 2 куурус студена, физик буолуохтаах.

Кыра уолбут сельхозтехникуму бүтэрбитэ, 2 оҕолоох. Кэргэнэ баспытаатал идэлээх этэ.

Үһүс кыыспыт 2 үрдүк үөрэхтээх, кэргэннээх, 2 оҕолоох, үлэлии сылдьар.

Тыыл ветерана К.Д.Степанов.
21.02.2011с.

Умнубаппын, ахтабын, киэн туттабын

Аҕа дойдуну көмүскүүр иһин улууканнаах хаан тохтуулаах сэрии сылларыгар, мин 1 Наахара Тиэлигитигэр 4 кылаастаах оскуолаҕа үөрэммитим. Ол олус ыар кэмнэр этилэр. Хоргуйууну, аччыктааһыны, тонору-хатары эт хааммынан билбитим. Оччолорго «Чкалов» аатынан холхуоска улахан дьону кытары түүнүн-күнүһүн билбэккэ үлэлээн кэлбитим. Оскуолаҕа үөрэх саҕаланан аҕыйах хонук иннинэ биридэ холхуос үлэтигэр босхолонорубут.

Аҕам Софронов Григорий Ильич (1911 с. төрүүх) «Свердлов» аатынан холхуоска бэрсэдээтэлли сылдьан бэс ыйын 29 күнүгэр 1942 сыллаахха фронтта ыңырыллыбыта.

Бу дьыл күһүнүгэр, алтынны ыйга, Сталинград куорат көмүскээһинин киирсиитигэр сураҕа суох сүппүтэ. Ол кэмтэн ыла номнуо 69 сыл ааста. Хойукка дылы бу киирэн кэлиэ диэн кэтэхэр этибит.

Ийэм барахсан Софронова Акулина Константиновна үйэтин тухары холхуоска ыанньыксыттаабыта. Аҕабыт сэриигэ баарбытын кэннэ биһиги 2-с Наахараҕа көһөн киирбиппит. Сэрии бүтүбүтүн сыл күһүнүгэр Хочоҕо 7 кылаастаах оскуолаҕа салгыы үөрэнэ киирбитим. Үөрэнэrim тухары Наахара интернатыгар олорон, аһаан-сиэн, киһи-хара буолбутум. Интернат дьиэтэ уруккута хантан эрэ көһөрүллэн кэлбит тангара дьиэтэ быһыылааҕа. Балайда киэн буолан хас да нэһилиэктэн хомуллан син элбэх оҕо буолан олорон үөрэммиппит.

Дэ ити курдук, биһиги көлүөнэ ыччат 2-с Наахара нэһилиэгин 7 кылаастаах оскуолатыгар үөрэнэн ааспыппыт. Ол номнуо 63 сыл буолбут эбит. Бу дьыл (1948) сааһыгар барыта 19 оҕо буолан 7 кылааһы бүтэрбиппит: Соловьев Н.С., Никифоров В.Г., Пахомов А.С., Анисимов И.Н., Софронов Г.Г., Потапов А.П., Аргунов М.К., Сильвестров И.А., Гаврильев П.Е., Кириллин М.А., Лебедев В.М., Палтонов Н.В., Никанорова В.И., Устинов Н.Г., Платонов И.Д., Захарова М.Е., Лонгинова Т.К., Никанорова М.К., Кирсанова Ф.Е. Балартан үксүбүт үрдүк үөрэҕи бүтэрэн төрөөбүт-үөскээбит Наахараларыгар учууталынан үлэлээбиттэрэ, сорохтор араас идэни баһылаан, үлэ-хамнас үрдүгэр түспүттэрэ. Нэһилиэктэрэ сайдарын туһугар бары күүстэрин-күдэхтэрин, билиилэрин-көрүүлэрин уурбуттара.

Мин интернакка олорон Майаҕа 8 кылааска үөрэммитим. Кэлин куоракка киирэн культпросвет оскуолаҕа үөрэммитим. Инньэ гынан культура эйгэтигэр 52 сыл үлэлээн, олохпун культура сайдарыгар анаатым. Билигин бочуоттаах сынныаланна олоробун. Бу сааһыран бараммын Наахараҕа үөрэммит сылларбын олус күндүтүк саныыбын, ахтабын. Үөрэммит учууталларым: Платонов А.П., Климентов Д.Д., Филиппов А.И., Степанов П.Т., Уломжинская В.Р., Негнуров Н.С. элбэххэ, үчүгэйгэ такайан, билии-көрүү аартыгар үктэннэрбиттэрэ. Төһө да элбэх күннэр-дьыллар ааспыттарын иһин, тэлэһийэ да сырыттарбын умнубаппын, ахтабын, киэн туттабын.

Урут даҕаны, билигин да хас биирдии учуутал тус бэйэтэ ураты үөрэтэр миэтэттээх, буочардаах буолар эбит. Ону таһынан бэйэтэ туспа быһыылаах-таһаалаах, майгылаах-сигилилээх буолар, ол барыта үөрэнээччигэ умнуллубакка, өйдөбүннүк буолан ингэн сылдыар. Мин Уломжинская В.Р. дириэктэринэн үлэлиир кэмигэр 7 кылааһы бүтэрбитим. Сүрдээх суостаах-суодаллаах дириэктэр быһыытынан өйбөр-санаабар хатанан хаалбыт. Ол курдук сөбүлээбэтэбинэ, кыһырдаҕына хап-хара куударалаах баттаҕын хамсаттаҕына уонна чоккуруостуну хараҕынан сытыгытык көрдөбүнэ сүрдээбин толлорбут, история урогар дьингнээх бэһилэй ис хоһоонноох остуоруйаны кэпсиирин олус диэн сэргээн истэрбит. Оттон география урогар укааска туттаран баран картаҕа кэннигинэн туруорар уонна кини ыйытар куоратын, сирин-уотун, өрүһүн, муораларын, акый-ааннарын, хайаларын, намталларын эргиллэ биэрээт, мэскэйдэммэ эрэ, чопчу ыйан көрдөрүөхтээххин. Ол курдук үөрэтэн мин үчүгэй билиини ылбытым, күн бүгүнүгэр диэри остуоруйаны, географияны билэр курдук сананабын.

Платонов А.П. нуучча тылын үөрэтэрэ. Бэйэтин идэтин чопчу баһылаабыт учууталынан билинэбин. Кини урогар мин ортотук эрэ үөрэнэrim. Ол да буоллар киниттэн олох сэмэлэммэтэбим. Тоҕо диэтэххэ дьиэ үлэтин бэрт кыһамныылаахтык үөрэтэн кэлэrim. Нуучча тылыгар ордук үчүгэйдик Николай Соловьев үөрэнэрэ. Кэлин кини Иркутская куоракка сулууспалы сылдьан байыаннай уокурукка суруксутунан, чертежнигынан сылдыбыта.

Алексей Павлович парта икки ардынан кэпсии-кэпсии сылдьан эмискэ ким эрэ кэтэбин линейканан охсоро, эбэтэр тыгар идэлээбэ.

Филиппов А.И. дуоскаҕа черчение урогун быһаара туран «өйдөөтүгүт дуо?» диэн ыйыппыттыгы хап-хара сибиниэс харахтарынан сүүһүн аннынан көрөн кэбиһэрэ. Куруутун хап-хара гимнастеркалаах буолара, онтун кэп-кэтит эпписиэрискэй курунан курдана сылдыара. Биһиги олус да ымсыырар этибит. Кини кэлин Дьокуускайга киирэн ху-

дожественнай училищеҕа үлэлээбитэ, онтон хойут Москва куоракка олохсуйбута.

Степанов П.Т. кыра унуохтаах, ып-ыраас хааннаах, модьу соҕус көрүннээх киһи учу-талыскай аанын сэниэлээх соҕустук аһа баттаан, суһал соҕустук өрө ыстангалаан эрэр курдук хаамара, сотору-сотору баттаҕын өрүтэ анньан ылара уонна үөрэтэр кылааһын диэки барара. Уруогун кэпсиир маньыарата эмиз уратылаах этэ. Атыттарга холоотох-хо хаамыталаабакка остуолун аттыгар дакылааттыы турар киһи курдук биир сиргэ ту-ран кэпсиирэ. Баттаҕа уһун буолан саба түһэрэ, ол иһин сотору-сотору өрүтэ анньына-ра. Үөрэтэр матырыйаалын диригник ырытан кэпсиирэ. Саха тыла олус баайын, кини олонхону кэпсиириттэн билбитим. Кини Наахара олонхонуттарын туһунан хомуйан Гу-манитарнай институтка киллэрэн туттарар этэ.

Климентов Д.Д. тас көрүнүнэн олус интэлигиэнтинэй көстүүлээх киһи этэ. Биһигини геометрияҕа үөрэппитэ. Формулалары дуоскаҕа суруйарыгар миэлин тыаһа сурдурга-ан олороро. Ол үлэлии сылдьан комсомол оройуоннааҕы кэмитиэтин бастакы сэкирэ-тээринэн талыллан Майаҕа үлэлии барбыта. Мин Ленинградтааҕы Н.К.Крупская аа-тынан Государственной институту бүтэрэн кэлбит сылбар кини Саха Республикатын культураҕа миниистиринэн үлэлиир этэ. Ол кэмтэн ыла кинилиин культура эйгэтигэр 10 сыл устата бииргэ алтыһан төрөөбүт Сахабыт сириин культураҕа сайдарын туһугар би-иргэ үлэлээбиппит.

Г.Софронов,
ССРС культуратын туйгуна, Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ,
1 Наахара нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.
Дьокуускай, 15.02.2011с.

Наахараҕа олоҕорбут сылларбыт

Наахара сиригэр-уотугар Майатааҕы народнай театрга артыыстыы сылдьан гастрол-ларга сылдыбытым. Ол 1960-62 сыллар этэ. Мин төрөөбүт дойдубар Төнүлү эбэ хотунга хатыннаах, талахтаах сирдэр чугаһынан суох буолан араас үрэхтэринэн, алаастарынан айанныы сылдьан, айылҕата кэрэтин сөхпүтүм.

1967 сыллаахха Иван Иннокентьевич уонна Анна Яковлевна Саввиннарга кийиит бу-олуохпуттан Хотчо иккис дойдум кэриэтэ буолбута. Кэргэним Федор Иванович Саввин СГУ тыа хаһаайыстыбатын бүтэрэн, учуонай-зоотехник идэтин ылбыта. Кинини дойду-тугар үлэҕэ анаабыттара. Онон 1983-85 сылларга Хотчоҕо олоҕорбут, үлэлээбиппит. Оч-чолорго Наахара сопхуоска директорынан Барабанов Илья Миронович, солбуйааччы-тынан Игнатьев Юрий Еремеевич үлэлиллэрэ. Федор Иванович отделениеҕа биригэ-дьиirinэн, онтон сопхуоска экономииһынан үлэлээбитэ. Мин бастаан уот учуотчугунан үлэлээбитим. Кыһын бытовоей дьиэтэ аһыллан онно сэбиэдиссэйдээбитим. Коллектив-пар Федотова Мария Семеновна тех. үлэһитинэн, Федотов Володя сапожнигынан, Ма-рия диэн эдэр кыыс парикмахерынан үлэлээбиттэрэ. Майаттан тигиллибит таңас-сап таһааран атыылыыр этим. Нэһилиэнньэттэн таңас-сап тигэргэ сакаас ылабын, кээмэй-дэрин ылан судургу соҕус буоллаҕына бэйэм быһабын, уустук быһыылаах буоллаҕына Майаҕа киллэрэбин. Быткомбинатка тигэн, быһан биэрэллэр. Сакаас бэлэм буоллаҕына таһааран дьоммор тиксэрэбин. Атах таһаһын уллаттара, бөрүчүөскэ онотторо, баттах кырыйтара дьон бөҕө сылдьара. Сотору-сотору Майаттан холодильник, телевизор, чаһы өрөмүөннүүр маастардар кэлэллэрэ. Тиэлиги, Бырама, Чыамайыкы учаастактарыгар командировкаҕа сылдьарбыт. Онон бэрт сэргэхтик үлэлээн-хамсаан олоҕорбут.

Хотчоҕо бэртээхэй талааннаах кыргыттар үлэлиллэрэ. Директорынан Афанасьева Та-мара Романовна, методистарынан Платонова Евдокия Федоровна, Слепцова Надежда

Ивановна үлэлиллэрэ. Самодеятельноска, мин санаабар, хас үһүс киһи тойуксут этэ. Ол төрдүлээх-уустаах эбит. Кэтэхтэн үөрэнэн саха тылын факультетын бүтэрэрбэр дипломнай үлэбин «Олонхоһут Н.А.Абрамов-Кынат» диэн темаҕа көмүскээбитим. Сүбэһитим кырдыаҕас учуутал Василий Романович Уломжинскаяй этэ. Кини икки үһүйээни кэпсээбитэ. Биригэр олонхону Ньюкулай убайынаан Алаадьы ойууннуун көмөлөөн ыллыылларын туһунан этиллэрэ. Ол курдук Бөстөрүкүөп баайга урууга түбэхэн үс түүннээх күнү быһа олонхолоон Чээбий олонхоһуту кыайаннар улахан манһа ылбыттар диэн кэпсээнэр. Иккиһигэр Алаадьы ойуун көрүүлэнэн Аҕа дойду сэриитэ Илининэн бүтэрин кэпсээбит. Онон Наахара нэһилигэр улахан олонхоһуттар олон ааспыттар. Ол сыдыаннарыгар бэриллитбит, Наахаралары ырыаһыт-тойуксут дьонунан ааҕабын.

Общественнай үлэҕэ эмиэ көхтөөхтүк кыттарбыт. Кэргэним Федор Иванович ДНД начальнигынан ситиһиилээхтик үлэлээбитэ. Мин икки сыл устата 9-10 кылаастарга төрөппүт комитетын председателэ этим. Уолум Эдуард Наахара орто оскуолатын бүтэрбитэ. Билигин транспортнай милииссийэҕэ үлэтир. Кэргэннээх, икки оҕолоох.

20-тэн тахса сыл куоракка «Тойук» ансамбылыгар дьарыктанабын. Араас хайысхалаах общественнай түмсүүлэргэ кыттабын.

Саввина Марина Ивановна,
үлэ ветерана, СР культуратын туйгуна.

Аҕабыт дойдутун туһугар □лэлээбитэ

Биһиги аҕабыт Николай Гаврильевич Устинов төрөөб□т дойдута сайдарын-туругуларын туһугар бэйэтин кэмигэр сэмэй кылаатын киллэрситбит дьоннортон биридэстэрэ буолар.

Кини 1932 сыллаахха тохсунньу 14 күнүгэр Мэнэ – Ханалас оройуонун II Наахара нэһилигэр үлэһит бааһынай дьэиэ кэргэнигэр т□р□□б□тэ. Аҕата Устинов Гаврил Иванович, ийэтэ Колесова – Устинова Домна Яковлевна.

Наахара 7 кылаастаах оскуолатын б□тэрэн, 1949 сыллаахха Дьокуускайдаағы пединститут иһинэн тэриллитбит рабфакка □□рэнэ кирибитэ. 1952 сыллаахха үөрэбин бүтэрэн Сэбиэскэй аармыйа кэпкэтигэр сулууспалы барбыт. Аармыйаҕа энкилэ суох сулууспатын уонна байыаннай, политической үөрэхтээһиннэ ситиһиилэрин иһин хайҕал суругунан, грамотанан наҕараадаламмыт, байыаннай чааһын анал хаһыатыгар кини туһунан хаартыскалаах хайҕал заметка таһаарбыттара биһиги аҕабыт дойдутун иннигэр ытык иэһин чиэстээхтик толорбутун кэрэһэлиллэр.

Аармыйаттан кэлэн баран 1955 -1959 сылларга пединститут техникэскэй факультетыгар физика салаатын ситиһиилээхтик бүтэрбит уонна төрөөбүт оскуолатыгар физика, математика учууталынан, завуһунан үлэлээбит. Ол кэмнэ үөрэх таһынан хайысхалаах дьарыктар сонундук тэриллэн үлэлээбиттэр, хаартысканан түһэри уонна мотокуруһуоктары тэрийэн ордук уолаттар болҕомтолорун тарпыт, кинилэри кытта т□ргэнник уопсай тылы булар эбит. Уруоктара олус интэриэһинэй, дириг билиини биэрэр, олоххо үөрэтэр суолталаахтара, бэйэтэ түргэн-тарҕан, кэлэн-баран сэргэх учуутал этэ диэн □□рэппит оҕолоро ахталлар, кэпсээлэр.

Учууталлыы сырыттааһына партия оройуоннаағы комитетын дьаһалынан 1962 сыллаахха «Правда» колхоз биригэдьириинэн ананан 2 сыл таһаарылаахтык □лэлээбит. Салгыы 1964 сылтан 1971 сылга диэри идэтинэн Наахара, биридии сыл Сыымах, Чурапчы спортивной интернат-оскуолаларыгар үлэлээбитэ. 1971 сыл сэттинни ыйыттан баҕа өтт□нэн Байкалов аатынан совхозка пожарнай Депо старшай инспекторынан дойдуттан сылдьан Табаҕа селиэнньэтигэр үлэтир. Онтон 1973 сыллаахха Бырама отделениетыгар биригэдьириинэн, 1974 сылтан Хочо отделениетын управляющайынан үлэли сылдьан 1976 сыллаахха оһолго түбэхэн баара-суоҕа 44 сааһыгар суох буолбута.

Аҕабыт Хочо отделениетын салайан үлэлээбит кэмнэригэр биригэ үлэлээбит, алтыспыт дьонноро кинини үлэтигэр эппиэтинэстээх, ирдэбиллээх, дьонно үтүө сыһыаннаах,

киэн билиилээх, сатабыллаах салайааччы быһыытынан сыаналыыллар, ахталлар. Кини барыны-бары сатыыра, туохтан да иннэн-толлон турбата, хайа баҕарар боппу-руоска киэн билиитэ, сайдам-сайаҕас майгыта – барыта кини үлэтигэр ситиһиилээх буоларыгар олук буолбуттара саарбаҕа суох. Ол курдук кини дойдутугар кылгас да кэмнэ управляющайдаатар тыа хаһаайыстыбатын производствотоын бары салааларыгар □лэбэ үрдүк көрдөрүүлэр ситиһилибиттэрэ. Ону Байкалов аатынан бириэмийэ лауреата буолан Москва куоракка барар путевканан, салалтаттан бочуотунай грамоталарынан наҕараадалааһыта туоһулуур.

Билигин аҕабыт үлэтэ, олоҕо биһиэхэ, чугас дьонноругар, үтүө холобур буоларын таһынан киниэхэ сүгүрүйүү, кининэн киэн туттуу иэйиилэрин үөскэтэр диэн кылгас ахтыбытын түмүктүүбүт.

Кыргыттара Домна Николаевна Устинова, Екатерина Николаевна Романова. 2011 сыл, олунньу ый

Үйэлэрин тухары үлэни өрө тутан

Мин аҕам Анисимов Федор Николаевич Баадьыгаҕа 1913 сыллаахха төрөөбүт. Аҕата Ньюкулай маһы ыллатар уус киһи эбит. Дьибэбэ туттуллар маллары онорон Амманан, Дьокуускайынан атыылыыра үһү. Нуучча Дьяакыпка атыылабыт маллара билигин В.Г. Сидоровтарга баарын көрбүтүм.

Үйэлэрин тухары үлэни үнэр таңара онгостубут, 62 сыл устата иллээхтик-эйэлээхтик оҕо-уруу төрөтөн, сүөһү-ас тутан олорон ааспыт дьоммутун-ийэбитин Софья Васильевна, аҕабытын Федор Николаевич Анисимовтары истин-иһирэх тылынан ахтан-санаан аһар ытык иэстээхпит.

Кинилэр, ааспыт атааннаах-мөңгөннөөх 20-с үйэ саҕаланытыгар төрөөбүт дьон, Улуу Өктөөп өрөбөлүүссүйэтин, гражданскай сэриини, Аҕа дойдуну көмүскүүр улуу сэриини, кэлинни сылларга буолбут сүңкэннээхэй уларыйылары - барытын сүрэхтэрин-быардарын нөңүө аһарытара.

Ийэлээх аҕабыт 1935 сыллаахха ыал буолан 7 оҕону төрөтөн, иитэн, үөрэттэрэн, киһи-хара, ыал оноргообуттара. Иккиэн холбоон «Молотов» колхозка, онтон «Байкалов», «Наахара» совхозтарыгар, барыта 94 сыл ферма саамай ыарахан үлэтигэр - сүөһү көрүүтүгэр олохторун анаабыттара. Ийэбит - ыанньыксыт, аҕабыт - бостуук, саах таһаарааччы, көөнньөрбө онорооччу.

Эдэр сылдьан аҕам аакка киирбит Ааллаах Үүнгэ таһаҕас таһытыгар сылдыбыт. Бу ыарахан үлэбэ кини эдэр сааһын, доруобуйатын, күүһүн-күдэбин, туох баар сатабылын биэрбитэ. Оччолорго массыына диэн суоҕа. Ат көлөнөн таһаҕас таһаллара. Араас күчүмэбэйи көрсөллөрө: ат сууллуута, илии-атах тостуута, киһи өлүүтэ.... Аргыардаах аартыктар, сыңдалҕаннаах дабайылар диэн онно бааллара! Аҕам Ааллаах -Үүнгэ барыта 10 төгүл унньуктаах үһүн суолу ааспыт.

Аҕа Дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии сылларыгар үлэ фронугар Сангаарга таас чох хостоһунугар уонна Америкаттан кэлэр таһаҕаһы куруустааһынна үлэлээбит. Улуу Кыайы туһугар элбэх көмүс көлөһүнүн тохпут, стахановец үрдүк аатын ылбыт, «Килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадалааһыт.

Ийэм Суоппуйа сылы-сыллатааҕы оҕолорун көрө-көрө, колхоз сүөһүтүн энчирэппэт туһугар үлэлээбит, икки харананы тэннээн сылдыбыт. «Сайынын ыам быһыгар от мунһарбыт, өссө түөртүүр ыам диэн баара», -диэн ийэм кэпсири буолара.

Аҕам ааспыты ахтан аһарыгар манньыгы эппитин өйдүүбүн: «Аан маннай колхозка киирэрбитигэр уопсайга 20-тэн тахса сүөһүнү, 1 атыыр үөрүн холбообуппуг». Ол аата,

мин өйдүүрбүнэн, аҕам дьоно сэниэ ыаллар эбит.

Сэри кэнниттэн ийэлээх аҕабыт «Каганович», «Молотов», «Правда» колхозтарга, К.К. Байкалов аатынан, «Наахара» совхозтарга үлэлээбиттэр.

Ийэ, аҕа быһытынан оҕолорун үлэни таптыырга, дьонно үчүгэйдик сыһыаннаһарга иппиттэрэ, чөл олоҕу тутуһаллара. Ийэбит олус сэмэй, аҕыйах сангалаах этэ. Онтон аҕабыт сүрдээх бэһиэлэй, күлүүлээх-онньуулаах буолара, элбэх сангалааҕа.

Кылгастык ахтан аастахха, биһиги төрөппүттэрбит 10 оҕону төрөтөн, чизинэйдик, үтүө суобастаахтык олорон, үлэлээн-хамсаан, дьонно-сэргэбэ үтүө өйдөбүлү хаалларбыттар. Билигин 4 оҕо, 20 сиэн, 17 хос сиэн баарбыт, дьоммут үтүө ааттарын түһэн биэрбэт бағалаахпыт.

Ахтыны суруйда Анисимова М.Ф.

Хочо с., 2010 сыл.

Бэрэ үгүс ыччаты үлэ тыныгар иппит ферма буолар

Мин, Федотова Дария Ефимовна, 1938 сыллаахха соҕуруу «Истээх» диэн сиргэ төрөөбүппүн. Ийэм, аҕам ол сиргэ ыарыылаах ынахтары көрөн-харайан олорбуттар. Сэттэ саасын туолан оҕуһунан сылдьан аҕам өртүнэн эдьийим аахха олорон үөрэммитим. 1957 сыллаахха үөрэнэн бүтэн 19 саастаахпар ыанньыксытынан үлэлии тахсыбытым. Уолум Валера, кыргыттарым Мотя, Ия бааллара. Сайынын «Чуочабыл» сайылыкка сайылыырбыт. Ыанньыксыттар бэһиэ этибит. Исакова Розалия Афанасьевна, Исакова Мотя, Исакова Дуня, Устинова Александра Васильевна уонна мин буолан сүрдээх эйэ дэмнээхтик икки сыл кыстаабыппыт. Саас «Алааска» сааһаабыппыт. Ынах сааба тончон тимир күрдэбинэн күрдэрбит, икки ыанньыксыт үүтүн «Урал» сэппэрээтэринэн түһэрбит. Сайынын күөх үүтү уопсай сибиинньэ иһэрэ. Арыыны лаахтаах миискэбэ таптайан Мундулаахха ытарбыт. Оҕолор улаатан үөрэнэр буолан Бэрэбэ көһөн киирбиппит. Бэрэбэ элбэх ыал баара. Бубякин Петр Васильевич икки атаҕа суоҕа. Кэргэнэ Анисия Ильинична куоракка артыыс үөрэбэр үөрэнэ сылдьан ыал буолан Куоһаҕаска олорор этэ. Уоллара Данил кыра этэ. Бу ыал 12 ыанньыксыт үүтүн сүүрдэн, кумаабыга тиһэрэ, Бүөтүккэ түүннэри учуоттуура. Икки атаҕым суох диэн олорботоҕо, Бубякиттар сүрдээх үөрүннээн дьон этилэр.

Бэрэ кырдыаҕаһа Винокуров Кириискэ оҕонньор Бэрэ уһаайбатын күрүөлээн сүөһү киирбэт гына онорбута. Кэргэнэ Балбаара сүрдээх түргэн туттунуулаах, ким хайа иннинэ үлэтин бүтэрэрэ. Ол иһин кинини «дьараппалаан» диэн ааттаабыттара. Аргунов Николай Яковлевич эмиэ Бэрэ олохтооҕо, ким хайа иннинэ саас көбөн өлөрөрө. Булчут ааттааҕа этэ. Икки оҕолоох: Настя, Коля диэн.

1983 сыллаахха 12 уол оҕо «оскуола-производство-үрдүк үөрэх» диэн ыңырыынан Бэрэбэ ыччат комсомольскай ферматыгар ыанньыксытты тахсыбыттара. Биһиги биэс үлэһит этибит. Мин, оҕонньорум, кыһым Мотя, Ия, уолум Валерка буоламмыт дьону сөхтөрөр үлэһиттэр этибит. Биригэдьиридэринэн Ефремов Перегрин, Мария Никитична, Родион Никитич үлэлээбиттэрэ. Семеновтар дьииэ кэргэнинэн үлэлээбиттэрэ. Семенов Павел, Петр, Татьяна сүрдээх таһаарыылаахтык үлэлээбиттэрэ.

Аан бастаан ыанньыксытынан Соловьева Даша, Куприянова Дина, Платонова Варя олус үчүгэйдик үлэлээбиттэрэ. Саппыйаҕа олорон Куприянова Маайа кыһынаан Домналыын ыанньыксыттаабыттара. Өр сылларга Бэрэ ферматыгар Сидоровтар үлэлээбиттэрэ: Маайалаах Былыгаар, оҕолоро Сеня. Өр сыл бостуугунан үтүө суобастаахтык Анисимов Федор Николаевич үлэлээбитэ. Кэргэнэ Суоппуйа, кыргыттара Малаанна, Настаа ыанньыксыт этилэр. Устинов Семен Сергеевич фермаҕа сүөһү аһатара, сайынын

бостууктуура. Куприянов Егор Павлович биригэдьиридээбитэ. Кэргэнэ Мотуруона элбэх оѳолоох буолан олорбута. Прокопьевтар дьэиэ кэргэн. Үстүүнкэ ыанньыксыттаабыта, Борукуоппай бостуук бэрдэ этэ. Баһылай, Татыһаас Сидоровтар кыргыттар Мария уонна Туяра асчыттаабыттар. Олус ыраас туттунуулаах кыргыттар этилэр. Молоко массынаѳа суоппарынан Васильев Василий Васильевич уонна Платонов Гаврил Гаврильевич үлэлээбиттэрэ. Ардах, суол куһаѳан диэн аахсыбакка биир да күн өрөөбөккө үлэлииллэрэ.

Биир сыл Куоһаѳаска кыстаабыппыт. Онно Никитин Бүөккэ үчүгэйдик аһатан сиилэс бөѳөнү сизтэрэ. Ол сыл биир да сүөһү туораабатаѳа.

Бэрэ ыччат комсомольскай фермата үгүс ыччаты үлэѳэ, эр санааланы тыныгар ииппит ферма буолар. Бары олус түмсүүлээх буолан үлэбит тахсыылаах этэ. Бары бэйэ-бэйэбитигэр көмөлөсүһэн үлэлиирбит.

Ахтыыны суруйдум Федотова Дария Ефимовна.

Урукку кэмнэрбин санаан

Мин урукку «Пятилетка» колхоз чилиэннэрэ, быстар дьадангы ыал үһүс оѳолоро этим. Аѳам Шестаков Константин Петрович болуотунньуктуура. Ийэм Шестакова Наталья Петровна Амма Алтаныттан төрүттээѳэ. Манна кэлэн баран ыанньыксыттаабыта уонна колхоз тас үлэтигэр араас үлэѳэ сылдыбыта.

Дьадангы дьонно ас-тангас кырыымчык буолан оскуолаѳа олох хойутаан 1944 сыллаахха күһүн «Нэлэгэр» диэн сиргэ 1 кылааска үөрэнэ киирбитим.

Колхоз сүөһүтэ ханна кыстыыр да, ким ханна үлэлиринэн көрөн биир дьэиэѳэ 3-түү, 4-түү ыал буолан дьукаахтаһан олорор этибит. Ити биир сүрүн биричинэтинэн урукку көмүлүөк оһохтор элбэх маһы сииллэриттэн уонна мас булар кыайар – хотор эр киһи суоѳуттан төрүттээх буолуон сөп. Дьэ ити курдук кыһын – сайын үлэлээн – хамсаан сылдыбытым. Онтон кэлин 1944 сыллаахха оскуолаѳа киирэн баран, кыһынын 6-7 км сиртэн сылдьан үөрэнэрбит. Инньэ гынан уроок ааѳар бириэмэ да ордубат курдук буолара. Киэһэ кэлэн баран мас кыстааһына, ийэбэр хотонно тахсан көмөлөһөрүм хайаан да наада буолара. Онон мин начаалынай оскуоланы биэс сыл үөрэнэн бүтэрбитим. Аны колхозка сааскы ыһыыга, сайынын от үлэтигэр үлэлиирбит. Начаалынай оскуоланы бүтэрэн, 2-с Наахара оскуолатыгар 5-с кылааска үөрэнэ киирбитим. 1953 сыллаахха 7-с кылааһы үөрэнэн бүтэрбитим. Онтон үөрэнэр услуобуйа суох буолан салгыы кыайан үөрэммэтэѳим. Онон колхозпар тахсан араас үлэѳэ сылдыбытым. 1954 сыллаахха саас Ороссолуодаѳа мас уһаарытыгар, ол эбэтэр анал станогунан (ууна турар) маһы түүрдэрэр, 5-х, 6-х борубулуоханан кэлгийэн харчаакылаан улахан болуот, борохуот соһон барарыгар сөп, бөѳө - таѳа гына, оноттороллоро. Ол дьэ кырдык улахан сыралаах үлэ этэ. Онтон кэлин колхозка счетоводунан үлэлээбитим, оччотооѳуга кылаабынай бухгалтер Федорова Прасковья Семеновна диэн бэртээхэй үлэһит этэ. Кини сүбэлээн – амалаан суоту тардарга, сири, кэбиһиилээх оту хайдах мээрэйдииргэ, от тоннатын оттоммутунан, төһө өр турбутунан көрөн, киилэтин быһаарары, онтон да араас атын идэлэргэ элбэххэ үөрэппитэ. Кэлин колхоз биригэдьиirinэн үлэлээбитим. 1960 сыллаахха тырахтарыыс куурсун бүтэрэн тырахтарыыстаабытым. Онно колхозтар холбоһон «Правда» колхоз буолбуттара. 1964 сыллаахха Дьокуускайга 6 ыйдаах суоппардар оскуолаларыгар үөрэнэн, суоппар идэтин ылбытым. Онтон ыла колхоз, КП араас суол таһаѳастарын таһыталаан, улахан массынанан ыраах да, чугас да рейстарга сылдыталаабытым. 1987 сыллаахтан доруобуйабынан мөлтөөн 1-кы группалаах инбэлиит буолан олоробун.

Блбыт нафараадаларым: бочуотунай грамоталар, махтал суруктар, «Коммунистическай үлэ ударнига», «9-с пятилетка бастына» бэлиэлэр, «1975с. В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сааһын туолбутунан», «Үлэҕэ килбиэнин иһин», сэрии сылларыгар үлэлээбитим иһин «АДУС килбиэннээх үлэтин иһин» уонна үгүс үбүлүөйүнэй мэтээллэрдээхпин. Үлэ – тыыл ветеранабын.

Шестаков Николай Константинович,
үлэ, тыыл ветерана.
Хочо бөһүөлөгэ.

Эбээм – тыыл ветерана

Эбээм Соловьева Татьяна Николаевна – тыыл уонна үлэ ветерана. Дьингинэн, сэрии кыттыылаабын, Быраматтан төрүттээх Соловьев Иннокентий Иннокентьевич огдообото буолуохтаах этэ да, кэлин Матвеев Егор Тихоновичка кэргэн тахсыбыт буолан, огдообо дэммэтэҕэ. Ньамньабаҕа үүт тутуааччынан, Бэрэҕэ атыһытынан үлэлээбит.

Олохтоох оскуолаҕа үһүннүк үлэлээбитэ. Оскуолаҕа уонна интернакка муоста сууйбута. Пиэнсийэҕэ оскуолаттан тахсыбыта, олус бочуоттаан атаарбыттара.

Эһээбэр куруук почтаҕа көмөлөһөрө, кэлин баанньыкка бииргэ үлэлээбиттэрэ. Эһэм курдук эмиэ ахсааны сөбүлүүрө, сахалыы кинигэни, «Хотугу сулус» сурунаалы ааҕара.

Соҕуруу дойдуну көрүүн баҕарар аҕай этэ да, кыаллыбатаҕа. Хата Өлүөнэ остуолбаларын көрөр дьолломмута.

Эбэбин таптаан Маҕан Таанньа диэн ааттыыллара. Кырдьык, сахаҕа сырдык сөбөрүлээх, орто унуохтаах дьахтар этэ. Сэрии сылларын кэнниттэн быһыылаах, маҕаһынгна итэҕэстэнэн (оччотообуга сокуон кытаанах) Уус – Маайаҕа хаайыыга сытан, доруобуйатыгар олус оҕустарбытын туһунан ахтара. Ити олоҕун саамай ыарахан күннэрэ буолуохтаах. Нууччалыы билбэт буолан эрэи көрбүт этэ. Бэл, холуонньа тойоно нууччалыы үөрэттэрэ сатаабыт этэ да, үөрэҕи олох ылымматах үһү. Онно тыаҕа мас охторуутугар сылдьан, маска баттатан өлө сыспытын туһунан кэпсиирэ. Онтон оҕолордообунан амнистияҕа түбэһэн, ол дойдуттан тыыннаах эргиллибит. Киниэхэ балта, иппит кыһа Силип кыһа Маайа (Стручкова Мария Филипповна) Дьокуускайтан айан массынатыгар олорсон, куулунан килиэп илдьэр эбит. Кэлин суруйааччы Далан кинигэтин ааҕа олорон: «Бу мин сыппыт хаайыым эбит», - диэбитэ.

Эбээм оҕолоро билигин биһиги кэккэбитигэр суохтар. Ийэм Вера Иннокентьевна Стрюкова Дьокуускайга үөрэҕи бүтэрэн баран, хоту Аллайыахаҕа алын кылаас учууталынан анаммыта. Онно өлүөр диэри олорбута. Улахан уола Соловьев Анатолий Петрович Горнай Мытааҕар олохсуйбута, оскуолаҕа учууталлаабыта. Иитиэххэ биэрбит уола Соловьев Руслан Иннокентьевич Маайаҕа олорбута. Сиэттэр, хос сиэттэр бааллар даҕаны, дьүһүнүнэн – бодотунан эбээтигэр маарынныыр биир да оҕо суох.

Бэйэтин төрүтүн туһунан Амур тонгуһабын диирэ. Баҕар, буолуо даҕаны. Ону үчүгэйдик инэн – тонгон сураспатах эбиппин.

Эбэм майгытынан кытаанах курдук эрэри, сүрдээх аһыныгас буолааччы. Чугас ыалларын – Федоровтары, З Давыдовтары, Шестаковтары кытары хардарыта ылсар – бэрсэр, көмөлөсүһэр этилэр. Бары даҕаны сүрдээх эйэлээхтик олорбут ыалларбыт.

Чугастык Нуучча Сүөкүлэлиин дьүөгэлэһээччи. Куруук Бэрэҕэ кинилэр өтөхтөрүгэр тыа суолунан быһалыы барарбыт. Кэпсэттэхтэринэ, бу кэпсээннэрэ бүппэтиин. Сүөкүлэ киниэхэ араас быһыылаах былааччыларын, бэргэһэтигэр тийэ тигэрэ. Эбэм 9 сыл устата сытан баран өлбүтэ. Кыайан хаампата, мэйиитэ эргийэн суулла сылдьааччы. Онон 1-кы группалаах инбэлииккэ таһаарбыттара. Ити эрэри өйө - санаата олох үчүгэй этэ, түөһэйбэтэҕэ, барытыгар орооһо сытара. Хас да сыл улуустааҕы социальной харалта управлениета социальной үлэһити анаан, эбээбин көрөрбөр көмөлөһүннэрэн абыраабыттара. Ол курдук Ульяна Саввична Куприянова үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Чу-

гас ыалбыт Елена Маческинова куруук мин суохпар – баарбар киирэн көрөн, аһатан тахсара, өрүү көмөлөһөрө. Эбэм Сталин төбөтө ойуулаах мэтээлин олофун саамай улахан наһараадатын курдук саныыра.

Ахтыыны суруйда Женни Стрюкова.

Устиновтар аймах

Николай Христофорович Егор Христофорович Дмитрий Христофорович

Илин Хангалас улуухугар 4 аҕа уустаах 2-с Наахара нэһилиэгэр 1 Аламай аҕатын ууһугар киирэр Устиновтар аймах дьон «Ийэ Күөл» алааһы тула олохсуйбуттар. Бу аҕа ууһугар Бэлбэрэ, Хочо, Бэрэ арҕаа өттүттэн Тойон үрэбинэн, арҕаа өттө Тыыллыманы, Ходорону, хоту өттө Мыла үрэбин сирдэрин бас билэн олорбут аҕа ууһа буолар. Кинилэр бу сиргэ ходуһа сирэ олох аҕыйах буолан сылгыны, сүөһүнү хото ииппэтэхтэр. Бу аҕа ууһугар саамай элбэх 16 сылгылаах, 50 сүөһүлээх Платонов Иван Еремеевич буолар.

Хатай аҕатын ууһа Чуочабыл куулатыттан Хомпу халдыаайы мырааныгар дылы кыра алаастарынан үрүйэ, үрэх баһа дойдуларынан, Кэнэримэнэн, арҕаа Тохтоһут үрэбинэн тайаан олорбуттар.

Лээги аҕатын ууһа Амма Наахаратын кытары кэккэлэһэ Чыамайыкы нөнгүө өттүгэр олорбут дьон.

Аламай аҕатын ууһугар киирэллэр Платоновтар 8 ыал, Никаноровтар 8 ыал. Пивоваровтар 4 ыал, Захаровтар 2 ыал. Григорьевтар 2 ыал, Устиновтар 7 ыал. Бу аҕа ууһугар 138 эр киһи, 141 дьахтар баара. Ити 1897 сыллаах биерэпис түмүгүнэн. Уопсайа 109 ыал Аламай аҕатын ууһугар суруллубут.

Бу дьон ходуһа сирдэрэ аҕыйах буолан сир оноруутунан киэнник дьарыктаммыттар. Ол курдук Ийэ Күөлүнэн, Чарангынан бурдук сириг оностон, бурдук ыһан олорбуттар. «Ийэ Күөлүн» тула олон Устиновтар, Григорьевтар, Платоновтар бурдук ыһытынан киэнник дьарыктаммыттар. Хас биирдии хаһаайыстыба 3-5 га, онтон Устинов Христофор Николаевич 10-га сирдээх эбит.

Хаппараал Ньюкулай Манньыаттаахтар табаардарын чугас нэһилиэктэри кэрийэн

атыылаабыт, Манньыаттаах биир бастын атыыһыта буолар. Ити мин төрөөбүт эһэм. Кини 1840-1926 сылларга олорон ааспыта. Кини кэргэнэ Мария Николаевна Устинова, (1843-1943 сс.) мин эбэм, Тыараһа Тумус Хабырыһын бииргэ төрөөбүт эдьийэ эбит. Онон Манньыаттаахтарга чугас аймахтыы дьон эбиттэр.

Устинов Андрей Иванович-Баһаам Өндөрөй Бодойбоҕо эргинэн Баһаам атыыһыт диэн аатырбыт. Улуу олонхоһут Абрамов Николай Алексеевич-Бакыныар Өлөксөй уола-Кынат, Чуочабыл сайылыкка Мааркабыстарга элбэх киһи түмсүбүтүгэр ыллаа диэн хайбыттарыгар, мустубут дьону бу курдук хоһуйбут:

Устинов Андрей Ивановичка- «Баһаам» атыыһыт
Бара илигинэ
Баһаар таһаһа
Малыччы суоһуна□

Сидоров Яков Семеновичка-Нуучча Дьаакып
Тура илигинэ
Нуучча табаара
Долуой суоһуна

Тыараһа киһитин (сүрдээх улахан уңуохтаах)
Улахан төһө-хачча диэбитим
Улахан олорор киһилэрэ
Олоһор уола Саабатааһар
Улахан киһи эбит

«Ийэ Күөлү» тула олорбут 7 Устиновтар тустарынан абыннахха: Күөл илин куула-тыттан арҕаа куулатыгар дылы олорбуттар: Устинов Гаврил Николаевич-Дьүлэй Хабырыыс, Устинов Семен Сергеевич-Сэмээкээн. Ортоку улахан баһына ортотугар Устинов Христофор Николаевич, арҕаа баһына ортотугар Устинов Иван Сергеевич- Хаччалла Уйбаан. Ийэ Күөл иһинэн алаас арҕаа өртүгэр Устинов Терентий Петрович-Төгүрүк Бүөтүр уола Быыкаайык Тэрэнтэй. Алаас арҕаа халдыаайытыгар Устинов Евсей Иванович-Хараҕа суох Лэпсэй. Онтон ортоку эмиэ баһына ортотугар Устинов Гаврил Иванович-Тынгырах Хабырыыс, илин диэки улахан баһына ортотугар Устинов Андрей Иванович –Баһаам Өндөрөйдөөх олорбуттара. Устиновтар аймах дьон бэйэлэрэ атыыһыттаах буолан, сири онорор тэрили-суханы, тарааһы, баһымныны булуна, түмсүүлээх буолан, тыаны солоон баһына сирдэри онгостуммуттар. Мин аҕам, Христофор Николаевич «Чоху балык» сиһигэр хара тыаны солоон 2-га сири онорон, эргиччи күрүүлээн, бурдук уурап 5*5 манҕаһай туттан (бу манҕаһайы Иван Саввин күтүөтүгэр Широких Семен Васильевичка Майаҕа киллэрэн дьэ туппута билигин да баар). Онно онорбут 6*6 дьэ-тэ Куоһаҕаска 1939 сыллаахха киирэн турбутун эмиэ Майаҕа Васильев Петр Гаврильевич киллэрэн урукку милииссийэлэр хонтуораларын хоту өртүгэр туттубута билигин да турар. Бу аймах дьон Куоһаҕаска эмиэ маннайгынан Молотов колхуос бөһүөлөгүн хоту өртүгэр эмиэ түөлбөлөөн олорбуттара. 1929 сыллаахха «Ийэ Күөл» диэн ааттаан табаарыстыба тэрииммиттэрэ. «Холбос» базатыгар «Салҕабыл» кредитнэй кооператив тэриллиттэ. 2-с Наахараҕа Бэрэ халдыаайытыгар тэриллиттэ «Күүһүрдэр» диэн ааттаах кредитнэй табаарыстыба суһа, тараах, сеялка ыланнар үлэлээбиттэрэ. Бу «Ийэ Күөл» базатыгар Молотов диэн саамай улахан холхуос тэриллиттэ. Бу «Күүһүрдэр» табаарыстыбаҕа 1-4 Наахаралар, Ходоро нэһилиэктэрэ хабыллыбыттара. «Салҕабыл» тыа хаһаайыстыбатын кредитнэй обществота 1923 сыллаахха от ыйын 7 күнүгэр тэриллиттэ. Уставной капиталы 150.000 солкуобай, ол иһиттэн 100.000 Россияттан, 50.000 пайщиктаахтар, тэрилтэлэр укпуттара. Үлэни «Холбос» тэрийэн ытыгарыгар быһаарбыттара. Киин улуустарга К.О.Гаврилов, хоту улуустарга И.Н.Прядезников ананан үлэлээбиттэрэ.

Устиновтартан холхуоһунай тутууга актыыбынайдык үлэлээбиттэрэ:
Холхуос бэрэссэдэтэллэрэ, суотчуттара:

- 1937-42 сс. Устинов Николай Христофорович
- 1943-52 сс. Устинов Егор Христофорович
- 1955-58 сс. Устинов Дмитрий Христофорович

Ревизионнай хамыһыһа бэрэссэдээтэлинэн 1947-49 сылларга Устинов Гаврил Николаевич үлэлээбитэ. Биригэдьиридэринэн, управляющайдарынан: Устинов Николай Гаврильевич, Устинов Иннокентий Терентьевич, Устинов Дмитрий Христофорович, Куприянов Егор Павлович, Устинов Николай Дмитриевич, Устинов Иван Иванович. Механиктарынан: Устинов Иннокентий Терентьевич, Устинов Николай Дмитриевич. Салайааччылар: Устинов Афанасий Евсеевич-Тикси пордун начальнига, Октябрьскай революция, «Кыһыл сулус» орденнаах, Аҕа дойду улуу сэриитэ мэтээллэрдээх. Устинов Иван Иванович - Үлэ Кыһыл Знамята орденнаах. Устинов Гаврил Гаврильевич Үлэ Кыһыл Знамята орденнаах. Лебедев Василий Михайлович –РФ эргиэнин туйгуна. Устинов Афанасий Андреевич - ССРС киноматографиятын туйгуна. Бурцева Айтали-на Дмитриевна - РФ эргиэнин туйгуна. Бары аймагынан сылдьан көмөлөсүһөн сүрдээх таһаарылаахтык үлэлиллэрэ. Сайылыктарыгар «Кустуурга» дьиз, титиик туттан, килиэп онгосторго буор оһох туттубуттара.

Сэрии иннинэ 1939-40 сылларга «Ийэ Күөлгэ» бурдук бөҕө үүнэн, Алаас иһигэр Быыкаайыктар тастарыгар молотилка сарайыгар молотилкалаабыт бурдуктарын кылааттаабыттара. Сэрии иннинэ буолан үлэһит элбэх этэ, икки сменанан үлэлиллэрэ. Астамыт бурдугу Майаттан массыналар кэлэн тизэйн илдэ бараллара. МТС-тан трактор тахсан «Ийэ Күөл» бааһыналарын холбуу солоон баран хоруппута. Онно биһиги, оҕолор тыраахтар булуугар олорсон мөбүллэр этибит. Сэрии буолбатаҕа буоллар үүнүү-сайдыы бөҕө буолуо этибит.

Сэрии тэбэн 1950 сыллаахха эрэ «Молотов» холхуоска «ЗИЛ» массына ылбыттара, онтон трактордар 1955 сыллаахтан эрэ баар буолбуттара.

Сэриигэ Устиновтартан ыңгырыллыбыттара:

- Устинов Николай Иванович 1923 сыллаах төрүүх, учуутал. 1942-45 сылларга сулууспалаабыт, младшай лейтенант, взвод командира, 252-с стрелковой дивизия, 932-с стрелковой полкаҕа сулууспалаабыт, п\п25619 1945 с. кулун тутар 17 күнүгэр сэриигэ өлбүт. Венгрияҕа көмүллүбүт.
- Устинов Николай Христофорович 1919 сыл төрүүх, холхуос суотчута. 1942 сыллаахха от ыйын 27 күнүгэр армияҕа ыңгырыллыбыт. 1943 сыллаахха тохсунньу 29 күнүгэр Иркутскай куоракка эвакогоспитальга сытан өлбүт.
- Устинов Николай Яковлевич 1923 сыллаахха төрүүх. Молотов аатынан холхуос суотчута. 1942 сыллаахха атырдьах ыйын 27 күнүгэр ыңгырыллыбыт, в/ч 585. 1942 сыллаахха сэттинньи 29 күнүгэр Днепропетровскай уобаласка өлбүт.
- Куприянов Василий Егорович 1911 сыл төрүүх. 1941 сыллаахха бэс ыйын 27 күнүгэр армияҕа ыңгырыллыбыт. 453-с стрелковой полкаҕа сулууспалаабыт. 1942 сыллаахха сэттинньи 29 күнүгэр 2749 нүөмэрдээх эвакогоспитальга ыалдьан өлбүт. Калинин куоракка Бабачевскай бор кылабыһаҕа көмүллүбүт.

Сэрииттэн эргиллэн кэлбиттэрэ:

- Устинов Гаврил Евсеевич (1920-85) Тикси пордун начальнигынан үлэлээбитэ. 1942-47 сылларга армияҕа сулууспалаабыт. Кыһыл сулус орденнаах, Германияны кыайыы иһин мэтээллээх.
- Устинов Гаврил Сергеевич (1920-85) 1942-46 сылларга армияҕа сулууспалаабыт. Японияны кыайыы иһин мэтээллээх.
- Устинов Иннокентий Терентьевич (1925-2002). 1943-48 сылларга армияҕа сулууспалаабыт. Японияны кыайыы иһин мэтээллээх. Аҕа дойду сэриитин 2-с степеннээх орденнаах. АДУС килбиэннээх үлэтин иһин мэтээллээх.
- Устинов Роман Андреевич (1919-44). 1942-44 сылларга сулууспалаабыта. Сэрииттэн кэлээт ыалдьан өлбүтэ.

• Устинов Семен Сергеевич(1905-1997) 1943-45 сылларга армияҕа сулууспалаабыта. Японияны кыайыы иһин мэтээллээх, АДУС килбиэннээх үлэтин иһин мэтээллээх, АДУС 2-с степеннээх орденнаах.

Устиновтар Аҕа дойду улуу сэриитин кэмигэр бэйэлэрин харыстаммакка үлэлээн 20-чэ киһи АДУС килбиэннээх үлэтин иһин мэтээллээхтэр, сорохторо өлбүттэрин кэннэ наҕараадалаабыттара.

Холхуостааһын буолбутугар Устиновтар аймах бары тутуспутунан 1929 сыллааха «Ийэ Күөлгэ», онтон 1930 сыллаахха Молотов аатынан холхуоска сүөһүлэрин, көлөлөрүн илдьэ бары киирбиттэрэ. Аттара, оҕустара 1950 сылга диэри холхуоска бааллара: Үрүн эриэн Баһаам оҕуһа, хара улахан Лэпсэй оҕуһа, Эргичийэр, Дьаллай диэн мин дьонум аттара бааллара. Онтон ынахтара уопсай фермаларга тураллара.

Устинов аймахтан оҕону иитиигэ-үөрэтиигэ билингэ дылы учууталларынан 17 киһи үлэлиир, үлэлээбиттэрэ.

Сэдэх үлэлээхтэр: Устинов Евсей Иванович –олонхочут, Устинов Николай Иванович-Буйака-суруйааччы, Устинов Николай Семенович-народнай театр артыһа, музыкант, мелодист, уус-уран оҕоһук лауреата. Устинов Дмитрий Христофорович-норуот маастара.

Билигин Устиновтар үтүө үгэстэрин салбыыр элбэх ыччаттар, оҕолор, сиэннэр бааллар. Утум салҕанар, олох сайдар.

Бу ахтыыны суруйдум Устинов Д.Х.,
тыыл,үлэ ветерана, 1 Наахара нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.
2011 сыл, муус устар 10 күнэ.
Тиэлиги бөһүөлөгэ.

Хатайга, Алааска олорон-үлэлээн ааспыт уонна сэриигэ сылдыбыт дьон туһунан

Мин, Колосов Михаил Николаевич, 1938 сыллаахха сэтинньи 9 күнүгэр Майаҕа төрөөбүтүм. Үөскээбит, оҕо сааһым ааспыт сирэ 2-с Наахара «Хатай», билигин Алаас учаастага, аҕам Колосов Николай Васильевич-1 төрөөбүт сирэ.

Аҕам аҕата Колосов Василий Степанович 1863 сыллаахха Хатайга төрөөбүт. Кини үйэтин тухары илиитинэн үлэлээбит, кэлин холхуоска үтүө суобастаахтык үлэлээн стахановец-ударник аатын ылбыта. Эһэм көнө майгылаах киһи эбитэ үһү. Бодойбоҕо бириискэҕэ иккитэ киирэн мас кэрдиитигэр үлэлээбит. Кини 1949 сыллаахха 86 сааһыгар өлбүтэ. Эбэм Колосова Наталия Матвеевна 1867 сыллаахха Хара нэһилиэгэр төрөөбүт. Кини холхуоска асчытынан, итии аһылык бэлэмнээһинигэр сылдыбыт. Эбэм сайын от үлэтигэр лэппиэскэ буһарарыгар бэйэтин үүтүнэн идьэҕэй онорон булкуйар этэ. Иэдьэ-гэйинэн оҕоһуллубут лэппиэскэ минньигэс, хаһан да курсуйбат, олус сымнаҕас буолара диэн холхуостаахтар махтаналлара. Ону таһынан кини баабыскаһыт эбитэ үһү. 1951 сыллаахха Хатайга Гаврильева Екатерина Николаевнаны төрөппүтэ. Кээтии Хочоҕо кыайан кэлбэтэх, ол иһин Хатайга төрөөбүт. Кыыһы Мотя диэн ааттаабыттар, билигин Хаптаҕайга баар, бэйэтэ эбээ буолбут.

Эһээлээх эбээм холхуоска 15 ынах сүөһүнү холбообуттар үһү. Ол курдук ыаллар бары көмөлөөн, холбоон холхуос тэриллит. Ким көлүүр оҕуһун, ким сылгыны, аты, биэни, ыанар ынаҕы биэрбиттэр. Эһээлээх эбэм олус ыалдытымсах дьон этилэр. Сылдыбыт ыалдыты аһаппакка эрэ таһаарбаттара. Ордук сут дьылга дьонно көмөлөспүттэрэ. Эһэм олус кыайыгас этэ. Кураанҕа күөллэр уолан хаалаллара, ону күһүн муус тоҕоотун кытта куйуурунан балыгы куоһабыттан баһан ылаллара. Ону тонорон баран буһаран, үөрэ оностон сииллэрэ. Ону тэнэ тар хаһааналлара. Сүгэнэн кыралаан күөскэ батаргына бэлэмнээн баран киллэрэн тар хаһытын онороллоро. Сороҕор онно мундуну буккуйаллара. Эһээлээх эбээм ити курдук олус иллээхтик 70 сыл бииргэ олорбуттара.

Бэйэлэригэр оҕо турбата үһү, ол иһин Дуловтартан оҕо ылан ииппиттэр. Колесов Василий Васильевич-Куһуй. Иитиэх уол оҕолоро, сизттэрэ билигин Хотчоҕо бааллар. Араспаанньаларын Колесовтар дэппиттэр. Дьинэ Колосовтар диэн буолуохтаахтар этэ. Дьэ ол кэнниттэн эһээлээх эбээм 18 оҕоттон икки эрэ оҕону тутан хаалбыттар (мин аҕабын уонна быраатын - Колосов Николай Васильевич 2). Убайым юрист үөрэхтээх этэ. Хоту Булунна хас да сыл үлэлээбитэ. Онтон Майаҕа кэлэн Госстрахха үлэлээн, пиэнсийэҕэ тахсан баран дьыалаҕа эриллэн хаайыыга баран, онно өлбүтэ. Убайым биир кыыс оҕолооҕо кэргэниттэн арахсыбыта. Эбээм кэргэнэ өлбүтүн кэннэ 1956 сыллаахха Майаҕа киирэн убайбар олорон 1964 сыллаахха 97 сааһыгар өлбүтэ.

Ийэлээх аҕам тустарынан аҕыннаахха, аҕам учуутал эбитэ үһү. Сэриининнэ Нам оройуонугар прокурорунан үлэлии сырыттаҕына сэриини буолан тылланын маннайгы хо-муурга сэриигэ барбыт. Дойдугар түгэн булан кэлэ сылдыбакка дьонун, ийэтин кы-тары бырастыыласпакка барбыт. Ийэм эһээбинээн атынан Наахараттан Бэстээххэ ки-ирэн өрүһү туораан, бараллара икки эрэ чаас хаалбытын кэннэ баттаһан бырастыыла-спыттара үһү. Аҕам Сталинград сэриитигэр сураҕа суох сүппүтэ. Абаҕабар суруйбут этэ «Сталинградка улахан сэриигэ киирээри турабыт» диэн. Биллэриитэ кэлбитэ. Таҕаһын-сабын барытын ыппыттар этэ.

Ийэм туһунан аҕыннаахха кини олоҕо син дириҥ ис хоһоонноох. Аҕата Амурскай уо-балас эбэнкитэ. Ийэм идэтинэн орто үөрэхтээх учуутал. Куоракка 2-с оскуолаҕа, Намна, Майаҕа, Чүүйэҕэ, Хотчоҕо, Тиэлигигэ начаалынай кылаас оҕолорун үөрэппитэ, Саха си-рин уонна Россия үтүөлээх учуутала. Бииргэ төрөөбүт кыра быраата Афанасьев Василий Николаевич нуучча тылын учуутала, Майаҕа оскуолаҕа, Раноҕа үлэлээбитэ. Үөрэппит оҕолоруттан биирдэстэрэ академик Ларионов В.П. этэ. Василий Николаевич Аҕа дой-ду сэриитигэр Берлингэ тийэ сэриилэспит, Японияны утары сэриигэ инники күөҥгэ сылдыбыт, Саха сиригэр, Россия, Советскай Союз үтүөлээх учуутала. Сэриигэ ылбыт контузията бэргээн баара-суоҕа 50 сааһыгар өлбүтэ. Кэргэнэ, икки оҕото Пятигорск ку-оракка барбыттара да сүтэрсэн кэбистибит. Онтон ийэм улахан быраата Николай Нико-лаевич сэриигэ өлбүтэ. Эдьийдэрэ Христина Николаевна дойдугар олорон кырдыан өлбүтэ. Бэйэм дьонум туһунан кылгастык аҕыннаахха итинник.

Аны дойдум «Хатай» туһунан ахтан-санаан аһар мин тус бэйэм ытык иһим, эбээһинэһим буолар. Сэриининнэ Хатай «Алаас» холхуос эбитэ үһү. Сүөһү иитэн, бурдук үүннэрэн, үлэни өрө тутан олобуттара. Мин өйдүүрбүнэн, Никифоров Егор Пе-трович сэрииттэн кэлэн баран холхуоска салайар үлэҕэ үлэлирин, өссө ферма дьиэти-гэр эһээм ааҕы кытта дьукаах олобуттарын өйдүүбүн. Егор Петрович кэргэнин Настя-ны эмиэ өйдүүбүн. Егор Петрович холхуос эстэн учаастак буолбутун кэннэ Хотчоҕо «Мо-лотов» аатынан холхуоска салайар үлэҕэ кэлбитэ. Бу холхуоска аан бастаан биригэди-иринэн Потапов Егор-Курулуур, Семенов Илья – Ассан (артыыска Степанида Борисова аҕата), Ларионов Егор Васильевич – Тээллээр, Ефимов Гаврил Иванович - уус Хабыры-ыс үлэлээбиттэрэ.

Үлэ-хамнас сүрдээх таһаарылаахтык барара. Хатайга от оннооҕор кураан дьыл-га үүнэрэ. Хас сыллааҕытын өйдөөбөппүн гынан баран сэриини бүтүүтүгэр быһыылааҕа, кыһын Бэрэ ферматыттан Кириискэ оҕонньор Баһаам Өндөрөйдүүн биирдии оҕуһунан от тиэйэн кэлэллэрэ, кэлээт аны собуруу от тиэйэ аһаллара. Киэһэ төннөн иһэн биһиэхэ чэйдээн аһаллара. Дьэ бу үлэ буолбат дуо? Кэлэ-бара барыта 60 биэрэстэ сир. Сарсы-ныгар кинилэри эмиэ оннук үлэ күүтэрэ. Ол курдук саас буолуор диэри сылдыбыттара. Мин билигин кырдыан олорон санаатахпына, киһиттэн ураты дьоннор олорон, үлэлээн-хамсаан ааспыттар эбит. Өскөтүн сэриини буолбатаҕа буоллар олохпут өссө тупсуо эбитэ буолуо. Сэриигэ Хатайтан 20-гэн тахса киһи барбытыттан үксүлэрэ эргиллибэтэхтэр, ол иһин холхуос эстибит эбит. Хаарыан да дьоммут сэриигэ баран олох олобокко, ааттара да ааттаммакка умнууга хааллахтара.

Сэрииттэн эргиллэн кэлбиттэрэ: Ефимов Гаврил Иванович - уус Хабырыыс, Исаков Василий Васильевич сэриигэ иккитэ ыңгырыллыбыттара. Гаврильев Егор Николаевич-Быллаа, Никифоров Петр - Убай уола, Бу дьон сэрииттэн улаханлык араанна буо-

лан кэлбиттэр этэ. Быллаа түөһүгэр икки буулдья суола баарын мин илэ харахпынан көрбүтүм. Кинилэр иккиэн сэриигэ ылбыт баастарыттан эрдэ өлбүттэрэ. Федоров Ефим Михайлович. Кини бииргэ төрөөбүт быраата Филипп Михайлович сэриигэ суража суох сүппүт. Сэриигэ өлбүттэр истэригэр баалара: Гаврильев Николай Николаевич - Кумалаан, Дулов Федор - Сүөдэккэ, Исаков Илларион - Дарыбыан.

Сэрии кэнниттэн саҥа олох сағаламмыта. Ол курдук кэнники үс холхуос холбоһон «Правда» холхуос буолбуттара. Хатайга саҥа дьон кэлбиттэрэ. Ол курдук Куприянов Егор Васильевич-Одьоһу биригэдьириинэн, Куприянов Николай Иннокентьевич-Сомуола, Куприянов Дмитрий Иннокентьевич –Сүксүргэн, Колесов Николай-Төбөтөй, Никаноров Павел Никитич-Чабычак. Кинилэр бары үтүө суобастаахтык үлэлээбиттэрэ.

Олохтоохтортон Гаврильев Николай Митрофанович-Тимирдиир, Гаврильев Семен Митрофанович-Аңай, Стручков Николай-Чокуур, Кириллин Николай – Ньюос, Ларионов Егор Васильевич –Тээллээр, Гаврильев Василий Николаевич-саха сириин үтүөлээх артыыһа буолбута. Эдьийдэрэ Мотя, Кээтии, Балыгыай, Гаврильева Мария Семеновна-Аңай кыһа бары холхуос төһүү үлэһиттэрэ буолбуттара. Ордук чорботон бэлиэтиэхпин бағарабын Ефимов Гаврил Ивановичы. Бу киһи хорсун сэриинитин таһынан олус үчүгэй тимир уонна мас ууһа этэ, холхуос араас үлэтин барытын дэгиттэр сатыыра. Ол курдук кини массынанан от оҕустарара, молотилкаға бурдук ныстарара.

Хатайга үөскээн-төрөөн ааспыт сүдү дьоннор тустарынан ахтар буоллахха, улуу олонхот Кынат Абрамовы ааттыахха сөп, оғолоро Баһылай, Бүөтүр, Алексей, Маайа диэннэр. Мин үс кэнникилэри уонна Алаадьы ойууну көрөр этим.

Хатайга 1950 сыллаахха улахан уот турбута. Тьа бөғөнү сиэн соғуруу Анкыыга Бүөтүккэ көмүллэ сытар сиригэр тийбит, бу туһунан оччолорго биригэдьириин сылдыбыт Васильев Алексей Васильевич – Хатыы уола кэпсээбитэ. Бүөтүккэ унуоғуттан уот холорук тахсан өрт уотун үнтү ыттыан умулларбыта үһү. Ол сиртэн чугас Эриэн диэн алааска оғонньор бэйэтин ампаарын уот сиэн иһэн умуллубут үһү. Аттыгар баар атын ыаллар ампаардара уокка былдыаммыт.

Ахтыыны суруйдум Колосов М.Н.
2011 сыл, олунньу 3 күнэ.
Майа.

Исаковтар дьизэ кэргэн

Мин ийэм, ағам иккиэн 1 Наахаралар. Ағам 1941 сыллаахха сэриигэ баран суража суох сүппүтэ. Ийэм Алексеева Александра Васильевна 1947 сыллаахха 2-с Наахара олохтооғор Устинов Семен Сергеевичка кэргэн тахсан 2-с Наахараға олохсуйбуппүт.

1961 сыллаахха оскуоланы бүтэрэн баран 1961-69 сылларга ыанньыксытынан үлэлэбим. 1969 сылтан ферматтан дэриэбинэҕэ көһөн киирэн оскуолаға интернакка үлэҕэ киирбитим. Оччолорго интернат дьизэ урукку оскуола мастерскойун дьизэтигэр баар этэ. Оскуола директора Иван Дмитриевич Степанов, сэбиэдиссэй Дьяконова Анна Дмитриевна этилэр. Интернакка 30-ча оғо олороро. 1970 сыллаахха интернат саҥа дьизэҕэ көспүтэ, Быраматтан, Тиэлигиттэн, Чыамайыкыттан 75 оғо олорор этэ. Мин үлэлиир сылларбар директордарынан Степанов И.Д, Никифоров В.Д, Яковлев М.С, Платонов В.П, Тихонов П.М, Кириллина С.А, интернат сэбиэдиссэйдэринэн Дьяконова А.Д, Васильева А.Х, Шестакова М.Е, Кычкина Е.И, тех үлэһиттэринэн Прокопьева В.Р, Ларионова Р.Р, Уломжинская К.В, Кириллина Ф.И, Павлова Анисия уо.д.а. үлэлээбиттэрэ. Кинилэри кытта үлэлэбиппинэн киэн туттабын уонна күндүтүк саныбын. 1969 сылтан 1992 сылга диэри интернакка үлэлээн баран оскуола остолбуойугар поварынан үлэҕэ көспүтүм уонна 2001 сылтан оскуолаға 32 сыл үлэлээн баран уурайан, бочуоттаах сынньаланна олоробун.

Олоғум аргыһын Исаков Петр Илларионовичы көрсөн ыал буолан ийэ, кэргэн буо-

лар дьолу билбитим.

Кэргэним, аҕабыт Исаков Петр Илларионович үлэ, тыыл ветерана 1934 сыллаахха төрөөбүтэ. Аҕата сэриигэ өлөн, ийэтэ ангардас буолан 6-с кылаастан уурайан 1952 сыллаахтан колхозка улахан дьону кытта тэннэ үлэлээбитэ. Үөрэнэ сылдьан сэрии саҕана окко оҕус сиэтиитигэр, сир таттарытыгар, кэнники сайынын кыдамаһыт, массынаһыт, кыһын фермаҕа от тизийитигэр, сүөһү аһатытыгар үлэлээбитэ. Эдэр эрдэбинэ сүрдээх кыайыгас, үлэһит этэ. Өр сылларга Хочо отделениетыгар тыаҕа масс эрбээһинин курдук ыарахан үлэҕэ сылдыбыта. Оччолорго котельнайдар барыта ангардас маһынан оттук этилэр. Ону таһынан тутуу маһын кэрдэр этэ. Кэлин доруобуйата мөлтөөн инбэлииккэ тахсан да баран, олорон хаалбакка совхозка быстах үлэлэргэ үлэлээбитэ: ферма хотонугар харабыллаабыта, кыһыннары куоҕу үүнээһини үүннэрбитэ.

Аҕабыт көнө майгылаах, барыга бары сыстаҕас үлэһит киһи этэ. Техникаҕа сыстаҕас буолан эргэ да мотоциклы сүүрдэн, дружбаны онорон туһаҕа таһаарара.

Эдэр сылдьан оройуонҕа хайыһарга, штанганы анньыыга, мас тардыһытыгар күрэхтэһэн бириистээх миэстэлэргэ тиксэрэ.

Кэргэмминээн Петр Илларионовичтыын 34 сыл олорбутум. Билигин 3 оҕолоохпун, 7 сиэннэхпин. Уолум Афанасий Петрович ЖКХ үлэһитэ, 2 оҕолоох, улахан кыһыым Акулина Петровна олохтоох дьаһалтаҕа бухгалтер, 2 оҕолоох, кыра кыһыым Розалия Петровна «Күнчээн» оҕо саадыгар медсестра, 2 оҕолоох.

Ахтыһыны суруйда кэргэнэ Исакова Розалия Афанасьевна.
2011 сыл, муус устар 12 күнэ.

Эбээбит Исакова Акулина Васильевна уонна эһээбит Исаков Илларион Васильевич тустарынан сырдык өйдөбүлбүт

Эһээбит Исаков Илларион Васильевич 1906 сыллаахха 2 Наахара нэһилиэгэр төрөөбүт. Биригэ төрөөбүттэр ахсылар, биэс уол, үс кыыс.

Эбэбитиниин Исакова (Федорова) Акулина Васильевналыын холбоһон ыал буолан 4 оҕоломмуттар, 1 уол, 3 кыыс.

Эһээбит Илларион Васильевич «Алаас» колхозка үлэһити сылдьан 1943 сыллаахха сэриигэ ыңгырыллыбыт уонна сураҕа суох сүппүтэ.

Эбээбит Акулина Васильевна сэрии сылларыгар колхозка пиэнсийэҕэ тахсыар диэри үтүө суобастаахтык доярканан үлэлээбитэ. Соҕотоҕун түөрт оҕотун көрөн-харайан улаатыннартаабыт.

Оҕолоро: биһиги аҕабыт - Исаков Петр Илларионович, 3 оҕолоох, 7 сиэннээх; эдьийдэрбит - Исакова Ирина Илларионовна, 4 оҕолоох, 6 сиэннээх; Матрена Илларионовна, 3 оҕолоох, 7 сиэннээх; Евдокия Илларионовна, 3 оҕолоох, 8 сиэннээх.

Эбээбит Акулина Васильевна наҕараадалара:

1960с.- Саха АССР Верховнай Советын президиумун бочуотунай грамотата

1961с.- Коммунистической үлэ ударнига

1960с.- Оройуон бочуотунай грамотата

1961с.- «Правда» колхоз правлениетын грамотата, махтал суруктар

Евдокия Илларионовна дьизэ кэргэнэ

Матрена Илларионовна сиэнинээн
Ахтыны суруйдулар сиэnnэрэ, хос сиэnnэрэ.
2011 сыл, муус устар 11 күнэ.

Бииргэ үлэлээбит, алтыспыт дьонум

Мин, Заровняева Надежда Степановна, Баатара Сыымафьиттан төрүттээхпин. Аҕам Заровняев Степан Константинович 1894 сыллаах. Доллу нэһилиэк Аартык диэн ала-астан төрүттээх. Ийэм Заровняева (Захарова) Матрена Илларионовна 1905 сыллаах төрүөх, Баатыраттан төрүттээх.

Мин 1956 сыллаахха Дьокуускайдааҕы финансовай-экономическай техникуму бүтэрэн баран, Мэнэ-Хангалас Райсоветыгар экономикай отделга эдэр исписэлиис быһыытынан ананан тахсыбытым. Онно ыал буолан баран, кэргэммин Иосиф Васильевы кытта 1957 сыллаахха кини дойдутугар «Александр Матросов» колхозка тахсан бастаан кассирынан, онтон бухгалтерынан үлэлээбитим. 1958 сыллаахха колхозтары холбоон «Правда» колхоз «Бырама» отделениетыгар бухгалтер буолбутум. 1965 сыллаахха Хочоҕо көһөн киирбиппит. Онтон ыла бастаан отделение бухгалтерынан, онтон 1982 совхозка кылаабынай бухгалтер солбуйааччытынан, 1984 сыллаахтан 1987 сыл алтынныга дылы Наахара совхоз кылаабынай бухгалтерынан үлэлээбитим. Онон суот-учуот үлэтигэр 1957 сылтан 1987 сыл алтыннытыгар дылы үлэлээбитим. Орто эрэ үөрэхтээх киһи төрөппүттэрим уонна кэргэним көмөлөрүнэн, кинилэр өйбүллэринэн совхоз кылаабынай бухгалтерыгар тийэ үүммүтүм.

Манньык үүнүүбэр, сайдыбар күүс-көмө буолбут дьонунан буолаллар:

Саввин Семен Николаевич «олох үөрөҕү суох киһини үлэ сайыннарар уонна дьонго үчүгэйдик сыһыаннас, дьонго күүс-көмө буол, боростуой үлэһит дьон этиилэрин-сүбэлэрин ылынар буол» диэн мэлдьи такайара. Олохтоох Сэбиэккэ депутат, исполком солбуйааччы бэрэссэдээтэлэ буолан нэһилиэккэ Сэбиэт бэрэссэдээтэлэ диэн олус түбүктээх, эппиэтинэстээх үлэтин кини уопускаҕа барбытыгар солбуйан билбитим. Семен Николаевич Верховнай сэбиэт Президиумун чилиэнинэн талыллыбыта, республикаҕа тыа хаһаайыстыбатын боппуруостарыгар, Наахарата сайдарыгар, туох кыаллары барытын оноро сатыыра. Туруорсар боппуруостара ылылыннахтарына үөрэрэ. Наахарата сайдарыгар оннооҕор олох ыалдыа сытан, Карпова Александра Петровна биһигини, бирибитин Ньамнааҕа (миигин), Александраны Куоһаҕаска, Бэрэҕэ ытар этэ. Онно баран хас ынах төрөөбүтүн, оҕунун, тыһытын, төһө үүт ыаммытын биллэрэр этэ. Кини Сэбиэт бэрэссэдээтэлэ, Гаврил Давыдович Исаков колхоз бэрэссэдээтэлэ эрдэхтэринэ соцкуоталаһыга кыайан, оройуон, республика тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин, профсоюз знамяларын ылан, 4 улахан знамя анныгар олорбут диэн үөрбүтэ аҕай.

Партком сэкирэтээрэ Петров Н.Ф., кылаабынай бухгалтер Лебедев Захар Афанасьевич этилэр. 1982 сыллаахха «Байкалов» совхозун арааран түөртүү отделениелаах 2 совхоз буолбуттара. Наахараҕа 4 отделениелаах Наахара совхоз буолбута, Директорынан Барабанов Илья Миронович, парткомунан Петров Николай Федорович, кылаабынай бухгалтерынан Константинова Клавдия Павловна ананан олунньу ый бастакы күнүгэр совхоз үлэлээн барбыта. Саҥа совхозка исписэлиис бөҕөтө кэлбитэ. Илья Миронович олох ырааҕы көрөр салайааччы этэ. Ону үһүннүк үлэлэппэтэхтэрэ: оройуонна киллэрбиттэрэ. Онно да киирэн баран Наахаратын хараҕын далыгар илдьэ сылдьара. Мэлдьи ыйыталаһара, исписэлиистэргэ туох кыалларынан көмөлөһө сатыыра. Онон Наахара сайдарыгар сыратын биэрбит салайааччы диэн Наахаралар билиннэ диэри махтанар буолуохтаахтар. Наахара салалтатыгар үлэлээбит кэлинни дьону иитэлээн, үөрэтэн-такайан таһаарбыт дьоннор буолабыт. Онон кинилэри кытта үлэлээбит кэммин саамай дьоллоох кэмминэн ааҕабын. Наахара дьонно олус үлэһит дьон. Ол курдук:

Дьячковской Николай Кузьмич элбэх киһини уус идэтигэр иппитэ. Ханнык баҕарар техника мотуордара алдьаныытын кылгас кэм иһигэр чочуйан оноро охсон ытара. Охохчут, мас ууһун маастара, ыччат солбуйуллубат наставнига, коммунист, партия эрэллээх саллаата. Реммастерской партийнай бөлөх солбуйуллубат сэкирэтээрэ этэ. Кини иитэн таһаарбыт ыччаттара Гаврильев Гаврил Егорович, Сивцев Модест Гаврильевич, Ермолаев Иннокентий Иппатьевич, Ермолаев Иннокентий Яковлевич Хочо саамай тутуах үлэһиттэрэ этэ. Кинилэр сатаабатахтара, кыайбатахтара суоҕа.

Отделение ууһа Ермолаев Иппатий Яковлевич Хочо көмүс илиилээх ууһунан биллэрэ. Ханнык баҕарар техника алдьанан кэллэбинэ түүннэри оноро охсон ытара. Охохчут бэрдэ. Иосиф Васильевич Иппат уолун, Кешаны, оскуоланы бүтэрбитин кэннэ туруорсан Өлүөхүмэҕэ үөрэххэ ыттарбыта. Кини туруорсуутунан Хототтон Өлүөхүмэҕэ сварщик, слесарь, уус идэтигэр үгүс оҕо үөрэнэн кэлбитэ.

Фермаҕа Никифорова Варвара Гаврильевна ыанньыксыттаабыта, ыччат наставнига этэ, «Баартыйалаах Балбаара» диэн ааттыылара. Дояркалыы- дояркалыы ферма кыһалҕатын ханнык баҕарар салалтаҕа киирэн туруорсара. Оччолорго «оскуола, производство, үрдүк үөрэх» диэн лозунунан салайтараан оскуоланы бүтэрбит оҕолор фермаҕа тахсаллара. Дьиэлэригэр хотонно сылдьыбатах, ынах хайа өртүнэн ынарын билбэт оҕолору фермаҕа ыанньыксытынан ытталлара. Олору ийэли сүбэлээн, көрдөрөн, бастын, доярка онортообута. Иккилии сыл кинини кытта үлэлээбит оҕолор бастын ыанньыксыт буолан үөрэххэ путевка ылыталаан совхозтарыгар исписэлиис буолан кэлбит ыччат элбэх. Холобур, Гаврильева Анна Афанасьевна, бухгалтер, кэлин налоговой инспекция тутуах үлэһитэ; Никанорова Тамара Дмитриевна, бухгалтер; Никаноров Иннокентий Иннокентевич, шофер бастыҥа; Варвара Гаврильевнаны кытта үлэлээбит Никаноров Иннокентий Иванович кэлин эмиэ Ньамньаҕа ферматын старшайа, эмиэ ыччат наставнига буолбута. Адьас аҕыйах сангалаах, олус ыраас туттуулаах, үлэһит киһи этэ. Ньамньаҕа ферматыгар ыччаттар үөрүүнэн бараллара. Варвара Гаврильевна кыһалҕаларын киирэн туруорсара, Иннокентий Иванович оҕолорун дьаһайан фермаҕа хаалара. Онон бу икки киһи көмөлөрүнэн Ньамньаҕа фермата мэлдьи былаанын толоро. Биир бастын ыанньыксытынан Матвеев Ганя диэн Ньамньаҕа үлэлээбитэ. Ынахтары оҕолорун курдук көрөрө. Мэлдьи үрдүк ыамы ситиһэрэ. Ынах үүтэ тылыгар диэн ааттыыра, көрөрө – биэбэйдиирэ, аһатара. Өссө дьонно-сэргэҕэ хомуньуус Хоборооһунан биллэр үлэһит үтүөтэ баара. Эдэр эрдэбинэ Бодойбоҕо тийэ үлэлээбит киһи. Кини аан бастаан биһиги Бырамаҕа олордохпутуна кэлбитэ. 10 сибинньэни кыһыннары- сайыннары көрөн-харайан, төрөтөн колхозка дохуот бөҕөнү киллэрбитэ. Онтон Хотонон, Тиэлигинэн фермаҕа үлэлээбитэ. Эмиэ үлэһит бэрдэ, киһи үтүөтэ, ыччат кытта тапсан үлэлиирэ. Итэҕэһи-быһаҕаһы кимтэн да иннибэккэ туруорсара. Наадалааҕынан аахтаҕына райкомна тийэ туруорсан сыалын ситиһэрэ. Онно бииргэ үлэлиир дьонугар ытыктабылынан туһанара.

Колхозка да совхозка да биир тутуах киһинэн Карпова Александра Петровна этэ. Кини колхозка сэкирэтээр-машинисткалаабыта кэлин совхозка кассирынан үлэлээбитэ. Совхозка бастын үлэлээх профсоюз казначейа этэ. Киһи быһыытынан олус амарах, аһыныгас, уйан киһи этэ.

Наахараҕа сылайбыкка, ачыктыабыкка, тонмукка, санаарҕаабыкка амарах ийэ курдук ытык мааны киһинэн Левина Александра Семеновна буолар, Петров Николай Федорович кэргэнэ. Иосиф Васильевич ырааҕынан эдьийэ. Иосиф эбэтэ Молодой кинээстэн төрүттээх, Александра эбэтэ эмиэ Молодойтан төрүттээх үһү. Онон мин дьонум көһөн кириэхтэригэр дылы кинилэргэ олорбутум. Оһолго түбэспиппэр бэйэтин оҕотун курдук биэбэйдээн олоххо иккиһин эргиппитэ. Онон иккис ийэбинэн ааттыырым. Суол кытытыгар олоорор буоланнар Чыамайыкылар, Тиэлигилэр, Бырамалар айаннаан иһэн мэлдьи чэйдээн аһаллара. Билиннэ дылы олус иһирэхтик ахтан санаан аһаллар. Мэлдьи көрүстэллэр эрэ Александра оҕолорун туһунан сураһаллар. Александра Семеновна оҕолоро, сиэттэрэ эмиэ эбэлэрин курдук дьонун дьон.

Хочоҕо кулууп тутуутугар Бырамаҕтан Кирсанов Семен Афанасьевич, Винокуров

Дмитрий Дмитриевич, Хочоттон Исаков Василий Васильевич, Тиэлигиттэн Захаров диэн дьон киирэн туппуттара.

Хочоҕо бастакы физзал тутуутун тэрийээччи, көбүлээччи комсомолец Никитин Андрей Павлович этэ. Кини комсомолецтары түмэн саас хаардаахха тыаҕа тахсан тон маһы соботуопкалаан хаар ууллуор дылы тутуулар сиригэр таспыттара. Бырамаҕа сылгы иитиитигэр мэлдьи үрдүк түмүгү ситиспит кининэн Давыдов Иннокентий Константинович буолар. Дьэ, манньк үтүө-мааны дьону кытта алтыспыт, бииргэ үлэлээбит дьоллоохпун. Кинилэр көмөлөрүнэн тыыл ветерана буолбутум. Мин улэҕэ ситиһиим кинилэр тулуурдаах үлэлэрин түмүгэ. Ону тыыннаахтарыгар махтамматахпыттан билигин хомойобун. Оччолорго салайар дьоннор махтанарын ньыланнааһын курдук кестөрө. Онон биһиги көлүнэ дьоно бары да кытаанах көрдөбуллээх бириэмэҕэ үөскээммит чугас дьоммутугар махтамматахпыттан бары да хомойорбут буолуо. Онон түгэнинэн туһанан бииргэ алтыспыт, үлэлээбит дьоммун кинилэр чугас дьонноругар, оҕолоругар, сиэттэригэр, хос сиэттэригэр анаан суруйдум. Кинилэргэ сир үрдүгэр баар бары кэрэни, үчүгэи, дьолусоргуну баҕарабын. Сурукка киирбит суураллыбат диэн саха өһүн хоһооно баар.

Эбээм барахсан

Мин эбээм, Никифорова Мария Петровна, ааспыт үйэ 13-с сылыгар Илин Хангаласка «Хатай» түгэҕэр, «Кураанах толоон» диэн сиргэ бэс ыйыгар, сайылыкка киирбит кэннэ, үлэһит бааһынай кэргэнигэр тохсус оҕонон төрөөбүт үһү. Бу ыал барыта 10 оҕоломуттар: 4 уол, 6 кыыс. Аҕата Сидоров Петр Петрович, ийэтэ Сидорова Евдокия Митрофановна. Дьадангы ыал сүөһү баайданан олоҕорбуттар. Аҕалар даҕаны, оҕолор даҕаны унгуохтарынан улахан, күүстээх-уохтаах, үлэни-хамнаһы кыайар дьон эбиттэр. Ол иһин аҕаларын дьон бары «убай» диэн ааттыыллара үһү.

Маайа кыыс 19-н туолан баран, 1932 сыллаахха Никифоров Николай Григорьевич диэн киһиэхэ кэргэн тахсан, туспа ыал буолар. Бастакы оҕото уол төрөөн өлөр. Онтон 1935 сыллаахха Наташа, 1938 сыллаахха Елена, 1939 сыллаахха Анна төрүүллэр. Ньюкулаастыын сүөһүлэрин холбоон холхуоска киирэллэр. Үлэни кыайар эдэр дьон үлэ бөһөнү үлэлээн, бэркэ тапсан, үөрүү эрэ энгэрдэһэн тоҕус дьоллоох сылы олоҕоллор. 1941 сыллаахха бэс ыйын 22 күнүгэр хас биирдии ыал тиэргэнигэр ыар кутурҕаны аҕалбыт, алдьархайдаах сэрии саҕаланар. Ньюкулаас 1942 сыллаахха бэс ыйын 7 күнүгэр сэриигэ ыңырыллан барбыт. Эбээм үс кыра кыыстаах, хараҕа суох ийэтинээн туран хаалбыт. Эбээ Маайам саха дьахтарыгар номоҕон дьүһүннээх, сахаҕа дэнгэ кестөр улахан унгуохтаах, үлэни кыайыгас, ыарахантан толлон турбат, үлэһит буолан, наар хайҕалга эрэ сылдыбыт. «Алаас» холхуоска сүөһү көрөн, «Молотовка», «Бэрэҕэ» ыанньыксытынан үлэлээбит. Түүннэри куобах тириитигэр бэргэһэ, үтүлүк тигэн фронтна ытталлар эбит. Ол туоһута «Сталин», «Үлэҕэ килбиэнин иһин», «Жуков» мэтээллэрэ, махтал суруктар бааллар. Кэргэнэ ханна тийбитин, тыыннаабын дуу, өлбүтүн дуу билбэккэ, күн аайы сурук, сурах-садык кэтэһэн муннанара үһү. «Сэрии бүппүтүн кэннэ, кэргэним кэлбитэ буолуо диэн, ынахтарбын ыан баран «Бэрэ» үрдүк сыырын күн аайы өрө сүүрэн тахсарым» диэн ийэбэр кэпсиирин истибитим. Эбэм барахсан кэтэһиилээх киһитэ эмиэ кэлбэтэбиттэн төһө эрэ хомойоохтоото □ Хас түүн утуйбакка, хараҕын уутун тохпугун бэйэтэ эрэ билэрэ эбитэ буолуо. Ньюкулай ол уоттаах сэрииттэн эргиллибэтэҕэ. Сураҕа суох сүтгэ диэн биллэриилэрин олус хойутаан эппиттэрэ. Кэлин Украинаҕа көмүллүбүтүн эдьийим Ааныска ирдэһэн билбит этэ. Үс оҕону соботоһун иитэр, анардас дьахтар дьиэлэммэтэҕэ, балаһанҕа олоҕорута. Онон дьонно биллэр аата «Балаһаннаах Маайа» диэн. Ол да буоллар, сахалыы өйдөөх, мэлдьи хаһаастаах, дьонно утары ууммутунан сылдыар, мээһэ саҕата суох, сэмэй, дьонно үтүө сыһыаннаах буолан, «Балаһаннаах Маайа дуо» дэттэрэрэ. Аҕам Руслан Николаевич, эбэм оһоҕос түгэһинээҕи оҕото, эдьийдэрэ үлэһит буоланнар, олох кырыымчыгын улаханньык билбэтэҕэ. Мин аҕам соботоһун. Онон эбэм барахсан тапталын билэн, анардастыы атаахтаан улааппытым.

Кини 89 сааһыгар 2003 сыллаахха саас суох буолбута. Билигин софтохсуйар кэммэр, олус күүскэ эбээбин ахтан ылабын. Ийэм «эбээн эйигин үөһэттэн араначчылыы сылдыар буолуохтаах» диирин, диригинник итэвэйэбин. Эбэм аатын үйэтитэн Маша Никифорова диэммин. Төрөппүттэрим эбэтин курдук үтүө киһи буоллун диэтэхтэрэ.

Маша Никифорова,
Физико-технической лицей 8»б» кылааһын үөрэнээччитэ.
Дьокуускай куорат, 2005 с.

Тиэлиги бастакы комсомола

1928 сыллаахха балаҕан ыйыгар 2-с Наахараҕа Потапов Тиит, Потапова Мотрена диэн ыалга бастакы оҕонор төрөөбүт. Онтон быраата Потапов Афанасий Титович төрөөбүт. Ийэлэрэ мама 7 саастааҕар өлөн тулаайах хаалбыттар. Наахара оскуолатын ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрэн, Тимирдиир уолунаан Бааскалыын, куоракка саха театрыгар хор солиһынан үлэли киирбит. Бу үөрэнэ сылдьан убайа Потапов Семен сэриигэ баран өлбүтүн истэн үөрэммэккэ төннөн тахсыбыт.

1948 сыллаахха Тиэлигигэ Васильев Петр Сергеевичка кэргэн тахсан, 14 оҕону төрөтөн Герой ийэ буолбута.

Үлэ арааһын үлэлээн нэһилиэгэр хас да төгүл депутатынан, Райсовет пленумун чилиэнинэн талыллыбыт, үчүгэй үлэтин иһин Рига куоракка күүлэйдии бара сылдыбыта. Биһиги ийэбит Тиэлиги нэһилиэгин бастакы комсомола, партия чилиэнэ буолбута. Кини үтүө үлэтин олус элбэх махтал суруктар, грамоталар туоһулууллар.

2010 сыл, Тиэлиги.

Биһиги герой ийэбит

Февронья Васильевна Керемясова 1927 сыллаахха Илин Ханалас улууһун 1 Наахара нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Чаран, Хомустаах, Буом харыйа сайылыгар кини төрөөбүт төрүт түөлбэлэрэ. Аҕатынан төрүттэрэ-хос эһэтэ Сиинэ почтовой станция старшината Кавказтан тардыылаах омуқ киһитэ.

Эһэтэ Прокопий Михайлович Килдэмнэ (ыһыахтыыр үс хатын таһа) нууччаларга итиллибит, ону аймахтара Осиповтар ыңгыран таһааран 6 наахараҕа быыбарынай кулубанан талларбыттар.

Ийэтинэн төрүттэрэ Баҕарах (билигин Хатас нэһилиэгин сис баайдара Күөрээкиттэр (Корякиннар), Тиэлиги начаалынай оскуолатынан үөрэнэн бүппүтэ. «Киров» холхуос үлэһитэ буолар. Аҕа дойду сэриитин сылларыгар Дьокуускайга ФЗО (фабрично-заводское обучение) үөрэнэн фронт туһатыгар балык тууһуур буочуканы онороллор. Ити сылларга саха сирэ балыгы бэлэмнээһиннэ Союзка үһүс миэстэҕэ тахсыбыта. Хайдах үлэнэн уонна сиртибэнэн бу ситиһиллибитин билигин билэбит. Эти астыыр пуунна-буойуна□а

уонна оскуолаҕа техникескэй үлэһитинэн пиэнсийэ□ тахсыар диэри үлэлээбитэ. Советскай Союз Верховнай Советын президиумун уурааҕынан Наахара нэһилиэгэр биир бастакынан «Герой ийэ» үрдүк аатын ылбыта. Оҕолорун иитиигэ туох баар сыратын-сылбатын биэрбитэ, олоҕун анаабыта. Нэһилиэк олоҕор дууһатынан ыалдьара, бэйэтин кыагынан күүс-көмө буолара.

Оҕолорун мөнгө-этэ сылдыҕат, бэйэтин төрүттэринэн киэн туттар, холобур онгостор буолара. Ытык ыал ыччатабын, төрүт дьон төрүөбүнэбин диэн бэйэтин үрдэтинэ этэрэ. Мээнэ хаанын хамсаппат, «һуу-һаа» буолбат, кытаанах майгылаах, түргэн-тарҕан туттуулаах улахан дьизэ кэргэн күн күбэй ийэтэ кини этэ. Бырааттара вице премьер Айаал Степанов, совхозтар директордара Василий Куприянов, Михаил Денисов үлэлэринэн сиэрдээхтик киэн туттара. Ийэлээх аҕабыт бэйэлэрин икки ардыгар ньыгыл ситимнээхтэрэ, олох сүрүн хайысхаларыгар биир санаалаахтара. Сүрэхтэрин баҕатынан күн сириҥ көрдөрбүт оҕолорун өбүгэлэрбит оҕону иитэр үгэстэригэр олоҕуран иппиттэрэ.

Үйэлээх таптал биһигэр бигэнэн, үйэлэригэр киһини кэлэтэр, өһүргэтэр ғына дьону кытта кыһырсыбатахтар этэ, эйэ дэмнээх, сымнаҕас сыһыаннаах буоллахтарына эрэ сиэрдээх майгы кинилэр дьизэлэригэр уһа туттар. Дьизэ кэргэн ийэ кута - дьахтар. Ыал ийэтинэн дииллэр. Ийэбит, биһиги ыал майгытын сүннүүн тутара. Кини саамай мөбөр, сэмэлиир кытаанах тылынан «оо, баҕайы» диэн буолара, онон бу тыл суолтатын бары өйдүүрбүт. Февронья Васильевна ыраас, ыллам, холку майгыта, дэлэй тыла-өһө, инникигэ сырдык ыра санаата, куруутун үөрэ-көтө сылдыра 10 оҕотугар сирдиир күүс буолбута.

Кини майгы-сигили киһи дьылҕатыгар уһулуччу суолталааҕын, тургутар, быһаарар күүстээҕин бэлиэтиирэ. Олоххо араас быһыы майгы, кытыан кымньылаах кыһалҕа элбэҕэ биллэр. Кэргэнин өрө тутара. Эр киһи булааччы-талааччы, дурда-хахха, туллубат тулааһын, бөҕө тирэх буоларын бэйэтин холобурунан өйдөтөрө. Ол да иһин аҕабыт иннигэр-кэннигэр арыгылаах-астаах, ньымааттаһылаах мясоприемщик курдук үлэҕэ итирбэккэ-кутурбакка өр үлэлээн оҕолорун ииттэҕэ, дьон-сэргэ убаастабылынан туһаннаҕа.

Төрөппүт, ийэ дьоло - оҕолоро аналларын булуулар, олохторун онгостуулар. Кинилэр олохторо үтүө аат буолан сиэннэригэр салҕанар. Сиэннэрэ билинги кэм тэттимнээх олоҕор сөп түбэхэн үөрэх, үлэ сырсытыгар сылдыаллар. Биллиилээх педагог В.А.Сухомлинскай киһиэхэ: «□лүү, кырдыы уонна куһаҕан оҕолор диэн алдьархай баар», - диэбитэ. Ону биһиги ийэбит бэйэтин өйүнэн өйдөөн 10 оҕотун үчүгэй буоллуннар диэн кыһаллара. Оҕо баайа - ийэлээх аҕата диэн төрүт өйдөбүл биһиги дьоммутугар сөп түбэхэр. Ийэлэр элбэхтэр, араастар уонна бары оҕолоругар үчүгэйдэр. Биһиги ийэбит «Саха герой ийэлэрин» энциклопедиятыгар киирбит Наахараттан аҕыйах ийэттэн биирдэстэрэ буолар.

Оҕолоро, сиэннэрэ.

Ирдэбиллээх салайааччы быһыытынан сыаналанара

Прокопьев Иннокентий Иннокентьевич Саха Государственной университетын бүтэрэн, зоотехник идэтин ылан «Байкалов» аатынан сопхуос Хотто отделениетыгар үүт биригэдьиirinэн 1974 сыллаахха үлэтин саҕалыыр. Ол кэнниттэн отделение зоотехнигынан үлэлиир. Ол кэмнэ сүөһү бородотатын тупсарыыга биирдиилээн сүөһү төрүөбүн учуотун олус чуолкайдык онороро. Онт он сопхуос киин хонтуоратыгар старшай зоотехнигынан ананар. Ити кэнниттэн Чыамайыкы отделениетыгар управляющайынан ананар. Кэргэнэ суох үрдүк үөрэхтээх киһини ханна наада буолла да ытан испиттэр эбит. Кини үлэтигэр киэн билиилээх ирдэбиллээх салайааччы быһыытынан сыаналанар.

1982 сыллаахха «Наахара» сопхуос тэриллэн Бырамаҕа управляющайынан ананар. 1983 сылтан Ломтукаҕа кылаабынай зоотехнигынан барар. 1985 сыллаахха Хорообуттан бухгалтер идэлээх Скрябина Мотрена Макаровнаны кэргэн ылан баран өссө 2 сыл

Хангаласка үлэлиллэр.

Дойдугар кэлэн отделение управляючайынан үлэлиир. Сопхуос ыһыллыбытын кэннэ ОДьКХ-гар үлэлиир.

Иннокентийдыын үлэлээбит сылларбыт кини туһунан үчүгэй эрэ өйдөбүлү хаалларбыта.

